

ISSN 1987 – 5789

ESSN 2587- 5426

ეკონომიკა და ბიზნესი

ECONOMICS AND BUSINESS

2

ტომი XIII Volume

2021

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის რეფერირებადი და რეცენზირებადი
საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

Refereed and Reviewed International Scientific and Analytical Journal
of the Faculty of Economics and Business,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

გამოდის 2008 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2015 წლიდან - კვარტალურად

Publish since January 2008 once in two months,
since 2015 – Quarterly

რედაქციის მისამართი: თბილისი, უნივერსიტეტის ქ. #2
თსუ-ის მალღივი კორპუსი, III სართული, 316-317
ტელ. +995 32 2 25 04 84

მთ.რედაქტორი: ტელ - 599794949, მოადგილე - ტელ: 599103816,
პ/მდ. - ტელ: 599218384, მთ.სპეც. – ტელ: 577970280.

Adress: Tbilisi University str. #2. Tel: +995 32 2 25 04 84 - 9781, 9763, 9724.

Chief editor – Tel: 599794949, Deputy Chief Editor – Tel: 599103816,

Responsible Secretary – Tel: 599218384, Chief Specialist – Tel: 577970280

www.eb.tsu.ge e-mail: ebf.journal@tsu.ge

სარედაქციო კოლეგია

თსუ პროფესორები: იური ანანიაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, სიმონ გელაშვილი, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგობია (რედაქტორის მოადგილე), თამაზ ზუბიაშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი), ნუგზარ თოდუა, ირაკლი კოვზანაძე, მურთაზ მაღრაძე, ელგუჯა მექვაბიძე (მთავარი რედაქტორი), დავით ნარმანია, ნუგზარ პაჭაძე, ლევან საბაური, დემურ სიჭინავა, მირიან ტუხაშვილი, გიორგი ლალანიძე, თეიმურაზ შენგელია, ეთერ ხარაიშვილი, იოსებ ხელაშვილი; პროფესორები: რამაზ აბესაძე – პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი, ანზორ აბრალავა – საქართველოს ტექნიკური ინსტიტუტი, იოსებ აჩვაძე – ქუთაისის უნივერსიტეტი, გიორგი თურქია – საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი, მერაბ კაკულია – საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი, მურმან კვარაცხელია – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პაატა კოლუაშვილი – საქართველოს სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, შალვა მაჭავარიანი – ევროპული უნივერსიტეტი, ვლადიმერ პაპავა – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი, დალი სეხნიაშვილი – საქართველოს ტექნიკური ინსტიტუტი, ავთანდილ სილაგაძე – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი, ვლადიმერ ღლონტი – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკოლოზ ჩიხლაძე – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, მიხეილ ჯიბუტი – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტი

სარედაქციო კოლეგიის უცხოელი წევრები

მიხეილ ალტმანი – ჩრდილოეთ კაროლინას უნივერსიტეტი, პროფესორი (აშშ); ვოლფგანგ ვენგი – ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი, პროფესორი (გერმანია); როსვიტა მ. კინგი – ოსტფოლდის უნივერსიტეტის კოლეჯის ეკონომიკისა და სოციალური მეცნიერებების გამოყენებითი ეკონომიკის კვლევითი ჯგუფის ხელმძღვანელი (ნორვეგია); დმიტრო ლუკიანენკო – კიევის ვადიმ ჰეტმანის სახელობის ნაციონალური ეკონომიკური უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი (უკრაინა); ირაკლი მანავაძე – სილქროუდ ბანკის სამეთვალყურეო საბჭოს თავმჯდომარე, J. Stern&Co Investment ოფისის კონსულტანტი, დოქტორი (დიდი ბრიტანეთი); გრეგორი ნ. მენქიუ – ჰარვარდის უნივერსიტეტი, პროფესორი

(აშშ); **იან მიხალევი** – ვარშავის უნივერსიტეტის ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი (პოლონეთი); **ლარი ნილი** – ილინოისის უნივერსიტეტი, ემერეტუს-პროფესორი (აშშ); **დიმიტრი სოროკინი** – რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტი (რუსეთი); **ამეზიან ფერგუინი** – გრენობლის ალპების უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის პროფესორი (საფრანგეთი); **ელიზაბეთ ჩაკო** - ჯორჯ ვაშინგტონის უნივერსიტეტის გეოგრაფიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების პროფესორი (აშშ); **ტომას ჰალდმა** – ტარტუს უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ადმინისტრირების ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი (ესტონეთი).

EDITORIAL BOARD

TSU Professors: Iuri Ananiashvili, Teimuraz Beridze, George Gaganidze, Simon Gelashvili, Revaz Gvelesiani, Revaz Gogokhia (Deputy Redactor), Eter Kharashvili, Ioseb Khelashvili, Irakli Kovzanadze, Murtaz Maghradze, Elguja Mekvabishvili (Editor-in-Chief), Davit Narmania, Nugzar Paichadze, Levan Sabauri, Temur Shengelia, Demur Sichinava, Nugzar Todua, Mirian Tukhashvili, Tamaz Zubiashvili (Executive Secretary); Professors: Ramaz Abesadze – Paata Gugushvili Economic Institute Director, Anzor Abralava - Georgian Technical University, Ioseb Archvadze - Kutaisi University, Nikoloz Chikhladze - Akaki Tsereteli State University, Vladimer Glonti - Batumi Shota Rustaveli State University, Mikheil Jibuti - Georgian Academy of Economic Sciences President, Merab Kakulia - Georgian Institute of Public Affairs (GIPA), Murman Kvaratskhelia - Sukhumi State University, Paata Koguashvili - Georgian Academy of Agricultural Sciences Academician, Shalva Machavariani - European University, Vladimer Papava - Georgia National Academy of Sciences Academician, Dali Sekhniashvili - Georgian Technical University, Avtandil Silagadze - Georgia National Academy of Sciences Academician, George Turkia - Georgian Institute of Public Affairs (GIPA).

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

***Michael A. Altman** - Director, Hospitality and Tourism Management Program, Meredith College School of Business, North Carolina University (USA); **Ameziane Ferguène** – Professor of Economics at Grenoble Alps University (France); **Toomas Haldma** – Professor, Tartu University (Estonia); **Roswitha M. King** – Leader of Research Group ‘Applied Economics,’ Faculty of Economics and Social Sciences, Ostfold University College (Norway); **Dmytro Lukianenko** – Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Rector, Professor (Ukraine); **Irakli Managadze** - Chairman of Silk Road Bank Supervisory Board, Senior Advisor and Consultant at J.Stern & Co Investment Office Acad. Doctor (UK); **Gregory N. Mankiw** – Harvard University, Professor (USA); **Jan Mikhalek** – University of Warsaw, Dean of the Faculty of Economic sciences, Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); **Larry Neal** - Illinois University Emeritus Professor (USA); Dean of the Faculty of Economics and Business Administration, Professor. **Dmitry Sorokin** – Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, Doctor of Economic Sciences, Professor; **Wolfgang Weng** – Professor, Berlin Technical University.*

ს ა რ ჩ ე ვ ი

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II - 2021 წლის სააღდგომო ეპისტოლე

ეკონომიკური თეორია ◊ ეკონომიკური პოლიტიკა

მერაბ კაკულია, ნოდარ კაპანაძე - ანტიპანდემიური შეზღუდვების გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე: ხილული და უხილავი დანაკარგი -----

პაატა კოლუაშვილი, დავით მამუკელაშვილი - საქართველოს რეგიონებში მოსახლეობის სამეწარმეო განვითარების ეკონომიკური მექანიზმი-----

ლინა პილელიენე -თეორიული შეხედულებები მოქალაქეთა კმაყოფილების შესახებ გაზომვა: მოდელი-----

ზურა გამთენაძე - საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო მიმზიდველობის ანალიზი --

გიორგი მუავეანაძე - თამბაქოს კონტროლის პოლიტიკის ეფექტიანობა საქართველოში--

გიორგი სანაძე - რეტროეკონომიკის დაძლევის ძირითადი მიმართულებები საქართველოს მრეწველობაში-----

ბიზნესი ◊ მენეჯმენტი ◊ მარკეტინგი

შოთა ვეშაპიძე, რამაზ ოთინაშვილი - პერსონალის როლი ბიზნესის უსაფრთხოებაში----

მურმან ცეცხლაძე, სალომე სულაბერიძე - აგროტურიზმის განვითარების უცხოური გამოცდილება და მისი გამოყენების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში -----

კოვიდ -19 პანდემია ◊ კორონომიკური კრიზისი

ლევან საბაური - კორონავირუსის COVID-19 გავლენა ფინანსურ ანგარიშგებასა და აუდიტზე-----

ინეზა ვანაძე - პანდემიით შექმნილი გამონვევები ღვინის ტურიზმში და მათი დაძლევის შესაძლებლობები რაჭის რეგიონში-----

გიორგი ხიდუშელი - კოვიდ-19 და ტურიზმის ინდუსტრიის გამონვევები საქართველოში: კვალიფიციური კადრების გადინება-----

სოციალური პოლიტიკა

მურმან ცარციძე, ნათელა ლაცაბიძე - უმუშევრობის სოციალური დაზღვევის სისტემის ფორმირების ეტაპები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოში ---

აფთანდილ ჯორბენაძე, თენგიზ ვერულავა - ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევა საქართველოში: განვითარების ბარიერები -----

ჩვენი იუბილარი

პროფესორი რევაზ გოგობია - 85

CONTENTS

2021 Easter Epistle of Catholicos-Patriarch of All Georgia Ilia II-----

ECONOMIC THEORY ◇ ECONOMIC POLICY

Merab kakulia, Nodar Kapanadze - Impact of Anti-Pandemic Restrictions on Economic Growth: Visible and Invisible loss-----

Paata Koguashvili, David Mamukelashvili - Economic Mechanism of Entrepreneurial Development of the Population in the Regions of Georgia-----

Lina Pileliéné - Theoretical Insights into Citizen Satisfaction Measurement: The Model---

Zura Gamtenadze - Analysis Investment Attractiveness of Georgian Regions-----

Giorgi Mzhavanadze - The effectiveness of tobacco control policy in Georgia-----

Giorgi Sanadze - The Main directions of overcoming retroeconomics in Georgian ndustry--

BUSINESS ◇ MANAGEMENT ◇ MARKETING

Shota Veshapidze, Ramaz Otinashvili - The Role of Staff in Business Security -----

Murman Tsetskhladze, Salome Sulaberidze - Foreign Experience of Agro-Tourism Developmen and Some Aspects of its Use in Georgia -----

COVID -19 PANDEMIC ♦ CORONOMIC CRISIS

Levan Sabauri – Impacts of Covig-19 on the Financial Reporting and Audit-----

Ineza Vatsadze - Challenges Created by the Pandemic in Wine Tourism and Opportunities to Overcome Them in the Region of Racha.-----

Giorgi Khidsheli - Covid-19 and challenges of the tourism industry in Georgia: the outflow of qualified personnel -----

SOCIAL POLICY

Murman Tsartsidze, Natela Latsabidze - Stages of Formation unemployment social insurance system and development perspectives in Georgia-----

Avtandil Jorbenadze, Tengiz Verulava - Social Health Insurance System in Georgia: Development Barriers-----

ANNIVERSARIES

Professor Revaz Gogokhia -85 -----

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის 2021 წლის სააღდგომო ეპისტოლე

ყოვლადსამღვდელონო მღვდელმთავარნო, ღირსნო მოძღვარნო, დიაკონნო, ბერ-მონაზონნო, ხელისუფალნო, საქართველოს წმინდა მართლმადიდებელი ეკლესიის ყოველნო წევრნო, მკვიდრნო ივერიისა და ჩვენი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ მცხოვრებნო თანამემამულენო,

ქრისტე აღდგა!

„არა ყველა, ვინც მეტყვის მე: უფალო, უფალო! –

შევა ცათა სასუფეველში, არამედ ის, ვინც

აღასრულებს ჩემი ზეციერი მამის ნებას“ (მთ, 7,21).

კვლავ დადგა უამი დიდებული, - აღდგა უფალი ძალითა ძლიერი, რომელმაც სრულად შეცვალა სამყარო და განაცხოველა იგი.

მთელს დედამიწაზე ხარობს ეკლესია და მისი შვილნი, რადგან ამიერიდან „სამოთხე განღებულ არს და სიკუდილისა ბჭე დახშულ არს. პირველქმნილი ადამი კუალად განახლებულ არს და სამოსელი უკუდავებისა შემოსილ არს“ (იაღგარი). დღეს ერთად შერცხვენ ეშმაკი და სიკვდილი, გაცოცხლდნენ წინასწარმეტყველნი და ელხინათ მართლებს ... „მაშ, გლოვის სამოსელი განიძარცვე და სიხარულის სამკაულით მოირთე, წმინდა ქალაქო“ (წმ. მელეტი ანტიოქიელი).

ქრისტე აღდგა!

გიხაროდეს ქალწულო, რამეთუ შენგან და შენ მიერ იშვებენ ყოველნი კიდენი ქუეყანისანი.

გიხაროდენ, ერნო, ჭაბუკნო და ასულნო, მოხუცებულნო ყრმათა თანა, რამეთუ მიზანი ბოროტისა განქარვებულია და მახენი ეშმაკისა - გამიშვლებული.

გიხაროდეს, შენც, მიწა და ზეცა, მთა და ზღვაო, და ყოველნო მყოფნო მათ შინა; შემოდის დღე - სასწაული, დღე - მაცხოვნებელი, დღე - გადამრჩენელი! ამიტომაც ვხმობთ: გუშინ თანა-ჯვარსვეცმობდი ქრისტესთან, დღეს თანა-ვიდიდები; გუშინ თანა-მოკვდებოდი, დღეს თანა-ცხოველვიქმნები; გუშინ თანა-დავეფვლოდი, დღეს თანა-აღვდგები (წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი).

აღდგომა ქრისტესი გვაზიარებს მის მიერ სიკვდილის ძლევის უდიდეს სიხარულთან, რაც ჩვენს პირად უკვდავებასაც უკავშირდება, რადგან „თუ სიკვდილის მსგავსებით თანაშემზრდილნი ვართ მასთან, აღდგომითაც მას ვემსგავსებით“ და როგორც ქრისტე აღდგა მკვდრებით, ასევე ჩვენც იმსოფლად განახლებულ სიცოცხლეში ვივლით“ (რომ. 6,5-4)

განახლებული ცხოვრება კი დედამიწაზევე უნდა დავიწყოთ, რომ „სიცოცხლის სულის რჯულმა ქრისტე იესოში ცოდვისა და სიკვდილის რჯულისგან განგვათავისუფლოს“ (რომ. 8,2).

სიკვდილი არის საიდუმლოებით მოცული კარიბჭე, რომლის შეღებისთანავე სულისთვის იწყება მარადული ცხოვრება, თუმცა მაინც არასრული; შემდეგ კი მოაწვევს უამი, როცა მიცვალებულნი შეიმოსავენ განახლებულ სხეულს და „კეთილისმოქმედნი გამოვლენ სიცოცხლის აღდგომისთვის, ხოლო ბოროტისმოქმედნი, - განკითხვის აღდგომისათვის“ (ინ. 5,28-29).

თუ ქრისტემდე სიკვდილი მოიწეოდა ყველაზე, - მორწმუნებეც და ურწმუნობეც, იუდეველებეც და წარმართბეც, ასევე მთელ სამყარობე, -მეორედ მოსვლის შემდეგ აღარ იარსებებს არც სიკვდილი და არც ხრწნილება და უფალი ყველას და ყველაფერს აღადგენს პირვანდელ მდგომარეობაში და სამართლიანობით მიაგებს ყველას მარადიულ ადგილ-სამყოფელს.

როგორი იქნება ჩვენი ხვედრი გარდაცვალების შემდეგ, ან საყოველთაო აღდგომისას, როდესაც მაცხოვარი კეთილსა და ბოროტს მარადიულად განაცალკევებს და გამიჯნავს?

* * * * *

ღმერთმა თავისი მეფობა სიყვარულით შექმნილ მთელ კოსმოსზე განავრცო და ადამიანი, რომელიც თავის თავში მთელი ამ სამყაროს მომცველია, განმგებლად დაადგინა, რათა მისი სამეფოსთვის ღირსეულად ეწინააღმდეგებოდა და ყველა და ყველაფერი, როგორც თავისი ნაწილი, უფლის მსგავსად, სიყვარულით ემართა.

ბიბლია გვასწავლის, რომ ჩვენმა პირველმშობლებმა და მათმა შთამომავლებმა, საღვთო ღიღებიდან დასცემის შემდეგ, მრავალი პირვანდელი თვისება დაკარგეს და დედამიწაზე ცხოვრების გაგრძელება მადლისგან გაღარიბებულ გარემოში მოუხდათ;

მიუხედავად იმისა, რომ ბოროტი ძალისგან მოწვევულ ასეთ დიდ დაბრკოლებას მეტად მძიმე შედეგები მოჰყვა, ადამიანში, დარჩა ხატება ღვთის და სამოთხისეული ისეთი სათნოებები, როგორცაა: სიყვარული, რწმენა, ერთგულება, სამართლიანობა, მეგობრობა, სიკეთე, წესრიგი, იერარქია; ეს თვისებები სრულიად არამატერიალურია, ამასთან ყველაზე მნიშვნელოვანი და ყველასთვის მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელი.

აღნიშნულ ღირებულებებს ითვალისწინებს და მათ ემყარება ნებისმიერი მიწიერი მეფობაც და მისი გამოვლინებაც ამა თუ იმ სახელმწიფოს სახით (თუნდაც მკვეთრად ათეისტური სულისკვეთებისა), რის გამოც იგი ზეციური ხელმწიფების თავისებურ აჩრდილს წარმოადგენს;

ამიტომაც ხელისუფლება რამდენადაც ხელს შეუწყობს სულიერების აღორძინებას მით უფრო განმტკიცდება ქვეყანა. ყველასთვის ნათელი მაგალითი ამისა არის წმ. დავით წინასწარმეტყველის ხანა.

ქრისტეს აღდგომის შემდეგ, ცათა სასუფეველი ამქვეყნად ხილულად განცხადდა. იგი სხვადასხვა ხარისხით ვლინდება მორწმუნეთა სულსა და მათ ცხოვრებაში; მეორედ მოსვლის შემდეგ კი სრულიად განმსჭვალავს ყოველივეს, - ხილულსაც და უხილავსაც.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ წარმავალ სოფელში ვცხოვრობთ, თუ დავიცავთ ზეციური მეუფის, მაცხოვრის, კანონებს, შევძლებთ ამქვეყნადვე გავხდეთ ცათა სასუფეველის მოქალაქენი, რათა, გარდაცვალების შემდეგ, დავიმკვიდროთ იგი და მარადიულად ღვთის დიდებაში დავრჩეთ, განურჩევლად იმისა, რომელ ქვეყანაში ვმკვიდრობთ და რა ეროვნებისანი ვართ.

რა პირობები უნდა შევასრულოთ ამისთვის?

ნებისმიერი სახელმწიფო საზოგადოების თითოეული წარმომადგენლისგან ითხოვს ერთგულებას, მოვალეობისადმი პასუხისმგებლობას, ომის დროს კი თავდადებასაც;

ბუნებრივია, ღვთის საუფლოს მკვიდრობის მსურველთ მეტი ერთგულება და თავგანწირვა გვმართებს, რადგან ჩვენ მუდმივი ბრძოლის ქარ-ცეცხლში გვიწევს ყოფნა და ომი გვაქვს „არა სისხლთა და ხორცთა, არამედ... ცისქვეშეთის უკეთურ სულთა წინააღმდეგ“ (ეფ. 6.12).

ამასთან, ღვთის სამეფოს მოქალაქეებისთვის მთავარი მიზანი ჭეშმარიტი სიყვარულით სავსე მარადისობაა და არა ამსოფლიური კეთილდღეობა. უფლისგან მოცემული მცნებებიც ამ მარადისობის გზამკვლევეია და განსხვავდებიან მიწიერი კანონებისგან; თუმცა საღვთო მოპურნეობის მქონე ქრისტიანისთვისაც კი ჩვეულებრივი მიწიერი ყოფა და, აუცილებლობიდან გამომდინარე, მატერიალურზე ზრუნვა უცხო არ არის; იგი სულიერ და მიწიერ ფასეულობებს შორის უპირატესობას, რა თქმა უნდა, პირველს ანიჭებს და იცავს პრინციპს: „მიეცი კეისარს კეისრისა და ღვთისა ღმერთსა“ (მთ. 22, 15,22), რაც ნიშნავს იმას, რომ კეისარს (ანუ მიწიერ ხელისუფალთ) უნდა მივაგოთ საკადრისი პატივი, მაგრამ არა ისეთი, როგორიც - ღმერთს.

ამასთან, ღრმადმორწმუნე ქრისტიანმაც შეიძლება დაუშვას გარკვეული შეცდომები, ვერ გაუმკლავდეს გამოწვევებს, გამოიჩინოს სულმოკლეობაც ... მაგრამ არ უნდა შეშინდეს, რადგან „არა არს კაცი, რომელიც ცხოვრობს და არა სცოდოს“, მაგრამ მან სინანულით, აღსარებითა და ზიარების მაღლით უნდა უწამლოს თავის სულიერ იარებს და, ღვთის იმედით, კვლავ უშიშრად განაგრძოს ცხოვრების გზა.

იესო ქრისტეს მიერ მოცემული ძირითადი პირობა-აღთქმანი კი ასეთია:

„გიყვარდეს უფალი, შენი ღმერთი, მთელი შენი გულითა და სულით, მთელი შენი შეიძლებით“ (მთ. 22.37-39; მრკ. 12.29-31)

„შეიყვარე მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“ (მრკ. 12,31) და „ როგორც მე შეგიყვარეთ თქვენ, ასევე გიყვარდეთ თქვენც ერთმანეთი“ (ინ.13,34).

„გიყვარდეთ მტერნი თქვენნი“ (მთ.5,44)

„თუ მე გიყვარვართ, ჩემი მცნებებიც დაიცავით, ხოლო თუ ჩემს მცნებებს დაიცავთ, ჩემს სიყვარულში იქნებით“ (ინ.14,15)

რა იგულისხმება საკუთარი თავის სიყვარულში?

ქრისტიანული გაგებით, საკუთარი თავის სიყვარული, პირველ რიგში, ნიშნავს ჩვენს მუდმივ ზრუნვას საკუთარ თავზე, რათა შევძლოთ ცოდვით დაცემული შინაგანი სამყარო განვიზღოთ, ეგოიზმის, შურის, ღვარძლისა და ბოროტებისაგან გავათავისუფლოთ და სულში ღვთის ხატება და მსგავსება აღვიდგინოთ და ავალორძინოთ; ამისთვის კი მთელი არსებით უნდა ვიღვანოთ, რადგან ამქვეყნად სწორედ ესაა ჩვენი დანიშნულება, ჩვენი სიცოცხლის აზრი.

საკუთარი თავის სიყვარული, ასევე, ნიშნავს იმას, რომ, უფლის მსგავსად, თავგანწირული, უშურველი სიყვარულით შევიყვაროთ მოყვასი, ვიყოთ თანამდგომნი, და მისი წარმატებით ვხარობდეთ; განსაცდელის უამს კი, - ძალისამებრ ჩვენისა დავეხმაროთ;

მოყვასი ჩვენსავით ღვთის ხატად არის შექმნილი და, ამდენად, ნაწილია ჩვენიც და უფლისაც; მისდამი ჩვენი დამოკიდებულება კი ღვთისადმი ჩვენს დამოკიდებულებას წარმოაჩენს.

აი, როგორ ბრძანებს მაცხოვარი: „რადგან მშობდა და მომეცით საჭმელი, მწყუროდა და მასვით მე, უცხო ვიყავ და შემინყნარეთ, შიშველი ვიყავ და შემმოსეთ, სნეული ვიყავ და მომხედეთ, საპყრობილეში ვიყავ და მომინახულეთ, ჭეშმარიტად, გეუბნებით თქვენ: რითაც შევნიეთ ერთს ამ ჩემს მცირე ძმათაგანს, იმით მე შემენიეთ" (მთ.25, 35-36,40).

ღმერთთან და მოყვასთან ერთობის სულით არის განმსჭვალული საუფლო ლოცვა. ამიტომაც ვამბობთ: „მამაო ჩვენო“ და არა „მამაო ჩემო“, ან „მოგვიტევე ჩვენ“ და არა „მომიტევე მე“. და როცა მას წარმოვთქვამთ, ეს უნდა გავაცნობიეროთ და აუცილებლად გავითვალისწინოთ, რომ ჩვენი ლოცვა ლოცვად შეირაცხოს. არ უნდა დაგვაგინდეს ისიც, რომ ამა თუ იმ ადამიანმა შეიძლება შეგვცოდოს და უსამართლოდ გული გვატკინოს, მაგრამ თუ სათანადო სინანული ექნება და ამას გამოხატავს,- უნდა შევეუნდოთ.

ვისაც მოყვასისადმი ასეთი დამოკიდებულებები არა აქვს, მტრობს საკუთარ თავს, რადგან ჭეშმარიტი სიყვარულის ვერშემცნობია და ღვთის ნების წინააღმდეგი.

როგორ უნდა მოვექცეთ მათ, ვინც ჩვენ გვმტრობს?

ვინაიდან უფალს მზე ამოჰყავს ბოროტთა და კეთილთა ზედა და აწვიმებს მართალთაც და უსამართლოთაც (მთ.5,45), ჩვენ, თუ საკუთარი თავი გვიყვარს და ღვთისშვილობა გვსურს, მაცხოვრის მსგავსად, უნდა მოვექცეთ ჩვენს მოძულეს, ანუ გულწრფელი სიყვარული ვაჩვენოთ, სიკეთე მივაგოთ, მისთვის ვილოცოთ და ბოროტებაზე ბოროტებით არ ვუპასუხოთ; ოღონდ, როგორც მოყვასთან მიმართებაში, ამ შემთხვევაშიც, უნდა გავემიჯნოთ მის ცოდვებსა და უსჯულოებებს;

ხოლო თუ ეკლესიისა და მოყვასის მიერ სინანულისკენ მომწოდებელი არაერთგზისი შეგონებანი არ იქნება მისგან შესმენილი, უნდა განვეშოროთ მას, „როგორც მეზვერესა და წარმართს“ (მთ.18,17-18).

ღვთის რჩეული ერი წარმართს აღიქვამდა, როგორც ეთნიკურად სრულიად უცხოს და სარწმუნოებრივადაც, - შეუწყნარებელს; ხოლო მეზვერეს (გადასახადების ამკრეფს), - საკუთარი ერის საზიანოდ წარმართთა ინტერესების გამტარებელს.

ყველაზე სამწუხარო ისაა, რომ ასეთი ადამიანი თავისი უსიყვარულობით ღვთის გარეგანი ხდება.

* * * * *

სულ სხვა წესებს ემორჩილებიან და სხვაგვარად აზროვნებენ ისინი, რომელთაც სულიერი თვალი დახშული აქვთ და არც ღვთისა სწამთ და არც - მისი აღდგომისა.

მათ შესახებ წმინდა გრიგოლ ნოსელი ასე წერს:

თუკი არ არსებობს აღდგომა და სიკვდილით სიცოცხლე მთავრდება, დაუბრკოლებელი თავისუფლება ეძლევა კაცის მკვლელს; დაე, მეძავმა კადნიერად ხლართოს ბადეები ქორწინების წინააღმდეგ და მომხვეჭელნი ფუფუნებას მიეცნენ სხვათა დაჩაგვრის ხარჯზე... ნურავინ შეაჩერებს მაგინებელსა და ბილწის მოქმელს; დაე, ფიცის დამრღვევი მუდამ იფიცებდეს ტყუილად; დაე, იცრუონ, რამდენსაც ინებებენ, რადგან არავითარი სარგებელი არ არის ჭეშმარიტებისაგან...

და ასკვნის:

ამგვარი მსჯელობა სულს ამღვრევს და წარღვნამდელზე უარესი უწესრიგობა მოაქვს; თუ არ არის აღდგომა, არ არის უფლის სამსჯავროც; თუ უარყოფილია სამსჯავრო, უარყოფილია ღვთის შიშიც; ხოლო სადაც არ არის მოკრძალებული შიში ღვთისა, იქ ზეიმობს ეშმაკი.

ასე იყო მუდამ, როცა ურწმუნოება მძლავრობდა ხალხში. ეს დღესაც ასეა, ოღონდ უფრო რთული ვითარება გვაქვს და თუ რატომ, მოკლედ შემდეგს ვიტყვით:

ნებისმიერი პიროვნება რომ არ არის სრულყოფილი, ამას, ჩვენს მსგავსად, ურწმუნონიც აცნობიერებენ, მაგრამ, ღმერთთან კავშირისა და სულიერი განწმენდის ნაცვლად, ისინი ამჟამად ისეთ ყოფას გვთავაზობენ, სადაც ერთი მხრივ, დომინანტური ფუნქცია ექნება რობოტებს, მეორე მხრივ კი, ადამიანის არასრულფასოვნებას, ხელოვნური ინტელექტი "შეავსებს".

ამავე დროს, ათეისტური თანამედროვე აზროვნება სხვა რეალობის შესაქმნელად ემზადება და ცდილობს ადამიანური ყოფიერების ფუნდამენტური პრინციპების გადახედვას, რათა თვითნებური მოდელირების გზით ნაშალოს ზღვარი ნამდვილსა და წარმოსახვითს, ადამიანურს, მექანიკურს, ცხოველურსა და ქიმიურს შორის და კონტროლისა და ძალაუფლების ახალი, აქამდე უცნობი ფორმები დაამკვიდროს.

ფილოსოფოსები საზოგადოების განვითარების ამ პერიოდს პოსტ-ჰუმანისტურს უწოდებენ და აღნიშნავენ, რომ მიზანმიმართულად ხდება ზოგადად არსებული ნორმების რღვევა, სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და სტრუქტურების დაკნინება, განათლების დონის დაცემა, სიღმისეული აზროვნებისთვის საფუძვლების მოშლა; „კრიზისული წესრიგის“ ფონზე კი ხელი ეწყობა ისეთი შემეცნების ჩამოყალიბებას, სადაც ეროვნული გრძნობები გამჭრალია, სიყვარული, სიკეთე, სამართლიანობა... გაყალბებული, პიროვნების იდეალი - უპერსპექტივო და გაუფერულებული; ნაშლილია ადამიანობის განმსაზღვრელი ტრადიციული იდენტობები: „მამაკაცი“ და „ქალი“, „ოჯახური ფასეულობები“...

ამგვარ სივრცეში საზოგადოების კლასიკური გაგება ნელ-ნელა ქრება, ხალხში დაუცველობის განცდა მატულობს და ადამიანური ფაქტორი უკანა პლანზე იწევს;

ამას ემატება ზოგადად რელიგიისადმი და, კონკრეტულად საქართველოში, მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი საზოგადოების გარკვეული ნაწილისა და ზოგიერთი მედია-საშუალების მხრიდან მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება, სიძულვილის ენით მეტყველება, ორგანიზებული სახით პიროვნული და

ინსტიტუციონალური დისკრედიტაციის მცდელობის მხარდაჭერა და მათი წახალისება, რომელნიც ამ პროცესში არიან ჩართულნი.

გვახსენდება ბოლო უამის შესახებ მოციქულის სიტყვები: „უკანასკნელ უამს მოვლენ მკრეხელნი, თავიანთ უკეთურ გულისთქმათაებრ მავალნი; ესენი არიან განხეთქილების მოქმედნი, მშვინვიერნი, სულის არმქონენი... მდრტვინავნი, უკმაყოფილონი, თავიანთ გულისთქმათაებრ მავალნი, რომელთა ბაგენი მედიდურობენ და სარგებლის გამო პირფერობენ“

* * * *

დაახლოებით ასეთად აღიქმება თანამედროვე მდგომარეობაც.

სამწუხაროდ, ამ სივრცეში კარგად არავინ არის და ყველას დიდი განსაცდელი აქვს: „ახალი სამყაროს“ წარმომადგენლებს თუნდაც იმიტომ, რომ ტექნიკური პროგრესი იმდენად წინ წავიდა და საზოგადოების სულიერი განვითარება მას იმდენად ჩამორჩა, რომ ინოვაციების დამწერგავი ადამიანი თვითონ დამცირდა თავისი ქმნილების წინაშე და მისგან მართული ხდება. მათ შორის უფსკრული მომავალში უფრო გაღრმავდება და სწორედ ესაა ერთ-ერთი არსებითი პრობლემა, თორემ ტექნიკურ მიღწევებს, რა თქმა უნდა, სიკეთეც მოაქვს, მაგრამ უღვთო და სულიერებისაგან დაცლილი პიროვნებების ხელში იგი სავალალო შედეგებამდე მიგვიყვანს.

არც მონუმენტათვის არის ცხოვრება ადვილი; მათი გული ბოროტსა და კეთილს შორის სულიერი ბრძოლის ისეთ ასპარეზად იქცა, რომლის მსგავსი უნინ არასოდეს ყოფილა (აღარათფერს ვამბობთ საერთო ეკონომიკურ გაჭირვებაზე, რომლისგანაც ქვეყანა ათწლეულებია ვერ გამოდის).

გამოსავალი ორივე შემთხვევაში ერთია:

მთელი არსებით უნდა მივიქცეთ ღვთისკენ - ყოვლადწმინდა სამებისკენ და ჩვენი ცნობიერება მის უზენაესობას დავეუბრჩილოთ.

ამასთან, რაკი ღვთისაგან ყველაფერი სიყვარულით და სიყვარულისთვის შეიქმნა, ასეთივე გრძნობით უნდა ვუპასუხოთ შემოქმედს და გარე სამყაროსაც.

აღდგომილი მაცხოვარი, მოციქულ პეტრეს მსგავსად, ნებისმიერ ჩვენგანს მოგვმართავს: „გიყვარვარ მე?“

ამ კითხვას საქართველოში თითქმის ყველა დადებით პასუხს გასცემს, მაგრამ არის რამდენიმე კრიტიკიუმი, რომელიც ადვილად მიგვახვედრებს, სინამდვილეში, ვართ თუ არა მართლები.

ჩვენი რწმენის სიმტკიცე და უფლისადმი ერთგულება გამოცდას ჩვენს ცხოვრებაში არსებული განსაცდელებით გადის; ყველაზე მეტად ამ დროს ხდება ნათელი, მართლაც მთელი გულითა და მთელი არსებით გვიყვარს თუ არა უფალი, რაც შემოქმედისადმი ჩვენი ნდობის ხარისხით განისაზღვრება.

მაგალითად, თუ ჩვენ ვლოცულობთ და ვევედრებით უფალს, მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ ვაღწევთ, გვაქვს კი რწმენა იმისა, რომ ჩვენს თხოვნაზე უკეთესი იქნება ის, რასაც მაცხოვარი მოგვაგებს? და თუ გვაქვს, ე. ი. მინდობილნი ვართ მას და მაღლიერებით მივიღებთ ყოველივეს. ამასთან, ამ განწყობამ არ უნდა დაგვტოვოს მაშინაც, როდესაც დიდი ტკივილისა და მწუხარების წინაშე აღმოვჩნდებით.

ამქვეყნად არაფერი არ უნდა იყოს ისეთი, რაზეც, ძლიერი მიჯაჭვულობის გამო, შეიძლება სასონარკვეთილებაში ჩავვარდეთ. წუთისოფელი წარმავალია და ყოველივეც - მას შინა. ამიტომაც, ცათა სასუფეველის მჭვრეტელი გონება კარგად აცნობიერებს მაცხოვრის სიტყვების სიღრმესა და მნიშვნელობას: „ვისაც მამა ან დედა ჩემზე მეტად უყვარს, არ არის ჩემი ღირსი; და ვისაც ძე ან ასული ჩემზე მეტად უყვარს, არ არის ჩემი ღირსი.“ (მთ.10,37).

თუ ჩვენ ღმერთს ისეთი სიყვარულით შევიყვარებთ, რომლის გადამწონი ამქვეყნად არავინ და არაფერი იქნება, ჩვენშიც და ჩვენს გარშემოც ყველაფერი სასიკეთოდ

შეიცვლება, ჭეშმარიტი წესრიგი დამყარდება და უფლისაგანაც საოცარ შენევნას მივიღებთ.

ჩემო საყვარელო სულიერო შვილებო, ჩავიხედოთ ჩვენს გულში და პირუთვნელად შევაფასოთ საკუთარი თავი. თუ მყარი რწმენა არა გვაქვს უფლისადმი, ვთხოვოთ მას დახმარება, როგორც სთხოვა სნეული შვილის მამამ იესო ქრისტეს, რათა შესწეოდა მის ურწმუნოებას და განეკურნა მისი შვილი. უფალმა ისმინა მისი, ორივე სურვილი აღუსრულა და სიხარულითა დიდითა აღავსო იგი (მკ.9,24).

მსგავსი სიხარულის თანაზიარნი ჩვენც რომ გავხდეთ, ღვთის შეცნობისაკენ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები უნდა გადავდგათ: ვიკითხოთ წმინდა წერილი, წმინდანთა ცხოვრება და დარიგებანი. ასევე, მუდმივად უნდა ვთხოვდეთ მაცხოვარს, განგვაძლიეროს, და იერემია წინასწარმეტყველის სიტყვებით ვევედროთ: „განმკურნე, უფალო, და განვიკურნები, გადამარჩინე, უფალო, და გადავრჩები, რადგან შენ ხარ ჩემი დიდება“ (იერ.17,14).

ქართველნო, აფხაზნო, ოსნო, ბერძენნო, უკრაინელნო, რუსნო, სომეხნო, ებრაელნო, აზერბაიჯანელნო, უდინნო, იეზიდნო, ქურთნო, ინგუშნო, ჩერქეზნო, ჩეჩენნო, ლეკნო, ყოველნო მკვიდრნო საქართველოისა, და ჩვენს საზღვრებს გარეთ მცხოვრებნო თანამემამულენო, ყოველნო ერნო:

ქრისტე აღდგა!

მკვდრეთით აღმდგარი ღმერთი გვიხმობს სამეუფეო გზისკენ, მარადიული დიდებისა და ნეტარებისკენ, მარადიული სიყვარულისა და სიხარულისკენ.

მის შესახვედრად „უწინარეს ყოვლისა იპყარით რწმენის ფარი, რითაც შესძლებთ უკეთურის ყველა ცეცხლოვანი ისრის დაშრეტას“ (ეფ.6.11) და „შეიმოსეთ გულმონყალება, შემწყნარებლობა, სიტკბოება, სიმდაბლე, სიმშვიდე, დიდსულოვნება; მიუტევეთ და თქვენი თავი მიჰმადლეთ ურთიერთს ... შეიმოსეთ სიყვარული, რომელიც არის სიმტკიცე სრულქმნილებისა. ყველაფერს განაგებდეს თქვენს გულებში მშვიდობა

ღმრთისა და მადლიერნი იყავით“... (კოლ.3.12-16). შეირტყით წელზე ჭეშმარიტება და შემოსეთ სიმართლის აბჯრით (ეფ.6,12), რათა „დავიმკვიდროთ შეუძვრელი სასუფეველი“ (ებრ.12,28)

გახსოვდეთ, „იესო ქრისტე გუშინ, ღღეს და უკუნისამდე იგივეა“ (ებრ. 13.8) და უამთა ცვლა მას არ ეხება.

გიხაროდეთ, ჭეშმარიტად აღდგა ქრისტე!

სიყვარულით თქვენთვის მლოცველი, ილია II.

აღდგომა ქრისტესი, 2021 წელი

ეკონომიკური თეორია & ეკონომიკური პოლიტიკა

ECONOMIC THEORY ♦ ECONOMIC POLICY

ანტიპანდემიური შეზღუდვების გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე: ხილული და უხილავი დანაკარგი

მერაბ კაკულია

GIPA-ს პროფესორი,

რონდელის ფონდის წამყვანი

მკვლევარი

merab.kakulia@gmail.com

ნოდარ კაპანაძე

რონდელის ფონდის მკვლევარი

kapanadzen@gmail.com

სტატიაში მოცემულია კოვიდ-19-ის პანდემიის წინააღმდეგ საქართველოში 2020 წელს შემოღებული შეზღუდვების შედეგად მიღებული ეკონომიკური დანაკარგების შეფასება. მთლიანი დანაკარგი მოიცავს არამხოლოდ ფაქტობრივ დანაკარგს (ხილული დანაკარგი), არამედ ზრდის იმ დანაკარგსაც, რომელიც ბოლო წლების ტენდენციების

შენარჩუნების შემთხვევაში იქნებოდა მიღწეული (უხილავი დანაკარგი). ეს ტენდენციები გაანალიზებულია ეკონომიკის თითოეული სექტორისათვის.

2017-2019 წლების ტენდენციების უცვლელობის პირობებში 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით მუდმივი, 2015 წლის ფასებით გაანგარიშებული მშპ-ი 4.4%-ით გაიზარდებოდა და მისი მთლიანი მოცულობა 42.1 მლრდ ლარს მიაღწევდა. მიუღწეველი ზრდის მოცულობა 1.758 მლრდ 2015 წლის ლარია.

ანტიპანდემიური შეზღუდვებით გამოწვეული მთლიანი დანაკარგის აბსოლუტური მოცულობა 4.240 მლრდ 2015 წლის ლარია, საიდანაც 2.482 მლრდ ლარი ანუ მთლიანი დანაკარგის 59% მშპ-ის ფაქტობრივ - 6.2%-იან ვარდნაზე მოდის, ხოლო 1.758 მლრდი ლარი, ანუ მთლიანი დანაკარგის 41% მიუღწეველი ზრდის წილია.

მთლიანი დანაკარგების 46% სამი სექტორის წილად მოდის. ესენია: სასტუმროებისა და რესტორნების, ტრანსპორტის და ვაჭრობის სექტორები.

რაც შეეხება მთლიანი დანაკარგის ფარდობით მნიშვნელობას, 4.4%-იანი ზრდის ნაცვლად მიღებული 6.2% -იანი კლებიდან გამომდინარე, მისი მნიშვნელობა 2019 წლის მშპ-ის 10.6 %-ია.

საკვანძო სიტყვები: კოვიდ-19-ის პანდემია, ანტიპანდემიური შეზღუდვები, რეალური მშპ-ი, ანტიკრიზისული ღონისძიებები, მთლიანი დანაკარგი, სექტორული დანაკარგი, ფაქტობრივი ვარდნა, მიუღწეველი ზრდა, ხილული დანაკარგი, უხილავი დანაკარგი.

შესავალი

კოვიდ-19-ის პანდემიის წინააღმდეგ 2020 წელს შემოღებული შეზღუდვები, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ყველაზე მსასშტაბური ეკონომიკური კრიზისის მთავარი მიზეზი გახდა. ეკონომიკური ვარდნა პრაქტიკულად ყველა ქვეყანას შეეხო. ეკონომიკაზე შეზღუდვების ნეგატიური გავლენის საბოლოო შეფასება ჯერ ნაადრევია, თუმცა წინასწარი შეფასებებიდანაც უკვე ნათლად ჩანს, რომ მსოფლიო ეკონომიკის

მიერ მიღებული ზარალი კოლოსალურია. აქ ბუნებრივად იბადება კითხვა, თუ რამდენად შეესაბამება ამ ზარალის მასშტაბი საფრთხის შემცველ მასშტაბს, რომლის საფუძველზეც ანტიპანდემიური შეზღუდვები იქნა შემოღებული. ამ კითხვაზე დასაბუთებული პასუხის გაცემა მომავლის საქმეა, ამჯერად მხოლოდ მიღებული ზარალის აბსოლუტურ და ფარდობით განზომილებებში შეფასებას შევცდებით.

ევროპული კონტექსტი

ევროსტატის მონაცემებით ანტიპანდემიური შეზღუდვების შედეგად 2020 წელს ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანაში ეკონომიკური ვარდნა აღინიშნა. გამოქვეყნებული მონაცემები ეროვნულ ანგარიშთა სისტემის წინასწარ შეფასებებს ეყრდნობა, თუმცა დაზუსტებული მონაცემები, როგორც წესი, მათგან არსებითად განსხვავებული არ იქნება. ყოველ შემთხვევაში, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ დაზუსტებამ ცვლილების მიმართულება შეცვალოს.

ეკონომიკური ვარდნა ევროპაში ყველაზე მასშტაბური ესპანეთში იყო, სადაც მთლიანი შიდა პროდუქტის რეალურმა კლებამ 2020 წელს, 2019 წელთან შედარებით, 11% შეადგინა.

კრიზისის სიღრმით მეორე ადგილზე იტალია აღმოჩნდა, სადაც რეალური მშპ-ი თითქმის 9 %-ით შემცირდა. ვარდნის მასშტაბით მესამე ადგილზეა ხორვატია (8.4%-ით), ხოლო მეოთხეზე - საბერძნეთი (8.2% - ით). ყველაზე უფრო დაზარალებული ევროპული ქვეყნების ხუთეულს საფრანგეთი ხურავს, რეალური მშპ-ის 8.1% -იანი კლებით .

საყურადღებოა რომ კოვიდ-19-ის კრიზისით დაზარალებული ევროპული ეკონომიკების პირველი ხუთეულიდან ოთხი ქვეყანა (ესპანეთი, იტალია, საბერძნეთი და საფრანგეთი) გლობალური ტურისტული ინდუსტრიის ფლაგმანია, ხოლო ერთი - ხორვატია, ეკონომიკაში ტურიზმის მაღალი წილით გამოირჩევა. აქედან კარგად ჩანს,

რომ ანტიპანდემიურმა შეზღუდვებმა ყველაზე მტკივნეულად სწორედ ტურისტულ ინდუსტრიას დაარტყა. ამ ფონზე მეტ ლეგიტიმურობას იძენს კითხვა იმის შესახებ, თუ რამდენად მიზანშეწონილია მთავრობის მიერ ლამის მთავარ სტრატეგიულ ეკონომიკურ პრიორიტეტად ტურიზმის განვითარების არჩევა (Papava V. 2018; კაკულია მ. 2020). პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ ტურიზმი ორივე დონის, როგორც ენდოგენური, ასევე ეგზოგენური, კრიზისის პირველი მსხვერპლია.

წინასწარი მონაცემებით, ეკონომიკური ზრდა კოვიდ-19-ის პანდემიის ფონზე ევროპული ქვეყნებიდან (იხილეთ დიაგრამა 1), მხოლოდ ორ ქვეყანაში - ირლანდიასა და თურქეთში აღინიშნა, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელი ცნობილია თავისი ტურისტული ინდუსტრიით. საინტერესო იქნებოდა ამ ქვეყნების მშპ-ის სექტორული ანალიზი, იმის გასარკვევად, თუ რომელმა სექტორებმა განაპირობა ეკონომიკის დადებითი დინამიკის შენარჩუნება, თუმცა, ეს ცალკე კვლევის თემაა.

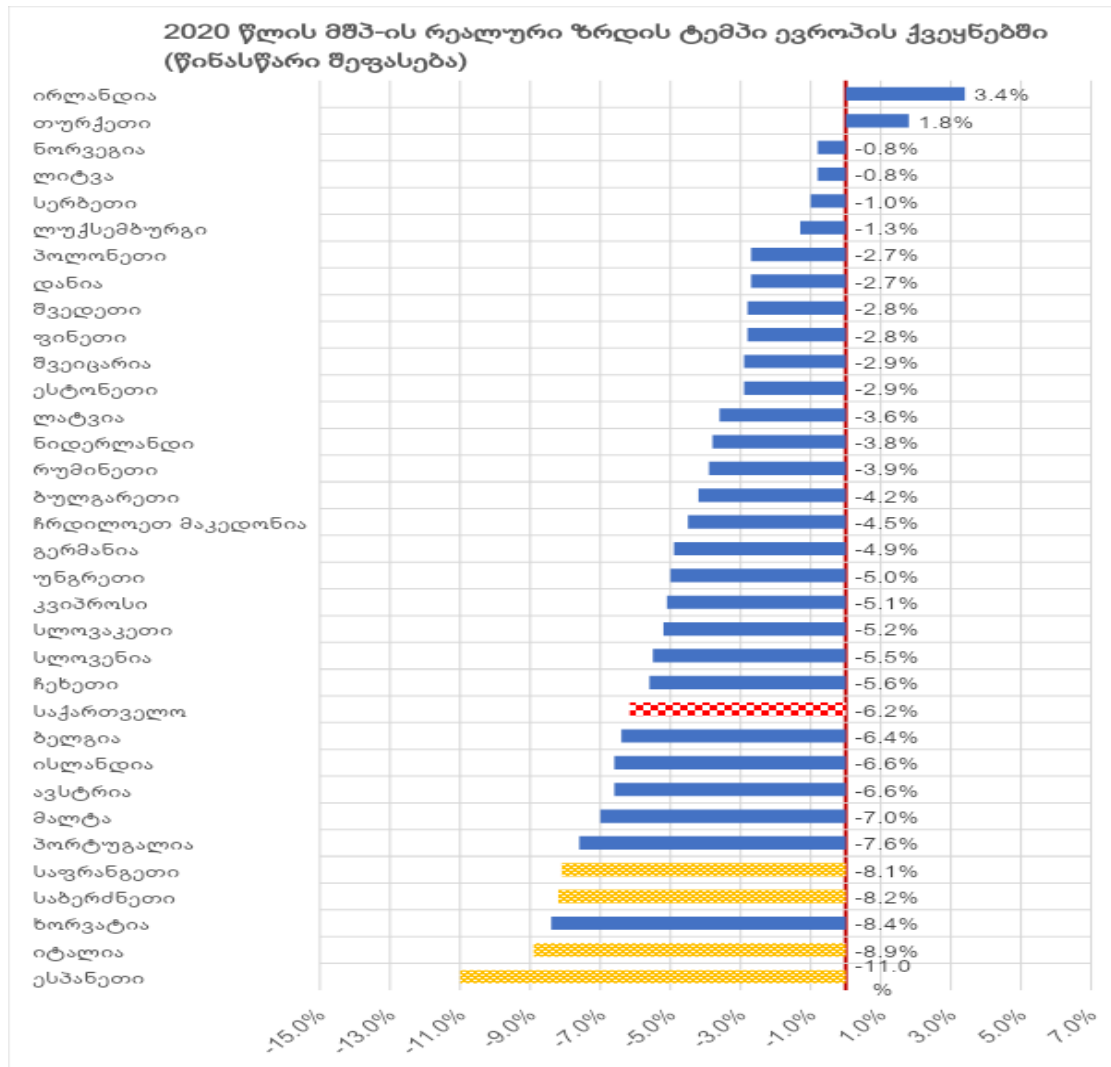
ქვემოთ მოყვანილი მონაცემებიდან საყურადღებოა კიდევ ერთი გარემოება: შვედეთმა, როგორც ცნობილია, უარი თქვა ანტიპანდემიური შეზღუდვების შემოღებაზე და პროცესი „თვითდინებაზე“ მიუშვა. მიუხედავად ამისა, ეს ქვეყანა როგორც გავრცელების, ასევე სიკვდილიანობის მიხედვით არსებითად არ განსხვავდება იმ ქვეყნებისგან, რომლებმაც ანტიპანდემიური შეზღუდვებით პრაქტიკულად ყველაფერი გააჩერეს. ამავე დროს, შვედეთში, წინასწარი შეფასებით, რეალური მშპ-ი 2020 წელს მხოლოდ 2.8 %-ით შემცირდა, რაც ბევრად უკეთესი მაჩვენებელია იმ ქვეყნებთან შედარებით, რომლებიც ლიდერობენ ეკონომიკური ვარდნის მიხედვით.

საქართველოს კონტექსტი

საქსტატის წინასწარი მონაცემებით, 2020 წელს მშპ მუდმივ ფასებით 37.8 მლრდ ლარი იყო, რაც 2019 წლის მაჩვენებელზე 2.5 მლრდ ლარით ნაკლებია. ეს იმას ნიშნავს, რომ 2019 წელთან შედარებით რეალური მშპ-ი 6.2 %-ით შემცირდა. კლების ერთადერთი ხილული მიზეზი ანტიპანდემიური შეზღუდვებია, რომლის პირველი ტალღა 1 აპრილიდან დაიწყო, ხოლო მეორე - 1 ნოემბრიდან. რეალური ეკონომიკური ვარდნა უფრო მასშტაბური იქნებოდა მთავრობას რომ საკმაოდ ენერგიული ანტიკრიზისული ღონისძიებები არ გაეტარებინა, რომელთაც მნიშვნელოვნად შეარბილეს ანტიპანდემიური შეზღუდვების უარყოფითი ეფექტები (იხ. კაკულია მ., კაპანაძე ნ. 2020), თუმცა, ეკონომიკურ ზრდაზე მათი უშუალო გავლენის შეფასება სცილდება წინამდებარე სტატიის ფორმატს.

ერთი შეხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ მშპ-ის ანტიპანდემიური შეზღუდვებით გამოწვეული დანაკლისი სწორედ ზემოაღნიშნული 2.5 მლრდ ლარით შემოიფარგლება, მაგრამ ეს ძალზე ემპირიული დასკვნა იქნებოდა. შეზღუდვებით გამოწვეული მთლიანი დანაკარგი გაცილებით მეტია, ვიდრე ის 6.2%, რითაც მუდმივი ფასებით გაანგარიშებული მთლიანი შიდა პროდუქტი შემცირდა. ამ საკითხს ქვემოთ უფრო ვრცლად და დეტალურად განვიხილავთ. მანამდე კი ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე (1965-2020) საქართველოს ეკონომიკური დინამიკის რამდენიმე ნიუანსზე შევჩერდებით, რაც მსოფლიო ბანკის უაღრესად საინტერესო მონაცემებს ეყრდნობა (იხილეთ დიაგრამა 2).

დავიწყოთ იმით, რომ პანდემიის წინა 2019 წელს, 2015 წლის ფასებით, გაანგარიშებული მშპ-ის მოცულობა ყველაზე მაღალი იყო 1989 წელს იგივე ფასებით დათვლილი ანალოგიური მაჩვენებლის შემდეგ და საბჭოთა პერიოდის პიკური მაჩვენებლის დონის (1985) 81% შეადგენდა.

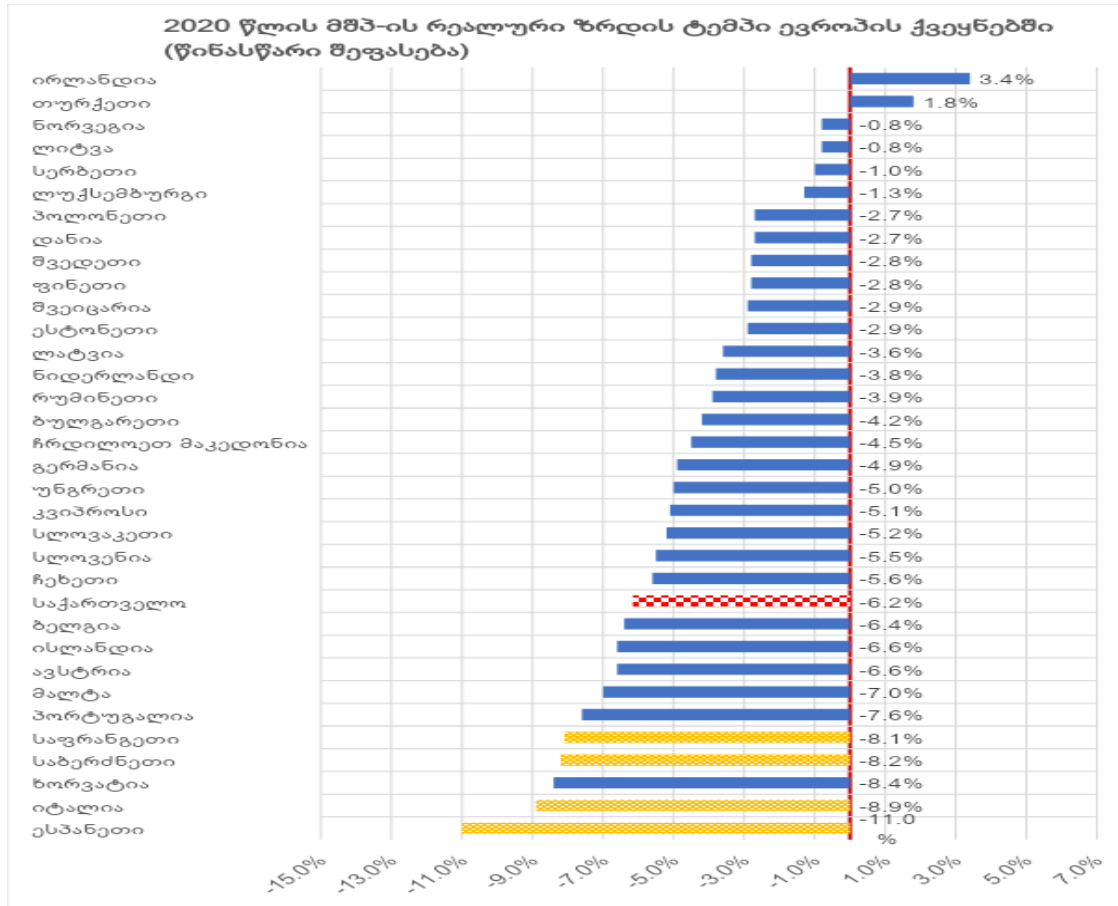
წყარო: Eurostat

კრიზისისამდელ პერიოდში, კერძოდ, 2017-2019 წლებში, საქართველოს ეკონომიკური დინამიკა არსებითად გაუმჯობესდა: რეალური მშპ-ის ზრდის საშუალო ტემპმა ამ პერიოდში თითქმის 5%-ს მიაღწია, მაშინ როდესაც წინა 4 წლის მანძილზე (2013-2016) ეს მაჩვენებელი 3.5% იყო.

კოვიდ-19-ის პანდემიამ 2020 წელს მკვეთრად შეცვალა წინა წლებში ჩამოყალიბებული ერთობ პოზიტიური ტენდენცია: ანტიპანდემიური ღონისძიებების შედეგად, პირველად 2009 წლის კრიზისის შემდეგ, მშპ-მ მნიშვნელოვანი ვარდნა

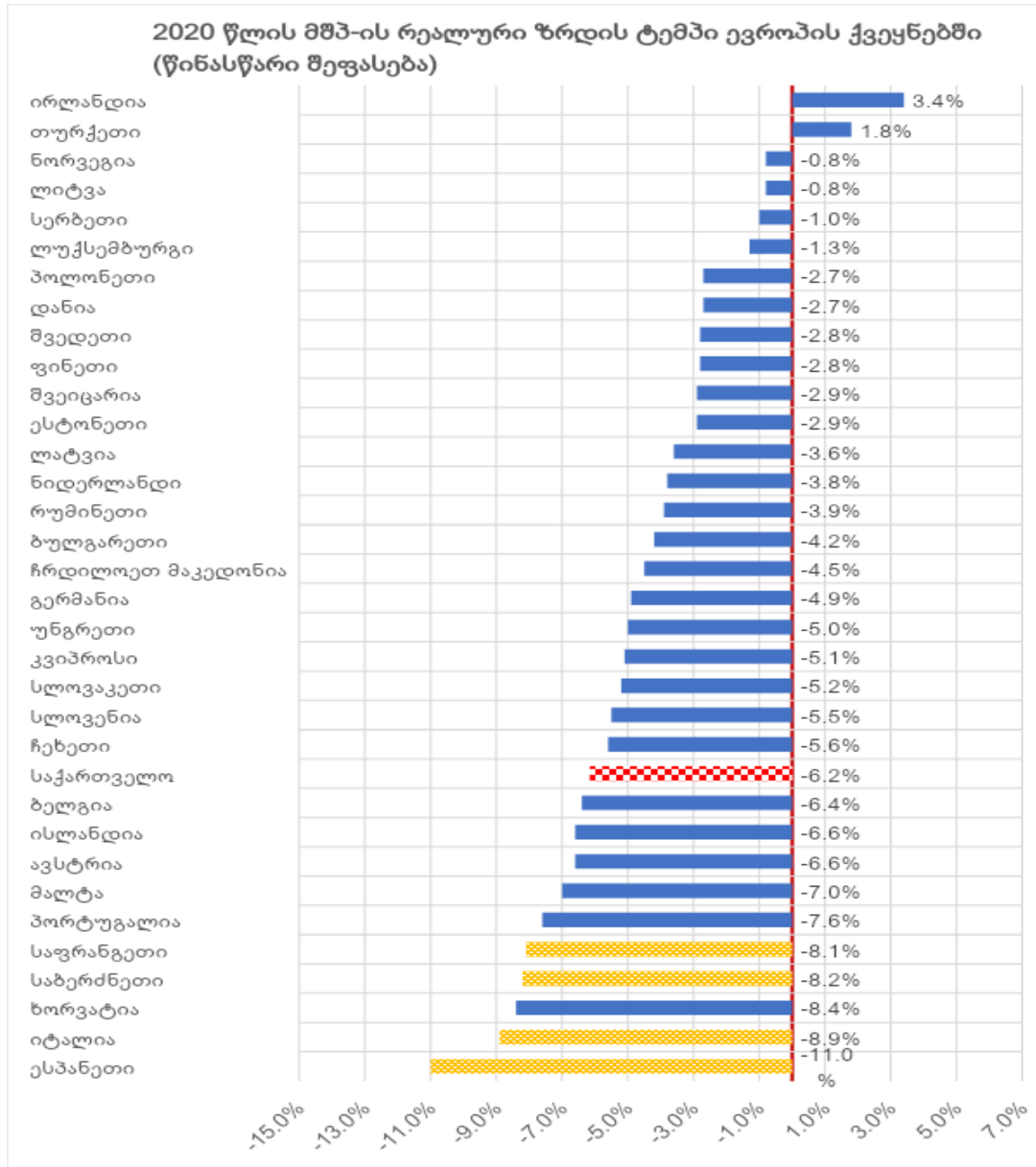
განიცადა, რომლის სიღრმე 1.7-ჯერ აღემატებოდა ეკონომიკის 11 წლის წინანდელი დაღმასვლის მასშტაბს. და ეს მაშინ, როდესაც 2009 წლის კრიზისში ერთმანეთს გადაეხლართა 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს ომის და 2007-2009 წლების გლობალური ეკონომიკური კრიზისის (დიდი რეცესიის) შედეგები.

დიაგრამა 2

წყარო: World Bank

უფრო მეტიც, 2020 წლის ეკონომიკური ვარდნის მაჩვენებელი მაქსიმალურია ბოლო 26 წლის მანძილზე (1994 წლის შემდეგ), თუმცა 2020 წელს განვითარებული მოვლენები ისეთი კატასტროფული არ იყო, როგორც 90-იანის დასაწყისის სისტემური ეკონომიკური კრიზისი.

წყარო: World Bank

ძირითადი მიდგომა

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ანტიპანდემიური შეზღუდვების ეკონომიკური შედეგის შეფასება მშპ-ის მოცულობაში მათ მიერ გამოწვეული დანაკარგით, ერთი შეხედვით, რთული არ არის, მაგრამ ასეთი მიდგომა, ჩვენი აზრით, ზედაპირულია.

ქვეყნის ეკონომიკურ დინამიკაში 2020 წლამდე გარკვეული ტენდენციები ჩამოყალიბდა, რაც 2020 წლის 1 აპრილს გამოცხადებულმა ანტიპანდემიურმა შეზღუდვებმა შეაჩერა. მართალია, ზაფხულში მისი სიმძიმე რამდენადმე შემსუბუქდა, მაგრამ 2020 წლის ოქტომბრიდან, ეპიდემიოლოგიური ვითარების მკვეთრი გაუარესების გამო, შეზღუდვების ახალი ტალღა დაიწყო. ამდენად, 2020 წელს, სხვა თანაბარ პირობებში, ანუ ანტიპანდემიური შეზღუდვების გარეშე, ეკონომიკური ზრდის რაღაც პოზიტიური შედეგი უნდა მიღწეულიყო, თუმცა, შეზღუდვებმა ეკონომიკური დინამიკის ვექტორი საპირისპირო მიმართულებით შეცვალა და ზრდის ნაცვლად კლება მივიღეთ. აქედან გამომდინარე, კოვიდ-19-თან დაკავშირებული მთლიანი ეკონომიკური დანაკარგების შეფასებისას, ფაქტობრივ კლებასთან ერთად, მიუღწეველი ზრდაც უნდა გავითვალისწინოთ. ანუ მთლიანი დანაკარგი უნდა მოიცავდეს არამხოლოდ ფაქტობრივ დანაკარგს, არამედ ზრდის იმ დანაკარგსაც, რომელიც ბოლო წლების ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში იქნებოდა მიღწეული.

ტენდენციების ანალიზი შესაძლებელია მშპ-ის ნაერთი მაჩვენებლისათვის, მაგრამ ეს ძალიან განზოგადებულ სურათს მოგვცემს, ვინაიდან ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორში განვითარებული ტენდენციები განსხვავებული იყო. ამდენად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ტენდენციები გაანალიზდეს არა მთლიანად ეკონომიკისათვის, არამედ მისი თითოეული სექტორისათვის, რომელიც მოცემულია ეკონომიკური საქმიანობების სახეობათა კლასიფიკატორ NACE-ის მე-2 გადასინჯვის მიხედვით. სწორედ მათ შესაბამისად აქვეყნებს რეგულარულად სტატისტიკის ეროვნული სამსახური მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებს.

ჩვენს შემთხვევაში მნიშვნელოვანია მუდმივი, 2015 წლის ფასებით, გაანგარიშებული მშპ-ის მაჩვენებლები ზემოთ აღნიშნული სექტორების მიხედვით. საქსტატის მიერ გამოქვეყნებული მონაცემებიდან ჩანს, რომ 2010 წლიდან მოყოლებული რეალური

მშპ-ი განუხრელად იზრდებოდა. ზრდის ტემპი მუდმივი არ იყო, თუმცა დინამიკა ყოველ წელს დადებითი იყო. 2010-2019 წლებში მეტნაკლები არასტაბილურობის გათვალისწინებით, სანალიზოდ ავიღეთ 2017-2019 წლების პერიოდი, როდესაც ზრდის ტემპი სტაბილური იყო, ხოლო საერთო სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება შედარებით ერთგვაროვანი.

წინამდებარე ანალიზის ძირითადი მიდგომა ითვალისწინებს პაასუხის გაცემას შემდეგ კითხვებზე:

1. როგორი იყო რეალური ვარდნა?, ანუ როგორ შეიცვალა რეალური მშპ-ი 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით;
2. როგორი იყო ცვლილება ეკონომიკის თითოეულ სექტორში, რა წვლილი შეიტანა თითოეულმა მათგანმა 2020 წელს მშპ-ის 6.2 %-ით კლებაში?
3. როგორი შეიძლება ყოფილიყო რეალური ეკონომიკური ზრდა?, ანუ რა მოხდებოდა 2017-2019 წლებში ეკონომიკური დინამიკის ტენდენციის უცვლელიობის პირობებში?
4. როგორი იქნებოდა ამ შემთხვევაში ცვლილება ეკონომიკის თითოეულ სექტორში და რა წვლილს შეიტანდა თითოეული მათგანი ეკონომიკის შესაძლო ზრდაში?
5. რას შეადგენს მთლიანი დანაკარგის მოცულობა? ანუ რამდენი იყო ანტიპანდემიური შეზღუდვებით გამოწვეული მთლიანი ზარალი ფაქტობრივი ვარდნის და მიუღწეველი ზრდის გათვალისწინებით?
6. როგორ იყო მთლიანი დანაკარგი ეკონომიკის თითოეული სექტორის მიხედვით და რა წვლილი შეიტანა თითოეულმა სექტორულმა დანაკარგმა ეკონომიკის მთლიანი დანაკარგის ფორმირებაში.

ხილული (რეალური) დანაკარგი

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რეალური მშპ-ი 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით, 6.2 %-ით შემცირდა, რაც ფულად განზომილებაში 2.482 მლრდ 2015 წლის ლარს

შეადგენს. ეკონომიკის თითოეული სექტორისათვის ფაქტობრივი ცვლილება და მთლიან ცვლილებაში წვლილის მიხედვით სექტორები ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავდებოდა.

სექტორი A, სოფლის, სატყეო და თევზის მეურნეობა: 2019 წლის რეალურ მშპ-ში მისი წილი 6.8% იყო. 2020 წელს ამ სექტორში შექმნილი დამატებული ღირებულება 3.6% - ით გაიზარდა. აღნიშნულმა სექტორმა ეკონომიკური ვარდნის პროცესი 4.0%-ით შეაფერხა, რაც მისი საკმაოდ მაღალი წონით იყო განპირობებული.

სექტორი B, სამთომომპოვებითი მრეწველობა: მისი წილი ეკონომიკაში 2019 წელს 1.1% იყო. 2020 წელს სექტორის 1.5%-ით ზრდა დაფიქსირდა, მაგრამ ეკონომიკური ვარდნის შენელებაში ამ მოვლენის წილი მხოლოდ 0.3 % იყო, რაც სექტორის დაბალი ხვედრითი წონით არის გამოწვეული.

სექტორი C, დამამუშავებელი მრეწველობა: მისი წილი 2019 წლის მშპ-ში 8.3 % იყო. 2020 წელს ამ სექტორში შექმნილი დამატებული ღირებულება მხოლოდ 0.04 % - ით შემცირდა, რამაც მთლიანი ეკონომიკური ვარდნა 0.1% - ით გააღრმავა, რაც ამ სექტორის მაღალი ხვედრითი წონით არის განპირობებული.

სექტორი D, ელექტროენერჯის, აირის, ორთქლის და კონდიციონირებული ჰაერის მიწოდება: მისი წილი მშპ-ში 2019 წელს 1.8% იყო. 2020 წელს სექტორი 7.4%-ით შემცირდა, რამაც მთლიანი ეკონომიკური ვარდნა 2.2% - ით ააჩქარა. სექტორის წონა განსაკუთრებით მაღალი არ არის, ამიტომაც მისი გავლენა საერთო სურათზე შედარებით დაბალია.

სექტორი E, წყალმომარაგება; კანალიზაცია, ნარჩენების მართვა და დაბინძურებისაგან გასუფთავების საქმიანობები: 2019 წელს მისი წილი მშპ-ში მხოლოდ 0.9% იყო. 2020 წელს სექტორი არსებითად - 11.1% - ით შემცირდა, თუმცა მისი დაბალი ხვედრითი წონის გამო საერთო ვარდნაში შეტანილი წვლილი მხოლოდ 1.6% იყო.

სექტორი F, მშენებლობა: მისი წილი 2019 წლის მშპ-ში საკმაოდ მაღალი - 6.3% იყო. ამის გამო სექტორის 4.7 %-ით ვარდნამ 4.7%- ით გააღრმავა 2020 წლის მთლიანი ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი G, საბითუმო და საცალო ვაჭრობა; ავტომობილების და მოტოციკლების რემონტი: ეკონომიკის ამ უმსხვილესი სექტორის წილი მშპ-ში 2019 წელს 12.3% იყო, აქედან გამომდინარე, მისმა 5.6%-ით შემცირებამ მთლიან ვარდნაში 11.2% - იანი წვლილი შეიტანა.

სექტორი H, ტრანსპორტი და დასაწყობება: მის წილად 2019 წელს მშპ-ის 5.4% მოდიოდა, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია. 2020 წელს სექტორის ვარდნის დონე ძალიან მაღალი - 22.3% იყო, რამაც მთლიან ვარდნაში 11.2 %-იანი წვლილი შეიტანა

სექტორი I, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფის და საკვების მიწოდების საქმიანობები: მისი წილი 2019 წელს საკმაოდ მაღალი, 4.2 % იყო, ხოლო ვარდნა 2020 წელს კატასტროფული - 37.9%. სწორედ ამ სექტორის კოლაფსმა 26.0% - ით განაპირობა 2020 წლის ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი J, ინფორმაცია და კომუნიკაცია: მისი წილი 2019 წლის მშპ-ში 3.0 % იყო, ხოლო ვარდნა უმნიშვნელო, 0.7% - ით. შესაბამისად ამ სექტორმა ეკონომიკის საერთო ვარდნაში უმნიშვნელო წვლილი შეიტანა - 0.3 %.

სექტორი K, საფინანსო და სადაზღვევო საქმიანობები: მისი წილი 2019 წლის მშპ-ში საკმაოდ დიდი - 5.6% იყო, 2020 წელს შემცირების დონე კი 5.0%. ამ სექტორმა ეკონომიკურ ვარდნაში საკმაოდ მნიშვნელობანი - 4.6% - იანი წვლილი შეიტანა.

სექტორი L, უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობები: ეკონომიკის ამ, ერთერთ უმსხვილეს სექტორში, მშპ-ში 10.8% -იანი წვლილით, 2020 წელს ვარდნა უმნიშვნელო - 0.1 % იყო. შესაბამისად უმნიშვნელო, 0.1%, იყო მისი ნეგატიური წვლილიც.

სექტორი M, პროფესიული, სამეცნიერო და ტექნიკური საქმიანობები: მისი ხვედრითი წონა მშპ-ში 2019 წელს განსაკუთრებით მაღალი არ ყოფილა, თუმცა ვერც უმნიშვნელოს ვუნოდებთ - 2.5%. ეკონომიკური ვარდნა ამ სექტორში ძალიან დიდი - 18.4% იყო, ხოლო ნეგატიური წვლილი საკმაოდ მაღალი (7.4 %).

სექტორი N, ადმინისტრაციული და დამხმარე მომსახურების საქმიანობები: ამ სექტორის წონა მშპ-ში მცირეა (1.3%), თუმცა, 2020 წელს ვარდნის ტემპი კატასტროფული (37.9%) იყო. სექტორის მცირე წონიდან გამომდინარე, საერთო ნეგატივში მისი წვლილი საკმაოდ დიდი, თუმცა ვარდნის მასშტაბთან შედარებით გაცილებით ნაკლები (7.7%) აღმოჩნდა.

სექტორი O, სახელმწიფო მმართველობა და თავდაცვა; სავალდებულო სოციალური უსაფრთხოება: 2019 წელს მისი წილი მშპ-ის 6.8%-ს შეადგენდა, რაც საკმაოდ დიდია, ხოლო 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით, ამ სექტორში 1.8 %-იანი ზრდა დაფიქსირდა, რამაც 2.0 %-ით შეაფერხა მთლიანი ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი P, განათლება: მას მშპ-ში საგრძნობი, 4.2 % ხვედრითი წონა აქვს. 2020 წელს ამ სექტორში 3.1%-იანი ზრდა დაფიქსირდა, რამაც 2.1%-ით შეარბილა საერთო ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი Q, ჯანდაცვა და სოციალური მომსახურების საქმიანობები: მის წილად 2019 წელს მშპ-ის 4.0% მოდიოდა. 2020 წელს ამ სექტორში 7.9% -იანი ზრდა დაფიქსირდა, რაც სრულიად გასაგებია, ვინაიდან ანტიპანდემიური შეზღუდვების პირობებში ყველაზე მოთხოვნადი სექტორი სწორედ ჯანდაცვა იყო. აღნიშნულმა ზრდამ 5.1% - ით შეაფერხა მთლიანი ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი R, ხელოვნება, გართობა და დასვენება: მისი წილი განსაკუთრებით დიდი არ ყოფილა (3.2%), მაგრამ სექტორის კატასტროფულმა, 18.9 %-ით კლებამ 9.9 %-ით გააღრმავა საერთო ეკონომიკური ვარდნა.

სექტორი S, სხვა სახის მომსახურება: ამ სექტორის წილი ეკონომიკაში უმნიშვნელო - 0.7% იყო. ამიტომაც მისი 7.1%-ით ზრდამ მხოლოდ 0.8% -ით შეარბილა ანტიპანდემიური შეზღუდვების დარტყმა.

სექტორი T, შინამეურნეობების, როგორც დამქირავებლის, საქმიანობები; არადიფერენცირებული საქონლის და მომსახურების წარმოება შინამეურნეობების მიერ საკუთარი მოხმარებისათვის: კიდევ უფრო უმნიშვნელო, სულ რაღაც 0.1% იყო ამ სექტორის წილი 2019 წლის მშპ-ში. სწორედ ამ გარემოებიდან გამომდინარე სექტორის მთელი 11.6% -ით ზრდის პოზიტიური ზეგავლენა მხოლოდ 0.2 % იყო.

ფაქტობრივი ვარდნის მაჩვენებლებით ანტიპანდემიური შეზღუდვებით ყველაზე მეტად ადმინისტრაციული და დამხმარე მომსახურების; სასტუმროებისა და რესტორნების; ტრანსპორტის; ხელოვნება, გართობა დასვენების და პროფესიული და სამეცნიერო საქმიანობების სექტორები დაზარალდნენ. ჯანდაცვის და სოფლის მეურნეობების სექტორებში მიღწეულმა ზრდამ მცირედ შეაფერხა ეკონომიკური ვარდნის პროცესი, მაგრამ მთლიანობაში ეს სექტორები ვარდნის შეჩერებას ვერ შეძლებდნენ.

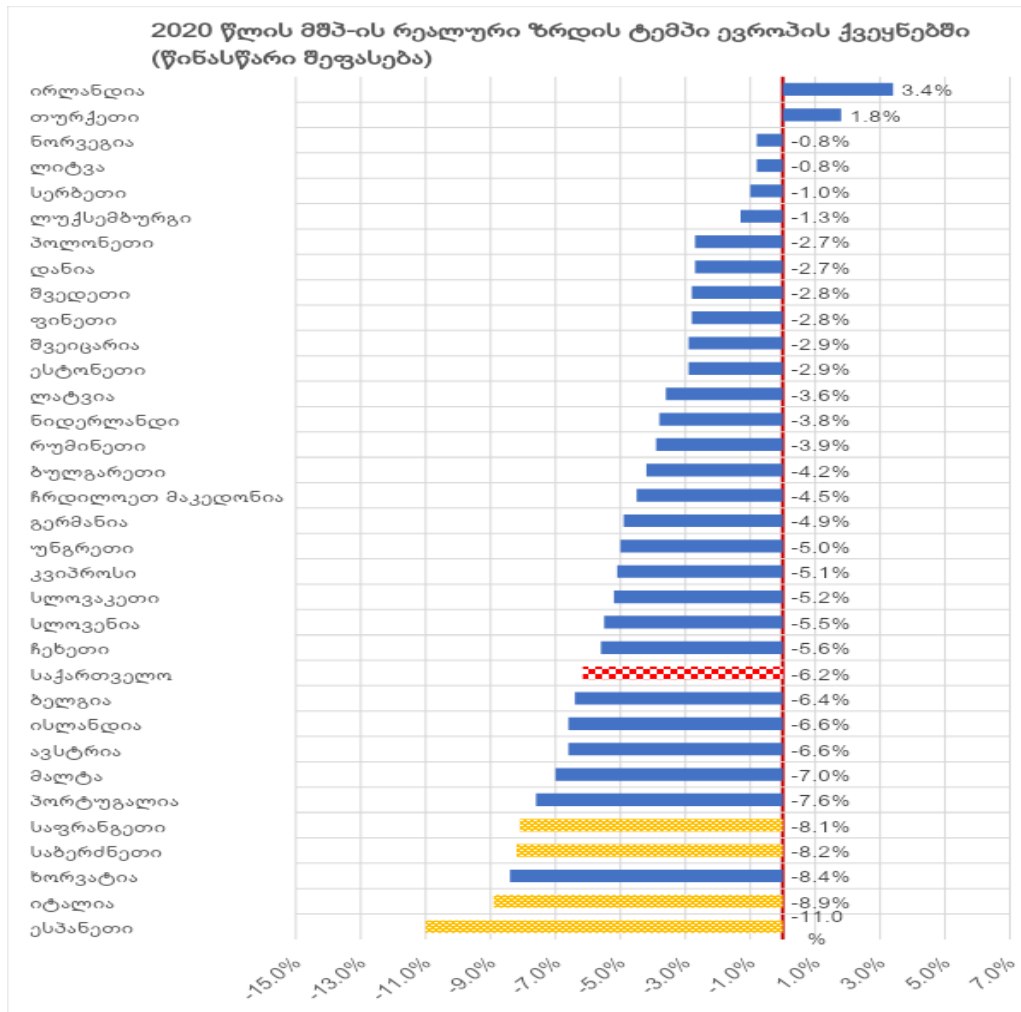
პანდემიის ფონზე ჯანდაცვის სექტორის ზრდა სრულიად გასაგებია; მაგრამ საინტერესოა რამ განაპირობა ეკონომიკური ზრდა სოფლის მეურნეობის სექტორსა და ე.წ. სექტორ T-ში. ეს რამდენიმე გარემოებით არის განპირობებული:

- ანტიპანდემიური შეზღუდვები ეკონომიკის ყველა სექტორს შეეხო და სამუშაო ადგილების საკმაოდ დიდი ნაწილი გაანადგურა ან შეაჩერა, რამაც გამოიწვია სამუშაო ძალის გარკვეული ნაწილის სოფლის მეურნეობაში თვითდასაქმებულების კატეგორიაში გადასვლა. ეს ტენდენცია აისახა კიდევ სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის სამუშაო ძალის გამოკვლევის მონაცემებში, ანუ დასაქმების ფონის საერთო გაუარესების შედეგად გაიზარდა ყველაზე დაბალეფექტიანი და ყველაზე

ნაკლებად კაპიტალტევადი სასოფლო თვითდასაქმება. შესაბამისად სოფლის მეურნეობის სექტორში ადგილი ჰქონდა მოსალოდნელზე უფრო მაღალ ზრდას;

- რაც შეეხება სექტორს T-ს, ამ სექტორში შინამეურნეობების, როგორც დამქირავებლის საქმიანობის გარდა, ასევე შედის არადიფერენცირებული საქონლის და მომსახურების წარმოება შინამეურნეობების მიერ საკუთარი მოხმარებისათვის, რაც ჩვეულებრივ ენაზე საკუთარი წარმოების ან ნაყიდი ხილის ბოსტნეულისა და ხორცის გადამუშავებას და ზამთრისათვის კომპოტების, ჯემების, საწებლების და სხვა სახის კონსერვების წარმოებას ნიშნავს. ანტიპანდემიურმა შეზღუდვებმა სწორედ ამ ტიპის საქმიანობის პროვოცირება მოახდინა შინამეურნეობებში, თუმცა სექტორის წონა ეკონომიკაში იმდენად მცირეა, რომ მისმა 11% - ანმა ზრდამ მხოლოდ 0.2% -ით შეაფერხა ეკონომიკური ვარდნა.

რეალური მშპ-ის 6.2 %-ით შემცირებაში ყველაზე დიდი წვლილი სასტუმროების და რესტორნების სექტორის ვარდნამ შეიტანა ასევე მნიშვნელოვანი იყო ტრანსპორტის და ვაჭრობის სექტორებში ვარდნის წვლილიც. მთლიანობაში ამ სამ სექტორზე საერთო ეკონომიკური ვარდნის თითქმის 60% მოდის.

წყარო: სასტატი

უხილავი დანაკარგი

2017-2019 წლების ტენდენციების უცვლელი პირობებში 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით უცვლელი, 2015 წლის ფასებით გაანგარიშებული მშპ 4.4%-ით გაიზარდებოდა და მისი მთლიანი მოცულობა 42.1 მლრდ ლარს მიაღწევდა. მიუღწეველი ზრდის მოცულობა 1.758 მლრდ 2015 წლის ლარია. აღნიშნული მოცულობა და წვლილი მთლიან მოსალოდნელ ზრდაში ეკონომიკის სექტორებში არათანაბრადაა გადანაწილებული.

სექტორი A, სოფლის, სატყეო და თევზის მეურნეობა: 2020 წელს 2017-2019 წლების ტენდენციის შენარჩუნების პირობებში მოსალოდნელი იყო სექტორის 2.4% - იანი ზრდა, რისი წვლილი საერთო ეკონომიკურ ზრდაში 3.7% იქნებოდა.

სექტორი B, სამთომოპოვებითი მრეწველობა: იგივე პირობებში სექტორი 2020 წელს 2.8%-ით გაიზარდებოდა, რაც მთლიან ეკონომიკურ ზრდაში 0.7%-იან წვლილს შეიტანდა.

სექტორი C, დამამუშავებელი მრეწველობა: ამ სექტორში 2017-2019 წლების ტენდენციის მიხედვით 2020 წელს მოსალოდნელი იყო 2.8%-ით ზრდა, რაც მთლიანი ეკონომიკურ ზრდის 5.3 % იქნებოდა.

სექტორი D, ელექტროენერჯის, აირის, ორთქლის და კონდიციონირებული ჰაერის მიწოდება: იგივე პირობებში 2020 წელს სექტორი 2.6% -ით გაიზარდებოდა, რაც მთლიანი ზრდის 2.6 % იქნებოდა.

სექტორი E, წყალმომარაგება; კანალიზაცია, ნარჩენების მართვა და დაბინძურებისაგან გასუფთავების საქმიანობები: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში ეს სექტორი 2020 წელს 1.6%-ით მოიმატებდა, რაც მთლიანი ზრდის 0.3% იქნებოდა.

სექტორი F, მშენებლობა: ეს ერთადერთი სექტორია, სადაც იგივე პირობებში 2020 წელს 0.9%-ით შემცირება იყო მოსალოდნელი, რაც მთლიან ზრდას 1.3% -ით შეაფერხებდა.

სექტორი G, საბითუმო და საცალო ვაჭრობა; ავტომობილების და მოტოციკლების რემონტი: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში ამ სექტორში 2020 წელს 4.2 %-იანი ზრდა იყო მოსალოდნელი, რაც მთლიან ზრდაში 11.9%-იან წვლილს შეიტანდა.

სექტორი H, ტრანსპორტი და დასაწყობება: იგივე პირობებში 2020 წელს ეს სექტორი 6.6%-ით უნდა გაზარდილიყო, რაც მთლიან ზრდაში 8.1% -იან წვლილს შეიტანდა.

სექტორი I, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფის და საკვების მიწოდების საქმიანობები: ეკონომიკის ამ სექტორში 2020 წელს ძლიერი, 10.6% -იანი ეკონომიკური ზრდა იყო მოსალოდნელი, რაც მთლიანი ეკონომიკური ზრდის 10.3 % იქნებოდა.

სექტორი J, ინფორმაცია და კომუნიკაცია: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში, სექტორი 2020 წელს 4.7% -ით გაიზარდებოდა, რაც მთლიან ეკონომიკურ ზრდაში 3.3% -იან წვლილს შეიტანდა.

სექტორი K, საფინანსო და სადაზღვევო საქმიანობები: იგივე პირობებში ამ სექტორში 12.1% -იანი ზრდა იყო მოსალოდნელი, რაც მთლიანი ზრდის 15.3% იქნებოდა.

სექტორი L, უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობები: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში ეს სექტორი 2020 წელს 3.0% -ით გაიზარდებოდა, რაც მთლიანი ზრდის 7.4% -ია.

სექტორი M, პროფესიული, სამეცნიერო და ტექნიკური საქმიანობები: იგივე პირობებში ამ სექტორში მოსალოდნელი იყო 3.8% -იანი ზრდა, რომელიც საერთო ზრდაში 2.2% წვლილს შეიტანდა.

სექტორი N, ადმინისტრაციული და დამხმარე მომსახურების საქმიანობები: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში ეკონომიკის ეს სექტორი 7.9% -ით გაიზარდებოდა, რაც საერთო ეკონომიკურ ზრდას 2.3 -ით დააჩქარებდა.

სექტორი O, სახელმწიფო მმართველობა და თავდაცვა; სავალდებულო სოციალური უსაფრთხოება: იგივე პირობებში ამ სექტორში 2.0 %-იანი ზრდა იყო მოსალოდნელი, რისი წვლილიც საერთო ზრდაში 3.2 % იქნებოდა.

სექტორი P, განათლება: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში სექტორი 4.8% -ით გაიზარდებოდა და ეს საერთო ზრდაში 4.6% წვლილს შეიტანდა.

სექტორი Q, ჯანდაცვა და სოციალური მომსახურების საქმიანობები: იგივე პირობებში სექტორში 4.6% -იანი ზრდა იყო მოსალოდნელი, რაც საერთო ზრდას 4.2%-ით ააჩქარებდა.

სექტორი R, ხელოვნება, გართობა და დასვენება: 2017-2019 წლების ტენდენციის უცვლელობის პირობებში სექტორში მოსალოდნელი იყო 5.0% -იანი ზრდა, რაც საერთო ზრდაში 3.7% -იანი წვლილით აისახებოდა.

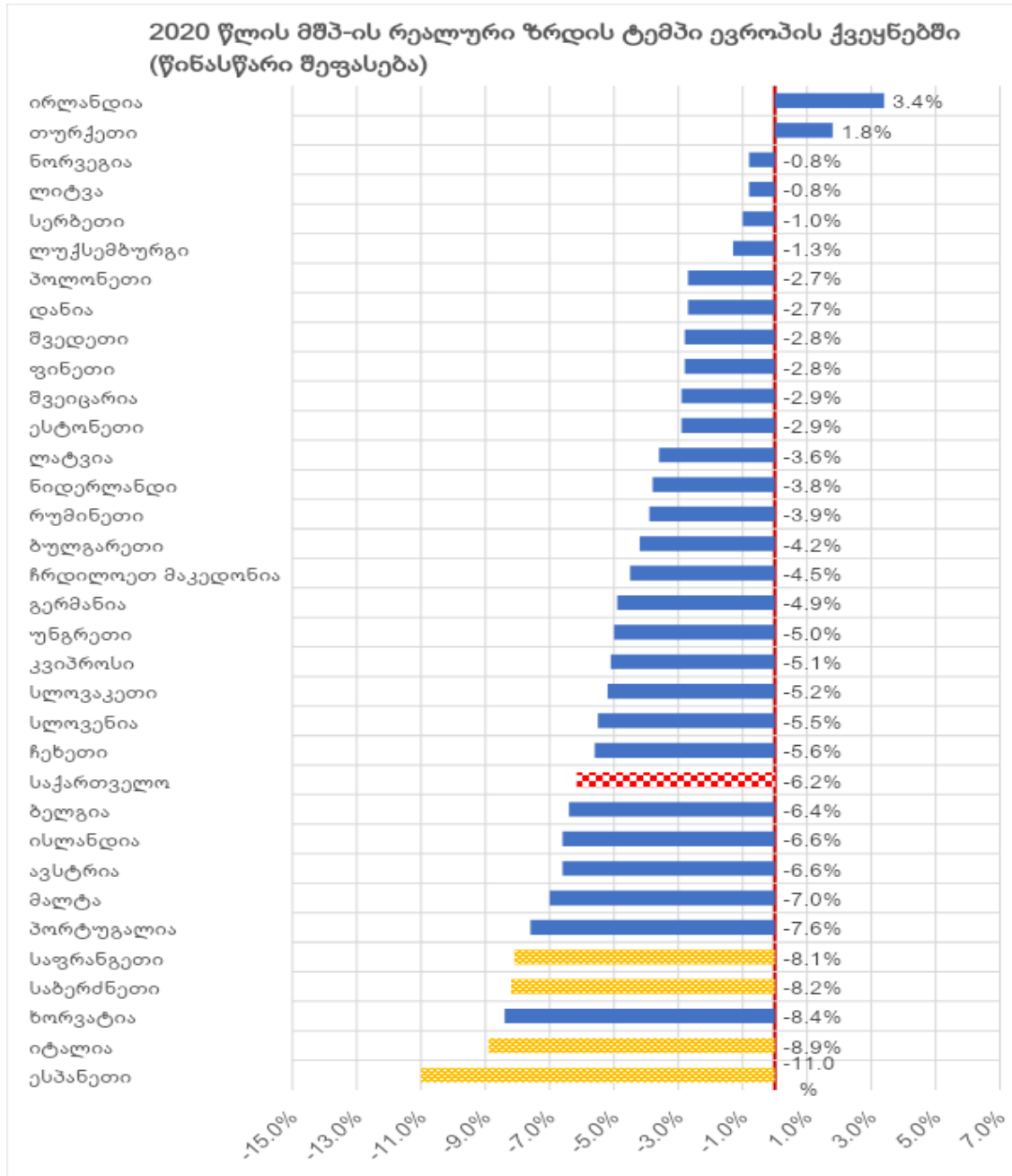
სექტორი S, სხვა სახის მომსახურება: იგივე პირობებში ამ სექტორშიც ზრდა იყო მოსალოდნელი, 2.9% -ით, რაც საერთო ზრდაში მცირე - 0.4 %-იან წვლილს შეიტანდა.

სექტორი T, შინამეურნეობების, როგორც დამქირავებლის, საქმიანობები; არადიფერენცირებული საქონლის და მომსახურების წარმოება შინამეურნეობების მიერ საკუთარი მოხმარებისათვის: სხვა თანაბარ პირობებშიც ეს სექტორიც 2.0% -ით გაიზრდებოდა, მაგრამ დაბალი წონიდან გამომდინარე, მისი წვლილი მთლიან ზრდაში ძალზედ მცირე - სულ რაღაც 0.04 % იქნებოდა.

2017-2019 წლებში ჩამოყალიბებული თითქმის წრფივი ტრენდის მიხედვით, სხვა თანაბარ პირობებში მოსალოდნელი ეკონომიკური ზრდა საქართველოში 4.4% იქნებოდა.

ჩამოყალიბებული ტენდენციების მიხედვით, ეკონომიკური ზრდის ყველაზე უფრო მაღალი ტემპი საფინანსო და სასტუმროებისა და რესტორნების სექტორში იყო მოსალოდნელი. ზრდის ასევე მაღალი ტემპი იყო მოსალოდნელი ადმინისტრაციული და დამხმარე მოსახურებისა და ტრანსპორტის სექტორებში.

ამრიგად, ეკონომიკური ზრდის ძირითადი ლოკომოტივები, 2017-2019 წლების ტენდენციის მიხედვით, საფინანსო, ვაჭრობის და სასტუმროებისა და რესტორნების სექტორი უნდა ყოფილიყო. ამ სამ სექტორზე ჯამურად მთლიანი ეკონომიკური ზრდის 38% მოვიდოდა.

წყარო: საქსტატი და ავტორთა გაანგარიშება

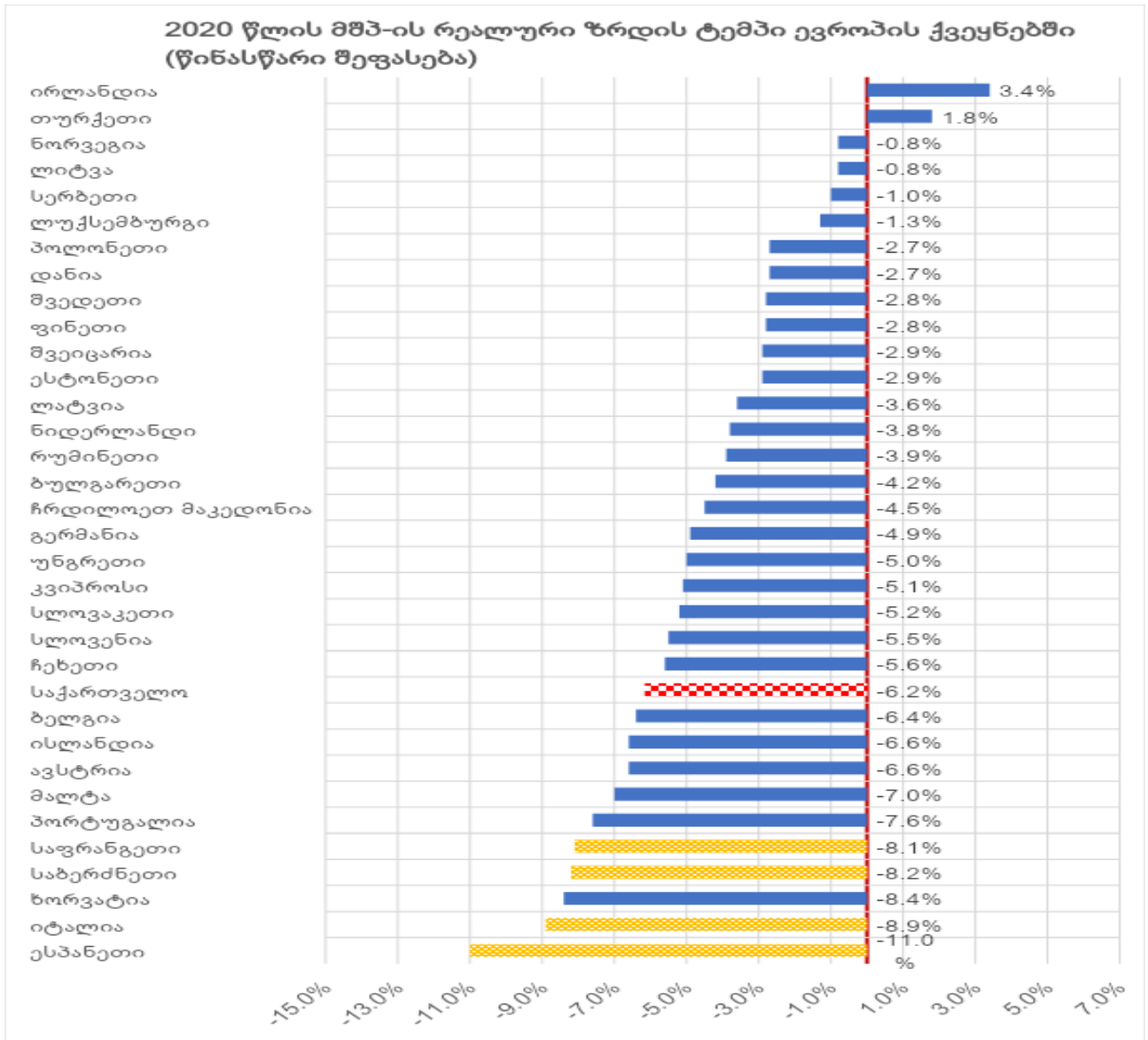
მთლიანი დანაკარგი

ანტიპანდემიური შეზღუდვებით გამონვეული მთლიანი დანაკარგის აბსოლუტური მოცულობა 4.240 მლრდ 2015 წლის ლარია, საიდანაც 2.482 მლრდ ლარი ანუ

მთლიანი დანაკარგის 59% ფაქტობრივ ვარდნაზე მოდის, ხოლო 1.758 მლრდი ლარი, ანუ მთლიანი დანაკარგის 41% მიუღწეველი ზრდის წილია.

რაც შეეხება მთლიანი დანაკარგის ფარდობით მნიშვნელობას, 4.4 %-იანი ზრდის ნაცვლად მიღებული 6.2% -იანი კლებიდან გამომდინარე, მისი მნიშვნელობა 2019 წლის მშპ-ის 10.5 %-ია

დიაგრამა 6

წყარო: სასტატი და ავტორთა განგარიშება

ზემოაღნიშნული 10.5% -იანი მთლიანი დანაკარგი ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორს განსხვავებულად შეეხო.

სექტორი A, სოფლის, სატყეო და თევზის მეურნეობა: ამ სექტორში ფაქტობრივი ზრდა მოსალოდნელზე 1.8% -ული პუნქტით მაღალი მაღალი აღმოჩნდა, რის გამოც სექტორმა მთლიანი ვარდნა 0.8 %-ით შეანელა.

სექტორი B, სამთომოპოვებითი მრეწველობა: ამ სექტორში მთლიანმა ცვლილებამ მიუღწეველი ზრდის და ფაქტობრივი ცვლილების გათვალისწინებით 1.2% -ით კლება შეადგინა, რამაც მთლიანი შემცირება მხოლოდ 0.1% -ით ააჩქარა.

სექტორი C, დამამუშავებელი მრეწველობა: სექტორის მთლიანი დანაკარგი მიუღწეველი ზრდის გათვალისწინებით 2.8% -ით ვარდნას შეადგენს, რაც მთლიან კლებას 2.2 %-ით აღრმავებს.

სექტორი D, ელექტროენერჯის, აირის, ორთქლის და კონდიციონირებული ჰაერის მიწოდება: ამ სექტორში მთლიანი კლება, მიუღწეველი ზრდის გათვალისწინებით, 13.6% -ია, რამაც მთლიანი ვარდნა 2.4% -ით გააძლიერა.

სექტორი E, წყალმომარაგება; კანალიზაცია, ნარჩენების მართვა და დაბინძურებისაგან გასუფთავების საქმიანობები: სექტორში მთლიანმა კლებამ 12.8% შეადგინა, რამაც ვარდნა 1.1% -ით ააჩქარა.

სექტორი F, მშენებლობა: ამ სექტორში მთლიანი კლება 3.7% იყო, რამაც მშპ-ის შემცირების ტემპი 2.2% -ით ააჩქარა.

სექტორი G, საბითუმო და საცალო ვაჭრობა; ავტომობილების და მოტოციკლების რემონტი: ამ სექტორში ფაქტობრივი კლების და მიუღწეველი ზრდის გათვალისწინებით მშპ-ი 9.9% -ით შემცირდა, რამაც მშპ-ის მთლიანი ვარდნა 11.5% -ით დააჩქარა.

სექტორი H, ტრანსპორტი და დასაწყობება: ეს კრიზისისგან ერთერთი ყველაზე მეტად დაზარალებული სექტორია, სადაც მიუღწეველი ზრდის და ფაქტობრივი კლების

გათვალისწინებით მთლიანი ვარდნა 28.9% -ია, რის გამოც ეკონომიკური ვარდნა 14.9% -ით აჩქარდა.

სექტორი I, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფის და საკვების მიწოდების საქმიანობები: კრიზისმა ყველაზე მეტად ეს სექტორი დააზარალა. სწორედ აქ იყო მიუღწეველი ზრდა ყველაზე მაღალი. ფაქტობრივი ვარდნაც ყველაზე ძლიერად ამ სექტორს შეეხო. შედეგად მთლიანი ვარდნა ყველაზე მასშტაბური 48.5%, ამ სექტორში აღინიშნა, რამაც მშპ-ში სექტორის საკმაოდ მაღალი ხვედრითი წონიდან გამომდინარე, ყველაზე უფრო მეტად, 19.5% -ით განსაზღვრა 10.5% -ით მშპ-ის მთლიანი ვარდნის მაჩვენებელი.

სექტორი J, ინფორმაცია და კომუნიკაცია: ამ სექტორში მთლიანი ვარდნა 5.4% იყო, რამაც მშპ-ის მთლიანი ვარდნის საერთო მაჩვენებელში 1.1% -ანი ნეგატიური წვლილი შეიტანა.

სექტორი K, საფინანსო და სადაზღვევო საქმიანობები: ამ სექტორში ფაქტობრივი ვარდნის და მიუღწეველი ზრდის ჯამური მაჩვენებელი 17.1% -იან ნიშნულზეა, ხოლო მთლიან ვარდნაში სექტორის ნეგატიური წვლილი 9.1% -ია.

სექტორი L, უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობები: მთლიანი ვარდნა ამ სექტორში 3.1%-ია და ასევე 3.1% -ია სექტორის ნეგატიური წვლილი ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში.

სექტორი M, პროფესიული, სამეცნიერო და ტექნიკური საქმიანობები: ამ სექტორში მთლიანი კლება 22.2% იყო, თუმცა, სექტორის შედარებით დაბალი წონის გამო ამ ვარდნის წვლილი ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში 5.3% იყო.

სექტორი N, ადმინისტრაციული და დამხმარე მომსახურების საქმიანობები: ეს კრიზისისგან ერთერთი ყველაზე მეტად დაზარალებული სექტორია, სადაც მთლიანმა კლებამ 48.5% შეადგინა, თუმცა, სექტორის შედარებით დაბალი წონის გამო, ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში მისი წვლილი შედარებით დაბალი, 5.5% -ია. ეს

თავისთავად მცირე არ არის, მაგრამ სექტორის ვარდნის მასშტაბთან შედარებით მცირედ გამოიყურება.

სექტორი O, სახელმწიფო მმართველობა და თავდაცვა; სავალდებულო სოციალური უსაფრთხოება: ამ სექტორში მთლიანი ვარდნა უმნიშვნელო, 0.2%-ია და ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში სექტორის წვლილიც ასევე უმნიშვნელო - 0.1%-ია.

სექტორი P, განათლება: მიუღწეველი ზრდისა და ფაქტობრივი კლების გათვალისწინებით მთლიანი ვარდნა ამ სექტორში სხვა სექტორებთან შედარებით დაბალი, 1.6%-ია. შესაბამისად დაბალია ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში სექტორის ნეგატიური წვლილიც - 0.7%.

სექტორი Q, ჯანდაცვა და სოციალური მომსახურების საქმიანობები: სოფლის მეურნეობასთან ერთად ეს სექტორი ის იშვიათი შემთვევაა, სადაც ფაქტობრივი ცვლილება მოსალოდნელ ზრდაზე მაღალი აღმოჩნდა. მთლიანი ზრდის 3.2%-იანმა მაჩვენებელმა 1.2%-ით შეაფერხა ეკონომიკის მთლიანი ვარდნა.

სექტორი R, ხელოვნება, გართობა და დასვენება: აღნიშნული სექტორი ერთერთია, რომელიც კრიზისმა ყველაზე მეტად დააზარალა. მთლიანი კლების მაჩვენებელი სექტორში 23.8%-ია, თუმცა, მისი შედარებით დაბალი წონიდან გამომდინარე, ეკონომიკის მთლიან ვარდნაში მისი ნეგატიური წვლილი შედარებით დაბალი, 7.3 %-ია.

სექტორი S, სხვა სახის მომსახურება: ეს ის იშვიათი სექტორია, სადაც ფაქტობრივი ზრდა მოსალოდნელზე 4.2%-ით მეტია, თუმცა, სექტორის დაბალი წონის გამო მისი პოზიტიური ზეგავლენა მხოლოდ 0.3%-ია.

სექტორი T, შინამეურნეობების, როგორც დამქირავებლის, საქმიანობები; არადიფერენცირებული საქონლის და მომსახურების წარმოება შინამეურნეობების მიერ საკუთარი მოხმარებისათვის: ეს ის სექტორია, სადაც ფაქტობრივმა ზრდამ

მოსალოდნელს მთელი 9.6%-ით გადააჭარბა, თუმცა მთლიან მშპ-ში მისი უმნიშვნელო წილის გამო მისი პოზიტიური ზეგავლენა მხოლოდ 0.1%-ია.

მთლიანობაში, ანტიპანდემიური შეზღუდვებით მეტნაკლებად ყველა სექტორი დაზარალდა, მაგრამ მათ შორის არის რამდენიმე სექტორი, რომელიც, შეიძლება ითქვას, პრაქტიკულად განადგურდა. ესენია:

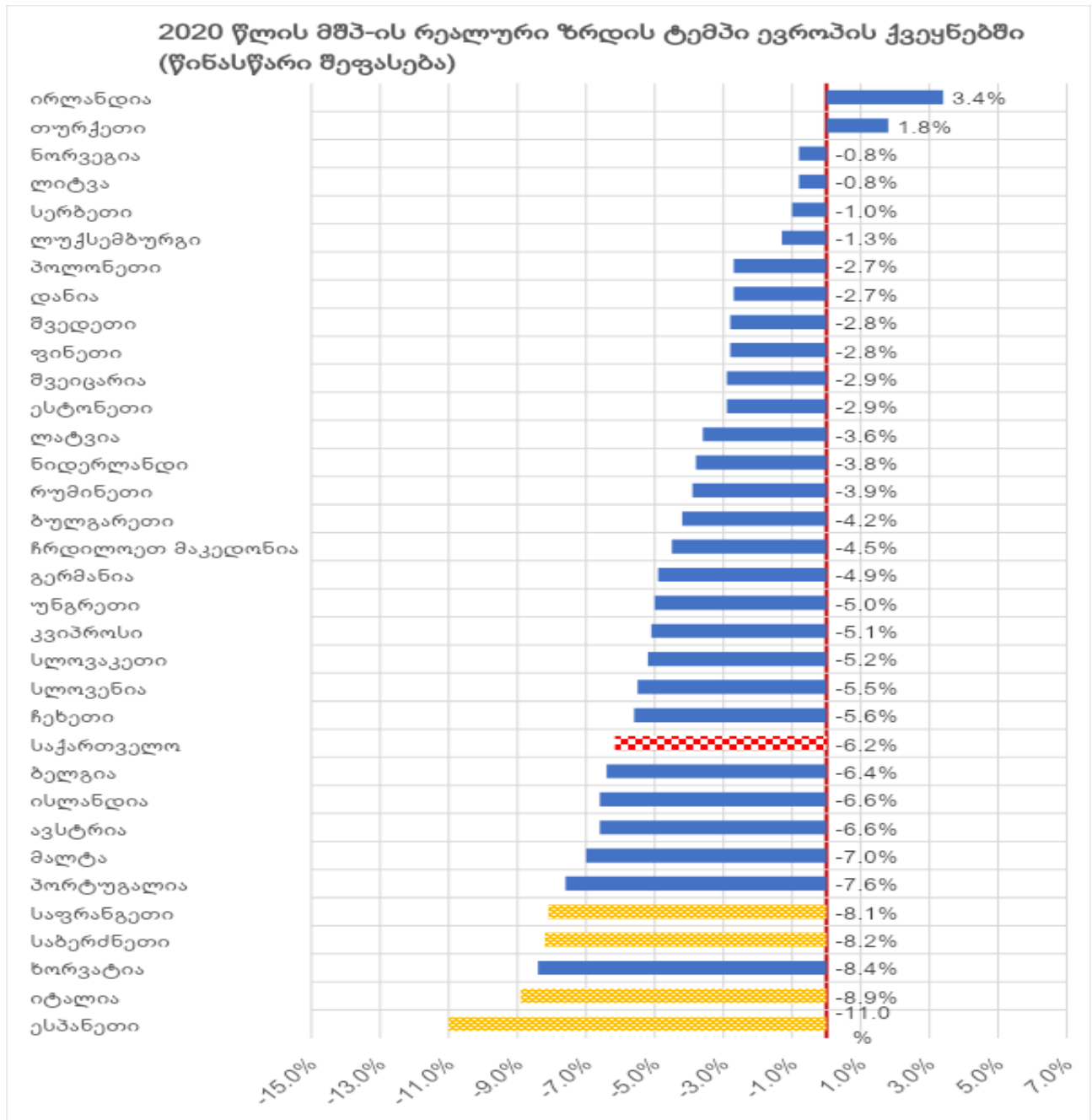
სექტორი H, სასტუმროები და რესტორნები, სადაც მთლიანი დანაკარგი 50%-ზე ცოტა ნაკლებია და სექტორი N, ადმინისტრაციული და დამხმარე მომსახურების საწმინაობები, სადაც მთლიანი დანაკარგი 45%-ს აღემატება.

მნიშვნელოვნად დაზარალდა ტრანსპორტის; პროფესიული და სამეცნიერო და ტექნიკური საწმინაობების და ხელოვნება, გართობა და სპორტის სექტორები, სადაც მთლიანი დანაკარგები 20 %-ს აღემატება.

საგრძობლად დაზარალდა ელექტროენერჯისა და ბუნებრივი აირის მიწოდების, წყალმომარაგება, კანალიზაცია დასუფთავებისა და საფინანსო სექტორები, სადაც მთლიანი დანაკარგები 10%-ზე მეტია.

მოსალოდნელზე მაღალი ზრდა მხოლოდ ორ მნიშვნელოვან სექტორშია - ჯანდაცვის და სოფლის მეურნეობის სექტორები. სხვა სახის მომსახურებისა და შინამეურნეობების, როგორც დამქირავებლის, საწმინაობები და შინამეურნეობების მიერ საკუთარი მოხმარებისათვის არადიფერენცირებული საქონლის და მომსახურების წარმოების სექტორებშიც ზრდა მოსალოდნელზე მაღალი აღმოჩნდა, მაგრამ ამ სექტორების წონა ძალიან დაბალია და საერთო მდგომარეობაზე გავლენას ვერ ახდენს.

მთლიანი დანაკარგების 46% სამი სექტორის წილად მოდის. ესენია: სასტუმროებისა და რესტორნების, ტრანსპორტის და ვაჭრობის სექტორები.

წყარო: საქსტატი და ავტორთა გაანგარიშება

დასკვნა

საერთო ანგარიშით, ანტიპანდემიური შეზღუდვებით გამოწვეული საქართველოს ეკონომიკის მთლიანი დანაკარგი 2020 წელს 4.240 მლრდ 2015 წლის ლარი იყო, რაც

იმავე პერიოდის საშუალო გაცვლითი კურსით, რომელიც ეროვნული ბანკის ვებ-გვერდზეა გამოქვეყნებული, 1.868 მლრდი აშშ დოლარია. მთლიანი დანაკარგებიდან 2.482 მლრდ ლარი ანუ 59% ფაქტობრივ ვარდნაზე მოდის, ხოლო 1.758 მლრდ ლარი ანუ 41% მიუღწეველი ზრდის წილია.

ფარდობით განზომილებაში ეს 10.6%-ია, საიდანაც 6.2 პროცენტული პუნქტი ფაქტობრივი ვარდნაა, ხოლო 4.4 პროცენტული პუნქტი- მიუღწეველი ზრდა.

ლიტერატურა:

1. კაკულია მ. (2020). კორონომიკური კრიზისის გაკვეთილები საქართველოსთვის. "ეკონომიკა და ბიზნესი", 2020, N2, <http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge&adgi=963&title>
2. კაკულია მ., კაპანაძე ნ. (2020). ანტიპანდემიური შეზღუდვებისა და მთავრობის ანტიკრიზისული ღონისძიებების გავლენა დასაქმებაზე, შემოსავლებსა და სიღარიბის დონეზე საქართველოში. თბილისი: რონდელის ფონდი და ფრიდრიხ ებერტის ფონდი. <https://www.gfsis.org/files/library/pdf/Georgian-2901.pdf>
3. Papava V. (2020). On the Atypical Economic Crisis Under the COVID-19 Pandemic. "Economics and Business", Vol. XII, No. 4, pp. 9–16.
4. Papava V., Chkuaseli M. (2021). Economic Consequences of the COVID-19 Pandemic and the Economic Ability of a Government as a Factor of Production. "International Business & Economics Studies", Vol. 3, No. 2, pp. 67-71. <http://www.scholink.org/ojs/index.php/ibes/article/view/3881/4106>
5. Papava V. (2018). Georgia's Economy in a "Tourist Trap". Rondeli Blog, July 25. <https://www.gfsis.org/blog/view/854>
6. სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). მთლიანი შიდა პროდუქტი მუდმივ, 2015 წლის ფასებში. <https://www.geostat.ge/ka>
7. Euristat. Real GDP growth rate - volume (online data code: TEC00115), <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en>
8. World Bank. GDP growth rate, in constant LCU (Local Currency Unit), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

9. World Bank. GDP Per Capita, in constant LCU (Local Currency Unit)
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KN>

10. World Bank. GDP, in constant LCU (Local Currency Unit)
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN>

References:

1. Kakulia M. (2020). koronomikuri krizisis gakvetilebi sakartvelostvis. [Lessons of Coronomic Crisis in Georgia] *Economics and Business, N2*. In Georgian
a. <http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge&adgi=963&title>
2. Kakulia M., Kapanadze N. (2020). antipandemiuri shezghudvebisa da mtavrobis antikrizisuli ghonisdziebebis gavlena dasakmebaze, shemosavlebsa da sisharibis doneze sakartveloshi. [Impact of Anti-Pandemic Restrictions and Government Anti-Crisis Measures on Employment, Income and Poverty levels in Georgia.] Tbilisi, Rondell Foundation and Friedrich Ebert Foundation. In Georgian.
a. <https://www.gfsis.org/files/library/pdf/Georgian-2901.pdf>
3. Papava V. (2020). On the Atypical Economic Crisis Under the COVID-19 Pandemic. "Economics and Business", Vol. XII, No. 4, pp. 9–16.
4. Papava V., Chkuaseli M. (2021). Economic Consequences of the COVID-19 Pandemic and the Economic Ability of a Government as a Factor of Production. "International Business & Economics Studies", Vol. 3, No. 2, pp. 67-71.
<http://www.scholink.org/ojs/index.php/ibes/article/view/3881/4106>
5. Papava V. (2018). Georgia's Economy in a "Tourist Trap". Rondeli Blog, July 25.
<https://www.gfsis.org/blog/view/854>
6. სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). მოლიანი შიდა პროდუქტი მულმივ, 2015 წლის ფასებში. <https://www.geostat.ge/ka>
7. Euristat. Real GDP growth rate - volume (online data code: TEC00115),
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en>
8. World Bank. GDP growth rate, in constant LCU (Local Currency Unit),
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
9. World Bank. GDP Per Capita, in constant LCU (Local Currency Unit)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KN>

10. World Bank. GDP, in constant LCU (Local Currency Unit)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN>

Impact of Anti-Pandemic Restrictions on Economic Growth: Visible and Invisible loss

Merab Kakulia

Professor of GIPA,

Senior Fellow of Rondeli Foundation

merab.kakulia@gmail.com

Nodar Kapanadze

Research Fellow of Rondeli Foundation

kapanadzen@gmail.com

The article is an attempt to estimate the economic loss caused by the restrictions introduced in 2020 against the Covid-19 pandemic.

The article discusses preliminary estimates of economic growth in European countries in 2020. Four of the top five European economies severely affected by the Covid-19 crisis are the flagships of the global tourism industry (Spain, Italy, Greece and France). Against this background, the question of whether it is appropriate for the government to choose the development of tourism as the main strategic priority is gaining more legitimacy.

The originality of the approach used in the article for estimating economic losses is reflected in the assessment of visible and invisible losses.

Real GDP in 2020 decreased by 6.2 percent compared to 2019, amounting to GEL 2.482 billion in 2015 in monetary terms.

In other equal conditions, based on trend of 2017-2019, GDP in 2020 calculated at 2015 prices, could have increase by 4.4 percent compared to 2019 and its total volume would reach 42.1 billion 2015 GEL. The volume of unattainable growth is GEL 1.758 billion in 2015 monetary terms.

In total, the overall loss of the Georgian economy due to anti-pandemic restrictions in 2020 was 4.240 billion GEL of 2015, which at the average exchange rate of the same period

is 1.868 billion US dollars. GEL 2.482 billion or 59 percent of total losses comes from the real decline, while GEL 1.758 billion or 41 percent is the share of an unattainable growth.

46 percent of the overall losses fall on the three sectors, namely the Hotels and Restaurants, Transport and Trade.

In relative terms, the overall downturn rate of the Georgian economy caused by the Covid-19 pandemic is 10.6 percent, of which 6.2 percentage points is the visible decline and 4.4 percentage points is the unattainable growth.

Keywords: *Covid-19 pandemic, anti-pandemic restrictions, real GDP, anti-crisis measures, economic growth, total loss, visible loss, invisible loss, unattainable growth.*

GEL Codes: *O40, O47, O49*

საქართველოს რეგიონებში მოსახლეობის სამეწარმეო განვითარების ეკონომიკური მექანიზმი

პაატა კოლუაშვილი
საქართველოს ტექნიკური
უნივერსიტეტის პროფესორი
paata_koguashvili@hotmail.com

დავით მამუკელაშვილი
სსიპ „სასოფლო-სამეურნეო
კოოპერატივების განვითარების
სააგენტოს“ მიზნობრივი
პროექტების სამსახურის უფროსი
dmamukelashvili@gmail.com

ნაშრომში განხილულია საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის განვითარების ძირითადი მოტივები, წარმოდგენილია სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისა და სოფლის მოსახლეობის არსებული ეკონომიკური მდგომარეობისა და გაძლიერებული მიგრაციის გამომწვევი მიზეზების და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის ორგანიზაციული მონაცემების ანალიზი. საქართველოში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის და წარმატებული ქვეყნების გამოცდილების ანალიზით დასაბუთებულია, რომ მოსახლეობის სამეწარმეო გააქტიურება ყველაზე უკეთ შესაძლებელია კოოპერაციული სექტორის აქტიური

მხარდაჭერით, რაც პირდაპირ აისახება ქვეყნის რეგიონებში გასატარებელ რეფორმებზე და კოოპერაციის მრავალმხრივი ფორმების გამოყენებით მოგვცემს მოსახლეობის მასობრივი დასაქმების და ეროვნული პროდუქციის მოცულობის ინტენსიური ზრდის საშუალებას. დასაბუთებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის განსაკუთრებული და შეუცვლელი მნიშვნელობა სოფლად სიღარიბის დაძლევის, მოსახლეობის სამეწარმეო გააქტიურების და ჯანსაღი საშუალო ფენის ფორმირების რთული პროცესის განხორციელებაში. ახლებურადაა გააზრებული გადამამუშავებელი მრეწველობის, როგორც დამატებული ღირებულების ძირითადი შემქმნელის, გავლენა კოოპერატივის მექანიზმით შემოსავლებზე და დასაბუთებულია კოოპერატივის ფარგლებში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებასა და გადამამუშავებას შორის ორგანული ურთიერთკავშირის ეფექტიანობა. გაანალიზებულია ფინანსური რესურსების მოზიდვასთან დაკავშირებული პრობლემები და დასაბუთებულია კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის ფორმირების აუცილებლობა.

საკვანძო სიტყვები: სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, ანტიკრიზისული ღონისძიებები, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაცია, სამეწარმეო გააქტიურება, გადამამუშავებელი მრეწველობა, კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემა,

შესავალი

უახლოეს პერიოდში მოსალოდნელი ღრმა ეკონომიკური და სოციალური კრიზისიდან გამომდინარე, აუცილებელია ვუპასუხოთ გამოწვევებს საკვები პროდუქტების დეფიციტთან დაკავშირებით, რაც უნდა გახდეს გრძელვადიანი განვითარების სტრატეგიული გეგმის ნაწილი. შესაბამისად, ანტიკრიზისული ღონისძიებები უნდა დაიგეგმოს სოფლის მეურნეობის, როგორც ეკონომიკის უმნიშვნელოვანესი დარგის ისეთი ორგანიზაციული მონაცემების შესაბამისად,

რომელიც თავსებადი იქნება გრძელვადიანი განვითარების მიზნებთან. ანუ აუცილებელია ისეთი რადიკალური სისტემური ცვლილებები, რომელიც ეკონომიკური პოლიტიკის ფუნდამენტურად განსხვავებულ მიდგომებზე დაფუძნებული და რომელიც განაპირობებს სოფლად, განსაკუთრებით მთის დასახლებებში მოსახლეობის მასობრივ დასაქმებას, ადგილებზე ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული განვითარების საფუძვლების და გრძელვადიან პერიოდზე ორიენტირებული სამენარმეო განვითარების გარემოს ფორმირებას.

დღეისათვის საქართველოს სოფლის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მცირემიწიანი და დაბალშემოსავლიანია. 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით, საქართველოში მინიმუმ მოსარგებლეთა 75% ფლობს ერთ ჰა-ზე ნაკლებ მიწის ფართობს, რაც ხშირ შემთხვევაში წარმოდგენილია დანაწევრებული ნაკვეთების სახით – 1-დან 5 ჰა-მდე მიწის ფართობს ფლობს მინიმუმ მოსარგებლეთა 23%.

საქართველოში გატარებული სოფლის მეურნეობის მხარდაჭერის პოლიტიკა არ აისახება მოსახლეობის მდგომარეობაზე, რაც გამოწვეულია განვითარების ინკლუზიური ფორმების უგულვებელყოფით. ინკლუზიური განვითარების სტაგნაცია, თავის მხრივ, გახდა საქართველოში სიღარიბის და სოციალური პოლარიზაციის მაღალი დონის განმაპირობებელი, რაც აისახება ჯინის (სოციალური უთანასწორობის) ინდექსში (0.40), რომელიც პოსტსაბჭოთა ქვეყნებიდანაც კი, ყველაზე მაღალია რუსეთის შემდეგ. ასეთი სოციალურ-ეკონომიკური გარემო განაპირობებს სოფლებიდან მოსახლეობის მიგრაციის მაღალ დონეს. 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მონაცემებით, სოფლის მოსახლეობის რიცხოვნობა, 2002 წელთან შედარებით, 34%-ით იყო შემცირებული. საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში კლების დონე კიდევ უფრო მაღალი იყო (დაახლოებით 60% – რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის და 54% სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონებში).

„იმისათვის, რომ ეკონომიკური ზრდა მეტ-ნაკლებად დადებითად აისახოს ადამიანების კეთილდღეობაზე, აუცილებელია ქვეყნის ეკონომიკა გადავიდეს ინკლუზიური ზრდის მოდელზე, რომელიც მოითხოვს ადამიანების მეტ ჩართულობას წარმოებაში და რომელზე აქცენტიც სწორად იყო გაკეთებული დოკუმენტში საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია – „საქართველო 2020“. (პაპავა, 2018, 4).

დარგის აღნიშნული მეტად რთული, კრიზისული მდგომარეობიდან გამოსვლა, შესაბამისი ეფექტიანი მექანიზმების აქტიური ამოქმედების გარეშე, პრაქტიკულად შეუძლებელია. ქმედუნარიანი სახელმწიფო პოლიტიკის გატარებისთვის აუცილებელია კატეგორიულად განისაზღვროს, რომ არსებულ ეტაპზე სოფლის მოსახლეობის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა წარმოადგენს განსაკუთრებული აქტუალურობის პრობლემას და სახელმწიფო პოლიტიკა უპირატესად უნდა ეყრდნობოდეს სწორედ ამ მოცემულობას.

საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება, კერძო სექტორის განვითარების გარეშე, შეუძლებელია. სწორედ კერძო სექტორის განვითარება უწყობს ხელს როგორც დასაქმების ასევე, დასაქმებულთა შემოსავლების ზრდას და ამ გზით სიღარიბის შემცირებას. ამ კონტექსტით უნდა იქნეს განხილული “სიღარიბის დაძლევაზე ორიენტირებული ზრდის” (ProPoor Growth) მიდგომა, რომელიც ბოლო ხანებში სულ უფრო პოპულარული ხდება. ამ მიდგომის თანახმად სიღარიბის დაძლევაზე ორიენტირებულ ზრდას აქვს ორი გაგება – აბსოლუტური და თვარდობითი. პირველის თანახმად, ღარიბთა შემოსავლები უნდა იზრდებოდეს, მეორეს თანახმად კი, ღარიბთა შემოსავლები უნდა იზრდებოდეს უფრო სწრაფად, ვიდრე საშუალო შემოსავლები. ამგვარი ზრდა კი სწორედ კერძო სექტორის განვითარების ისეთი გზით მიიღწევა, სადაც სულ უფრო მეტ ღარიბს ეძლევა საშუალება დასაქმდეს და

საკუთარი შრომით გაიუმჯებესოს თავისი და მისი ოჯახის პირობები“ (პაპავა, 2009, 21).

კოოპერაცია - სოფლად კრიზისების დაძლევის ეფექტიანი მექანიზმი

საზოგადოების ნორმალური განვითარებისათვის გადამწყვეტი როლი ეკისრება საზოგადოების კეთილდღეობის აუცილებელი დონის უზრუნველყოფას, რაც სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს. ამისთვის აუცილებელია ადეკვატური სახელმწიფო პოლიტიკის არსებობა, რათა მოხდეს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარების მხარდაჭერა, სამეწარმეო საქმიანობის ინკლუზიური ფორმების გამოყენებით, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს თანამედროვე ეკონომიკის მნიშვნელოვანი მდგენელის - კოოპერაციული სექტორის განვითარების აუცილებლობას.

სწორედ კოოპერაციულ პროექტებს გააჩნია სიცოცხლისუნარიანობის და მდგრადობის საფუძველი, რასაც ეკონომიკურ თვითმმართველობასთან ერთად, წარმოების კონცენტრაციის მაღალი დონე განაპირობებს. თანამედროვე პირობებში მხოლოდ მასშტაბური წარმოებით (თვითღირებულების შემცირებით, ერთიან საწარმოო ციკლში დამატებული ღირებულების გენერირებით, ბაზრის სეგმენტებზე მუდმივი, ეფექტიანი და არა იმპულსური ოპერირებით) არის შესაძლებელი კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოება და მისი რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავლების გარკვეული ნაწილის აკუმულირება (დაგროვება) კვლავწარმოებაზე, რის გარეშე სამეურნეო სისტემის განვითარება და თანმდევნი ეფექტების მიღწევა შეუძლებელია. სწორედ ამიტომ, კოოპერაციულ პროექტებს გააჩნია რეალური სიცოცხლისუნარიანობისა და მდგრადი განვითარების ობიექტური საფუძვლები. ამ მოდელის უპირატესობაა მხარდაჭერის ძირითადი მიმართულებების კომპლექსური

ხასიათი, რაც იძლევა სანარმოთა ფუნქციონირების ოპტიმალურთან მიახლოების ყველაზე კარგ საშუალებას. „კოოპერაციული პრინციპები არის სახელმძღვანელო მითითებები საქმიანობის წარმატებისთვის. ისინი ქმნიან ხიდს ფასეულობებსა და წევრების მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილებას შორის, რაც აძლიერებს განვითარების პროცესს.“ ([3], CHAMARU DE ALWIS, 2007, გვ. 22).

კოოპერაციული სექტორის განვითარების კოორდინირების და მხარდაჭერის ფინანსური მექანიზმების როგორც ქართული, ასევე სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილებიდან გამომდინარე, შესაძლებელია ცალსახად განისაზღვროს მთავარი: დასმული ამოცანის გადანაცვება არ შეიძლება ემპირიულად, პრობლემათა თეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტების გათვალისწინების და სათანადო საფუძვლების მომზადების გარეშე, რაც დაკავშირებულია განვითარების ორგანიზაციულ-ეკონომიკური და ფინანსური მექანიზმების კონცეპტუალური საფუძვლების შექმნასთან, საფინანსო გარემოს თვისებრივ ცვლილებებთან, საინვესტიციო გარემოს გაუმჯობესებასთან, შრომითი და მატერიალური რესურსების კაპიტალიზაციასა და სახელმწიფოს და კერძო სექტორის ეკონომიკური ინტერესების დაბალანსებასთან, რაც ყველაზე ეფექტიანად სამენარმო საქმიანობის კოოპერაციული სისტემის განვითარების აქტიური მხარდაჭერითაა შესაძლებელი.

აღნიშნული მიზნის მისაღწევად ჩვენ მიერ განხორციელებულია შემდეგი აქტივობები:

- შემუშავებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის ფორმირების მეთოდური ინსტრუმენტები, საკუთრებითი ფორმების ინტეგრირების საფუძველზე;
- შეფასებულია თანამედროვე კოოპერაციული სისტემების და ურთიერთობების განვითარების ტენდენციები, რისთვისაც შესწავლილი იქნა საერთაშორისო და ეროვნული გამოცდილება, ამ პროცესში სახელმწიფოს მონაწილეობის ფორმების და მეთოდების ანალიზით;

- დასაბუთებულია კოოპერაციული სისტემის კონკურენტული უპირატესობა სხვა სამენარმოო ფორმებთან მიმართებით, სამეურნეო სუბიექტების საკუთრებითი რესურსების გამსხვილების და ვერტიკალურად ინტეგრირებული კოოპერაციული სისტემის ეკონომიკური ანალიზის საფუძველზე;
- შემუშავებულია კოოპერაციული სისტემის ორგანიზაციულ-ეკონომიკური მექანიზმის რეგულირების მოდელი და ფინანსური მექანიზმის მართვის სტრუქტურა;
- სისტემატიზებულია სახელმწიფო ფინანსების მართვის პრობლემები და განხილულია საგადასახადო პოლიტიკის რაციონალიზაციის თავისებურებები.

საქართველოსთვის, დღეისათვის არსებული პირობების ადეკვატურად, აუცილებელია იმ მდიდარი გამოცდილების გაზიარება, რომელიც კარგად არის აპრობირებული წარმატებული ეკონომიკის ქვეყნებში. ნიშანდობლივია, რომ ამ ქვეყნებმა მწვავე კრიზისების დაძლევის და სწრაფი ეკონომიკური ზრდის პრიორიტეტულ მიმართულებად სწორედ კოოპერაციული სისტემის განვითარება მიიჩნიეს. მაგალითად, „იაპონიის კოოპერაციულმა სისტემამ გამოავლინა განსაკუთრებული სიცოცხლისუნარიანობა. 1947 წელს, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის შესახებ კანონის მიღების შედეგად და იაპონიის იმპერატორის განკარგულებით, სოფლის მთელი მოსახლეობა ავტომატურად ჩაერთო კოოპერაციულ სისტემაში, რომლის მეშვეობითაც მთავრობამ მოახდინა ახალი აგრარული პოლიტიკის გატარება მთელი ქვეყნის მასშტაბით. მიმდინარე პერიოდში იაპონიის ფერმერების 91% განვერიანებულია სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებში.“ (კოლუაშვილი, მამუკელაშვილი, 2019, 56). უაღრესად მწირი ბუნებრივი რესურსების მქონე ისრაელმა, სწორედ კოოპერაციული სისტემით შეძლო შეექმნა ცოდნის ეკონომიკასა და ინოვაციურ ტექნოლოგიებზე დამყარებული სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სისტემა. სწორედ კოოპერაციული სისტემით მიაღწია პოლანდიამ, გამხდარიყო მსოფლიოში ერთერთი ლიდერი რძის

პროდუქტების ექსპორტით. საქართველოზე გაცილებით მწირი რესურსების მქონე სომხეთმა, კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის შექმნით, მოახერხა ის, რომ ჩვენზე მაღალი აქვს თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლები (განსაკუთრებით ხორბლის წარმოებაში) და თავის სოფლის მეურნეობის პროდუქციას - ხილი, ბოსტნეული და ყურძენი კი, საქართველოს ბაზრებზეც ყიდის.

ბოლო, თითქმის სამი ათწლეულის განმავლობაში მომხდარმა ეკონომიკურმა პროცესებმა ნათლად გამოაშკარავა ის საკითხები, რომელიც უკავშირდება აგროსექტორის მიმართ არასწორ, ხშირ შემთხვევაში უკუშედეგების გამომწვევ პოლიტიკას. კერძოდ:

- XX ს. 90-იანი წლებიდან ფაქტობრივად თვითღინებაზე იქნა მიშვებული აგრარული სექტორის განვითარება. სოფლის მეურნეობისა და გადამამუშავებელი მრეწველობის განვითარებამ სტიქიური ხასიათი მიიღო. ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკა ძირითადად ორიენტირებული იყო საფინანსო და ვაჭრობის სფეროებზე და მთლიანად ჩამოცილდა წარმოების ინდუსტრიულ განვითარებას და ტექნიკურ-ტექნოლოგიურ მოდერნიზაციას;
- უგულვებელყოფილი იყო სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ორგანიზაციული მოწყობის მნიშვნელობა და ორგანიზაციული ფორმების დიფერენცირება რეგიონების მიხედვით;
- არ ხდებოდა ინტეგრირებული სისტემების - ერთიანი საწარმოო ციკლის სტიმულირება. სახელმწიფო მხარდაჭერა ხორციელდებოდა უსისტემოდ, სოფლის მეურნეობასა და გადამამუშავებელ სექტორზე ცალცალკე. გავრცელებული იყო სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მწარმოებლებზე შუამავლების და შპს-ს ტიპის გადამამუშავებელი საწარმოების დისკრიმინაციული გავლენები.

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე, სიღრმისეულ გააზრებას და ახლებურ ხედვას საჭიროებს გადამამუშავებელი მრეწველობის, როგორც ძირითადი

დამატებული ღირებულების შემქმნელის მნიშვნელობა, რადგან არსებითია, თუ ვისი შემოსავლების ზრდას ემსახურება პროდუქციის გადამუშავების შედეგად მიღებული დამატებული ღირებულება და რა შედეგი მოაქვს ამ საკითხის მიმართ გაუაზრებელ პოლიტიკას ან საერთოდ პოლიტიკის არარსებობას. დღეს სოფლის მოსახლეობის მიერ წარმოებული პირველადი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების შესყიდვა ხდება იმ ფასებით, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ვერ ანაზღაურებს ამ პროდუქციის წარმოებაზე განეულ დანახარჯებსაც კი და რომელსაც მათ კარნახობს მხოლოდ საკუთარ მოგებაზე ორიენტირებული საშუამავლო ორგანიზაციები და შპს-ს ტიპის გადამამუშავებელი საწარმოები. ცხადია, ასეთი მიდგომა საფუძველშივე ეწინააღმდეგება სოფლის მოსახლეობის ინტერესებს და მათთვის მხოლოდ უკუშედეგის მომტანია, რადგან ეკონომიკური პროცესი მიმართულია არა აგრომწარმოებლების ინტერესებზე, არამედ შუამავლების და გადამამუშავებელ საწარმოთა (ძირითადად შპს-ს ტიპის) მეპატრონეების გამდიდრებაზე. აგრომწარმოების ყოველგვარი სიკეთე პრაქტიკულად დახურულია მოსახლეობის უმრავლესობისთვის და ხმარდება მხოლოდ მცირერიცხოვანი კონტიგენტის კიდევ უფრო გამდიდრებას, აგრომწარმოებლების ინტერესების დისკრიმინაციის ხარჯზე.

შპს-ებისა და მოგებაზე ორიენტირებული სხვა სამენარმეო ფორმების განვითარებას, რა თქმა უნდა, თავისი ადგილი გააჩნია საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, მაგრამ როცა არსებობს სამენარმეო საქმიანობის განვითარების სხვა, უფრო ძლიერი ეკონომიკური და სოციალური მოტივები და მით უმეტეს პროგრამები, რომელიც გავლენას ახდენს საზოგადოების მრავალრიცხოვანი წევრების ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, ასეთ შემთხვევაში მათი იგნორირება ან მოაზრება კერძო ბიზნეს-პროექტების პარტიტეტულ რანგში, წარმოადგენს არამხოლოდ სერიოზულ მეთოდოლოგიურ, არამედ პოლიტიკურ შეცდომასაც.

გადამამუშავებელი მრეწველობა, როგორც ერთიან საწარმოო ციკლში დამატებითი ღირებულების გენერირების ყველაზე მნიშვნელოვანი რგოლი, სწორედ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის ფარგლებში იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. ვერტიკალურად ინტეგრირებულ კოოპერაციულ საწარმოში, პირველადი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მწარმოებლები მოახდენენ საკუთარი პროდუქციის გადამამუშავების, დაფასოების, შენახვის და რეალიზაციის ერთიანი საწარმოო ციკლის ორგანიზებას და დამატებული ღირებულების გენერირებას, სადაც ეს ღირებულება ყოველ სამეურნეო საფეხურზე იზრდება და ისინი მიიღებენ მნიშვნელოვნად გაზრდილ შემოსავლებს საბოლოო პროდუქციის რეალიზაციიდან. აქედან გამომდინარე, მოხდება მოსახლეობის შემოსავლების მკვეთრი ზრდა, რაც თავის მხრივ, განაპირობებს უმნიშვნელოვანეს შედეგებს: მასშტაბური წარმოება, კვალიფიციური მენეჯმენტი, პროდუქციის თვითღირებულების შემცირება, სარეალიზაციო სეგმენტებზე წარმატებული ოპერირება, სამეწარმეო რისკების მინიმუმამდე დაყვანა, სასოფლო-სამეურნეო დარგების ინტენსიური და ბალანსირებული განვითარება და სოფლად მოსახლეობის მასობრივი დასაქმება, სადაც ინვესტირების მოცულობა ერთ დასაქმებულ პირზე გაანგარიშებით გაცილებით ნაკლებია სხვა ტიპის ბიზნესპროექტებში ერთ დასაქმებულ პირზე ინვესტირებული ფინანსური სახსრების მოცულობაზე. მნიშვნელოვანია, რომ ეს მოდელი კოოპერაციის პროცესში ჩართულ მოსახლეობას საშუალებას აძლევს არ დარჩეს მხოლოდ ნედლეულის მწარმოებლად სხვა სამეწარმეო სუბიექტებისთვის და პირველადი პროდუქციის წარმოების, გადამამუშავებისა და რეალიზაციის ერთიანი საწარმოო ციკლის შექმნით, ანუ ვერტიკალური ინტეგრაციის ფორმის გამოყენებით, მიიღოს მაქსიმალური უკუგება საკუთარი სამეურნეო საქმიანობიდან.

„სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს გააჩნია რიგი, მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელი ნიშანთვისებები, რაც ძირითადად მათ შიდასაწარმოო

ურთიერთობებში ვლინდება. კოოპერაციული შიდასაწარმოო ურთიერთობები - წესების კრებულია, რომლითაც შესაძლებელია კოოპერატივმა შეინარჩუნოს ძირითადი არსი (ინდენტობა), რომელიც მას არსებითად განასხვავებს მოგებაზე ორიენტირებული სხვა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმებისგან (შპს, სააქციო საზოგადოება და სხვა). კერძოდ, კოოპერატივისთვის დამახასიათებელ მთავარ ფაქტორს წარმოადგენს მისი წევრების შრომითი რესურსების უკუგების მაღალი ხარისხის უზრუნველყოფა, რაც უაღრესად მნიშვნელოვანია მოსახლეობისთვის (განსაკუთრებით წვრილი მიწათ-მოსარგებლებისთვის) და არა საპაიო ფონდში შეტანილი მატერიალური სახსრებით დივიდენდების მიღება.“ (კოლუაშვილი, მამუკელაშვილი, რამიშვილი, 2019, 71).

მნიშვნელოვანია, რომ სოციალური თვალსაზრისით, ინვესტირება კოოპერაციულ სექტორში გაცილებით უფრო ემედითუნარიანია, ვიდრე ინვესტირება სხვა სამეწარმეო ფორმებში, რადგან მაგალითად შპს-ში სამეწარმეო საქმიანობას ეწევა და იღებს მაქსიმალურ უკუგებას ერთი ან რამდენიმე პირი, როცა კოოპერატივის ფარგლებში იგივე მოცულობით ინვესტირების შემთხვევაში, მაღალი უკუგების მიმღები შეიძლება გახდეს ასობით ადამიანი. ეს პოზიცია არ უნდა იქნეს გაგებული ისე, თითქოს ეკონომიკურ პროექტებში სოციალური საკითხის წამოწვევით რამდენადმე იზღუდებოდეს სამეურნეო სისტემის განვითარების წმინდა ეკონომიკური ასპექტი. პირიქით, სწორედ ასეთი ეკონომიკური მექანიზმების ამოქმედება იძლევა მატერიალური დოვლათის განაწილების ორი ძირითადი პრინციპის - ეკონომიკურისა და ეთიკურის, ოპტიმალური სინთეზის საშუალებას.

კოოპერაციულ ურთიერთობებზე ტრანსფორმაციის მნიშვნელობის არასათანადო შეფასება, არასაკმარისი გაცნობიერება იმისა, რომ აგრარულ სექტორში კოოპერაციის განვითარება სახელმწიფო რეფორმებისა და გარდაქმნების ყველაზე მნიშვნელოვანი მიმართულებაა, თავის შეკავება ამ კუთხით

ადეკვატური ქმედითი ღონისძიებების გატარებისა და წარმატებული ეკონომიკის ქვეყნების მდიდარი გამოცდილების გაზიარებისაგან, ქმნის სერიოზულ პრობლემებს, რაც ნეგატიურად აისახება სოფლის და სოფლის მეურნეობის მხარდაჭერის ღონისძიებების ეფექტიანობაზე, საინვესტიციო კაპიტალის ქმედურანობაზე, ასუსტებს საფინანსო რესურსების ეფექტიანი გამოყენების პოტენციურ შესაძლებლობებს და პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდის აქტივების ეფექტიან გამოყენებას და კაპიტალიზაციას.

მიმდინარე პერიოდში, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის ლოკალური გავრცელების ოპტიმალური ფორმის განსაზღვრაში, სათემო კოოპერატივებს პრიორიტეტული მნიშვნელობა ენიჭება. მისი ჩამოყალიბება უნდა მოხდეს ადმინისტრაციული ერთეულების ფარგლებში, წარმოების სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის ფაქტორების გათვალისწინებით. ასეთი ტერიტორიული გავრცელების ნიშნით შექმნილი სასოფლო-სამეურნეო (სათემო) კოოპერატივები ქმნიან კოოპერაციის პროცესში მოსახლეობის მასობრივი ჩართულობის პირობებს, სადაც შესაძლებელი გახდება მასშტაბის ეკონომიკური ეფექტის გამოყენება და ამასთან ერთად - ადგილებზე მოსახლეობის რეალური სამეწარმეო შესაძლებლობების გამოკვეთა და კაპიტალიზაცია, რასაც ინკლუზიური სამეწარმეო განვითარების პროექტების დაგეგმვასა და განხორციელებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. სათემო ტრადიციები, მათ შორის საწარმოო ურთიერთობები, ოდითგანვე გავრცელებული იყო საქართველოში, განსაკუთრებით საქართველოს მთიანეთში.

კოოპორაციული აგროსაკრედიტო სისტემა

მოსახლეობის სამეწარმეო გააქტიურებისა და განვითარების ერთერთ აუცილებელ პირობას ფინანსებზე ხელმისაწვდომობა წარმოადგენს. ახლადშექმნილ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს და გლეხობის აბსოლუტურ

უმრავლესობას, კომერციული კრედიტის საგარანტიო უზრუნველყოფის დეფიციტის, მაღალი საპროცენტო განაკვეთების, სამენარმეო საქმიანობის მრავალმხრივი სპეციფიკის ცოდნის დაბალი დონით და მაღალ სამენარმეო რისკებთან დაკავშირებული სხვა ფაქტორების გამო, პრაქტიკულად არ გააჩნიათ პერსპექტივა დააკმაყოფილონ კომერციული ბანკების მოთხოვნები. ამიტომ, მიმდინარე პერიოდში სოფლის მოსახლეობის კრედიტებით უზრუნველყოფისათვის კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის ფორმირებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

კოოპერაციული ორგანიზაციების მართვის ფინანსური მექანიზმი არსებითად განსხვავებულია სხვა სამენარმეო ფორმების ფინანსური მექანიზმისგან. ეს განსხვავება ძირითადად ეხება აქტივების შემადგენლობას და სტრუქტურას, რადგან მისი ქონებრივი კომპლექსი დიდად არის დამოკიდებული არამატერიალურ აქტივებზე, რომელიც უპირატესად ორიენტირებულია შრომითი რესურსის კაპიტალიზაციის ფაქტორზე.

კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის დანიშნულებაა მისი წევრების შრომითი და მატერიალური რესურსების ეფექტიანობის ზრდა, რაც მიიღწევა დაკრედიტების შეღავათიანი და გამარტივებული პირობებით, მცირე საპროცენტო განაკვეთით და სოლიდარული პასუხისმგებლობით. განვითარებული ეკონომიკის არაერთი ქვეყნის გამოცდილება ადასტურებს, რომ ისეთ ქვეყანაში, როგორც საქართველოა, ამ სისტემის ფორმირების პროცესში (განსაკუთრებით საწყის ეტაპზე) წარმატების მიღწევა სახელმწიფოს მხარდაჭერის გარეშე, პრაქტიკულად შეუძლებელია. სახელმწიფო მხარდაჭერასა და რეგულირებაში ინკლუზიურ განვითარებაზე ორიენტირებული, პროგრესული მიდგომების დანერგვა ქმნის ეკონომიკურ პირობებს იმ წინააღმდეგობათა გადალახვისათვის, რაც აფერხებს

აგრარული სექტორის ტრანსფორმაციას საფინანსო ურთიერთობების გაფართოებულ სისტემებზე.

საქართველოში კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის შესაქმნელად გასატარებელია მასშტაბური ცენტრალიზებული ღონისძიებები, რაც უპირველეს ყოვლისა, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციული სისტემის შექმნასთან არის დაკავშირებული, რადგან ასიათასობით მცირემინიანი მეურნის სახელმწიფო მხარდაჭერა ინდივიდუალურად, დაკავშირებულია რთულ, პრაქტიკულად გადაუჭრელ ორგანიზაციულ საკითხებთან, დიდ საბიუჯეტო ხარჯებსა და მაღალ რისკებთან. ასეთ პირობებში, მცირემინიანი და დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობის სახელმწიფო მხარდაჭერის ორგანიზებაში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემა აგრარულ სექტორში ძირითადი ფონდების რეკაპიტალიზაციის მიზანმიმართული პოლიტიკის მექანიზმია, რომლის დანიშნულებაა მისი წევრების შრომითი და მატერიალური რესურსების ეფექტიანობის ზრდა. განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებში, კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის მთავარი კომპონენტი ძირითადად წარმოდგენილია კოოპერაციული აგროსაკრედიტო ბანკის სახით, თუმცა, ზოგიერთ ქვეყანაში ამ სისტემას საკრედიტო კავშირები ან სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების საკრედიტო განყოფილებები ქმნიან. კოოპერაციული აგროსაკრედიტო ბანკის საქმიანობა შეიძლება მოიცავდეს როგორც სესხის ინსტრუმენტებს, ასევე თავდებობის ფუნქციას. ასეთ სესხს გააჩნია კომერციულ ბანკებთან შედარებით უფრო დაბალი საგარანტიო უზრუნველყოფის მოთხოვნილება და უფრო გრძელი დაფარვის ვადა, გადახდები კი, როგორც წესი, მიბმულია დაგეგმილი ფულადი სახსრების მოძრაობასთან.

კოოპერაციული აგროსაკრედიტო ბანკის ფორმირებაში გამოყენებულ უნდა იქნეს „ქვემოდან-ზემოთ“ კოოპერაციული მეთოდი, რითაც ის წინასწარ შემუშავებული სტრატეგიული გეგმის საფუძველზე, დაამყარებს წონასწორობას ქვემოდან ინიცირებასა და ზემოდან კონტროლს შორის, კოოპერაციული საფუძვლებისა და მაღალპროფესიული საბანკო საქმის წარმოების თავიდანვე დანერგვის აუცილებლობის გათვალისწინებით.

კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემა გამოირჩევა სპეციფიკური თავისებურებებით და მისი წარმატება განპირობებულია უშუალოდ ამ სისტემისთვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნებით, როგორცაა:

- ორი სფეროს: სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის და საბანკო საქმის საუკეთესო პრაქტიკის ერთ სისტემაში გამოყენების შესაძლებლობა;
- კრედიტების გაცემა მხოლოდ სასოფლო-სამეურნეო და აგრო-სამრეწველო დანიშნულებით;
- დაბალი საპროცენტო განაკვეთი საგარანტიო უზრუნველყოფის გარეშე;
- ორიენტირება საშუალო და გრძელვადიან კრედიტებზე;
- მოგების რეინვესტირება ბანკის რეზერვებში, რაც პერმანენტულად ზრდის ბანკის კაპიტალს;
- საკრედიტო მომსახურების ეტაპობრივი დივერსიფიკაცია;
- კრედიტების გაცემის გამარტივებული პროცედურები.

მიმდინარე პერიოდში მცირემნიშნანი და დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობისთვის, რომელიც დღეს საქართველოში სოფლის მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენს, მხოლოდ კოოპერაციული სისტემის დამკვიდრებით არის შესაძლებელი მათი სამენარმეო განვითარება, სოფლად შრომის ავტორიტეტის ამაღლება და სოციალურ სოლიდარობაზე დაფუძნებული მეურნეობრიობის ფორმების დამკვიდრება, რასაც ავტომატურად მოსდევს

სინერგიული ეფექტი - ეკონომიკური, სოციალური, დემოკრატიული თვითმმართველობის და განათლების კომპონენტების ერთობლიობის საფუძველზე. სამენარმეო საქმიანობის კოოპერაციული მოდელი, კოოპერაციული შიდასაწარმოო ურთიერთობათა წესები და მეპაიეთა სოლიდარული პასუხისმგებლობა იძლევა საწარმოთა ფუნქციონირების ოპტიმალურთან მიახლოების ყველაზე კარგ საშუალებას და წარმოადგენს სამენარმეო რისკების შემცირების განმსაზღვრელ ფაქტორს, რაც თავის მხრივ, განაპირობებს საბანკო კრედიტის გაიოლებული ფორმით გაცემის შესაძლებლობას. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის მეპაიეები კარგად იცნობენ ერთმანეთის საქმიანობას და სოლიდარული პასუხისმგებლობის პრინციპიდან გამომდინარე, თავად ახდენენ ზეწოლას უპასუხისმგებლო მეპაიეებზე. ამგვარად, კოოპერაციული სისტემა ქმნის სოლიდარული პასუხისმგებლობის ძლიერ ფუნდამენტს, რაც განაპირობებს ვალდებულებების დაფარვის მაღალ მაჩვენებელს. „კოოპერაციული საბანკო სისტემის განვითარების ერთერთი მთავარი ფაქტორია ადგილობრივი პირობების და პოტენციური კლიენტების კარგი ცოდნა, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს“ (როზენქვისტი, 2016, 25).

ასეთი ფორმით შეიქმნება სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობაში უშუალოდ ჩართული მოსახლეობის შეღავათიანი კრედიტებით უზრუნველყოფის კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემა, ერთი მხრივ, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციული სისტემის და მეორე მხრივ, კოოპერაციული აგროსაკრედიტო ბანკის მიერ, რადგან არსებულ პირობებში მხოლოდ მათი ორგანული ტანდემი განაპირობებს თითოეული მათგანის არსებობის მიზანშეწონილობას და წარმატებას. შესაბამისად, მათი არსებობა ცალცალკე, მოკლებულია ობიექტურ საფუძველს.

დასკვნა

საქართველოს სანარმოო თავისებურებისა და განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნების გამოცდილების ანალიზით დასაბუთებულია, რომ აუცილებელია ქვეყანაში ინკლუზიური ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება, რომელიც ორიენტირებული იქნება უშუალოდ პირველადი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მწარმოებლების ინტერესებზე. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს შესწევთ უნარი უზრუნველყონ ცხოვრების მაღალი სტანდარტები, მოსახლეობის ინკლუზიური ეკონომიკური განვითარება და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინონ სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემის მოგვარებაზე. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სოფლად მოსახლეობის სამეწარმეო გააქტიურების, სწრაფი ეკონომიკური ზრდის, კრიზისების გადალახვის, სიღარიბის დაძლევის, მიგრაციის შეჩერების და ჯანსაღი საშუალო ფენის ფორმირების რთული პროცესის განხორციელებაში.

კოოპერაცია პრაქტიკულად წარმოადგენს არსებული არაეფექტიანი ეკონომიკური ფორმის შეცვლის მექანიზმს, დიამეტრალურად განსხვავებული ეფექტიანი ორგანიზაციული მოწყობით, ანუ რეფორმას, რომლის მიზანია მოსახლეობის სამეწარმეო გააქტიურება და ინკლუზიური ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული განვითარება. საკითხი ეხება აგრარულ სექტორში კომპლექსური ხასიათის მქონე ახალი პოლიტიკის გატარებას, რაც უზრუნველყოფს მისი ყველა ფუნქციის ბალანსს და იძლევა სანარმოო ფუნქციონირების ოპტიმალურთან მიახლოების ყველაზე კარგ საშუალებას. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის შიდასანარმოო ურთიერთობების წესები წარმოადგენს სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის, როგორც ორგანიზაციული ფორმის ინდენტობის განმსაზღვრელ მთავარ კომპონენტს, რადგან მცირემიწიანი და დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობისთვის, მხოლოდ კოოპერაციული

შიდასაწარმოო ურთიერთობების წესების დანერგვით იქმნება სოფლად ჯანსაღი ეკონომიკური გარემო, რომელიც სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში უშუალოდ ჩართული მოსახლეობის სამენარმეო რისკების მინიმუმამდე დაყვანას და შრომის უკუგების მაღალ ხარისხს განაპირობებს.

ქართული სოფლის მომავალი, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად სწორად იქნება გაანალიზებული და შეფასებული ძირეული პრობლემები, რადგან მხოლოდ ამის შემდეგ გახდება შესაძლებელი მისი განვითარების პროგრესული ხედვების ჩამოყალიბება და სათანადო პოლიტიკის შემუშავება. აუცილებელია, ადევატურად იყოს გააზრებული ქვეყნის განვითარებაზე კოოპერაციული სისტემის განსაკუთრებული გავლენა. აშკარაა, რომ მიმდინარე პერიოდში სოფლის და სოფლის მეურნეობის განვითარების ეფექტიანი მოდელების შექმნისა და მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდამჭერი ღონისძიებების დაგეგმვის კუთხით, აგრარულ სექტორში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს განსაკუთრებული როლი უნდა მიენიჭოს. აუცილებელია, განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნების მსგავსად, ცალსახად განისაზღვროს მთავარი: სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის პროცესი წარმოადგენს მასშტაბურ ღონისძიებათა ერთობლიობას, რომელიც პირველად ჩვენი ქვეყნის უახლეს ისტორიაში გამიზნულია უშუალოდ სოფლად მცხოვრები ადამიანების და საბოლოო ანგარიშით, მთელი საზოგადოების სასიკეთოდ. არსებული რეალობის გათვალისწინებით, საწყის ეტაპზე სახელმწიფომ უნდა აიღოს პასუხისმგებლობა და სხვა განვითარებული ქვეყნების მსგავსად, უნდა იკისროს ამ უაღესად მნიშვნელოვანი პროცესის ძირითადი მაკოორდინირებელი, მარგანიზებელი და ხელშემწყობი ფუნქცია. ხელისუფლებამ უნდა ირწმუნოს, რომ სოფლად დღეს არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორება კოოპერაციული ორგანიზაციების მიერ (სასოფლო-სამეურნეო, მარკეტინგული და სამომხმარებლო კოოპერატივები, ასოციაციები, კლასტერები,

საკრედიტო კავშირები, კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემა) - შესაძლებელია; რომ სწორედ კოოპერაციული სექტორი წარმოადგენს მის ძლიერ და სანდო პარტნიორს კრიზისების გადალახვის, ეკონომიკური პრობლემების მოგვარების და საშუალო ფენის ფორმირების რთული პროცესების განხორციელებაში.

კოოპერაციულ ურთიერთობებზე ტრანსფორმაცია შეუქცევადი ობიექტური პროცესია, რომელიც ქმნის საფინანსო და სამრეწველო კაპიტალის გრძელვადიანი ინტეგრირების, ფინანსური მეთოდების და რესურსების ეკონომიკის რეალურ სექტორებზე ორიენტირების და ეროვნული სამეურნეო სისტემის მოდერნიზების შესაძლებლობას.

ლიტერატურა:

1. პაპავა ვლ. (2018) “რატომ ვერ აღიქვამს დადებითად საქართველოს მოსახლეობა ეკონომიკურ ზრდას” საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი, <https://www.gfsis.org/ge/blog/view/888>, 30.11.2018.
2. პაპავა ვლ. (2009) სიღარიბის შემცირება კერძო სექტორის განვითარების გზით. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია, შრომები 7, საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“ 2009, გვ. 20 – 41.
3. CHAMARU DE ALWIS . The New Mechanism for the Performance Evaluation of Cooperatives, Advances in Finance and Accounting. April 2007.
4. კოლუაშვილი პ., მამუკელაშვილი დ. (2019). სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის განვითარების გამოცდილება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, N 2.
5. კოლუაშვილი პ., მამუკელაშვილი დ., რამიშვილი ბ. (2019). კოოპერაციული შიდასაწარმოო ურთიერთობები -- სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივის სიცოცხლისუნარიანობის საფუძველი. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, N1, გვ. 70 – 81.
6. როზენქვისტი ბ.(2016) სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების განვითარების სააგენტოს პოტენციალის შეფასების ანგარიში, ევროკავშირის სამეზობლო

პარტნიორობის პროგრამა სოფლის მეურნეობის და სოფლის განვითარებისთვის (ENPARD), Europe Aid/136454/DH/SER/GE. 2016 წლის იანვარი.

References:

1. Papava V. (2018) “ratom ver aghikvams dadebitad sakartvelos mosakhleoba ekonomikur zrdas” [“Why the population of Georgia does not perceive economic growth positively.” Georgian Foundation for Strategic and International Studies.] In Georgian
<https://www.gfsis.org/ge/blog/view/888>, 30.11.2018.
2. Papava V. (2009) sisharibis shemtsireba kerdzo sektoris ganvitarebis gzit [Poverty reduction through private sector development. Georgian Academy of Economic Sciences, Scientific works 7, Publishing Company "Novelty" 2009, p. 20 – 41.] In Georgian
3. CHAMARU DE ALWIS . The New Mechanism for the Performance Evaluation of Cooperatives, Advances in Finance and Accounting. April 2007;
4. Koguashvili P., Mamukelashvili D. (2019). sasoplo-sameurneo kooperatsiis ganvitarebis gamotsdileba msoplios skhivadaskhva kveq'anashi [Agricultural Cooperative Development Trends in Different Countries of the World. “Economics and business” N 2.] In Georgian
5. Koguashvili P., Mamukelashvili D., Ramishvili B. (2019). kooperatsiuli shidasatsarmoo urtiertobebi -- sasoplo-sameurneo kooperativis sitsotskhlisunarianobis sapudzveli. [Cooperative Domestic Production Relationships – The Basis for Agricultural Cooperative Viability. “Economics and Business” N1. pp.70-81.] In Georgian
6. Rosenquist B. (2016) Potential Assessment Report of the Agricultural Cooperatives Development Agency, EU Neighborhood Partnership Program for Agriculture and Rural Development (ENPARD), Europe Aid / 136454 / DH / SER / GE. January 2016;

Economic Mechanism of Entrepreneurial Development of the Population in the Regions of Georgia

Paata Koguashvili,

Professor,

Georgian Technical University

paata_koguashvili@hotmail.com

David Mamukelashvili,

Head of the Target Projects Service

LEPL Agricultural Cooperatives Development Agency

dmamukelashvili@gmail.com

Based on the experience of both Georgian and different countries in coordinating and supporting financial mechanisms for the development of the cooperative sector, it is possible to clearly define the main: the task cannot be solved empirically without considering the theoretical and methodological aspects of the problems and preparing appropriate foundations which is related to the creation of conceptual foundations of organizational-economic and financial mechanisms of development, qualitative changes in the financial environment, improvement of the investment environment, capitalization of labor and material resources, and balancing the economic interests of the state and the private sector, which is most effectively possible with the active support of the development of the cooperative system of entrepreneurial activities.

Inadequate assessment of the importance of transformation in cooperative relations, insufficient understanding that the development of cooperation in the agricultural sector is the most important direction of state reforms and transformations; refraining from taking effective measures in this regard and sharing the rich experience of the countries with successful economies creates serious problems that negatively affect the effectiveness of rural and agricultural support measures, the effectiveness of investment capital, weakens the potential for efficient use of financial resources and make it virtually impossible to effectively use and capitalize assets.

The purpose of the cooperative agro-credit system is to increase the efficiency of labor and material resources of its members. It is achieved through preferential and simplified lending terms, low interest rates and joint and joint liability. The experience of many developed economies proves that in a country like Georgia, it is practically impossible to succeed in the formation of this system without the support of the state. The introduction

of progressive approaches focused on inclusive development in state support and regulation creates economic conditions for overcoming the obstacles that hinder the transformation of the agrarian sector into expanded systems of financial relations.

Keywords: *Socio-economic situation, anti-crisis measures, agricultural cooperation, entrepreneurial activation, manufacturing industry, cooperative agro-credit system.*

JEL Codes: *L26, Q10, Q13, Q14*

Theoretical Insights into Citizen Satisfaction: Measurement and The Model

Lina Pilelienė

Professor of Vytautas Magnus University, Kaunas

l.pileliene@evf.vdu.lt

As a branch of consumer satisfaction, theoretical aspects of citizen satisfaction are being discussed in the article. The aim of the study is to determine the factors possibly having impact on citizen satisfaction. Reviewing previous attempts of citizen satisfaction measurement, eleven factors were considered as determinants: Urbanity and diversity; Nature and recreation; Infrastructure of the city (a. Pedestrian environment; b. Street layout); Job opportunities in the city; Cost-efficiency of living; Neighborhood of the citizen; Determinants of subjective well-being perceived by the citizen; Parenting / Education possibilities; Public transport services; Necessary services; and Dwelling type of the citizen. Moreover, two levels of outcomes were identified: 1) Attachment to the city; Attitude towards the city; and Subjective well-being; leading to 2) Intention to leave (stay in) the city and Word-of-mouth. The determined factors were aggregated into a model of Citizen

Satisfaction Index, which can be adapted by local municipalities to improve their performance.

Keywords: *Marketing, Satisfaction, Index, Customer, Factor.*

Introduction

In recent years, place marketing is gaining scholars' and practitioners' attention. Such places as countries, cities, or other kinds of tourist destinations are competing to gain a favorable position in consumer's mind. On the other hand, contemporary consumers are highly informed, have seen and heard a lot, and it becomes harder to impress them. In order to provide consumers with better propositions resulting in positive evaluations, consumer satisfaction is being assessed.

Customer satisfaction is a multidimensional construct: many factors contribute to form it (Davis M. M., Heineke J. 1998). Therefore, in order to measure satisfaction, the factors that might contribute to it are aggregated into an index. Satisfaction indices can be classified into two main areas: based on the object and based on the subject. Also, combinations of both are popular. As examples of object-based satisfaction indices can be named index of customer satisfaction with supermarkets [Pilelienė L., Grigaliūnaitė V. 2013]; index of customer satisfaction with public transport services [Mouwen A. 2015, Shaaban Kh., Khalil R. F. 2013]; index of customer satisfaction with catering services etc. (Shaaban Kh., Khalil R. F. 2013, Grigaliūnaitė V., Pilelienė L. 2013). As it can be seen, customer satisfaction is being measured in relation to a different object. Depending on an object of satisfaction, different factors possibly having an impact might be assessed. However, universal customer satisfaction questionnaires (using the same variables irrespectively of industry or business) are also often used [Fečiková I. 2004,]. The other category of satisfaction indices is subject-based. In this category most popular indices are: tourist satisfaction index [Krešić D.,

Prebežac D. 2011, Song H., van der Veen R., Li G., Chen J. L. 2011, Pilelienė L., Grigaliūnaitė V.2013.]; patient satisfaction index [Al-Abri R., Al-Balushi A. 2014]; shopper satisfaction index; employee satisfaction index [Hsu Sh.-H., Wang Y.-Ch.2008]; etc. As examples of combined satisfaction indices, we can provide example of the index of Tourist satisfaction with European summer holiday destinations. In this case, both the object and the subject of satisfaction are present. Such combined indices are highly adapted to a situation, circumstances; therefore, they clearly provide information about the issue.

Despite the abundance of satisfaction measurement evidence found in scientific literature, there are still areas where research is scarce. One of such areas is citizen satisfaction. Citizens are the powerful stakeholders in a framework of tourism marketing, place marketing, and also consumer marketing. However, marketing strategies often ignore latter segment, considering it as having no impact on the outcomes of marketing efforts. Therefore, the manuscript contributes to a literature of both areas (i.e. marketing and tourism) by solving a scientific problem: what factors affect citizen satisfaction? The goal of this conceptual study is to determine the factors possibly having impact on citizen satisfaction. Four objectives were set to reach the goal:

1. To analyze theoretical insights on customer satisfaction;
2. To reveal citizen satisfaction in a framework of place marketing;
3. To determine the structure of citizen satisfaction index;
4. To compose the model for Citizen Satisfaction Index.

To reach the aim of the manuscript, the theoretical research is provided. The article is organized as follows: firstly, theoretical insights on customer satisfaction as a phenomenon are provided; secondly, citizen satisfaction in a framework of place marketing is discussed; thirdly, existing citizen satisfaction-related literature is analyzed and generalized and core determinants (antecedents) and outcomes of citizen satisfaction are established. Finally, the

determined factors are aggregated into a model representing Citizen Satisfaction Index and suitable for its assessment. The manuscript ends with conclusions.

Customer satisfaction

Customer satisfaction is a result of perception of conformity with a desired level of product or service [Davis M. M., Heineke J. 1998]: when performance is greater or equal in comparison to expectations, satisfaction occurs. Otherwise (when the result is lower than expected) consumer dissatisfaction is obtained. Satisfaction (or dissatisfaction) is expressed as an emotional response and an outcome of marketing activities, and can affect every stage of consumer buying behavior [Famiyeh S., Asante-Darko D., Kwarteng A. 2018]. Customer satisfaction is often analyzed in relation to other marketing phenomena, i.e. customer expectations [Ali R., Leifu G., Yasirrafiq M., Hassan M. 2015], service quality [Minh N.H., Ha N.T., Anh P.C. and Matsui Y.2017], perceived value [Aulia S. A., Sukati I., Sulaiman Z. 2016, Demirgüneş B. K. 2015], customer buying process [Negricea C., Edu T. 2016], customer loyalty [Yang Zh., Peterson R. T.], willingness to pay more [Demirgüneş B. K.2015].

Considering traditional customer satisfaction index models (American Customer Satisfaction Index – ACSI and European Customer Satisfaction Index – ECSI), customer satisfaction is often affected by Company’s image (only in ECSI), Customer expectations, Perceived quality, and Perceived value [Johnson M. D., Gustafsson A., Andreassen T. W., Lervik, L., Cha, J. 2001, Cassel C., Eklöf J. A. 2001]. Therefore, it can be argued that analysis of relations between customer satisfaction and some other variable from the model can be considered as fragmentary research.

To obtain a wider picture, the antecedents and consequences of customer satisfaction have to be discussed. *Customer expectations* is a variable defining what customer predicts

he/she will get from the company. Information of customer expectation is important because this factor influences the customer behavior. It can be argued that higher expectations elevate the standard for quality; therefore, if company fulfills the expectations satisfaction rises. *Customer perceived value* is the result of product benefits important to customer; therefore, to obtain satisfaction it is necessary to determine those benefits. Also, customer value can be classified into product-related, social-related, and personal-related. Moreover, perceived value results from perceived quality. In a framework of customer satisfaction, quality is considered as the main factor to make customers satisfied [Monther W., Mahadevan A. 2019]. The most popular and worldwide used by academics and practitioners scale for perceived quality measurement is SERVQUAL, which measures quality through five distinct dimensions namely Tangible, Reliability, Responsiveness, Assurance, and Empathy.

On the other side of customer satisfaction research its outcomes can be found. Traditionally, two core outcomes are assessed: loyalty and complaints [22, 23]. Other widely analyzed outcomes as purchase intentions, willingness to recommend, or willingness to pay more can be called as derivative.

Considering theoretical and practical insights into customer satisfaction, it can be argued that customer satisfaction is necessary to ensure successful outcomes of marketing activity. However, to maintain satisfaction company has to know and understand its consumer.

Citizen satisfaction in a framework of place marketing

Marketing has become an important driving force in urban development [Eshuis J., Klijn E.-H., Braun E. 2014]. City marketing is a long-term process aiming to attract and retain the three major target groups of a city: tourists, citizens and enterprises [Goovaerts P., Van Biesbroeck H., Van Tilt T. 2014]. The three groups can be divided into regular consumers

(tourists and citizens) and business consumers (enterprises). As marketing to businesses is a very specific scope, this article is focusing on the area of consumer marketing. In this framework, scholarly research regarding tourist attraction and retention is widely developed; however, the research regarding citizen satisfaction is still scarce [Zenker S., Rütter N. 2014].

At community level place marketing is often used to improve the image of revitalization and restructuring areas. However, in scientific literature place marketing is mainly focusing on promotional aspects, while its core aim has to be consumer need and want satisfaction [Zenker S., Petersen S., Aholt A. 2013]. Only recently, achieving to engage in city marketing, city governments and scholars started asking the questions like: Which is the best place to live? What are the best features that interest one to select a place? Which is the best place for parenting? [Nigro H. O., González Císaro S. E. 2016]. Asking latter questions implies that citizens are being considered as consumers of the city. Moreover, answering latter questions makes it easier to compare cities. Consequently, scholars have become interested in explaining citizen satisfaction and studying the consequences of high or low satisfaction [Van de Walle S. 2018]. An assumption can be made, that considering citizens as consumers their satisfaction can also be expressed and measured by an index. However, considering the diversity of satisfaction indices it can be argued that the index of citizen satisfaction has to be specific, including city life-related factors.

Structure of citizen satisfaction index

Citizen satisfaction index as a tool for citizen satisfaction measurement is not widely applied in marketing research. Up to date, only several studies can be found in scientific literature; e.g.: Zenker, Peterson and Aholt applied the index to measure satisfaction in a framework of German citizens; Nigro and González Císaro adapted the same index to cities

of Argentina. Therefore, an assumption can be made that the index of citizen satisfaction needs further studies and empirical substantiations to be applied worldwide.

As was indicated by previous studies on consumer satisfaction, satisfaction can be described by a set of its antecedents (depending mainly on the object and subject of satisfaction) and consequences (in most cases subjects' loyalty).

Antecedents of citizen satisfaction

Several studies on citizen satisfaction suggested using different antecedents if compared with regular consumer satisfaction. Such suggestion can be easily explained by a specifics of an object: city is a complex product composed of a set of different features, functions, and services provided. Moreover, the benefits of a city have also multidimensional nature depending on the subject. Therefore, the existing studies on citizen satisfaction are diverse.

A study of citizen satisfaction regarding Candon City in Philippines suggests measuring citizen satisfaction with four service areas: Health Service, Basic Education Service, Social Welfare Service, and Governance and Response [Bueno Ch. F. 2013]. All the defined service areas are proposed to be evaluated by 5-point Likert scale ranging from 1 – 'Definitely Dissatisfied' to 5 – 'Definitely Satisfied'. As it can be seen, author suggests evaluating citizen satisfaction with services themselves without application of SERVQUAL-based service quality assessment.

Another study provided in Santiago, Philippines suggest assessing the performance of the City government in eight service delivery areas [Carinugan J. T., Reario R. A., Lim M. E., Anog M. E. 2015]. Four areas are the same as in case of Candon City: Health Programs and Services, Basic Education Programs and Services, Social Welfare Services, Governance and Response Services; and four areas newly added: Public Works and Infrastructure Services, Environmental Management Services, Agricultural Support Services, and Tourism

Promotion Services. Moreover, latter study suggested measuring city performance in suggested service areas by assessing levels of: (a) Citizens' Awareness; (b) Citizens' Use of Services; (c) Citizens' Needs for Services (perceived importance); and (d) Recommendations for Improving Services. As a contradiction for measuring satisfaction with services as indicators of general citizen satisfaction it can be argued that even when service performance is high, citizen satisfaction increases significantly slower than expected because the high level of service performance is not considered special [Noda Y. 2014].

The study provided in Japan considered citizen satisfaction as a variable depending on citizen's knowledge and demographic characteristics such as gender, income, and age. Also, satisfaction was considered as a result of Performance minus Expectations (PME) regarding particular services provided in a city. In this case, the set of services was combined of: police services; road maintenance and improvement services, waste collection services. In a framework of analysis of city strategies implemented by Visegrad group countries, such services as health care; sport facilities; cultural facilities; police services; and public administration / local government services to residents might be added [Kopackova H.].

The examples from Philippines and Japan suggest that citizen satisfaction is a result of satisfaction with public services provided in the city. However, it can be argued that city-life is related not only to services obtained. The study provided in Germany uses four determinants of citizen satisfaction, described by 21 attributes or items in the questionnaire: Urbanity and Diversity (7 items); Nature and Recreation (7 items); Job Opportunities (4 items); Cost-efficiency (3 items). Two questions containing all the 21 items were asked during the survey: "*How satisfied are you with the following city attribute in the city you live in*" and "*How important is the following city attribute for your place satisfaction and your choice of a place to live at*". To assess respondent evaluations 5-point Likert scale ranging from 1 ("not at all") to 5 ("fully") was applied. Having valuations of importance and

performance enables distinguishing the core attributes to be managed; also, such two-dimensional evaluation enables allocating the budget in a way supporting undermanaged attributes and to avoiding funding unnecessary attributes. However, Noda suggests using the measure of PME (performance minus expectations) instead of importance-performance relation. The same customer satisfaction index was further developed in a framework of Argentina. To adapt the index to a situation of Argentina's culture, a variable "*environment perception as a facilitator of parenting*" was added. To complement the variable 'parenting', education-related items can be added. In educational context, it is suggested to assess proximity to schools/ kindergartens; availability of children's playgrounds/ options for play [Kährik A., Leetmaa K., Tammaru T. 2012]; proximity to high schools [Yin J., Cao X. (J.), Huang X., Cao X.]; and after-school training possibilities [Kopackova H.].

Assessing the determinants of satisfaction with urban livability in China, six determinants were established: urban security (crime rate, traffic safety, emergency shelters); convenience of public facilities (shopping, education, healthcare, culture, entertainments, etc.); environmental amenity (favorable climate, access to parks and water areas, a green urban environment, cleanliness, environmental pollution); convenient transportation (road conditions, access to public transit, availability of parking lots, traffic congestion); sociocultural environment (high-quality citizens, social inclusion, urban identity, protection of historical culture, a sense of belonging); and individual socioeconomic attributes (gender, age, education, income, and home ownership) [Zhan D., Kwan M.-P., Zhang W., Fan J., Yu J., Dang Y. 2018]; also, the effect of dwelling type on residential satisfaction was reported in Australian context [Abass Z. I., Tucker R.]. Another research in a field of city marketing suggests eight citizen-related policy domains: recreation, housing, education, employment, infrastructure / neatness, transport, security, and social and medical services.

Several researches can be found in scientific literature reporting the effect of city infrastructure on citizen satisfaction. A research provided in a field of urban forests and green spaces [Krajter Ostoić S., Konijnendijk van den Bosch, C. C., Vuletić, D., Stevanov, M., ... 2019] enables dividing infrastructure of a city into pedestrian environment and street layout. Pedestrian environment can be characterized by such factors as illumination, benches, waste bins, bicycle paths, also side-walks and “verge” can be added [38]; whereas street layout encompass connectivity / access, car parking possibilities, also, road infrastructure and traffic flow-through. Analyzing subjective well-being, Mouratidis [Mouratidis K.] emphasizes the impact of neighborhood-related items on citizen satisfaction; such factors like distance to city center, neighborhood density, perceived safety, cleanliness and noisiness, also, overall image of neighborhood, proximity to closest shop, distance to job [35] and neighborhood connectivity [38] were found to affect quality of citizens’ life. Therefore, as connectivity-related issues are considered as important for citizen satisfaction, public transport services have to be mentioned. Such factors as good access to public transport, its performance (schedules, speed, variety, routes) and quality of public vehicles (tidiness, seating capacity, ease of boarding, equipment) [3] might have an impact in this framework.

Finally, citizen satisfaction is determined by the factors affecting one’s subjective wellbeing: personal relationships; leisure activities; health; and emotional wellbeing [40].

Outcomes of citizen satisfaction

Further developing the research on citizen satisfaction index, Zenker and Rütter propose extending its outcomes by adding place attachment, the attitude towards a place, and positive citizenship behavior. Bueno also suggests calculating citizens’ awareness and availment scores (with possible answers ‘Yes’ (coded as 1) and ‘No’ (coded as -1). Also,

authors suggested measuring place attachment by the intention to leave the city. Assuming that individual's satisfaction with his / her home and living environment, also a perception of subjective well-being has to be concerned as an outcome [Mouratidis K.].

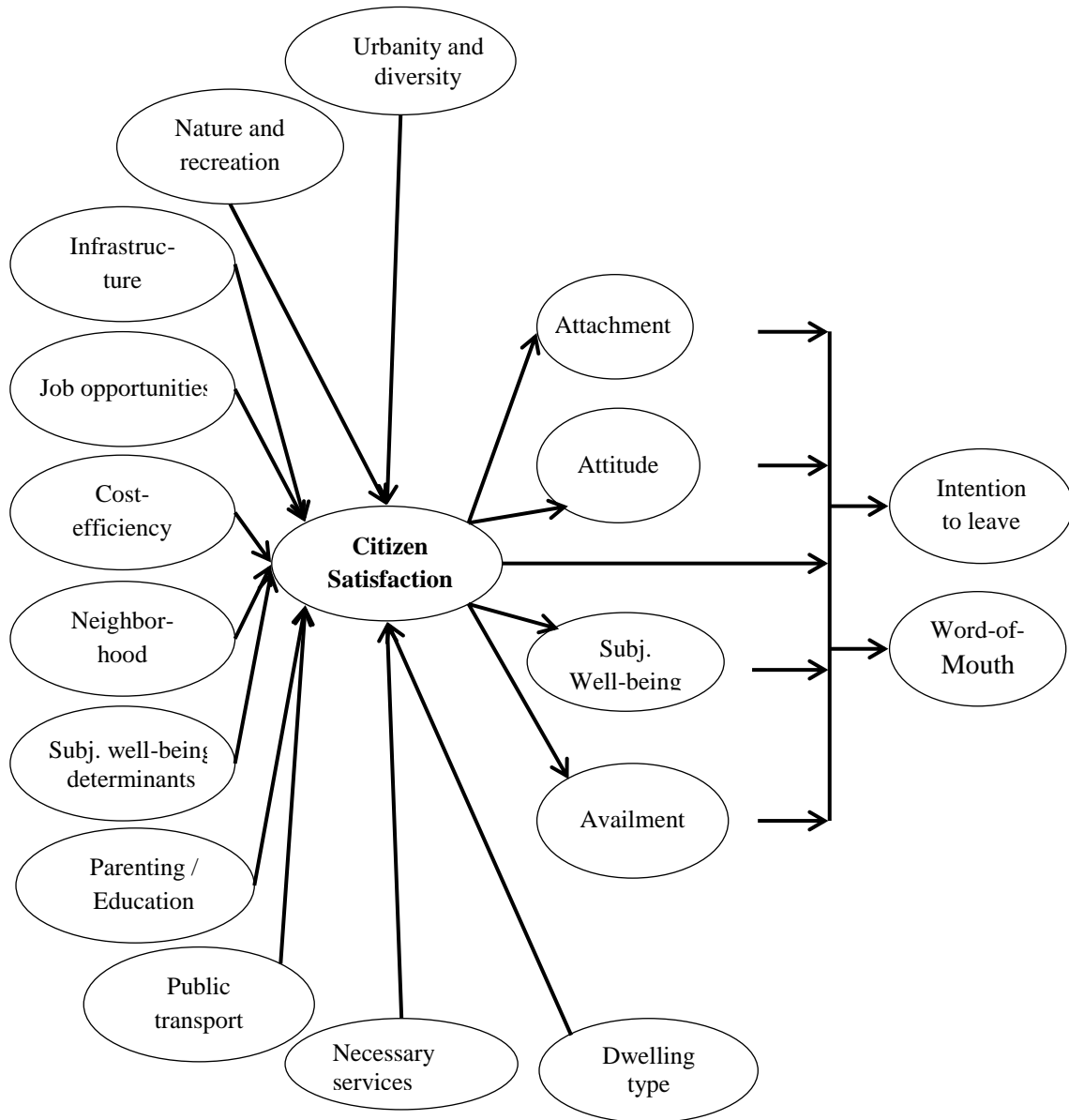
Citizen satisfaction index model

The analysis of scientific literature enabled determining the structure of citizen satisfaction index model. Eleven groups of determinants can be distinguished: 1) Urbanity and diversity in the city; 2) Nature and recreation / public space provision; 3) Infrastructure of the city (a. Pedestrian environment; b. Street layout); 4) Job opportunities in the city; 5) Cost-efficiency of living in the city; 6) Neighborhood of the citizen; 7) Determinants of subjective well-being perceived by the citizen; 8) Parenting / Education possibilities; 9) Public transport services; 10) Necessary services; and 11) Dwelling type of the citizen.

In a framework of citizen satisfaction, two levels of outcomes were identified: 1) Attachment to the city; Attitude towards the city; and Subjective well-being; leading to 2) Intention to leave (stay in) the city and Word-of-mouth (see Fig. 1).

Citizen Satisfaction Index Model

Figure 1

The suggested model represents the structural parts and relations of Citizen Satisfaction Index. As the model is based on the ideas collected from different previous researches, its practical verification in a framework of different countries and cultures might change the

structure. The model enables defining drawbacks in city governance as well as points the areas for improvement.

Conclusions

In contemporary overcrowded market, customers are facing information overload, abundance of business offering, ubiquitous marketing communication. On the other hand, the organizations are facing consumer detachment, insensibility to advertising campaigns, and resistance to promotions. The relationship orientation becomes necessary to organizations not only in order to attract and retain their customers. It becomes a mandatory approach for a company to survive.

The pivotal point of relationship orientation is customer. Contemporary customers face a wide choice opportunities; therefore, they will choose the one best correspondent to their needs and wants, and manifested through expectations. If the performance of the acquired offering meets or exceeds the expectations, satisfaction will occur. Moreover, the obtained satisfaction is a condition that guides consumers to repeat their experience, or at least to refer about it in their social surroundings. In other word, satisfaction is an antecedent of loyalty, ether behavioral or attitudinal.

Satisfaction is a ratio of result conformity with expectations; however, it might be determined by a number of other related factors. Such factors often include perceived quality and perceived value. Therefore, to assess consumer satisfaction as a multidimensional construct, satisfaction indices are applied. A structure of a satisfaction index is mainly determined based on the object, on the subject, or on the combination of both. The most worldwide applied indices are European customer satisfaction index, American customer satisfaction index, Tourist satisfaction index, Employee satisfaction index, etc. Each of these indices can be characterized by having own composition and structural relations.

Despite the abundance of satisfaction indices, scientific research in the area of citizen satisfaction is scarce. However, it can be presumed that in this context an index would be different and characterized by own structure of determinants. Several attempts to measure citizen satisfaction included different factors; therefore, a lack of a background for a common worldwide practice is still evident. Up-to-date, several factors were established: Urbanity and diversity; Nature and recreation; Infrastructure of the city (a. Pedestrian environment; b. Street layout); Job opportunities in the city; Cost-efficiency of living;

Neighborhood of the citizen; Determinants of subjective well-being perceived by the citizen; Parenting / Education possibilities; Public transport services; Necessary services; and Dwelling type of the citizen. After the scientific analysis, two levels of outcomes of citizen satisfaction were identified: 1) Attachment to the city; Attitude towards the city; and Subjective well-being; leading to 2) Intention to leave (stay in) the city and Word-of-mouth. Combining all the determined antecedents and outcomes into a single index of citizen satisfaction led to creation of the model representing it.

References:

1. Davis M. M., Heineke J. How disconfirmation, perception and actual waiting times impact customer satisfaction. *International Journal of Service Industry Management*. MCB University Press, 1998, Vol. 9 No. 1, pp. 64-73.
2. Pilelienė L., Grigaliūnaitė V. Determination of customer satisfaction with supermarkets in Lithuania. *Management of Organizations: Systematic Research*. Lithuania: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013, Vol. 66, pp. 99-114.
3. Mouwen A. Drivers of customer satisfaction with public transport services. *Transportation Research Part A*. United Kingdom: Elsevier Ltd, 2015, Vol. 78, pp. 1-20.
4. Shaaban Kh., Khalil R. F. Investigating the Customer Satisfaction of the Bus Service in Qatar. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2013, Vol. 104, pp. 865-874.
5. Grigaliūnaitė V., Pilelienė L. Customer satisfaction with catering services in Lithuania. *Regional Formation and Development Studies: Journal of Social Sciences*. Lithuania: Klaipėda University, 2013, Vol.. 3, No. 11, pp. 75-87.
6. Pilelienė L., Almeida N., Grigaliūnaitė V. Customer satisfaction in catering industry: Contrasts between Lithuania and Portugal. *Tourism & Management Studies*. Algarve: Escola Superior de Gestão, Hotelaria e Turismo da Universidade do Algarve. 2016, Vol. 12, No. 1, pp. 53-59.
7. Fečiková I. An index method for measurement of customer satisfaction. *The TQM Magazine*, 2004, Vol. 16, No. 1, pp. 57-66.
8. Krešić D., Prebežac D. Index of destination attractiveness as a tool for destination attractiveness assessment. *TOURISM – An International Interdisciplinary Journal*, 2011, Vol. 59, No. 4, pp. 497-517.

9. Song H., van der Veen R., Li G., Chen J. L. The Hong Kong tourist satisfaction index. *Annals of Tourism Research*, 2012, Vol. 39, No. 1, pp. 459-479.
10. Pilelienė L., Grigaliūnaitė V. Lithuanian Tourist Satisfaction Index Model. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 2014, Vol. 5, No. 1, pp. 35-51.
11. Al-Abri R., Al-Balushi A. Patient Satisfaction Survey as a Tool Towards Quality Improvement. *Oman Medical Journal*, 2014, Vol. 29, No. 1, pp. 3-7.
<http://www.shoppersatisfactionindex.com/>
12. Hsu Sh.-H., Wang Y.-Ch. The development and empirical validation of the Employee Satisfaction Index model. *Total Quality Management & Business Excellence*, 2008, Vol. 19, No. 4, pp. 353-366.
13. Pilelienė L., Grigaliūnaitė V. Lithuanian Tourist Satisfaction with European Summer Holiday Destinations. 4th International Conference EATSA 2018: Challenges of tourism development in Asia & Europe, France, Dijon, June 18 22, 2018.
14. Famiyeh S., Asante-Darko D., Kwarteng A. Service quality, customer satisfaction, and loyalty in the banking sector. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 2018, Vol. 35, No. 8, pp. 1546-1567.
15. Ali R., Leifu G., Yasirrafiq M., Hassan M. Role of perceived value, customer expectation, corporate image and perceived service quality on the customer satisfaction. *The Journal of Applied Business Research*, 2015, Vol. 31, No. 4, pp.1425-1437.
16. Minh N.H., Ha N.T., Anh P.C. and Matsui Y. Service quality and customer satisfaction: A case study of hotel industry in Vietnam. *Asian Social Science*, 2015, Vol. 11, No. 10, pp. 73-85.
17. Aulia S. A., Sukati I., Sulaiman Z. A review: Customer perceived value and its dimension. *Asian Journal of Social Sciences and Management Studies*, 2016, Vol. 3, No. 2, 150-162.
18. Demirgüneş B. K. Relative Importance of Perceived Value, Satisfaction and Perceived Risk on Willingness to Pay More. *International Review of Management and Marketing*, 2015, Vol. 5, No. 4, pp. 211-220.
19. Yang Zh., Peterson R. T. Customer Perceived Value, Satisfaction, and Loyalty: The Role of Switching Costs. *Psychology & Marketing*, Vol. 21, No. 10, pp. 799-822.
20. Negricea C., Edu T. Characteristics of the buying decision process for Japanese products – a European customer’s market perspective. *Romanian Economic and Business Review*, 2016, Vol. 10, No. 4, pp. 187-198.

21. Johnson M. D., Gustafsson A., Andreassen T. W., Lervik, L., Cha, J. (2001). The evolution and future of national customer satisfaction index models. *Journal of Economic Psychology*, 2001, Vol. 22, 217-245.
22. Cassel C., Eklöf J. A. Modelling customer satisfaction and loyalty on aggregate levels: Experience from the ECSI pilot study. *Total Quality Management*, 2001, Vol. 12, No. 7-8, pp. 834-841.
23. Monther W., Mahadevan A. The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction: A Study of Arab restaurants in Malaysia. *International Journal of Accounting & Business Management*, 2019, Vol. 7, No.1, pp. 103-120.
24. Eshuis J., Klijn E.-H., Braun E. Place marketing and citizen participation: branding as strategy to address the emotional dimension of policy making? *International Journal of Administrative Science*, 2014, Vol. 80, No. 1, pp. 151-171.
25. Goovaerts P., Van Biesbroeck H., Van Tilt T. Measuring the effect and efficiency of city marketing. *Procedia Economics and Finance*, 2014, Vol. 12, pp. 191-198.
26. Zenker S., Rütter N. Is satisfaction the key? The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior. *Cities*, 2014, Vol. 38, pp. 11-17.
27. Zenker S., Petersen S., Aholt A. The Citizen Satisfaction Index (CSI): Evidence for a four basic factor model in a German sample. *Cities*, 2013, Vol. 31, pp. 156-164.
28. Nigro H. O., González Císaro S. E. The citizen satisfaction index: Adapting the model in Argentine cities. *Cities*, 2016, Vol. 56, pp. 85-90.
29. Van de Walle S. Explaining Citizen Satisfaction and Dissatisfaction with Public Services. In: Ongaro, E. & Van Thiel, S. (eds). *The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2018, pp. 227-241.
30. Bueno Ch. F. Citizen Satisfaction Index System (CSIS)-Candon City. Utilization Conference on the Results of the CY 2013, DOI: 10.13140/2.1.3938.2084.
31. Carinugan J. T., Reario R. A., Lim M. E., Anog M. E. Citizen Satisfaction Index System (CSIS) Implementation in Santiago City, Isabela. *Asian Review of Public Administration*, 2015, Vol. 26, Nos. 1 & 2, pp. 32-38.
32. Noda Y. Nonlinear Effects on Citizen Satisfaction and Different Levels of Governments in Japan. *Asian Review of Public Administration*, 2014, Vol. 25, No 1, pp. 74-91.

33. Kopackova H. Reflexion of citizens' needs in city strategies: The case study of selected cities of Visegrad group countries. *Cities*, Vol. 84, pp. 159-171.
34. Kährrik A., Leetmaa K., Tammaru T. Residential decision-making and satisfaction among new suburbanites in the Tallinn urban region, Estonia. *Cities*, 2012, Vol. 29, 49-58.
35. Yin J., Cao X. (J.), Huang X., Cao X. Applying the IPA-Kano model to examine environmental correlates of residential satisfaction: A case study of Xi'an. *Habitat International*, Vol. 53, pp. 461-472.
36. Zhan D., Kwan M.-P., Zhang W., Fan J., Yu J., Dang Y. Assessment and determinants of satisfaction with urban livability in China. *Cities*, 2018, Vol. 79, pp. 92-101.
37. Abass Z. I., Tucker R. Residential satisfaction in low-density Australian suburbs: The impact of social and physical context on neighbourhood contentment. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 56, pp. 36-45.
38. Krajter Ostoić S., Konijnendijk van den Bosch, C. C., Vuletić, D., Stevanov, M., ... Pezdevšek Malovrh, Š. Citizens' perception of and satisfaction with urban forests and green space: Results from selected Southeast European cities. *Urban Forestry & Urban Greening*, 2017, Vol. 23, pp. 93-103.
39. Mouratidis K. Compact city, urban sprawl, and subjective well-being. *Cities*, Vol. 92, pp. 261-272.

**მოქალაქეთა კმაყოფილების შესახებ თეორიული შეხედულებები:
გაზომვა და მოდელი**

ლინა პილელიენე

ვიტაუტას მაგნუსის უნივერსიტეტის

პროფესორი (კაუნასი)

l.pileliene@evf.vdu.lt

ბოლო წლებში ადგილობრივი მარკეტინგი იძენს მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა დიდ ყურადღებას. ისეთი ადგილები, როგორცაა ქვეყნები, ქალაქები ან სხვა სახის ტურისტული დესტინაციები, ეწევიან კონკურენციას, რათა ხელსაყრელი პოზიცია დაიკავონ მომხმარებელთა აზროვნებაში. მეორეს მხრივ, თანამედროვე მომხმარებლები ძალიან ინფორმირებულები არიან, მათ ბევრი რამ აქვთ ნანახი და

მოსმენილი და მათზე შთაბეჭდილების მოხდენა სულ უფრო რთულდება. იმისათვის, რომ მომხმარებლებმა მიიღონ უკეთესი წინადადებები, რაც გამოიწვევს მათში პოზიტიურ შეფასებებს, საჭირო ხდება მომხმარებელთა კმაყოფილების შეფასება.

მომხმარებელთა კმაყოფილება არის მრავალგანზომილებიანი კონსტრუქცია: მრავალი ფაქტორი განაპირობებს მის ჩამოყალიბებას. ამიტომ, კმაყოფილების გაზომვის მიზნით, ფაქტორები, რომლებმაც შეიძლება ხელი შეუწყონ მას, აგრეგირებულნი არიან ინდექსში. კმაყოფილების ინდექსები შეიძლება დაიყოს ორ მთავარ მიმართულებად: ობიექტზე დაყრდნობით და სუბიექტის მიხედვით. ასევე, პოპულარულია ორივეს კომბინაცია. ობიექტზე დაფუძნებული კმაყოფილების ინდექსების მაგალითებად შეიძლება დასახელდეს სუპერმარკეტების მომხმარებელთა კმაყოფილების ინდექსი; მომხმარებელთა კმაყოფილების ინდექსი საზოგადოებრივი ტრანსპორტის მომსახურებით; მომხმარებელთა კმაყოფილების ინდექსი კვების მომსახურებით და ა.შ. როგორც ჩანს, მომხმარებელთა კმაყოფილება იზომება სხვადასხვა ობიექტებთან მიმართებაში. კმაყოფილების ობიექტიდან გამომდინარე, შესაძლოა შეფასდეს სხვადასხვა ზემოქმედების ფაქტორი. ამასთან, ხშირად გამოიყენება მომხმარებელთა კმაყოფილების უნივერსალური კითხვარები (იგივე ცვლადების გამოყენება, დარგის ან ბიზნესისგან დამოუკიდებლად). კმაყოფილების ინდექსების სხვა კატეგორია თემატურია. ამ კატეგორიაში ყველაზე პოპულარული ინდექსებია: ტურისტების კმაყოფილების ინდექსი; პაციენტის კმაყოფილების ინდექსი; მყიდველის კმაყოფილების ინდექსი; თანამშრომელთა კმაყოფილების ინდექსი და ა.შ. როგორც კმაყოფილების კომბინირებული ინდექსების მაგალითები, ჩვენ შეგვიძლია მოვიყვანოთ ტურისტების კმაყოფილების ინდექსის მაგალითი ევროპის საზაფხულო საარდადეგო დესტინაციებზე. ასეთი კომბინირებული ინდექსები ძალიან ადაპტირებულია სიტუაციასთან, გარემოებებთან; ამიტომ, ისინი გარკვევით უზრუნველყოფენ ინფორმაციას მოცემული საკითხის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: მარკეტინგი, კმაყოფილება, ინდექსი, მომხმარებელი, ფაქტორი.

JEL Codes: D18, M30, M31, M37

საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო მიმზიდველობის ანალიზი

ზურა გამთენაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

gamtenadze.zura@gmail.com

წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო გარემო. საანალიზოდ გამოყენებულია რამდენიმე ცვლადი, რომელიც გავლენას ახდენს რეგიონების საინვესტიციო მიმზიდველობაზე. ნაშრომში გამოყენებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, მსოფლიო ბანკისა და მსოფლიო სავალუტო ფონდის მონაცემები, რაც გაანალიზებულია პირველ ეტაპზე, პირსონის კორელაციის კოეფიციენტით, შემდგომ კი - რეგრესული ანალიზით. აღნიშნული მიდგომა საჭირო გახდა, რათა თავდაპირველად, დადგენილიყო თითოეული კატეგორიის გავლენა პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებზე, შემდგომ შესაძლებელი ყოფილიყო გავლენისა და სიხშირის გათვალისწინებით, ყველაზე მნიშვნელოვანი კატეგორიების გამოყოფა. ცვლადები, რომელიც კონკრეტული სფეროს კატეგორიებია, განაწილებულია შედარებით დიდ ჯგუფებში, რომელთაც მიკროკლიმატები ეწოდება - ადამიანური რესურსები, ინფრასტრუქტურა, ბაზრის ზომა, ეკონომიკური მაჩვენებლები და ადმინისტრაცია. მიკროკლიმატები მოიცავს ეკონომიკურ, დემოგრაფიულ, პოლიტიკურ და ტექნიკურ სფეროებს, რათა ანალიზი მაქსიმალურად კომპლექსური სახით იყოს წარმოდგენილი. კომპლექსურობა განპირობებულია საკითხის მრავალი განზომილებით, ვინაიდან ინვესტიციების მოზიდვა სწორხაზოვანი და ერთჯერადი პროცესი არ არის და ათეულობით ცვლადის გათვალისწინებას საჭიროებს. საბოლოო ანგარიშით, ორივე მეთოდით ანალიზის შედეგად, შესაძლებელი გახდა რეგიონების მიხედვით საინვესტიციო გარემოზე მოქმედი მნიშვნელოვანი კატეგორიების გამოყოფა.

შედეგების სახით გამოიკვეთა ის კონკრეტული კატეგორიები, რომლებიც მნიშვნელოვანია რეგიონული საინვესტიციო გარემოს მიმზიდველობის ფორმირებისას.

საკვანძო სიტყვები: საინვესტიციო გარემო, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, რეგიონული განვითარება, ადგილობრივი ეკონომიკა, ადგილობრივი თვითმმართველობები.

შესავალი

ამათუიმ რეგიონის ეკონომიკურ განვითარებაში თავად მუნიციპალიტეტების პოლიტიკის როლი ერთ-ერთი საკვანძოა. ეკონომიკური განვითარების საფუძველი ინვესტიციებია, რომლებიც პირდაპირ თუ ირიბად, გავლენას ახდენს თითქმის ყველა ადგილობრივ ეკონომიკურ მაჩვენებელზე. ინვესტიციების მიზიდვისთვის შესაბამისი გარემოს შექმნაზე თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი კვლევაა შესრულებული, რომელშიც განსაკუთრებული ყურადღება მუნიციპალიტეტის როლს ეთმობა. თუმცა, ადგილობრივ დონეზე ინვესტიციების მიმზიდველობის შეფასების მეთოდოლოგია ნაკლებადაა შემუშავებული. ინვესტიციისთვის თვითმმართველი ერთეულის მიმზიდველობის შეფასება გადანაცვებების მიმღებ პირებს საშუალებას მისცემს განსაზღვრონ მჭიდრო კავშირები კონკრეტულ მაჩვენებლებს შორის, დაგვემონ მუნიციპალიტეტის განვითარება საშუალო და გრძელვადიან პერიოდში, შეიმუშაონ შესაბამისი პოლიტიკა და პოტენციური ინვესტორებისთვის შეძლონ კონკრეტული ინვესტიციებისთვის მუნიციპალიტეტის მიმზიდველობის წარმოჩენა. ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ გადანაცვებების მიმღებმა პირებმა მკაფიოდ უნდა იცოდნენ ის ფაქტორები, რომლებიც მოქმედებენ კონკრეტულ რეგიონში ინვესტიციების მოზიდვაზე და ასევე, იცნობდნენ თითოეული მათგანის მნიშვნელობასა და პროპორციას ინვესტიციის განხორციელების პროცესში. აღნიშნული ცოდნა თვითმმართველი ერთეულის ხელმძღვანელებს საშუალებას აძლევს უფრო ადვილად მოიპოვონ

უპირატესობები და გაზარდონ კონკურენტუნარიანობა სამომავლო ინვესტიციების მოპოვების პროცესში (Barney, 2014. 379).

საქართველოს რეგიონების მიერ პირდაპირი უცხოური თუ ადგილობრივი ინვესტიციების მიმზიდველობა მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული. წინამდებარე კვლევა სწორედ აღნიშნული ფაქტორების ანალიზს ეძღვნება, ვინაიდან მნიშვნელოვანია თითოეული იმ ფაქტორის გამოკვეთა, რომელიც სხვადასხვა კატეგორიის ინვესტიციის მოზიდვას შეუწყობს ხელს. საქართველო ადმინისტრაციულად მოიცავს 10 რეგიონსა და დედაქალაქ - თბილისს, რომელიც ასევე ცალკეულ რეგიონად განიხილება. თითოეულ მათგანს აქვს კონკრეტული მახასიათებელი, რომელიც მიმზიდველია ინვესტორებისთვის. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ისეთ მახასიათებლებს გაანალიზებს, რომელთა მართვაც რეგიონებს შეუძლიათ; და დამატებით, საერთო მახასიათებლებს, რომლებიც ყველა რეგიონში ერთნაირია. იმის მიუხედავად, რომ საქართველოში არსებულ რეგიონებს არ აქვთ საკმარისი უფლებამოსილება ქვემომოყვანილი მახასიათებლები ბოლომდე აკონტროლონ ან მათზე გავლენა მოახდინონ, მოცემული საკითხის გარშემო კვლევა არ იქნება მხოლოდ ერთჯერადი, არამედ შემდგომ ნაშრომებში, შედარებით მეტი ფაქტორის გათვალისწინებით, მუნიციპალიტეტების დონეზე იქნება გაანალიზებული.

საქართველოს რეგიონების, შემდეგ კვლევებში კი რეგიონული მუნიციპალიტეტების, მრავალ ინდიკატორზე დაფუძნებული, საინვესტიციო მიმზიდველობა, აკადემიურ დონეზე კომპლექსურად და ფართოდ, ნაკლებად არის შესწავლილი. შესაბამისად, წინამდებარე და მომდევნო კვლევები იქნება ერთ-ერთი პირველი მრავალცვლადიანი და კომპლექსური ანალიზი, რომელიც რეგიონებს და შემდგომში მუნიციპალიტეტებს, საშუალებას მისცემს ინვესტიციების მოზიდვასთან დაკავშირებით საკუთარი შესაძლებლობები გაანალიზონ, რათა რესურსები მაქსიმალურად ეფექტიანად მართონ და ეფექტური საინვესტიციო გარემო ჩამოაყალიბონ. ამ უკანასკნელისთვის კი

მნიშვნელოვანია სწორედ იმ სფეროების გაანალიზება, რომელსაც მეტნაკლებად მართავენ რეგიონები ან ადგილობრივი თვითმმართველობები.

ლიტერატურის მიმოხილვა

მუნიციპალიტეტებისთვის ინვესტიციების მიზიდვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ვინაიდან მის შედეგად იქმნება ახალი სამუშაო ადგილები და მოსახლეობას დამატებითი შემოსავლის წყარო უჩნდება. შესაბამისად, დასაქმებულის შემოსავალი გარკვეულწილად კვლავ ადგილობრივ ბიზნესს უბრუნდება, რაც პირდაპირ თუ ირიბად, ადგილობრივ ეკონომიკურ ზრდას უწყობს ხელს. რადგან, საინვესტიციო მიმზიდველობა, ქართულ აკადემიურ სფეროში ნაკლებადაა განმარტებული, ნაშრომი ეყრდნობა უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზს.

მუნიციპალიტეტების მიერ ინვესტიციების მიზიდვის მთელი პროცესი ციკლურია, რომელიც ეფექტიანი სტრატეგიული მენეჯმენტის პირობებში, ავტომატურად იწყებს ინვესტიციების მიზიდვის უწყვეტობას. (Servillo, Atkinson, & Russo, 2011, 358). სერვილო, ატკინსოსი და რუსო განმარტავენ, რომ ინვესტიციების მიზიდვა რესურსი და უნარია, რომელსაც, სხვა რესურსების არსებობის პირობებში, ასევე სჭირდება მართვა, იმ პირობებში, როდესაც სხვა რესურსები უკვე არსებობს. მიზიდვის უნარში იგულისხმება, ერთი მხრივ, სხვა რესურსების ეფექტიანი განაწილება, მეორე მხრივ კი ინვესტორების დარწმუნება, რომ კონკრეტული მუნიციპალიტეტი, სხვა რეგიონებთან შედარებით, მაქსიმალურად მომგებიანი იქნება.

მუნიციპალიტეტის მიერ ინვესტიციების მიზიდვა მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული. მიუხედავად იმისა, რომ მკვლევარები ვერ თანხმდებიან თუ რომელი ფაქტორია ყველაზე მნიშვნელოვანი, უმრავლესობა თვლის, რომ უმთავრესი მუნიციპალიტეტის ინფრასტრუქტურაა (Adams & Mengitsu, 2007, 228). მეორე მხრივ, მათიას ბუსე და ქარსტენ ჰეფეკერი აღნიშნავენ, რომ ინფრასტრუქტურის მნიშვნელობა იკარგება, როდესაც ადგილობრივი ბაზრის ზომა მცირეა. შესაბამისად, ამ უკანასკნელს

არანაკლები გავლენა აქვს ინვესტიციების მოზიდვაზე, ვიდრე ტექნიკური ინფრასტრუქტურის მენეჯმენტს (Busse & Hefeker 2007, 401). მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს კონკრეტული რეგიონის შრომის ბაზარი და საშუალო ხელფასიც, რომელიც კონკრეტულ რეგიონშია. (Bartels, Napolitano, & Tissi, 2014. 518) მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ ზოგიერთი რეგიონი შესაძლოა საშუალო ხელფასის თვალსაზრისით გამონაკლისი იყოს და მნიშვნელოვან როლს არა ხელფასების რაოდენობა, არამედ კვალიფიციურობის ზრდა თამაშობდეს. აღნიშნულში იგულისხმება კვალიფიციურობისთვის მეტი მნიშვნელობის მინიჭება, ვიდრე საშუალო ხელფასისთვის (Wolfgang, Cambini, & Grajek, 2018, 634). სხვა ავტორები აღნიშნავენ, რომ პოლიტიკურ და სამართლებრივ საგადასახადო სისტემას გარკვეულწილად გავლენა აქვს ადგილობრივი ინვესტიციების მოზიდვაზე. თუმცა, ვინაიდან ქვეყნის მასშტაბით ერთიანი სამართლებრივი და საგადასახადო სისტემა არსებობს, აღნიშნულ ფაქტორს რეგიონების დიფერენცირებისთვის მინიმალური გავლენა აქვს. აღსანიშნავია მხოლოდ ხსენებული სისტემების სხვადასხვაგვარი გამოყენება და თითოეული ფაქტორის გავლენის ოპტიმალური განაწილება. ეს სწორედ ზემოთქმული უნარებია (Borowicz, Szultka & Wandałowski, 2016).

თითოეული ფაქტორის მნიშვნელობის ცოდნა იმ აუცილებელ წინაპირობას ქმნის, რომელიც საინვესტიციო პოლიტიკის დაგეგმვისა და ბიზნესის საკეთებლად საჭირო ეფექტიანი გარემოს შექმნისთვის არის საჭირო; ეს უკანასკნელი კი ახალისებს ინვესტორებს, რომ რეგიონი უფრო ეფექტიანად აარჩიონ.

კვლევის მეთოდოლოგია

რეგიონული ინვესტიციების მოზიდვის შესახებ არსებულ სამეცნიერო კვლევებში ის ფაქტორები, რომლებიც რეგიონის მიმზიდველობაზე გავლენას ახდენს, დაყოფილია ორ ნაწილად - სტატიკურ და ცვლად ფაქტორებად. სტატიკური ფაქტორები არის ბუნებრივი რესურსები, რომელიც სპეციფიკურია კონკრეტული რეგიონისთვის.

აღნიშნული მოიცავს, როგორც წიაღისეულს, ასევე ტურისტულად მიმზიდველ გარემო-პირობებს. ცვლადი ფაქტორები მოიცავს სხვა ყველა ფაქტორს, რომლის მოდიფიცირებაც შესაძლებელია პოლიტიკის შემუშავებითა და განხორციელებით - ინფრასტრუქტურა, საშუალო ხელფასი, დასაქმება, ინტერნეტის ხელმისაწვდომობა და ა.შ. (Snieska & Zykiene 2015, 50).

მოცემულ კვლევაში საქართველოს რეგიონების მიხედვით, გაანალიზებულია მრავალი ცვლადის გავლენა პუი-ების ჯამურ რაოდენობაზე. ამ უკანასკნელის სიდიდე კი ასახავს რეგიონის საინვესტიციო მიმზიდველობას. ცვლადები განანიშნულია რამდენიმე ჯგუფში, რომელთაც სამეცნიერო ლიტერატურაში მიკროკლიმატებს უწოდებენ (Świdryńska 2018, 75). წინამდებარე სტატიაში მიკროკლიმატებია - ტექნიკური ინფრასტრუქტურა, ბაზრის ზომა, ადამიანური რესურსები, ეკონომიკური მაჩვენებლები და ადმინისტრაციული ინდექსები. თითოეული ჯგუფი მოიცავს რამდენიმე სტატისტიკურ ცვლადს, რომელიც დაფუძნებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, მსოფლიო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის მონაცემებზე. სტატისტიკური მონაცემების და ანალიზის პერიოდი მოიცავს 2010-2019 წლის პერიოდს, რაც საკმარისია რეგიონების მიმზიდველობის მოდელის შესაქმნელად. სტატისტიკური ინფორმაცია მიღებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის საჯარო მონაცემებზე დაფუძნებით. სტატისტიკური ინფორმაცია საქართველოს თითოეულ რეგიონზე ცალკეულად არის მოპოვებული, რათა რეგიონები შეფასდეს და გაანალიზდეს საინვესტიციო მიმზიდველობის მხრივ და შემდგომ მოხდეს მათი რანჟირება ყველაზე მიმზიდველიდან ნაკლებად მიმზიდველისკენ. გაანალიზებულია შემდეგი რეგიონები - თბილისი, კახეთი, ქვემო ქართლი, შიდა ქართლი, მცხეთა-მთიანეთი, იმერეთი, რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი, სამეგრელო და ზემო სვანეთი, გურია, აჭარის ა/რ და სამცხე-ჯავახეთი.

თითოეული ჯგუფი მოიცავს ორ ან სამ შესაბამის კატეგორიას. თითოეულ კატეგორიაში მოცემულია შესაბამისი მონაცემები.

ადამიანური რესურსების ჯგუფში მოცემულია სამი კატეგორია - ზოგადად მოსახლეობა, მოსახლეობის სიმჭიდროვე და უმუშევრობის დონე. პირველი ორი კატეგორია მოიაზრება როგორც ინვესტიციების მოზიდვის სტიმულანტი კატეგორიები. უმუშევრობის დონე სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვაგვარად არის კონცეპტუალიზებული. ზოგიერთი ამტკიცებს, რომ უმუშევრობა სტიმულანტია, რადგანაც შრომის ბაზარზე მეტი იაფი მუშახელი ჩნდება, რაც ინვესტორისთვის მიმზიდველია (Strat, Davidescu & Paul 2015, 640). მეორე მხრივ, უმუშევრობის მაღალი დონე დესტიმულანტია, ვინაიდან მოსახლეობის მყიდველუნარიანობა მცირდება და ინვესტორის პროდუქციას ნაკლები მომხმარებელი ეყოლება (Grossmann, Simpson & Brown 2009, 537). მოცემულ ანალიზში უმუშევრობის მაჩვენებელი ეყრდნობა სტიმულანტის მომხრეთა მტკიცებას და მოაზრებულია, როგორც ინვესტორისთვის მიმზიდველი მაჩვენებელი.

ინფრასტრუქტურის ჯგუფში მაჩვენებლებად აღებულია მუნიციპალიტეტების მიერ ინფრასტრუქტურულ პროექტებზე განეული ხარჯების წილი მუნიციპალიტეტის ბიუჯეტში. ინფრასტრუქტურული ხარჯები შესაძლოა რაოდენობრივად იმაზე მეტი იყოს, ვიდრე მუნიციპალიტეტის უშუალო ბიუჯეტია, რაც გამომწვეულია სხვადასხვა ფონდიდან თუ ცენტრალური ხელისუფლების ორგანიზაციიდან დაფინანსების გამო. მოცემულ ანალიზში მნიშვნელოვანია ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებაზე დახარჯული ჯამური თანხები. ინვესტიციების მოზიდვის მეორე კატეგორიაა ინტერნეტის დაფარვის არეალი, რაც გამოიხატება აბონენტების მთელ მოსახლეობასთან შეფარდებით. ორივე კატეგორიის მაჩვენებლები სტიმულანტია ინვესტიციების მოზიდვის ანალიზში.

ბაზრის ზომა მოიცავს სამ კატეგორიას. მათგან ორი კატეგორია - დასაქმების მაჩვენებელი და რეგიონში ფულის ბრუნვის რაოდენობა ინვესტიციების მოზიდვისთვის სტიმულანტია, ხოლო საშუალო ხელფასის ზრდა - დესტიმულანტი. მართალია, ამ უკანასკნელშიც არის აზრთა სხვადასხვაობა, რომ საშუალო ხელფასის ზრდა მყიდველუნარიანობას ზრდის და მიმზიდველია ინვესტორებისთვის, თუმცა,

განვითარებადი ქვეყნებისთვის იაფი მუშახელი ინვესტორისთვის ერთ-ერთი საკვანძო ფაქტორია.

ეკონომიკური მაჩვენებლების ჯგუფში სამივე კატეგორია სტიმულანტია, რომელიც დადებითად მოქმედებს ინვესტიციების მოზიდვაზე. ერთ-ერთი კატეგორია კონკრეტული მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის მაჩვენებელია. აღნიშნული ჯგუფის ორი კატეგორია - ბიზნესის კეთების და ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსები, რეგიონული ჭრილთი არ არის დაყოფილი და მოიცავს ყველა რეგიონს ერთიანად (Anyanwu 2012, 447). აღნიშნული განპირობებულია იმ გარემოებით, რომ თითოეულ ინდექსში აღნიშნული კვლევის მეთოდოლოგია მოიცავს საკანონმდებლო ნაწილსაც, რომელიც საქართველოს შემთხვევაში ყველა რეგიონზე ერთნაირად ვრცელდება.

ადმინისტრაციის ჯგუფი მოიცავს ბიზნესგარემოსა და საკუთრების დაცვის ინდექსებისა და მთის კანონის კატეგორიებს. ბიზნესგარემოსა და საკუთრების დაცვის კატეგორიებიც არაა რეგიონულ ჭრილთი გაანალიზებული, რადგან მათი კვლევის მეთოდოლოგიაც საკანონმდებლო ასპექტებს მოიცავს. მთის კანონის ეფექტიანობა გაანალიზებულია დასახლებული პუნქტების რაოდენობით. ვინაიდან კანონის შესაბამისად მიღებული მთავრობის №671 დადგენილებით შედგენილია ნუსხა, რომელიც კონკრეტულ დასახლებებს ანიჭებს შესაბამის სტატუსს და სტატუსიდან გამომდინარე სხვადასხვა სიკეთეს (Tian Yu Chen & Ye 2020, 17). მოცემულ ანალიზში გამოყენებულია ზემოხსენებულ ნუსხაში დასახლებათა რაოდენობის შეფარდება მთლიან დასახლებათა რაოდენობასთან. აღნიშნული კატეგორია გაანალიზებულია რეგიონული ჭრილთი. მთის კანონის მიღებამდე მოცემული კატეგორიის მონაცემები ნულის ტოლია. ეს უკანასკნელი მიჩნეულია, როგორც საშეღავათო სტიმულანტი ინვესტიციების მოზიდვის საკითხში, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული სხვადასხვა ქვეყანაში. განვითარებად ქვეყნებში კონკრეტულ რეგიონში ან სექტორში ინვესტიციების სტიმულირება ერთ-ერთი საკვანძო ცვლადია (Zawalinska Tran, & Płoszaj 2017, 42). პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში, განსაკუთრებით პოლონეთსა და ბალტიის ქვეყნებში,

აღნიშნულ მიდგომას ხშირად მიმართავენ კონკრეტული თვითმმართველი ერთეულები მთლიანი ეკონომიკის ან სექტორის გასაძლიერებლად, თუმცა, განსაზღვრული დროით.

საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო გარემოს შესაფასებლად, ნაშრომში გამოყენებულია პირსონის კორელაციის კოეფიციენტისა და რეგრესული ანალიზის მიდგომა.

1. პირველ ეტაპზე, თითოეულ რეგიონში პირსონის კორელაციის კოეფიციენტით დგინდება, რა კავშირშია თითოეული კატეგორია ინვესტიციებთან. აღნიშნული წარმოაჩენს თითოეული ცვლადის დამოუკიდებელ კავშირს ინვესტიციებთან და შესაძლებელი იქნება კონკრეტული კატეგორიების შერჩევა დასკვნების გამოსატანად. (Mu Liu, & Wang 2018, 42). პირსონის კორელაციის კოეფიციენტი ზომავს კავშირს ორ ცვლადს შორის. წინამდებარე ნაშრომში კი მნიშვნელოვანია თითოეული კატეგორიის კორელაციის დადგენა პუი-სთან.

2. შემდგომი ეტაპი იმის დადგენაა, თუ რა მნიშვნელობა აქვს თითოეულ კრიტერიუმს და რომელი უფრო მეტად მოქმედებს საინვესტიციო გარემოზე. აღნიშნული ნიშნავს კონკრეტული ცვლადების, როგორც გავლენის ხარისხის, ასევე სიხშირის დადგენას. მოცემული ეტაპისთვის გამოიყენება რეგრესული ანალიზი (Stepwise Regression Analysis). თითოეული რეგიონი ცალკე-ცალკე გაანალიზდება, რაც კვლევის შემდეგი ეტაპისთვის მნიშვნელოვანია.

ანალიზის შედეგები

საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო გარემოს მიმზიდველობის განხილვისას გამოყენებულმა რეგრესულმა ანალიზმა აჩვენა ის სტატისტიკური კორელაციები, რომელიც რეგიონის საინვესტიციო მიმზიდველობას გარკვეულწილად ხსნის. მიუხედავად იმისა, რომ მოცემულ კვლევაში გაანალიზებულია სტატისტიკური მონაცემების მხოლოდ გარკვეული ნაწილი, შედეგები ზოგად წარმოდგენას ქმნის რეგიონების საინვესტიციო მიმზიდველობის შესახებ.

კორელაციის ცხრილი.

გამოყოფილია მონაცემები, რომელთა მნიშვნელობა 0,5-ზე მეტია

ცხრილი 1

ცვლადები/რეგიონები	თბილისი	კახეთი	ქვემო ქართლი	შიდა ქართლი	მცხეთა-მთიანეთი	იმერეთი	რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	სამეგრელო-ზემო სვანეთი	გურია	აჭარის ა/რ	სამცხე-ჯავახეთი
მოსახლეობის რიცხოვნობა	706	276	393	242	581	329	419	419	195	517	502
სიმჭიდროვე	746	450	587	133	545	328	416	416	148	581	438
უმუშევრობის დონე	178	265	194	242	693	281	283	183	315	401	480
ინფრასტრუქტურული ხარჯები	873	671	770	658	523	513	649	629	524	585	398
ინტერნეტის დაფარვა	802	457	674	469	381	699	420	594	448	512	568
დასაქმების დონე	890	365	383	331	657	273	285	435	225	263	632
საშუალო ხელფასი	128	290	160	181	245	353	153	399	183	191	252
ფულის ჯამური ბრუნვა	868	613	568	326	488	631	520	615	447	537	479
ბიზნესის კეთების სიმარტივე	608	343	645	359	373	477	467	367	545	536	642
მშპ-ის ზრდა	643	470	312	563	643	283	645	545	294	350	417
ეკონომიკური თავისუფლება	537	572	541	580	275	354	378	518	518	541	655
ბიზნესგარემო	923	596	434	519	432	705	461	661	461	260	586
საკუთრების დაცვა	777	405	718	613	491	343	494	434	369	457	624
მთის კანონის დაფარვა	000	506	242	263	587	525	724	644	631	586	432

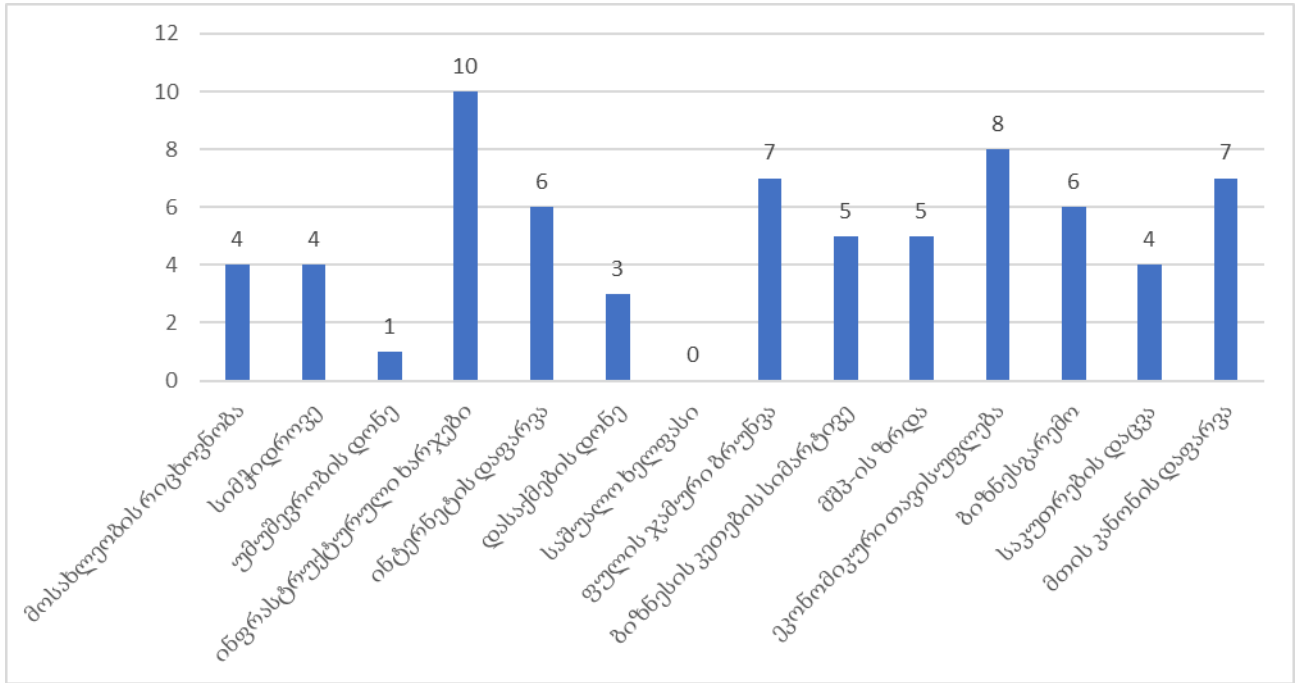
წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ

ცხრილი 1-ის მიხედვით შესაძლებელია იმ კატეგორიების გამოყოფა, რომლებიც თითოეულ რეგიონში შესაბამისად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ საინვესტიციო გარემოს ფორმირებასა და ინვესტიციების მოზიდვაზე. თბილისის მონაცემები ცხადყოფს, რომ მხოლოდ უმუშევრობის დონესა და საშუალო ხელფასს აქვს მცირე გავლენა, ხოლო ბიზნეს- გარემოს ყველაზე მაღალი კორელაცია აქვს. კახეთის რეგიონში კი ინფრასტრუქტურულ ხარჯებს აქვს ყველაზე დიდი გავლენა ინვესტიციების

მოზიდვაზე, ყველაზე დაბალი კი - უმუშევრობის დონეს. მსგავსი კორელაცია აღინიშნება ქვემო და შიდა ქართლის რეგიონებშიც, თუმცა, შიდა ქართლში ყველაზე დაბალი კორელაცია მოსახლეობის სიმჭიდროვეს აქვს. მცხეთა-მთიანეთის რეგიონში კი პირიქით, უმუშევრობის დონეს ყველაზე მაღალი კორელაცია აქვს საინვესტიციო მიმზიდველობასთან, ხოლო ყველაზე დაბალი - საშუალო ხელფასს. იმერეთის რეგიონში დიდი გავლენა აქვს ბიზნესგარემოს, თუმცა, უნდა აღინიშნოს ინტერნეტის დაფარვის კატეგორიაც, რომელიც თითქმის 0,7-ის ტოლია. რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი და გურია ორი რეგიონია, რომელთა საინვესტიციო მიმზიდველობაზე მხოლოდ ოთხი კატეგორია ახდენს გავლენას, მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია მთის კანონის დაფარვის ცვლადი, ამავდროულად რაჭა-ლეჩხუმ და ქვემო სვანეთში სხვა რეგიონებთან შედარებით ყველაზე მაღალი კორელაცია სწორედ აღნიშნულ ცვლადს ჰქონდა. იმავე რეგიონებში ყველაზე ნაკლებ გავლენიანი ცვლადები საშუალო ხელფასი და სიმჭიდროვეა. სამეგრელო-ზემო სვანეთში ბიზნესგარემოსა და მთის კანონის დაფარვას აქვს მაღალი კორელაცია, ხოლო ყველაზე დაბალი - უმუშევრობის დონეს. აჭარის ა/რ-ში ყველა ცვლადს, რომელიც მაღალი კორელაციის დონეში ($>0,5$) მოხვდა, საშუალო გავლენა აქვს საინვესტიციო გარემოზე, რაც ნიშნავს, რომ აღნიშნული ცვლადები მოქცეულია 0,5-სა და 0,6-ს შორის. მეასედის დონეზე განსხვავებით, ყველაზე მაღალ კორელაციური ცვლადი მთის კანონის დაფარვაა. სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ყველაზე დიდ გავლენას ეკონომიკური თავისუფლების ცვლადი ახდენს, ხოლო ყველაზე ნაკლებს - საშუალო ხელფასი.

ცვლადების გავლენის სიხშირე.

დიაგრამა 1

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ

დიაგრამა 1-ში მოცემულია იმ ცვლადების სიხშირე, რომელთა საინვესტიციო მიმზიდველობასთან კორელაციამ 0,5-ზე მეტი აჩვენა. ანალიზიდან ირკვევა, რომ ყველაზე ხშირად ინფრასტრუქტურული ხარჯები ახდენს გავლენას საინვესტიციო მიმზიდველობაზე, შემდგომ კი - ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი. მოცემულ ანალიზში საშუალო ხელფასი განხილული იყო, როგორც დესტიმულანტი კატეგორია, რომლის მაღალი მაჩვენებელი საინვესტიციო მიმზიდველობაზე ნეგატიურ გავლენას ახდენს. თუმცა, დესტიმულანტად ანალიზის დროს, საშუალო ხელფასს არ ჰქონია მაღალი ნეგატიური გავლენა საინვესტიციო მიმზიდველობაზე, რაც 0,5-ზე მეტის ტოლია. შესაბამისად, სიხშირეთა ცხრილში საშუალო ხელფასს ყველაზე დაბალი სიხშირე - ნული აქვს. იმავე ცხრილის მიხედვით შესაძლებელია ჯგუფებში კატეგორიების სიხშირეთა ჯამური მაჩვენებლების შედარება. ჯამში ყველაზე მაღალი სიხშირე აქვს

ეკონომიკური მაჩვენებლების ჯგუფს - 18, შემდეგ ადმინისტრაციის ჯგუფს - 17, ტექნიკური ინფრასტრუქტურის ჯგუფს - 16, ბაზრის ზომას - 10 და ადამიანური რესურსების ჯგუფს - 9.

რეგრესული ანალიზის შედეგები.

ცხრილი 2

რეგიონი	ცვლადი	R	R ²	შესწორებული R ²	F მნიშვნელობა	სტანდარტული გადახრა
თბილისი	ბიზნესგარემო	0.98	0.96	0.94	<0.001	1.986
	დასაქმების დონე	0.94	0.88	0.87	<0.001	1.643
	ინფრასტრუქტურული ხარჯები	0.94	0.88	0.86	<0.001	1.729
კახეთი	ფულის ჯამური ბრუნვა	0.96	0.91	0.88	<0.001	1.947
ქვემო ქართლი	ინფრასტრუქტურული ხარჯები	0.94	0.89	0.85	<0.001	1.858
შიდა ქართლი	ინფრასტრუქტურული ხარჯები	0.96	0.93	0.88	<0.001	1.981
მცხეთა-მთიანეთი	უმუშევრობის დონე	0.93	0.86	0.84	<0.001	1.961
	დასაქმების დონე	0.90	0.82	0.79	<0.001	1.729
იმერეთი	ბიზნესგარემო	0.97	0.94	0.91	<0.001	1.859
	ინტერნეტის დაფარვა	0.95	0.90	0.86	<0.001	1.953
რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	მთის კანონის დაფარვა	0.97	0.94	0.92	<0.001	1.781
სამეგრელო-ზემო სვანეთი	ბიზნესგარემო	0.95	0.89	0.88	<0.001	1.869
	მთის კანონის დაფარვა	0.94	0.88	0.86	<0.001	1.618
გურია	მთის კანონის დაფარვა	0.96	0.92	0.90	<0.001	1.852
აჭარის ა/რ	მთის კანონის დაფარვა	0.97	0.95	0.93	<0.001	1.791
	ინფრასტრუქტურული ხარჯები	0.95	0.90	0.88	<0.001	1.694
სამცხე-ჯავახეთი	ეკონომიკური თავისუფლება	0.96	0.93	0.91	<0.001	1.892

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ

ცხრილი 2-ის მიხედვით შესაძლებელია კონკრეტულად იმ კატეგორიების გამოყოფა, რომელთაც თითოეულ რეგიონში საინვესტიციო მიმზიდველობის ფორმირებაზე

განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი გავლენა აქვთ. უმეტესად, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ინფრასტრუქტურულ ხარჯებს, მთის კანონის დაფარვასა და ბიზნეს გარემოს ენიჭება. იმერეთის რეგიონში კი ინტერნეტის დაფარვას საინვესტიციო გარემოს ფორმირებაში საკმაოდ დიდი წვლილი მიუძღვის, როგორც ამას აღნიშნული მონაცემებით ანალიზი აჩვენებს. ამავე ცხრილით შესაძლებელია თითოეული ცვლადის გავლენის სიძლიერის და სიხშირის დადგენაც. ყველა ცვლადი, რომელიც მოცემულ მოდელში მოხვდა, საკმაოდ მნიშვნელოვნად განაპირობებს საინვესტიციო გარემოს მიმზიდველობის ფორმირებას.

დასკვნა

ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს რეგიონების საინვესტიციო მიმზიდველობა. ანალიზმა მოიცვა კონკრეტული კატეგორიების/ცვლადების გავლენა პუი-ებზე და ჩატარდა ორ ეტაპად - პირველ ეტაპზე, პირსონის კორელაციით დადგინდა, რა გავლენა აქვს თითოეულ ცვლადს პუი-ზე, ხოლო რეგრესული ანალიზით შესაძლებელი გახდა იმ კონკრეტული კატეგორიების გამოყოფა, რომლებიც ყველაზე მეტად და ყველაზე ხშირად ახდენენ გავლენას პუი-ებსა და საინვესტიციო გარემოს ფორმირებაზე. საბოლოოდ, გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ ყველაზე დიდ გავლენას ინფრასტრუქტურული ხარჯებს, მთის კანონის დაფარვა და ბიზნესგარემოს ცვლადი ახდენს. პირველი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გულისხმობს მუნიციპალიტეტების მიერ ინფრასტრუქტურულ პროექტებზე განეული ხარჯების შეფარდებას მთლიან ბიუჯეტთან. აქედან გამომდინარე, მოცემული ანალიზით, რაც უფრო რაციონალურად მალაღია თანაფარდობა, მით მეტი გავლენა აქვს მას საინვესტიციო გარემოზე. მეორე, მთის კანონის დაფარვა მოიცავს კონკრეტულ დასახლებებს, რომლებიც განსაზღვრულ კრიტერიუმებს აკმაყოფილებენ და შემდგომ შეუძლიათ სხვადასხვა სიკეთის განაწილება, როგორც ფიზიკური, ასევე იურიდიული პირებისთვის. ეს კი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ადგილობრივი მენარმეობის განვითარებაზე ან მეზობელი

რეგიონებიდან სანარმოების გადმოტანაზე. მესამე, ბიზნესგარემო მოიცავს პოლიტიკურ, სამართლებრივ და სოციალურ ასპექტებს, რომელიც ადგილობრივ დონეზე ნაკლებად თორმირდება, თუმცა, მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს ადგილობრივ ეკონომიკაზე. ანალიზიდან გამომდინარე, ბიზნესგარემოს საერთო ეროვნულ მაჩვენებელსაც კი მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს რეგიონულ საინვესტიციო გარემოზე.

ლიტერატურა:

1. Adams S., & Mengitsu B. (2007). Foreign direct investment, governance and economic development in developing countries. *Journal of Social Political and Economic Studies*, Vol. 32, №2, pp. 223-249.
2. Anyanwu J. C. (2012). Why does foreign direct investment go where it goes? Annals of Economics and Finance New evidence from African countries. *Annals of Economics and Finance*, Vol. 13, №2, pp. 425-462.
3. Barney J. B. (2014). *Gaining and Sustaining Competitive Advantage (4 ed.)*. Columbus, Ohio, USA: Pearson.
4. Bartels F. F., Napolitano F., & Tissi N. E. (2014). FDI in Sub-Saharan Africa: A longitudinal perspective on location-specific factors (2003–2010). *International Business Review*, Vol. 23, №3, pp. 516-529.
5. Borowicz A., Szultka S., & Wandałowski M. (2016). *Investment attractiveness of voivodeships and subregions of Poland 2016*. Market Economy Research Institute.
6. Busse M., & Hefeker C. (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, Vol. 23, №2, pp. 397-415.
7. Grossmann A., Simpson M. W., & Brown C. J. (2009). The impact of deviation from relative purchasing power parity equilibrium on U.S. foreign direct investment. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 49, №2, pp. 521-550.
8. International Monetary Fund. (n.d.). *Georgia - Country Data*. <https://www.imf.org/en/Countries/GEO#countrydata>, Last Seen March 21, 2021.
9. Mu Y., Liu X., & Wang L. (2018). A Pearson's correlation coefficient-based decision tree and its parallel implementation. *Information Sciences*, Vol. 435, pp. 40-58.
10. Servillo L. A., Atkinson R., & Russo A. P. (2011). Territorial attractiveness in EU urban and

- spatial policy: A critical review and future research agenda. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 19, №4, pp. 349-365.
11. Snieska V., & Zykiene I. (2015). City attractiveness for investment: characteristics and underlying factors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 213, pp. 48-54.
 12. Strat V. A., Davidescu A., & Paul A. M. (2015). FDI and The Unemployment - A Causality Analysis for the Latest EU Members. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 23, pp. 635-643.
 13. Świdłyńska N. (2018). The Attractiveness for Investments of Urban Municipalities in the Warmińsko-Mazurskie Voivodship. *Barometr Regionalny. Analizy i prognozy*, Vol.16, №2, pp. 71-80.
 14. Tian B., Yu B., Chen S., & Ye J. (2020). Tax incentive, R&D investment and firm innovation: Evidence from China. *Journal of Asian Economics*, Vol. 71, pp. 11-25.
 15. Wolfgang B., Cambini C., & Grajek M. (2018). Speeding up the internet: Regulation and investment in the European fiber optic infrastructure. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 68, pp. 613-652.
 16. World Bank. (n.d.). *Georgia - Databank*. <https://data.worldbank.org/country/georgia>, Last seen March 20, 2021.
 17. Zawalinska K., Tran N., & Płoszaj A. (2017). R&D in a post centrally-planned economy: The macroeconomic effects in Poland. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 40, №1, pp. 37-59.
 18. National Statistics Office of Georgia. (n.d.) *Statistical Information*. <https://www.geostat.ge/regions/>, Last Seen March 21, 2021

Analysis of Investment Attractiveness of the Georgian Regions

Zura Gamtenadze

Doctoral Student

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

gamtenadze.zura@gmail.com

This following paper analyzes the investment environment in the regions of Georgia. The analysis outlines several variables that affect the investment attractiveness of the regions. The variables, which are categories of a specific field, are combined into relatively larger groups called micro-climates. These micro-climates are human resources, technical infrastructure,

market size, economic indicators and administration. Micro-climates cover economic, demographic, political and technical areas to make the analysis as comprehensive as possible. The latter necessitated due to the various dimensions of the topic. Attracting investment is not a linear and one-time process or result; however, it requires the consideration of dozens of variables, processes and calculations. The paper firstly examined relevant scientific literature regarding predicting variables. Mostly, as the following paper demonstrated, scientists describe infrastructural component as the core one for the investment attractiveness. Additionally, there are other predicting variables, such as, market size and business environment, which are compounded by political, social and legal aspects. The paper uses data of the National Statistics Office of Georgia, the World Bank and the World Monetary Fund, which are analyzed in the first stage by Pearson Correlation Coefficient, followed by stepwise regression analysis. This approach became necessary in order to initially identify the impact and correlation of each category on Foreign Direct Investments and later observe the most important categories, both in terms of impact weight and frequency. Finally, after analyzing both methods, it became possible to distinguish important categories affecting the investment environment by regions. Based on the selected data, results demonstrated that in the regions of Georgia, technical infrastructure spread of the Law On the Development of High Mountainous Regions and business environment have the most significant impact on the formation of the investment environment.

Keywords: *Investment environment, foreign direct investment, regional development, local economics, local self-governments.*

JEL Codes: *F21, R10, R11, R42*

The effectiveness of tobacco control policy in Georgia

Giorgi Mzhavanadze,

Doctoral Student

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

g.mzhavanadze@iset.ge

This article emphasizes the importance of the problem associated with smoking in Georgia in both health and economic perspectives. It describes the changes in tobacco control policy,

specifically, the amendments to Law of Georgia on Tobacco Control (TCL) and tax measures, implemented since 2013. The article analyzes the effectiveness of these changes using the data from Integrated Household Surveys (IHS) conducted by National Statistics Office of Georgia (GeoStat). Resulted estimates of smoking prevalence suggest that implemented tobacco control policy was successful in reducing smoking in Georgia. At the same time, heterogeneous nature of taxation of different tobacco products affects consumers' choices by stimulating downward substitution and shifting to smoking non-filtered and RYO cigarettes, which could negatively affects the possible health benefits of recent legislative and tax policies.

Keywords: *tobacco control policy, excise tax, smoking prevalence, cigarettes consumption structure, consumer choices.*

JEL Codes: *L66, L78, L88*

Introduction

Smoking and passive smoking are one of the main problems of public health in Georgia. In 2017, tobacco smoking prevalence was 29.9 percent - 23rd highest in the World and 15th in Europe (WHO, 2019). Georgia is the “leader” in this indicator compared to its neighbors. The severity of the problem is more observable on a gender disaggregated level. In 2017, smoking prevalence among males constituted 54.6 percent – or fifth in the World and first in Europe. Only Kiribati, Timor-Leste, Indonesia and Solomon Islands were above Georgia in the ranking. The same study suggests that tobacco smoking prevalence is more than 10 time less among females, which possibly does not reflect the real picture. In fact, nicotine tests revealed that 12.2 percent of women smoke tobacco (Gamkrelidze, Mebonia, Sturua, Demtrashvili, Kakutia, 2018).

In addition to a high prevalence of tobacco smoking, 43 percent of the adult population of Georgia are exposed to secondhand smoke at home and 15.8 percent are affected in the

workplace. In total, more than half of the population is affected by secondhand smoke without their consent (Gamkrelidze, Mebonia, Sturua, Demtrashvili, Kakutia, 2018).

As a result, 11,400 people die annually from tobacco-related diseases in Georgia, out of which about 2,100 deaths are related to passive smoking. The estimated total economic costs of smoking in Georgia, which includes direct healthcare, indirect morbidity and mortality costs, amounted to GEL 825 million, accounting for 2.4 percent of the country's annual GDP (NCDC, UNDP, RTI International, WHO FCTC Secretariat, WHO, 2018).

To reduce the health and economic harm of tobacco use in Georgia, the country implemented radical changes in tobacco control legislation and tobacco taxation in recent years. However, the effectiveness of these steps and their impact on health and socio-economic outcomes have not been yet measured. The lack of research in the field could be explained by the lack of reliable high-quality time series data on smoking. We tried to address this issue by using the data from IHS conducted annually by GeoStat.

Tobacco control legislation

Georgia introduced the first TCL in 2003. Afterwards country started an active collaboration with WHO that resulted in ratification of the WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) in 2006. Georgia committed itself to implementing a set of measures to decrease the alarmingly high smoking prevalence. Since then, TCL has been modified several times. In 2008, the amendments to TCL prohibited smoking in educational, medical, sport, and cultural facilities. However, smoking was allowed in other indoor facilities (such as bars and restaurants) if they had designated smoking areas. The law also banned the sale of cigarettes within 50 meters of schools and in places where children's clothing or toys were sold. In addition, tobacco advertisement was banned on TV/radio and within 100 meters of

schools. In 2010, the TCL introduced new packaging regulations requiring health warnings to cover 30 percent of the front and back of all cigarette packages.

In 2014, Georgia signed an Association Agreement (AA) with the EU. Among other things, AA obliges the country to gradually approximate its national legislation to the tobacco control legislation of the EU. Georgia's obligations under AA played the primary role in future changes in tobacco control policies.

Georgia made the most radical step towards a tobacco-free society in 2017, when the Parliament adopted a comprehensive package of legislative amendments to Law of Georgia on Tobacco Control, Law on Advertising, Law on Broadcasting and Administrative Offences Code. New regulations came into force on May 1, 2018. The main changes can be formulated as follows:

7. Restriction of consumption of any kind of tobacco products in indoor public spaces, indoor workplaces and public transport. As a result, the law prohibited smoking in restaurants, bars and nightclubs. It should be emphasized that according to the updated TCL, a tobacco product is defined as “any product containing tobacco or its components, except for nicotine-containing medications, which are intended for smoking, chewing or sniffing”. It includes filtered and non-filtered cigarettes, papirosas, cigars and cigarillos, pipe and rolling tobacco, tobacco for hookahs, chewing tobacco and snuff, e-cigarettes or other similar nicotine-delivering devices containing materials / cartridges / capsules. Use of tobacco products is still allowed in:
 - a. Places of residence of a person
 - b. Taxis and boats
 - c. Cigar bars established according to the permits issued by the Law of Georgia on Licenses and Permits
 - d. Casinos
 - e. Transit zone of an airport
 - f. Specialized laboratories equipped for studying tobacco smoke

- g. Penitentiary institutions and in pre-trial detention cells
 - h. Designated areas of inpatient psychiatric facilities and palliative care facilities
8. Restrictions on sale. The TCL prohibited the sale of tobacco products, accessories and devices within a 50-meter radius of educational facilities, in sport, healthcare and cultural facilities, via internet or email and via drive-through.
 9. Ban all kinds of advertising. The TCL prohibited any type of advertisement of tobacco products, tobacco accessories and devices. Specifically, tobacco products cannot be advertised on billboards and posters in public spaces (from September 1, 2018). As for indoor advertisement (product displays at point of sale) the law banned tobacco displays at the point of sale that are visible from outside the shop, except in the duty-free zone at airports. In addition, the ban on the display of tobacco products inside shops came into effect on the 1st of January 2021, again with an exception provided for duty-free zones at airports.
 10. Restriction of sponsorship. Amendments to the Law on Advertising prohibited all direct and indirect sponsorship of events, activities, individuals, organizations or governments by manufacturers, importers, and retailers of tobacco products. However, sponsorship is defined as contributions made in exchange for the advertising of goods manufactured by the sponsor. Thus, contributions not made in exchange for advertising, such as so-called “corporate social responsibility” donations, are allowed. In addition, publicizing the facts of these donations is not restricted by law.
 11. Changes in packaging and labeling. According to amendments to the law, the minimum size of health warnings on package of all tobacco products increased from covering 30 percent of front and of back surface of the package to 65 percent. Additionally, pictorial health warnings became obligatory. In the case of smokeless tobacco products, the TCL required a text-only health warning message to appear on 30 percent of the front and back of the packaging. According to the law, plain packaging will be in force from December 31, 2022.

In order to increase the effectiveness of the TCL, starting from November 2019, Georgia banned the sale of pipe and fine tobacco, tobacco for hookah, raw tobacco and tobacco waste without standardized packaging. According to the legislative changes, the sale of listed tobacco products is allowed only in packages weighing 50 and 100 grams. Furthermore, an excise stamp and corresponding health warnings should be placed on the packaging.

Taxation of tobacco products

In Georgia, tobacco products (all types including smokeless tobacco and heated tobacco products) are taxed by excise duties and VAT (Tax Code of Georgia, 2021). The VAT rate is 18 percent and in the case of domestic tobacco manufacturing, it is payable when the consumer purchase takes place. For the imported tobacco VAT is payable at the time of import. Excise taxes are payable at the time of import as well. In the case of domestic production, tax is payable upon the goods at pickup from the warehouse for sales purposes or at the time it is supplied to the final consumer.

For research purpose, the article reviewed the dynamics of these changes only for 2013-2019 (Table 1). Until 2015, tobacco products were imposed with specific excise duty only. In 2015, the so-called hybrid system of excise duties was introduced, which implies the taxation of tobacco products with both specific tax (Sp) and ad valorem (Ad) duties. The rate of specific excise duty is a fixed amount of GEL per pack of cigarettes, which does not depend on its price. Ad valorem tax component is expressed as a percentage of a retail cigarette price.

Tobacco tax levels and structure (in GEL for Sp, in percent for Av)

Table 1

Product	Amount	04/12	9/13	1/15		1/16		1/17		8/17		1/19		11/19	
		Sp	Sp	Sp	Ad	Sp	Ad	Sp	Ad	Sp	Ad	Sp	Ad	Sp	Ad
Raw tobacco, tobacco waste	1 kg													60	
Cigars	1 cig	0.9	0.9	0.9		1.3		1.9		1.9		1.9		1.9	
Cigarillos	20 cigs	1.0	1.0	1.0		1.5		2.2		2.2		2.2		2.2	
Cigarettes (filtered)	20 cigs	0.6	0.75	0.9	5	1.1	10	1.7	10	1.7	10	1.7	30	1.7	30
Cigarettes (unfiltered)	20 cigs	0.15	0.2	0.25	5	0.3	10	0.6	10	0.6	10	1.7	10	1.7	30
Water-pipe tobacco	1 kg	20	20	20		25		35		35		35		60	
Other tobacco products	1 kg	20	20	20		25		35		35		35		60	
Homogenized or restored tobacco	1 kg													60	
Chewing tobacco and snuff	1 kg	20	20	20		25		35		35		35		60	
Capsules and similar products	20 pcs									1.7	0.1	1.7	0.3	1.7	0.3
Heated tobacco products	20 pcs									1.7	0.1	1.7	0.3	1.7	0.3
Liquids with or without nicotine	1 ml									0.2		0.2		0.2	

Source: Tax Code of Georgia

Before September 2013, the excise tax rate was GEL 0.6 for filtered and GEL 0.15 for non-filtered cigarettes. Then the excise duties on filtered and non-filtered cigarettes increased by GEL 0.15 and GEL 0.05 respectively.

In January 2015, there was another GEL 0.15 and GEL 0.05 rise in the excise. And since July of the same year, the ad valorem component was introduced, which constituted 5 percent of the retail price of a pack of cigarettes. The following increases were introduced in January 2016, when specific excise tax has become GEL 1.1 for filtered cigarettes and GEL 0.3 for non-

filtered cigarettes, while the ad valorem component grew to 10 percent. In addition, excise tax rates increased on cigars, cigarillos, water-pipe tobacco, chewing tobacco and snuff.

The first major hike in excise duties for tobacco products took effect in January 2017, when a specific component of excise tax increased by GEL 0.6 and GEL 0.3 for filtered and non-filtered cigarettes respectively. Key changes since then were the increase in ad valorem tax rates and equalization of excise duties for filtered and non-filtered cigarettes. Specific tax was equalized at the GEL 1.7 level in January 2019, while ad valorem tax was equalized at 30 percent level in November 2019.

During the same period excise duties on other tobacco related products sold by weight nearly doubled to reach GEL 60 per kg. However, it remains relatively low. Assuming one cigarette contains 1 gram of fine tobacco (OECD, 2019), the estimated excise tax on 20 sticks of roll-your-own (RYO) cigarettes would be GEL 1.2, which is only 70 percent of specific component of excise tax on filtered and non-filtered cigarettes. When the ad valorem component of excise duties is considered, total excise tax per gram of tobacco on RYO cigarettes is almost 3 times lower than on conventional cigarettes.

Estimates of smoking prevalence

The national sources of official statistics do not provide data on smoking in Georgia. Therefore, the main sources of information on smoking prevalence are WHO and Euromonitor International. WHO collects data on non-communicable diseases risk factors using the STEPwise approach to Surveillance (STEPS). In addition to this, WHO produces Global Tobacco Epidemic Reports that monitors the status of the tobacco epidemic and evaluates the impact of interventions that are being implemented to prevent it. The reports contain data on tobacco use and prevention policies, smoke-free legislation, tobacco cessation, health warnings and mass media campaigns, tobacco advertising, promotion and sponsorship

legislation, prices and taxes of tobacco products. However, estimates in WHO Global Tobacco Epidemic Reports are not consistent with estimates produced in previous editions. According to WHO, each report improves upon earlier published estimates, so only the latest available data should be used. Therefore, no conclusions about any changes in smoking prevalence could be elaborated based on this source. Neither STEPS helps in this regard, as only two surveys were conducted in Georgia (in 2010 and 2016).

Meanwhile, Euromonitor International provides country reports on annual basis through market research. However, the reliability of the latter has been questioned, as the data are not consistent between different reports (Blecher, Liber, Ross, Birckmayer, 2015).

In order to address the issue of data availability, we estimated the smoking prevalence based on IHS. IHS is an annual survey conducted by Geostat that comprises a stratified random sample of about 10 thousand households. IHS collects information on weekly household consumption of more than 400 goods and services, including three types of tobacco products - filtered and non-filtered cigarettes, and fine tobacco.

We used this data to estimate smoking prevalence among households, which are classified as “smokers” if they report positive consumption of tobacco products during the survey. As the smoking prevalence is estimated on the household level, it is likely to differ from official data provided by WHO and Euromonitor International, which is given on the individual level. At the same time, compared to other sources, IHS has two main advantages. First, the survey has a representative sample; it covers all regions of Georgia, both urban and rural areas. Second, the survey is conducted regularly on annual basis and the methodology of survey is consistent. Therefore, IHS is the most reliable source of information in Georgia, which could be used to analyze the changes and dynamics of smoking patterns.

Table 2 represents the results of our estimations in comparison with data provided by international sources. Our estimates of smoking prevalence for all years except 2017 and 2018 are higher than the same figures provided by WHO and Euromonitor International. In

addition, the smoking prevalence calculated based on IHS data fluctuates with higher amplitude than official statistics suggest.

Smoking prevalence indicators (in percent)

Table 2

Indicator / Data source	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Age-standardized prevalence estimates for current tobacco smoking among persons aged 15 and above / WHO Global Tobacco Epidemic Reports	30.0	...	28.8	...	29.9	...	...
Crude prevalence estimates for current tobacco smoking among persons aged 18-69 / WHO STEPS survey	...	...	...	31.0	...	...	...
Number of adult smokers / Euromonitor International	29.6	29.5	29.4	29.4	28.9	28.5	...
Number of "smoking" households / IHS, Geostat, authors' calculations	36.5	38.1	34.9	33.4	28.4	27.0	26.2

Source: Euromonitor International, Geostat, WHO, author's calculations

When all types of cigarettes are considered (filtered, non-filtered and RYO cigarettes), smoking prevalence in Georgia estimated on household level decreased by 10.3 percentage points compared to 2013. The largest annual decline was observed in 2017 coinciding with the biggest hike in excise taxes on tobacco products in the history of Georgia. Also, smoking prevalence has been steadily decreasing after 2017. These facts potentially could emphasize the effectiveness of recent legislative and tax changes in reducing smoking in Georgia.

Changes in cigarettes consumption structure

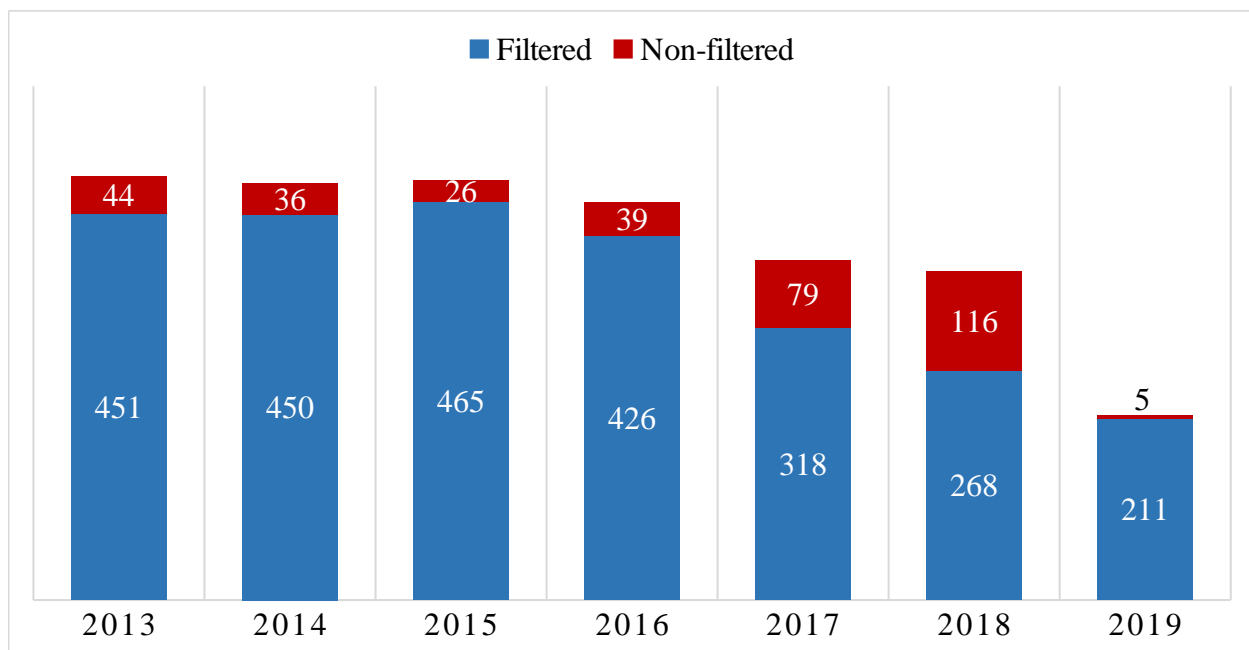
Despite the notable increase in excise tax rates, not all tobacco products were taxed equally in Georgia. Specific tax has been consistently higher on filtered cigarettes compared to non-filtered cigarettes until January 2019. Introduction of an ad valorem component in 2015 only

increased the existing price differences between lower and higher-priced products or brands. Increases in the ad valorem tax rate worsens the situation further.¹

The scale of downward substitution could be indirectly observed in the official statistics on excise stamps purchased by tobacco industry during the year provided by Revenue Service of Georgia (Figure 1). The number of stamps represents the number of standard packs (20 cigarettes) of filtered and non-filtered cigarettes sold legally in Georgia. The data suggests that in 2017 and 2018 the share of non-filtered cigarettes rapidly increased compared to the previous years and constituted 19.9 and 30.1 percent of total cigarette sales respectively.

Excise stamps on cigarettes packs (million)

Figure 1

Source: Revenue Service of Georgia

In 2019, the market immediately reacted to equalization of tax rates on filtered and non-filtered cigarettes and the number of stamps purchased for non-filtered cigarettes became almost zero. However, Figure 1 does not include the data on fine tobacco, which until

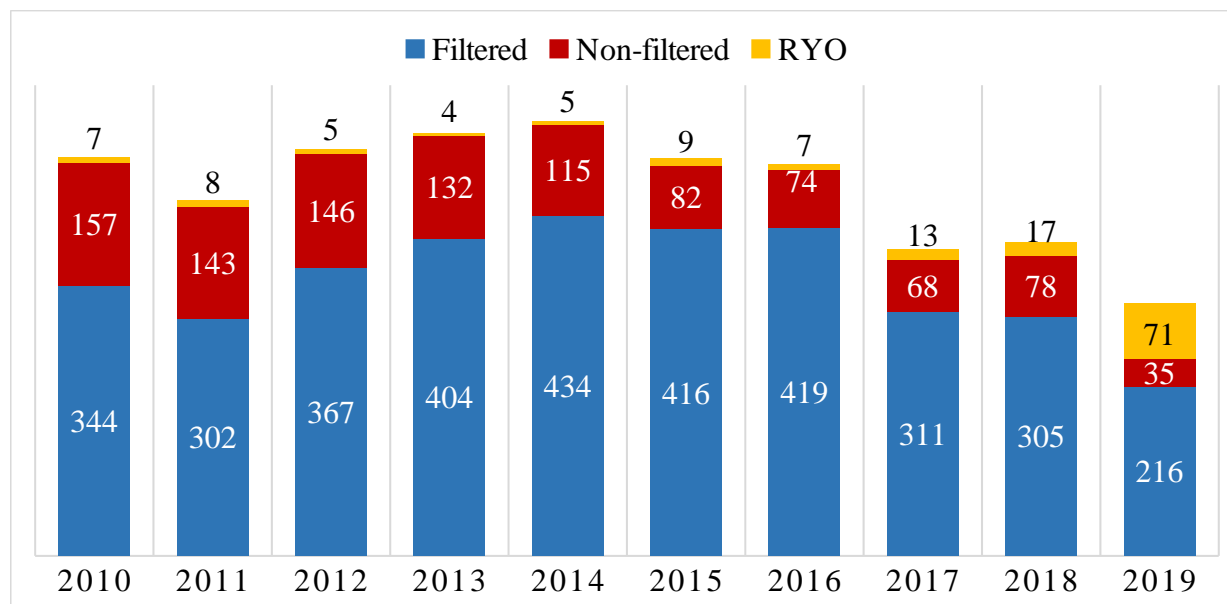
¹ Due to its nature, the higher is the rate of ad valorem tax, the larger is the difference between lower and higher-priced products or brands.

November 2019 was not subject to excise tax at all if it was packed in a primary packaging with the net weight more than 500 grams. It means that RYO cigarettes were *de facto* exempt from any excise tax.

Figure 2 shows our estimates of cigarettes consumption by type of cigarettes based on IHS data. It shows that the share of RYO cigarettes in the total cigarette market has been increasing since 2017. We estimated that in 2019 the share of RYO cigarettes constituted 22 percent of total cigarette sales in Georgia, which is a significant increase compared to maximum of 2 percent before 2017.

Purchases of cigarettes packs (million)

Figure 2

Source: IHS, author's calculations

Therefore, the possible health benefits of the implemented tax policies are hindered by the heterogeneous nature of taxation, which encourages downward substitution and shifting to smoking RYO cigarettes instead of the desired reduction in smoking.

Conclusion

It is difficult to assess the effectiveness of recent tobacco control measures and to design future policy due to outdated information and the lack of high-quality time series data on smoking. However, some conclusions can be made based on IHS data, as it collects information on weekly household consumption of goods and services, including three types of tobacco products - filtered and non-filtered cigarettes, and fine tobacco.

Using IHS data we estimated that considering all cigarettes (filtered, non-filtered and RYO cigarettes) smoking prevalence in Georgia has been rapidly decreasing since 2017, coinciding with the biggest hike in excise taxes on tobacco products in history of Georgia. Our finding suggests that Georgia made significant progress in the fight against the tobacco epidemic by implementing recent tobacco control measures.

The existing heterogeneous nature of taxation affects the relative prices of different tobacco products and consequently, consumers' choices. In 2017 and 2018 the share of non-filtered cigarettes rapidly increased compared to previous years. Our findings also suggest that the share of RYO cigarettes in the total cigarettes market has been increasing since 2017. Consequently, recent changes in cigarettes consumption structure (downward substitution and shifting to smoking non-filtered and RYO cigarettes) negatively affects the possible health benefits of implemented legislative and tax policies.

References:

1. Blecher E., Liber A., Ross H., Birckmayer J. (2005). Euromonitor data on the illicit trade in cigarettes. *Tobacco Control*, 24:100-101.
2. Euromonitor International, (2019). Tobacco in Georgia. *Euromonitor International*.
3. Gamkrelidze A., Mebonia N., Sturua L., Demtrashvili N., Kakutia N. (2018). Non-Communicable Diseases Risk-Factor Steps Survey, Georgia, 2016 Executive Summary. *World Health Organization*.

https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/STEPS_Georgia_2016_ENG_summary_2016_final.pdf?ua=1

4. Law of Georgia on Advertising, (2020). July 5, 2018, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/31840?publication=27>, (last accessed March 3, 2021).
5. Law of Georgia on Tobacco Control, (2020). July 15, 2020, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1160150?publication=7>, (last accessed March 3, 2021).
6. National Statistics Office of Georgia, (2020). Households Incomes and Expenditures Survey. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/128/databases-of-2009-2016-integrated-household-survey-and-2017-households-income-and-expenditure-survey>, (last accessed October 10, 2020).
7. NCDC, UNDP, RTI International, WHO FCTC Secretariat, WHO, (2018). The case for investing in WHO FCTC implementation in Georgia. *United Nations Development Programme*. <https://www.undp.org/content/dam/undp/library/people/health/WHO%20FCTC%20Implementation/The Case for Investing in WHO FCTC Implementation in Georgia.pdf>
8. Revenue Service of Georgia, (2020). Statistics. <https://old.rs.ge/5905>, (last accessed October 10, 2020).
9. OECD, (2019). OECD Health Statistics 2019: Definitions, Sources and Methods, Tobacco consumption in grams per capita (age 15+). [http://stats.oecd.org/wbos/fileview2.aspx?IDFile=8e59b835-8196-426e-9297-15bc1dab652c#:~:text=%2D%20One%20cigarette%20is%20counted%20as,%2Down%20\(RYO\)%20tobacco](http://stats.oecd.org/wbos/fileview2.aspx?IDFile=8e59b835-8196-426e-9297-15bc1dab652c#:~:text=%2D%20One%20cigarette%20is%20counted%20as,%2Down%20(RYO)%20tobacco)
10. Tax Code of Georgia, (2021). January 5, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1043717>, (last accessed March 3, 2021).
11. WHO, (2015). Report on the Global Tobacco Epidemic, Raising taxes on tobacco. *World Health Organization*, July 7, https://www.who.int/tobacco/global_report/2015/en/, (last accessed October 4, 2020).
12. WHO, (2017). Report on the Global Tobacco Epidemic, Monitoring tobacco use and prevention policies. *World Health Organization*, July 19, https://www.who.int/tobacco/global_report/2017/en/, (last accessed October 4, 2020).

13. WHO, (2019). Report on the Global Tobacco Epidemic: Offer Help to Quit Tobacco Use. *World Health Organization*, July 25, <https://www.who.int/publications/i/item/9789241516204>, (last accessed October 4, 2020).

თამბაქოს კონტროლის პოლიტიკის ეფექტიანობა საქართველოში

გიორგი მჟავანაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
g.mzhavanadze@iset.ge

საქართველოში თამბაქოს მოხმარება წარმოადგენს მნიშვნელოვან პრობლემას როგორც საზოგადოებრივი ჯანდაცვის, ასევე ეკონომიკური კუთხით. 2017 წელს საქართველო იყო 23-ე მსოფლიოში და მე-15 ევროპაში ზრდასრული მოსახლეობის თამბაქოს მოწვევის მაჩვენებლის მიხედვით. ამავდროულად, საქართველოში თამბაქოს მოხმარებასთან დაკავშირებული დაავადებებისგან ყოველწლიურად 11,400 ადამიანი იღუპება. მოწვევის სავარაუდო ეკონომიკური ხარჯები, რომელიც მოიცავს ჯანდაცვის პირდაპირ ხარჯებს, და ავადობასა და სიკვდილიანობასთან დაკავშირებული არაპირდაპირ ხარჯებს, შეადგინს დაახლოებით 825 მლნ ლარს წელიწადში.

არსებული პრობლემის გადასაჭრელად, საქართველომ ბოლო წლების განმავლობაში ძირეული ცვლილებები განახორციელა თამბაქოს კონტროლის კანონმდებლობაში. პარალელურად, 2017 წლიდან დაწყებული, თამბაქოს პროდუქციაზე რამდენჯერმე მნიშვნელოვნად გაიზარდა აქციზის გადასახადი, რამაც, თავის მხრივ, იმოქმედა თამბაქოს პროდუქციის ფასებზე.

განხორციელებული ნაბიჯების ეფექტიანობა, ანუ მისი გავლენა საზოგადოებრივ ჯანდაცვასა და სოციალურ-ეკონომიკურ შედეგებზე, ჯერ არ არის შესასწავლილი, რაც განპირობებულია საქართველოში მოწვევის გავრცელების შესახებ საიმედო სტატისტიკური

მონაცემების არარსებობით. სტატისტიკური მონაცემები არ გროვდება ადგილობრივად, ხოლო მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის მიერ საქართველოში ჩატარებული მონევისთან დაკავშირებული საკითხის უკანასკნელი გამოკვლევა თარიღდება 2016 წლით.

სტატია გარკვეულწილად აგვარებს აღნიშნულ პრობლემას საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის შინამეურნეობების ინტეგრირებული ყოველწლიური გამოკვლევის მონაცემთა ბაზების გამოყენებით. ჩვენ შევეცადეთ დაგვედგინა, როგორ იცვლებოდა თამბაქოს მოხმარება შინამეურნეობების დონეზე საქართველოში 2013-2020 წლებში. მიღებულ მონაცემებზე დაყრდნობით, შესაძლებელია გაკეთდეს შემდეგი დასკვნები:

- მონევის გავრცელებამ საქართველოში დაიწყო მკვეთრი შემცირება 2017 წლიდან, რაც ემთხვევა აქციზის გადასახადის ზრდას და თამბაქოს კონტროლის რეგულირების შემდგომ გამკაცრებას. 2016 წელთან შედარებით, 2019 წელს თამბაქოს მონევის გავრცელება (დათვლილი შინამეურნეობების დონეზე) შემცირდა 33.4% – დან 26.2 %-მდე.
- აქციზის გადასახადის გაზრდამ გამოიწვია ფარდობითი ფასების ცვლილება თამბაქოს სხვადასხვა პროდუქციას შორის, რამაც იმოქმედა მომხმარებლების ქცევაზე. კერძოდ, მწველთა ნაწილმა ფილტრიანი სიგარეტი, ჩაანაცვლა ჯერ უფილტრო სიგარეტით და შემდეგ – გასახვევი თუთუნით.

2019 წელს, გასახვევი თუთუნის მოხმარებამ შეადგინა თამბაქოს პროდუქციის მთლიანი მოხმარების 22% მაშინ, როდესაც ის არ აღემატებოდა 2% 2017 წლამდე. შესაბამისად, თამბაქოს მომხმარებლების მიერ დაბალფასიანი და დაბალხარისხიანი პროდუქციის მოხმარებაზე გადასვლამ, შეიძლება შეამციროს თამბაქოს მოხმარების წინააღმდეგ განხორციელებული პოლიტიკის ეფექტიანობა.

საკვანძო სიტყვები: თამბაქოს კონტროლის პოლიტიკა, აქციზის გადასახადი, მონევის გავრცელება, სიგარეტის მოხმარების სტრუქტურა, მომხმარებელთა ქცევა.

რეტროეკონომიკის დაძლევის ძირითადი მიმართულებები საქართველოს მრეწველობაში

გიორგი სანაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

sanadzeg@yahoo.com

სტატიაში განხილულია რეტროეკონომიკის გარკვეული თვისება – მახასიათებლები და საქართველოში რეტროეკონომიკის დაძლევის შესაძლო ძირითადი მიმართულებები და პერსპექტივები. სტატიაში ასევე შეფასებულია საქართველოს მრეწველობის ზოგადი მდგომარეობა, ოფიციალურ სტატიატიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით. გარდა ამისა, გამოკვეთილია ღონისძიებები, რომელთა განხორციელება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია საქართველოში რეტროეკონომიკის შედეგების მინიმიზაციისა და ქართული სამრეწველო პროდუქციის საერთაშორისო ბაზარზე უკეთ წარმოჩენისთვის. საქართველოს სამრეწველო სექტორი წარმოდგენილია ისეთი ფირმებითა და საწარმოებით, რომელთა პროდუქციაზე მოთხოვნა ძალიან დაბალია და შესაბამისად, მსოფლიო ბაზარზე სავსებით უუნარო. ცხადია, რომ დღეს საქართველოს მრეწველობის სექტორში არსებული მკვეთრად გამოხატული რეტროეკონომიკური სიტუაცია არსებითად განპირობებულია მოძველებული ტექნოლოგიის დომინირებით წარმოების პროცესში. გამოსავალი ერთადერთია – კარგად ჩამოყალიბებული ინოვაციური სამწარმოო პოლიტიკის გატარება, რაც თავის მხრივ, მიმართული იქნება ტექნოლოგიური ჩამორჩენის დაძლევისკენ. სხვანაირად რომ ვთქვათ, საქართველოს სამრეწველო სექტორში ინოვაციური ტექნოლოგიების მოზიდვა და მისი გამოყენება კონკურენტუნარიანი, არსებული მოთხოვნების შესაბამისი პროდუქციის შექმნის უმთავრესი წინაპირობაა.

საკვანძო სიტყვები: მრეწველობა, რეტროეკონომიკა, ტექნოლოგიური ჩამორჩენა, თანამედროვე ტექნოლოგიები, ტექნოლოგიური ხაფანგი, *Homo Sovieticus*, *Homo Transformativus*.

შესავალი

ტერმინი – „რეტროეკონომიკა“, წარმოებულია ორი სიტყვის შერწყმით – „რეტრო“, რაც ლათინურად „უკან, წარსულიკენ მიპყრობილს“ ნიშნავს და „ეკონომიკა“. შესაბამისად, აღნიშნული ცნების ქვეშ იგულისხმება სხვა არაფერი, თუ არა ჩამორჩენილ ტექნოლოგიაზე დაფუძნებული ეკონომიკა. ხოლო იმ ეკონომიკურ თეორიას, რომელიც ორიენტირებულია ეკონომიკის ტექნოლოგიური ჩამორჩენის ასახვაზე, თავისუფლად შეიძლება ეწოდოს რეტროეკონომიკის (Papava, 2017a, 455-462; Papava 2017b).

მიგვაჩნია, რომ საქართველოს მრეწველობაში საკმაოდაა წარმოდგენილი ისეთი გარემო – პირობები, რაც ხელს უწყობს რეტროეკონომიკის განმტკიცებას. ეს კი, თავის მხრივ, განპირობებულია წარმოების პროცესის განხორციელების მოძველებული ტექნოლოგიებით. იმისათვის, რომ ქვეყანაში წარმოებული პროდუქცია კონკურენტუნარიანი გახდეს მსოფლიო ბაზარზე, საჭიროა შესაბამისი ღონისძიებების გატარება, რაც თავის მხრივ, უზრუნველყოფს რეტროეკონომიკის შედეგების მინიმუმაციას და აქედან გამომდინარე, ეკონომიკის განვითარებას. როდესაც მსჯელობაა რეტროეკონომიკის წარმოქმნაზე, უნდა ვიცოდეთ, რომ სხვადასხვა ქვეყანას შორის არსებობს გარკვეული განსხვავებები დაგროვებულ ცოდნასა და მისი პრაქტიკაში გამოყენების მხრივ. შესაბამისად, განსხვავებულია ცოდნა და მისი გამოყენება განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორისაც. ეს თავის მხრივ განაპირობებს მწარმოებლურობის დიფერენცირებასაც (მაგალითად, Parente, Prescott, 2000). ამრიგად, რეტროეკონომიკის შენარჩუნება შესაძლოა განვიხილოთ როგორც ტექნოლოგიურად სხვის კმაყოფაზე ყოფნა, ან სხვა სიტყვებით – „ტექნოლოგიურ ხაფანგში“ მოხვედრა (მაგალითად, Дементьев 2006, 17-32). ამრიგად, იმ უწინარეს საშუალებებს შორის, რომლებიც შეიძლება ეფექტიანი აღმოჩნდეს ხსენებული ტექნოლოგიური ხაფანგიდან

თავის დაღწევაში, განათლების სისტემის განვითარება უნდა დასახელდეს. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ძლიერი განათლება შედარებით უფრო მარტივად უზრუნველყოფს ახალი ტექნოლოგიების ათვისების უნარების განვითარებას (Дементьев 2006, 17-32).

რეტროეკონომიკის გამომწვევი ფაქტორების ზოგადი მიმოხილვა

ქვეყნები, რომლებსაც გააჩნიათ სუსტი ეკონომიკა, თავიანთ სამრეწველო სექტორში ფართოდ მოიხმარდნენ და მოიხმარენ სხვადასხვა მოძველებულ ტექნოლოგიურ საშუალებებს. შესაბამისად, ამ ტიპის ქვეყნები მოკლებულნი არიან შესაძლებლობას, გაუჩნდეთ რეალური შანსი დროის გრძელვადიან პერიოდში, მიაღწიონ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ზრდას. მიუხედავად ამისა, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ მოძველებული ტექნიკის მეშვეობით პროდუქციის წარმოებამ, საწყის ეტაპზე, შეიძლება შექმნას ილუზია, ქვეყანაში ბიზნესსექტორის განვითარების შესახებ. თუმცა, საერთაშორისო კონკურენციის ასპექტით, აშკარა ხდება, რომ ამ ტიპის სამრეწველო პროდუქციას საერთაშორისო სავაჭრო ასპარეზზე წარმატების მცირეოდენი შანსიც კი არ გააჩნია. ამგვარად, დამკვიდრებული რეტროეკონომიკა განაპირობებს ეკონომიკის „ბუტაფორიულ“ ზრდას. სწორედ, ყოველივე ამის გათვალისწინებით შეიძლება ითქვას, რომ უშუალოდ სახელმწიფოს როლი რეტროეკონომიკის დაძლევაში ფასდაუდებელია (Papava 2017a; Papava 2017b).

მიუხედავად იმისა, რომ საწყის ეტაპზე რეტროეკონომიკა უზრუნველყოფს ეკონომიკის „ბუტაფორიულ“ ზრდას (შექმნილი მეტი დამატებული ღირებულების ხარჯზე), გრძელვადიან პერიოდში ის უკვე ვეღარ ახერხებს წარმოების საერთო დონის შენარჩუნებას, რადგანაც ასეთ პროდუქციასა თუ მომსახურებაზე საზოგადოებაში მოთხოვნა სულ უფრო მცირდება დაბალი ხარისხის გამო. (Howitt, 2000, 829-846).

რეტროეკონომიკის წარმატებით დაძლევისათვის, აუცილებელია ტექნოლოგიური ჩამორჩენის მინიმიზაცია, ასევე საზოგადოებასა და შესაბამისად - ქვეყანაში ეკონომიკური ოპტიმიზმის განცდის გაძლიერება, რაზეც უნდა იზრუნოს თავად სახელმწიფომ (Балацкий 2010, 3-20). ეკონომიკური ოპტიმიზმი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისეთ ქვეყნებში, სადაც შეინიშნება პოლიტიკური, სამართლებრივი და მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა (Балацкий 2012, 48-63).

მიუხედავად ყოველივე აღნიშნულისა, მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი რეტროეკონომიკაზე მსჯელობისას ხაზგასმით მიუთითებს ისეთ მოვლენაზე, რომელსაც „ტექნოლოგიურ ხაფანგს“ უწოდებენ (მაგალითად, Балацкий 2003). ამ ტერმინით იგულისხმება მდგომარეობა, როცა ფირმა ან/და საწარმო უპირატესობას ანიჭებს უფრო ნაკლებფექტიან ტექნოლოგიურ საშუალებას, ვიდრე მაღალი ღირებულების თანამედროვე ტექნოლოგიებს, შედეგად, იქმნება ადეკვატური ხარისხის (ანუ, დაბალი ხარისხის) პროდუქცია, რომელიც ცხადია, შესაბამისი ბაზრისთვის არის განკუთვნილი. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რეტროეკონომიკის მინიმიზაციისათვის, დიდი ყურადღება უნდა გამახვილდეს ისეთ იდეებზე, რომლებიც დაკავშირებული იქნება მაღალტექნოლოგიური ინოვაციური პროდუქტის მომსახურების წარმოებაზე. საჭიროა ასეთი პროექტების განხორციელების წახალისებაში აქტიურად მონაწილეობდეს ისევ და ისევ სახელმწიფო.

საგულისხმოა, რომ განსაკუთრებით COVID-19 კორონავირუსით გამოწვეულმა პანდემიურმა კრიზისმა მნიშვნელოვანი დაღი დაასვა ტრადიციულ ეკონომიკურ მიდგომებს (Frankel 2020). აქედან გამომდინარე, პოსტპანდემიურ პერიოდში მაღალ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული გარკვეული ინოვაციური (ნოვატორული) იდეების ღირებულება საგრძნობლად უნდა გაიზარდოს როგორც მსოფლიოში, ასევე - საქართველოში.

საქართველოს სამრეწველო სექტორში ინოვაციური ტექნოლოგიების მოზიდვა და გამოყენება არის იმის უმთავრესი წინაპირობა, რომ ქვეყანაში შეიქმნას

კონკურენტუნარიანი, საზოგადოებაში არსებული მოთხოვნების შესაბამისი პროდუქცია. ნიშანდობლივია, რომ ინოვაციური ტექნოლოგიების ფართოდ დანერგვა განაპირობებს ქვეყნის რეტროეკონომიკისაგან თავის დაღწევას. ეს კი, თავის მხრივ, საბოლოოდ დადებითად უნდა აისახოს მოსახლეობის კეთილდღეობაზე.

ინოვაციური პროექტების განხორციელებისას უმთავრესი აქცენტი უნდა გაკეთდეს მაღალტექნოლოგიური და საშუალო მაღალტექნოლოგიური მრეწველობის განვითარებაზე. თუმცა, მართალია, ღვინისა და მინერალური სასმელების წარმოება და მათი ექსპორტი ნამდვილად კარგია, თუმცა, მხოლოდ ამ მიმართულებით სვლა ქვეყნის ეკონომიკას ნამდვილად ვერ განავითარებს.

საქართველოს მრეწველობის განვითარებისთვის, საჭიროა უწინარესად ეკონომიკის ამ დარგებში გაიზარდოს ცოდნაზე დაფუძნებული და ინოვაციური ტექნოლოგიების გამოყენებით შექმნილი პროდუქციის წილი, რაც შეუძლებელია ქვეყნის ხელისუფლების შესაბამისი ნებისა და მხარდაჭერის გარეშე. ამასთან, კარგი იქნება, თუ შესაბამისი გადანყვევტილების მიმღები პირები გაატარებენ ყველა ადეკვატურ ღონისძიებას იმისთვის, რომ საქართველო გახდეს ინოვაციური მაღალი ტექნოლოგიების ჰაბი რეგიონში.

რეტროეკონომიკა საქართველოს მრეწველობაში

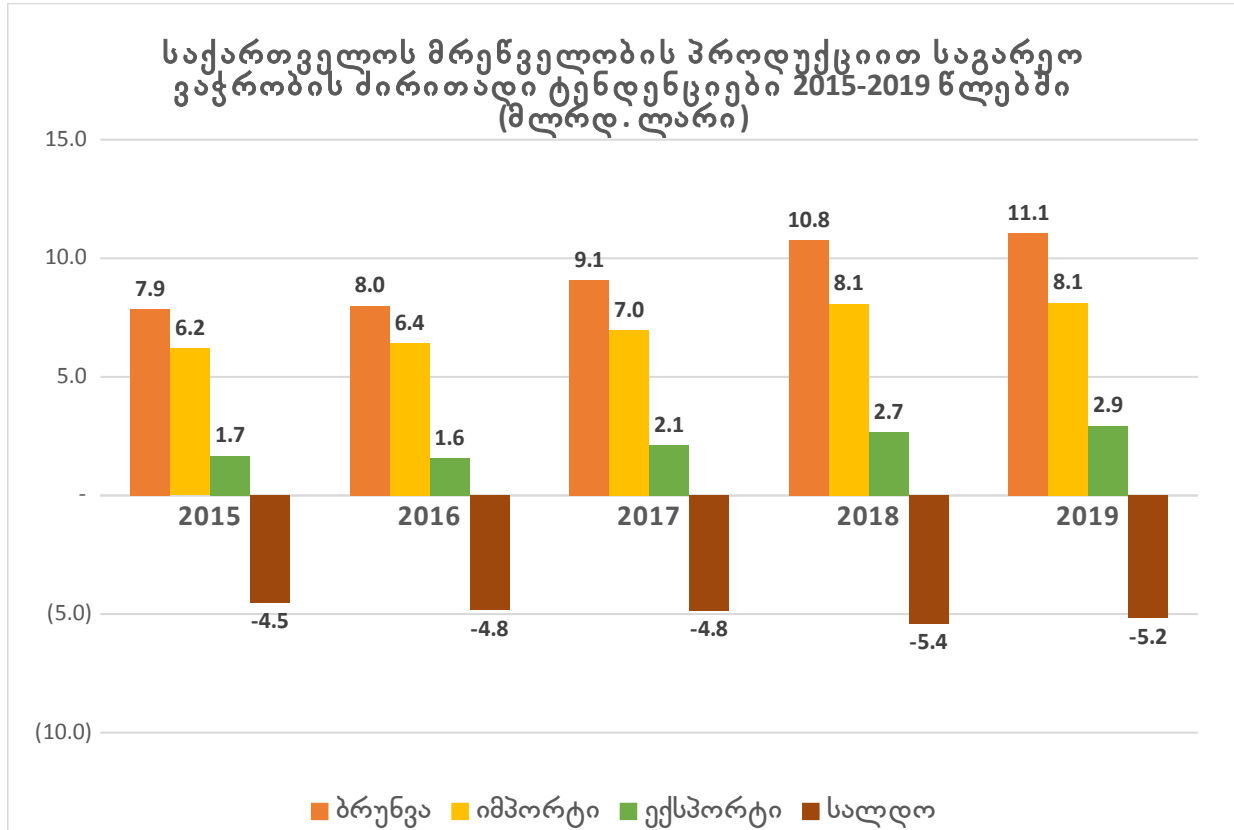
თანამედროვე საქართველოს მრეწველობის სექტორისთვის გარკვეულწილად დამახასიათებელია ე.წ. უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი (Папава 2020, 34-43). ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს ის გარემოება, რომლის მიხედვითაც (რაც არ უნდა ეს სამუხაროდ უღერდეს) ეროვნული ინოვაციური სისტემა პრაქტიკულად ჩანასახოვან სტადიაშია. აქედან გამომდინარე, ასეთ შემთხვევაში არათუ ინოვაციური ტექნოლოგიების გამოყენებაზე, არამედ იმიტაციური, ანუ უკვე შექმნილი ტექნოლოგიების გადმოღება-გამოყენებაზეც კი ზედმეტია მსჯელობა. ჩამორჩენილი

ზრდის მოდელი განაპირობებს განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ერთმანეთთან დაშორებას. ამ ტიპის მოდელის შემთხვევაში, საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია პრომატევადი და რესურსტევადი პროდუქციის წარმოებას (პაპავა 2018, 10-16). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ევროკავშირის, ასევე ყოფილი საბჭოთა კავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში განხორციელებული ინვესტიციების შედეგად შემოდიოდა და შემოდის არა მარტო და არა იმდენად უახლესი, არამედ შედარებით მოძველებული (არც თუ იშვიათად - უკვე გამოყენებული) ტექნოლოგიები, რაც განაპირობებს ამ ქვეყნებში ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობის შენარჩუნებას, ამგვარად ყალიბდება და უფრო ღრმად იდგამს ფესვებს რეტროეკონომიკა (Papava 2017a, Papava 2017b).

სანამ უშუალოდ შევუდგებით საქართველოში რეტროეკონომიკის დაძლევის შესაძლო მექანიზმებზე მსჯელობას, საწყის ეტაპზე მიზანშეწონილია ქვეყანაში არსებული მრეწველობის სექტორის ტენდენციებთან დაკავშირებული სტატისტიკური მაჩვენებლების ზოგადი მიმოხილვა. აქ კი მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ დამამუშავებელი მრეწველობის წილი მთლიანი სამამულო პროდუქტის სტრუქტურაში, 2019 წლის მონაცემებით, შეადგენს 10,4 % (სსეს 2019ა).

საქართველოს ბიზნესსექტორში საკმაოდ მცირეა იმ საწარმოთა რაოდენობა, რომელთა საქმიანობა დაკავშირებულია მრეწველობასთან. საქსტატის ბიზნეს რეგისტრის მონაცემებზე დაყრდნობით, 2020 წლის 1 ოქტომბრის ჩათვლით პერიოდში, იმ აქტიურ საწარმოთა რაოდენობა, რომელთა ძირითად ეკონომიკური საქმიანობა დაკავშირებული იყო დამამუშავებელ მრეწველობასთან, 14,1 ათასით არის განსაზღვრული, რაც, თავის მხრივ, შეადგენს მთლიანი ეკონომიკურად აქტიური საწარმოების რაოდენობის (185,7 ათასი) მხოლოდ 7,6 %-ს (სსეს, 2020ა).

ქვემოთ მოყვანილ დიაგრამაზე ნათლადაა წარმოდგენილი საქართველოს სამრეწველო პროდუქციით საგარეო ვაჭრობის ძირითად ტენდენციები 2015-2019 წლებში (სსეს, 2019ბ)²: (იხ. დიაგრამა)

როგორც დიაგრამიდან ჩანს, 2019 წელს საქართველოს სამრეწველო პროდუქციით საგარეო ვაჭრობის ბრუნვამ 11,0 მლრდ აშშ დოლარი შეადგინა, საიდანაც 8,1 მლრდ დოლარი იმპორტის, ხოლო 2,9 მლრდ დოლარი კი - ექსპორტის წილს წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, 2019 წელს სამრეწველო პროდუქციით საგარეო ვაჭრობის სალდო უარყოფითი ნიშნით ხასიათდება და ის შეადგენს 5,2 მლრდ დოლარს. უნდა აღნიშნოს, რომ 2019 წელს განხორციელებული სამრეწველო პროდუქციის იმპორტის თანხობრივი მოცულობა 2018 წლის ანალოგიური მაჩვენებლის იდენტურია, ხოლო ექსპორტი 2019 წელს 2018 წელთან შედარებით, 7,4 %-თაა გაზრდილი. სწორედ ამის ხარჯზე მთლიანი სავაჭრო ბრუნვა 2019 წელს 2,7 %-ით

² საქსტატის საგარეო ვაჭრობისა და უცხოური ინვესტიციების დეპარტამენტის მონაცემები.

აღემატება 2018 წელს დაფიქსირებულ სამრეწველო პროდუქციის მთლიან სავაჭრო ბრუნვას.

საინტერესოა, თუ როგორია საქართველოს სამრეწველო პროდუქციით საგარეო ვაჭრობის მაჩვენებლები სამრეწველო პროდუქციის ჯგუფების მიხედვით. ამ მიზნით დავამუშავეთ საგარეო ვაჭრობის სტატისტიკის ის მონაცემები, რომელიც ეკონომიკურ საქმიანობათა სახეობების პროდუქციის კლასიფიკატორის (CPA 2008) თანახმად, განეკუთვნებოდა მრეწველობის დარგს (სსეს, 2020ბ). ამისათვის, საგარეო ვაჭრობაში გამოყენებული საგარეო-ეკონომიკური საქმიანობის ეროვნული სასაქონლო ნომენკლატურის (HS 2012) შესაბამისი კოდები (სსეს, 2012) გადაყვანილი იქნა ეკონომიკურ საქმიანობათა სახეობის პროდუქციის კლასიფიკატორის (CPA 2008) კოდებში, სპეციალურად მომზადებული გადამყვანის მეშვეობით. ყოველივე ამის შემდეგ განხორციელდა იმ სამრეწველო პროდუქციის იდენტიფიცირება თანხობრივ გამოსახულებაში (აშშ დოლარი), რაც დაფიქსირდა 2019 წელს საქართველოს მთლიანი საგარეო ვაჭრობის ფარგლებში (იხ. ცხრილი).

საქართველოს მრეწველობის პროდუქციით საგარეო ვაჭრობა სამრეწველო პროდუქციის ჯგუფების მიხედვით, 2019 წელს (მლნ აშშ დოლარი)

პროდუქციის დასახელება (CPA 2008-ის მიხედვით, ორნიშნა დონეზე დაჯგუფებული ³)	ბრუნვა	ექსპორტი	იმპორტი	სალდო
კვების პროდუქტები	925,2	177,2	747,9	-570,7
სასმელები	597,3	516,6	80,6	436,0
თამბაქოს პროდუქტები	195,4	70,0	125,5	-55,5
ტექსტილი	160,4	11,3	149,1	-137,8
ტანსაცმელი	335,0	107,2	227,8	-120,6
ტყავი და ტყავის ნაწარმი	103,3	6,6	96,7	-90,1
მერქანი და მერქნის და კორპის ნაწარმი, ავეჯის გარდა; ნაკეთობები ჩალის და წნული მასალებისგან	181,9	35,6	146,2	-110,6
ქალაქი და ქალაქის პროდუქტები	194,3	21,1	173,2	-152,1
კოქსი და რაფინირებული ნავთობპროდუქტები	884,1	16,8	867,3	-850,5
ძირითადი ქიმიური ნივთიერებები და ქიმიური პროდუქტები	713,8	182,6	531,2	-348,6
ძირითადი ფარმაცევტული პროდუქტები და ფარმაცევტული პრეპარატები	614,6	194,1	420,4	-226,3
რეზინის და პლასტმასის ნაკეთობები	404,6	57,6	347,0	-289,4
სხვა არალითონური მინერალური პროდუქტები	333,0	29,6	303,4	-273,8
ძირითადი ლითონები	786,5	459,7	326,8	132,9
ლითონის მზა ნაწარმი, მანქანების და მოწყობილობების გარდა	342,8	25,8	317,0	-291,3
კომპიუტერები, ელექტრონული და ოპტიკური პროდუქცია	547,5	43,8	503,7	-459,9
ელექტრომონწყობილობები	437,9	36,1	401,8	-365,8
მანქანები და მოწყობილობები, სხვა დაჯგუფებებში ჩაურთველი	773,7	84,3	689,4	-605,2
ავტოსატრანსპორტო საშუალებები, მისაბმელები და ნახევარმისაბმელები	2154,1	789,5	1364,6	-575,0
სხვა სატრანსპორტო მოწყობილობები	73,1	29,5	43,5	-14,0
ავეჯი	113,3	3,2	110,1	-106,9
სხვა სამრეწველო საქონელი	183,1	37,4	145,6	-108,2

³ კლასიფიკატორის სტრუქტურის შესაბამისად, კლასიფიკატორის სექციის შემდეგ ყველაზე მსხვილი სტრუქტურული გაერთიანება.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, დადებითი სალდო, 2019 წელს განხორციელებულ მრეწველობის პროდუქციით საგარეო ვაჭრობაში, მხოლოდ და მხოლოდ ორ პროდუქტთან მიმართებით ფიქსირდება. სასმელები (436,0 მლნ აშშ დოლარი) და ძირითადი ლითონები (132,9 მლნ აშშ დოლარი).

ყოველივე აღნიშნული მეტყველებს საქართველოში ამჟამად არსებული მრეწველობის სექტორის სუსტ განვითარებაზე. იმისათვის, რომ გაიზარდოს სამრეწველო პროდუქციით საგარეო ვაჭრობაში ექსპორტის წილი, საჭიროა შესაბამისი ხარისხის კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოება წარმოების თანამედროვე ძირითადი საშუალებების დანერგვის, ინოვაციური პროდუქტების შექმნისა და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის გზით.

საქართველოში რეტორეკონომიკის დაძლევისათვის აუცილებელია რიგი კომპლექსური ღონისძიების გატარება. რაც იმას ნიშნავს, რომ რეტორეკონომიკა, როგორც პრობლემური საკითხი, სერიოზულ მიდგომებს საჭიროებს. ამ მიმართულებით განსახორციელებელ ღონისძიებათა შორის უმთავრესია: (ჰაჰავა 2020, 356-357):

- განათლების მთლიანი სისტემის ხელშეწყობა და გაძლიერება
- საუნივერსიტეტო განათლების სრულყოფა
- კომერციული ცოდნის ტრანსფერტის არხის განვითარება
- შეღავათიანი საბანკო კრედიტის აღების ხელშეწყობა
- ბაზრის არასიცოცხლისუნარიანი ფირმებისგან გათავისუფლება
- გადახდისუნარო ფირმების სიცოცხლისუნარიანობის შეფასება
- ჯანსაღი სამართლებრივი სივრცის შექმნა.

ბუნებრივია, რომ ზემოთ წარმოდგენილი ღონისძიებების რეალიზაცია შეუძლებელია თვით სახელმწიფოს ჩარევით და მისი შესაბამისი ნების გარეშე. სწორედ სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს როგორც განათლების მთლიანი სისტემის, ასევე საუნივერსიტეტო განათლების ხარისხის ამაღლება და მისი საერთაშორისო სტანდარტებთან დაახლოება. საუნივერსიტეტო განათლების გაუმჯობესების

ფარგლებში ძირითადი აქცენტი უნდა გაკეთდეს სამეცნიერო საქმიანობის ხელშეწყობაზე, რაც თავის მხრივ, განაპირობებს კვლევითი პროექტების შექმნას და მათ შემდგომ განვითარებას. გარდა ამისა, სახელმწიფომ შესაბამისი დაინტერესების მქონე ფირმების ოფიციალური მოთხოვნის საფუძველზე, უნდა განახორციელოს ახალი ტექნოლოგიების პატენტების შექმნა და შემდგომში მათი ამ ფირმებისთვის მიწოდება. სახელმწიფო უნდა იყოს დაინტერესებული იმით, რომ აღნიშნულმა ფირმებმა მოახერხონ თანამედროვე ტექნოლოგიების მოზიდვა და წარმოების განსავითარებლად აიღონ შესაბამისი შეღავათიანი კრედიტი. ამასთან, სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზისა და ჯანსაღი სამართლებრივი სივრცის შექმნა, რომლის ფარგლებშიც მოხდება ბაზრის გათავისუფლება არასიცოცხლისუნარიანი ფირმებისგან. ამასთან ერთად, მნიშვნელოვანი ყურადღება უნდა გამახვილდეს კრედიტორის ინტერესებისა და არასიცოცხლისუნარიანი ფირმების დროული ლიკვიდაციას შორის ბალანსის დაცვაზე (Papava 2017a, Papava 2017b).

მიგვაჩნია, რომ სწორედ ყოველივე ამითაა განპირობებული ის, რომ მიუხედავად საქართველოს მრეწველობის სექტორში შექმნილი დამატებული ღირებულების მზრდადი ტენდენციისა, მისი ეფექტი საგარეო ვაჭრობის კუთხით ძალიან დაბალია, რაც გამოიხატება კიდევ ექსპორტსა და იმპორტს შორის მაღალი უარყოფით სალდოში. ის პროდუქციაც კი, სადაც დადებითი სალდო ფიქსირდება (მეტწილად - სასმელი), შეიცავს დაბალ დამატებულ ღირებულებას და შესაბამისად, ვერ შექმნის ამინდს საქართველოს ეკონომიკაში.

რეტროეკონომიკისგან თავის დაცვის ერთ-ერთ უწინარეს წინაპირობად, კრედიტორთა ინტერესების დაცვასა და იმავდროულად არასიცოცხლისუნარიანი საწარმოების დროულ ლიკვიდაციას შორის ბალანსი შეიძლება ჩაითვალოს. რიგი მეცნიერის აზრით მსგავსი მიდგომა, თავის მხრივ, გააუმჯობესებს როგორც კონკურენტულ გარემოს ქვეყანაში, ასევე განაპირობებს შესაბამისი მოთხოვნილებების ზრდას ინოვაციურ პროდუქციაზე ან მომსახურებაზე (პაპავა 2020, 355). ეს მიდგომა

აგრეთვე იძლევა საშუალებას, ბაზარი გათავისუფლდეს ე.წ. არასიცოცხლისუნარიანი ფირმებისგან. ამასთან, საგულისხმოა ისიც, რომ კონკურენცია არამხოლოდ უზრუნველყოფს ფირმების მიერ ინოვაციური პროდუქციის მომსახურების შექმნაზე ყურადღების გამახვილებას, არამედ ქმნის ისეთ გარემოებას, რომლის თვარგლებშიც თვით პოლიტიკოსები და შესაბამისი სახელმწიფო მოხელეები, თავიანთი პოლიტიკით მხარს დაუჭერენ მენარეების ინტერესებს (Anderson 2004, 176-178).

ამასთან, როდესაც ცმსჯელობთ საქართველოში რეტროეკონომიკის დაძლევის საკითხებზე, არ უნდა გამოგვრჩეს ისეთი სპეციფიკური ადამიანისეული ფაქტორი, რომელსაც Homo Sovieticus-ის („საბჭოთა ადამიანი“) სახელითაც მოიხსენებენ. ამრიგად, Homo Sovieticus-ი სხვა არაფერია, თუ არა საბჭოური ტიპის მბრძანებლური ეკონომიკის პირმშო. Homo Sovieticus-ი შესაძლოა დახასიათდეს როგორც სახელმწიფოს მიერ ჩაგრული და მთლიანად მასზე დამოკიდებული ადამიანისეული მოდელი. Homo Sovieticus-ი მთლიანად სახელმწიფოზეა დამოკიდებული და აგრეთვე იმაზე, თუ რაოდენ მონყალე იქნება ამა თუ იმ სახელმწიფო ბიუროკრატიულ აპარატში მომუშავე შესაბამისი მოხელე და რაოდენ დაუკმაყოფილებს მას არსებულ მოთხოვნებს (Papava, Khaduri 1997, 15-34).

რა თქმა უნდა, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, საბაზრო ეკონომიკის რეალობის წინაშე Homo Sovieticus-მა იცვალა თავისი ვიზუალური მხარე და გარდაიქმნა, ერთი შეხედვით, სულ სხვა ადამიანისეულ ფაქტორად, რომელსაც Homo Transformativus-ის შეიძლება ეწოდოს (Papava 1996, 262). თუმცა, მიუხედავად ამისა, ამ Homo Sovieticus-ის მოდელის ფესვები მაინც ღრმად არის გამჭდარი მბრძანებლური ეკონომიკის წიაღში გავლილი საზოგადოებისთვის. ამისგან თავის დაღწევა საკმაოდ რთული ამოცანაა. აქედან გამომდინარე, ის მსოფლმხედველობა, რომელიც აუცილებელია საბაზრო ეკონომიკისთვის, ინოვაციური ეკონომიკის საწარმოებლად, ჯერ კიდევ არ არის საზოგადოებაში საფუძვლიანად გააზრებული (მაგალითად, Papava, Khaduri 1997, 15-34).

ჩვენი აზრით, საბჭოურ მბრძანებლურ ეკონომიკასთან ასოცირებული ადამიანისეული მოდელის - Homo Sovieticus-ის ბაზისის ზედნაშენი - Homo Transformativus-ი მიჩნეულ უნდა იქნას იმ ბალასტად, რომელმაც შესაძლოა ხელი შეუშალოს საქართველოში სრულიად ახალი სახეობის ადამიანისეული ფაქტორის - Homo High-Techicus-ის დროულად წარმოქმნასა და გაძლიერებას (სანაძე, 2020, 109-117).

დასკვნა

ამრიგად, წინამდებარე სტატიაში ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, რეტროეკონომიკის დაძლევა მეტად საფრთხილო და იმავდროულად - მნიშვნელოვან აუცილებლობას წარმოადგენს საქართველოს მრეწველობისთვის.

ქვეყანაში რეტროეკონომიკის ნეგატიური ეფექტის მინიმიზაციის უზრუნველსაყოფად, ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, საჭიროა:

- შესაბამისი გადანყვეტილების მიმღებმა პირებმა მკაფიოდ უნდა გაანალიზონ ის გარემოება, რომლის მიხედვითაც ქვეყნის მთავრობის აქტიური ჩარევის გარეშე წარმოუდგენელია მნიშვნელოვანი ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა;
- საქართველოში ინოვაციური სამეწარმეო პოლიტიკა და შესაბამისი ინსტიტუციური ღონისძიებები უნდა იყოს მიმართული ტექნოლოგიური ჩამორჩენების დაძლევისაკენ;
- რეტროეკონომიკის დაძლევის უმნიშვნელოვანეს მიმართულებას ქვეყანაში განათლების სისტემის ხელშეწყობა და გაძლიერება, მათ შორის, განსაკუთრებით საუნივერსიტეტო განათლების;
- მოქნილი პოლიტიკა საბანკო კრედიტების აღებისას;
- ბაზრის გათავისუფლება არასიცოცხლისუნარიანი სანარმოებისგან, გადახდისუნარო სანარმოების იდენტიფიცირება და მათი სიცოცხლისუნარიანობის შეფასება.

გასათვალისწინებელია, რომ ზემოთ აღნიშნული ტიპის ცვლილებები ეფექტს იძლევა არა მოკლევადიან, არამედ საშუალო და გრძელვადიან პერიოდებში. გარდა ამისა, მიგვაჩნია, რომ საქართველოში ინოვაციური სამეწარმეო პოლიტიკა და

შესაბამისი ინსტიტუციური ღონისძიებები უნდა იყოს მიმართული ტექნოლოგიური ჩამორჩენების დაძლევისაკენ. დღეს საქართველოში საკმაოდ ბევრია ისეთი ფირმა ან/და საწარმო, რომელიც აწარმოებს პროდუქციას, რომელზე მოთხოვნა ან ძალიან დაბალია ან ვერ უძლებს კონკურენციას მსოფლიო ბაზარზე იმის გამო, რომ წარმოების პროცესს ახორციელებენ მოძველებული ტექნოლოგიით. იმ შემთხვევაში, თუ რეტროეკონომიკის დაძლევის პროცესი წარმატებით განვითარდება, ეს ცალსახად დადებითად აისახება საქართველოს ეკონომიკის განვითარებაზე.

ლიტერატურა:

1. შაჰავა ვ. (2018). დამწვეი და ჩამორჩენილი ზრდა - ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების გამოცდილება და საქართველო. ექსპერტის აზრი, № 99. თბილისი, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, <<https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/99-expert-opinion-geo.pdf>>.
2. შაჰავა ვ. (2020). არატრადიციული ეკონომიკის. თბილისი, შაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობით თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
3. სანაძე გ. (2020). „მაღალტექნოლოგიური ადამიანი“ როგორც ინოვაციური ეკონომიკის უნივერსალური ადამიანისეული ფაქტორი. ეკონომისტი. № 4, გვ. 109-117, <<https://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge&adgi=561>>.
4. სსეს, (2012). საგარეო-ეკონომიკური საქმიანობის ეროვნული სასაქონლო ნომენკლატურა (HS 2012). თბილისი, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, <https://www.geostat.ge/media/13418/12-HS-2012_GEO.pdf>.
5. სსეს, (2019ა). ეროვნული ანგარიშები. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, <<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/23/mtliani-shida-produkti-mshp>>.
6. სსეს (2019ბ). საგარეო ვაჭრობა. დამამუშავებელი მრეწველობის პროდუქციის იმპორტი და ექსპორტი. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური.
7. სსეს (2020ა). ბიზნეს რეგისტრი. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, <<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>>.

8. სესს (2020ბ). პროლექციის კლასიფიკაცია საქმიანობის სახეების მიხედვით (CPA 2008). თბილისი, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, <https://www.geostat.ge/media/30987/CPA-2008_Geo.pdf>.
9. Anderson R. E. (2004). Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries. Washington, D.C., CATO Institute.
10. Frankel J. (2020). “The Pandemic Pain of Emerging Markets.” Project Syndicate – The World’s Opinion Page, July 31, <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-will-hit-emerging-and-developing-economies-hardest-by-jeffrey-frankel-2020-07?a_la=english&a_d=5f240c4df2873622d0eb736b&a_m=&a_a=click&a_s=&a_p=%2Farchive&a_li=covid19-will-hit-emerging-and-developing-economies-hardest-by-jeffrey-frankel-2020-07&a_pa=archive-results&a_ps=&a_ms=&a_r=&barrier=accesspaylog>.
11. Howitt P. (2000). “Endogenous Growth and Cross-Country Income Differences.” The American Economic Review, Vol. 90, No. 4, pp. 829-846, <https://fadedp.org/wp-content/uploads/2016/10/D-27_ENDOGENOUS_GROWTH_AND_CROSS-COUNTRY_INCOME_DIFFERENCES.pdf>.
12. Papava V. (1996). “The Georgian Economy: From “Shock Therapy” to “Social Promotion”.” Communist Economies & Economic Transformation, Vol. 8, No. 2, pp. 251-267.
13. Papava V. 2017a. “Retroeconomics – Moving from Dying to Brisk Economy.” Journal of Reviews on Global Economics, Vol. 6, pp. 455-462, <www.lifescienceglobal.com/independentjournals/journal-of-reviews-on-global-economics/volume-6/85-abstract/jrge/2929-abstract-retroeconomics-moving-from-dying-to-brisk-economy>.
14. Papava V. (2017b). “Retroeconomics – Global Challenge for Economic Development.” The Market Oracle, February 9. <<http://www.marketoracle.co.uk/Article58104.html>>.
15. Papava V., Khaduri N. (1997). “On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An Institutional Analysis.” Problems of Economic Transition, Vol. 40, No. 6, pp. 15-34.
16. Parente S., Prescott E. (2000). Barriers to Riches. Cambridge, MIT Press.
17. Балацкий Е. (2003). «Экономический рост и технологические ловушки». Общество и экономика, № 11.
18. Балацкий Е. В. (2010). «Роль оптимизма в инновационном развитии экономики». Общество и экономика, № 1, сс. 3-20.
19. Балацкий Е. (2012). «Институциональные и технологические ловушки». Журнал экономической теории, № 2, сс. 48-63.

20. Дементьев В. (2006). «Ловушка технологических заимствований и условия ее преодоления в двухсекторной модели экономики». Экономика и математические методы, Том 42, Вып. 4, сс. 17-32.
21. Папава В. (2020). «Об экономическом росте в посткоммунистических странах Восточной Европы». Экономика и Математические Методы. Том 56. №1, сс. 34-43.

References:

1. Papava V. (2018). damtsevi da chamorchenili zrda – evrokavshiris postkomunisturi kveknebis gamocdileba da saqartvelo [Catching up and Falling Behind: the Experience of the Post-Communist Countries of the European Union and Georgia.] Expert Opinion, № 99. Tbilisi, GFSIS. in Georgian.
2. <<https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/99-expert-opinion-geo.pdf>>.
3. Papava V. (2020). aratraditsiuli ekonomiksi [Unconventional Economics]. Tbilisi, Publishing of Paata Gugushvili Institute of Economics]. in Georgian.
4. Sanadze G. (2020). “maghalteqnologiuri adamiani” rogorc inovatsiuri ekonomikis universaluri adamianiseuli faqtori [“High-Technological Man” – The Key Human Factor of Innovative Economy.] *Economist*. № 4, pp. 109-117. in Georgian. <<https://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge&adgi=561>>.
5. SSES (2012). Sagareo-ekonomikuri saqmianobis erovnuli sasaqonlo nomenklatura (HS 2012) [Harmonised Commodity Description and Coding Systems (HS 2012).] Tbilisi, National Statistics Office of Georgia. in Georgian. <https://www.geostat.ge/media/13418/12-HS-2012_GEO.pdf>.
6. SSES (2019a). erovnuli angarishebi [National Accounts.] Tbilisi, National Statistics Office of Georgia. in Georgian. <<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/23/mtliani-shida-produkti-mshp>>.
7. SSES (2019b). sagareo vachroba. Damamushavebeli mretsvelobis produqtsiis importi da eqsporti [International Trade. Import and Export of Manufacturing Products]. Tbilisi, National Statistics Office of Georgia. in Georgian.
8. SSES (2020a). biznes registri [Business Register.] Tbilisi, National Statistics Office of Georgia. in Georgian
9. <<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>>.

10. SSES (2020b). *produqtstsiis klasifikatsia sakmianobis saxeebis mikhedvit* (CPA 2008) [Classification of Products by Activity] (CPA 2008). Tbilisi, National Statistics Office of Georgia. in Georgian. <https://www.geostat.ge/media/30987/CPA-2008_Geo.pdf>.
11. Anderson R. E. 2004. *Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries*. Washington, D.C., CATO Institute.
12. Frankel J. (2020). "The Pandemic Pain of Emerging Markets." Project Syndicate – The World's Opinion Page, July 31, <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-will-hit-emerging-and-developing-economies-hardest-by-jeffrey-frankel-2020-07?a_la=english&a_d=5f240c4df2873622d0eb736b&a_m=&a_a=click&a_s=&a_p=%2Farchive&a_li=covid19-will-hit-emerging-and-developing-economies-hardest-by-jeffrey-frankel-2020-07&a_pa=archive-results&a_ps=&a_ms=&a_r=&barrier=accesspaylog>.
13. Howitt P. (2000). "Endogenous Growth and Cross-Country Income Differences." *The American Economic Review*, Vol. 90, No. 4, pp. 829-846, <https://fadedp.org/wp-content/uploads/2016/10/D-27_ENDOGENOUS_GROWTH_AND_CROSS-COUNTRY_INCOME_DIFFERENCES.pdf>.
14. Papava V. (1996). "The Georgian Economy: From "Shock Therapy" to "Social Promotion"." *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol. 8, No. 2, pp. 251-267.
15. Papava V. (2017a). "Retroeconomics – Moving from Dying to Brisk Economy." *Journal of Reviews on Global Economics*, Vol. 6, pp. 455-462, <www.lifescienceglobal.com/independentjournals/journal-of-reviews-on-global-economics/volume-6/85-abstract/jrge/2929-abstract-retroeconomics-moving-from-dying-to-brisk-economy>.
16. Papava V. (2017b). "Retroeconomics – Global Challenge for Economic Development." *The Market Oracle*, February 9, <<http://www.marketoracle.co.uk/Article58104.html>>.
17. Papava V., Khaduri N. (1997). "On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An Institutional Analysis." *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 6, pp. 15-34.
18. Parente S., Prescott E. (2000). *Barriers to Riches*. Cambridge, MIT Press.
19. Балацкий Е. (2003). «Экономический рост и технологические ловушки». *Общество и экономика*, № 11. in Russian
20. Балацкий Е. В. (2010). «Роль оптимизма в инновационном развитии экономики». *Общество и экономика*, № 1, сс. 3-20. in Russian
21. Балацкий Е. (2012). «Институциональные и технологические ловушки». *Журнал экономической теории*, № 2, сс. 48-63. in Russian

22. Дементьев В. (2006). «Ловушка технологических заимствований и условия ее преодоления в двухсекторной модели экономики». Экономика и математические методы, Том 42, Вып. 4, сс. 17-32. in Russian
23. Папава В. (2020). «Об экономическом росте в посткоммунистических странах Восточной Европы». Экономика и Математические Методы. Том 56. №1, сс. 34-43.

The Main Directions of Overcoming Retroeconomics in Georgian Industry

Giorgi Sanadze

Doctoral student

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

sanadzeg@yahoo.com

The article describes some of the specifications of different types of opportunities in order to better eliminate retroeconomics in Georgia. The term “Retroeconomics” is produced through the combining of the following two words: "retro", which in Latin means "back to the past" and "economy". Consequently, this concept refers an economy based on backward technology.

The relevant conditions that contribute to the strengthening of the retro-economy are quite firmly represented in the industrial sector of Georgia. The list of countries with weak economy have widely used or consuming outdated technological means in their industrial sector.

Although, the use of backward technology at the initial stage can cause an illusion of development of the business environment. But when it has met international competition there is no chance to get success in this order for such kind of production.

Based on all of above mentioned, the elimination of retroeconomics is a very difficult but in same time n important necessity for Georgian industry.

In order to minimize the negative effects of retroeconomics in the country, it is necessary to:

- Relevant decision-makers should be clearly analyze the circumstances under which it is inconceivable to take significant effective steps without the active intervention of the country's government.

- The policy of innovative entrepreneurship and other relevant institutional measures in Georgia should be aimed at overcoming technological backwardness.
- The most important direction in tackling retroeconomics is to promote and strengthen the educational system in the country, including system of higher education.
- Minimize the market from non-viable enterprises, identify insolvent enterprises and assess their viability.

Today, there are many companies and / or enterprises in Georgia that create products for which the demand is either very low or they can not compete in the world market due to the fact that the production process is carried out with outdated technology.

Keywords: *Industry, Retroeconomics, Technological backward, Modern technologies, Technology trap, Homo Sovieticus, Homo Transformativus.*

JEL Codes: *O14, O30, O32, O33, Q5*

ბიზნესი ◊ მარკეტინგი ◊ მენეჯმენტი

BUSINESS ◊ MANAGEMENT ◊ MARKETING

პერსონალის როლი ბიზნესის უსაფრთხოებაში

შოთა ვეშაპიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,

Shota.veshapidze@tsu.ge

რამაზ ოთინაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

R.Otinashvili@gtu.ge

საქართველოს მთლიანი სამამულო პროდუქტი(მსპ), 2020 წელს, კოვიდ პანდემიის შედეგად, თითქმის 6%-ით შემცირდა. რაც ქმნის საფრთხეს, როგორც ეკონომიკის სახელმწიფო, ასევე კერძო სექტორისთვის. გამოწვევების დასაძლევად მნიშვნელოვანია

ფირმის პერსონალის როლის ამაღლება ბიზნესის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში. საიმედო თანამშრომლების შერჩევას უძველესი ისტორია აქვს, ეს პრობლემა წარმოიშვა მაშინ, როცა გაჩნდნენ პირველი დაქირავებული მუშები. აქედან მომდინარე შერჩევის მეთოდებმა მრავალი ცვლილება და სრულყოფა განიცადა. ბოლო დრომდის აქცენტი კეთდებოდა პერსონალის პროფესიონალურ მომზადებაზე თანამედროვე პირობებში, მნიშვნელოვნად გაიზარდა თანამშრომლის პირადი თვისებების მიმართ წაყენებული მოთხოვნები, ვინაიდან ბიზნესში დასაქმებულ პერსონალს ხშირად უწევს ინფორმაციასთან შეხება, რომელიც შეიძლება კონკურენტი ფირმების ინტერესს წარმოადგენდეს.

მოწინავე კომპანიებში ჩამოყალიბებულია ვაკანსიებზე მისაღები პიროვნების კომპლექსური შემოწმების აპრობირებული მეთოდოლოგია. პერსონალის მართვა გამოწვევაა, რომელიც უნდა გადაწყდეს კომპანიის ერთიანი მენეჯმენტის სისტემაში. უსაფრთხოების უზრუნველყოფი დასაფუძვლის სტრუქტურა და მუშაობის სპეციფიკა დამოკიდებულია ბიზნესის ხასიათსა და მასშტაბებზე. ის ძირითადად შედგება ოთხი სტრუქტურული ერთეულისგან: 1. დაცვის; 2. ოპერატიული; 3. ინფორმაციულ-ანალიტიკური; 4. ტექნიკური. თითოეულში, ფირმის მასშტაბების და საქმიანობის სპეციფიკიდან გამომდინარე, შეიძლება დასაქმდეს 2-დან 15-მდე თანამშრომელი.

საკვანძო სიტყვები: ბიზნესი, ინფორმაცია, პერსონალი, კვალიფიკაცია, კომპანია, კონკურენცია, უსაფრთხოება, მენეჯმენტი.

შესავალი

საქართველოს მსკ-ის მაჩვენებლების (იხ. ცხრილი) ანალიზის საფუძველზე, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ეკონომიკა დიდი გამოწვევების წინაშეა. ეკონომიკური ზრდის დაბალი, ქვეყნისთვის არასასურველი ტემპები ვერ ამაღლდა. კოვიდპანდემიამ კი 2020 წლის ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია. ისედაც არასასურველი ეკონომიკური ზრდის ტემპები ქვეყანაში, წინასწარი პროგნოზით, დაახლოებით 6%-მდე შემცირდა. სწორედ ესაა მთავარი საფრთხე როგორც ეკონომიკის სახელმწიფო და კერძო სექტორებისთვის, ასევე მთლიანად ქვეყნისთვის. აღნიშნული გამოწვევების

დასაძლევად მნიშვნელოვანია ფირმის, მისი პერსონალის როლის ამაღლება ბიზნესის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში.

საქართველოს მსპ–ის მაჩვენებლები

	2015	2016	2017	2018	2019	I 20*	II 20*	III 20*
მსპ მიმდინარე ფასებით, მლრდ ლარი	33.9	35.8	40.8	44.6	49.3	11.1	11.1	13.3
მსპ მუდმივ 2015 წლის ფასებით, მლრდ ლარი	33.9	34.9	36.6	38.4	40.3	9.1	8.8	9.8
მსპ-ის რეალური ზრდა, (% %)	3.0	2.9	4.8	4.8	5.0	2.3	-13.2	-5.6
მსპ დეფლატორის ცვლილება, (%%)	5.8	2.6	8.5	4.4	5.2	7.1	7.2	5.9
მსპ მოსახლეობის ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებით), ლარი	9 109.4	9 613.9	10 933.9	11 968.0	13 239.4	2 974.3	2 990.2	3 586.7
მსპ მოსახლეობის ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებით), აშშ დოლარი	4 012.6	4 062.1	4 358.5	4 722.0	4 696.2	1 016.3	952.9	1 156.2
სულ მსპ მიმდინარე ფასებით, მლრდ აშშ დოლარი	14.9	15.1	16.2	17.6	17.5	3.8	3.5	4.3

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური.

ბიზნესის მართვა წარმოუდგენელია კონკურენტების საქმიანობის შესახებ საჭირო ინფორმაციის გარეშე. ამავე დროს კომერციული ინფორმაცია ყოველთვის გასაიდუმლოებულია. მის მოსაპოვებლად, არცთუ იშვიათად, არაკეთილსინდისიერ საშუალებებს მიმართავენ და ცდილობენ მიიღონ „საინტერესო“ მონაცემები კონკურენტის თანამშრომლების „დახმარებით“.

ბიზნესის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში გადამწყვეტი ყურადღება ეთმობა გარე ფაქტორებს, თუმცა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია შიდა გამონვევები, რაც ხშირად

პერსონალიდან მოდის. ექსპერტული შეფასებებით ფირმის საიდუმლოებების უსაფრთხოება 80%-ით დამოკიდებულია თანამშრომლების სწორ შერჩევასა და განლაგებაზე.

ადამიანკაპიტალის მნიშვნელობა

როგორც ცნობილია, ქვეყნის განვითარების მთავარი რესურსი ადამიანისეული კაპიტალია, რაც შეადგენს მისი ეროვნული სიმდიდრის 70-75%-ს (Moskvin,1999). მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, აშშ-ის ეროვნულ სიმდიდრეში ფიზიკურ რესურსებს (შენობა-ნაგებობები, მანქანა-დანადგარები და ა.შ.) უკავია - 19%, ბუნებრივ რესურსებს - 5%, ხოლო ადამიანკაპიტალს - 76%. დასავლეთ ევროპაში შესაბამისი მაჩვენებლებია - 23%; 2% და 74%.

პიროვნული ფაქტორის მნიშვნელობა კიდევ უფრო იზრდება მიკროეკონომიკურ დონეზე. ბიზნესობიექტის პერსონალი, როგორც წარმატების უმთავრესი რესურსი, სხვადასხვა გარემოების გამო, შეიძლება მისთვის გახდეს მნიშვნელოვანი საფრთხის წყარო.

პრაქტიკაში ცნობილია უამრავი შემთხვევა, როცა თანამშრომლების არაპროფესიონალიზმის, უყურადღებობისა თუ ანგარებითი ზრახვების გამო ბიზნესმა მეტი იზარალა, ვიდრე ქურდობისა და ძარცვისგან.

ადამიანი საზოგადოების მთავარი მწარმოებლური ძალაა, ამ თეზისს ეთანხმება ეკონომიკური თეორიის ყველა მიმართულება, მაგრამ რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, ეკონომიკამ თავად ადამიანს არსებითად ყურადღება მიაქცია მხოლოდ XX საუკუნის დასასრულს, მანამ კვლევის ობიექტი იყო მისი ხელფასი, შრომის მწარმოებლურობა და ა.შ. (Veshapidze, 2018).

ადამიანკაპიტალი საკმაოდ ტევადი მცნებაა, რომელიც ფილოსოფიურ, სოციალურ, ეკონომიკურ, ფსიქოლოგიურ ასპექტებს მოიცავს. აღნიშნული ტერმინი XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან მკვიდრდება. ამ თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია, ნობელის პრემიის ლაურიატი *გ. ბეკერი* (Becker, 1983). მის მიხედვით, ადამიანკაპიტალი არის ადამიანში

განსახიერებელი შესაძლებლობების უნარი, რომელსაც შემოსავალი მოაქვს და მოიცავს თანდაყოლილ ნიჭს, განათლებას და შექნილ კვალიფიკაციას.

ინტერპოლის მონაცემებით, თანამშრომლების 25% თანახმაა გაყიდოს კომპანიის საიდუმლოება ნებისმიერ დროს. 50% ამაზე სხვადასხვა გარემოების (ძირითადად ანგარების) გამო მიდის და მხოლოდ 25% არის ბოლომდე კომპანიის პატრიოტი. (<https://www.interpol.int/en/News-and-Events>)

აშშ-ის შრომის სამინისტროს დასაქმების დეპარტამენტის მონაცემებით, უუნარო თანამშრომლებისგან ქვეყნის კერძო სექტორისათვის მიყენებული ზარალი წელიწადში 80 მლრდ. დოლარს შეადგენს, რაც ოთხჯერ აღემატება ქვეყნის ბიზნესისთვის სამრეწველო შპიონაჟით მიყენებულ ზარალს.

1997 წელს *სტივენ ლუის დევისი* მუშაობდა დიზაინერულ კომპანია Wright industries-ში, რომელიც ეხმარებოდა Gillette-ს ახალი საპარსი მოდელის დახვეწაში. მოკლე დროში საგრძნობლად შეიცვალა მისი შემოსავლები და ცხოვრების წესი. აღმოჩნდა, რომ სტივენმა Gillette-ის საიდუმლო ტექნოლოგია 4 კონკურენტ ფირმას მიყიდა. გამოაშკარავების შემდეგ მას მიესაჯა 27 თვით პატიმრობა და 1.3 მლნ დოლარის ჯარიმა. სტივენმა სასამართლოს განუცხადა, რომ ანგარებასთან ერთად მენეჯერზე განაწყენების გამო გაყიდა საიდუმლოება. (<https://translate.google.ge/?hl=ka&sl=en&tl=ka&text=Gillette%20Engineer%20Indicted%20For%20Stealing%20Trade%20Secrets&op=translate>)

საიმედო თანამშრომლების შერჩევას უძველესი ისტორია აქვს, ეს პრობლემა წარმოიშვა მაშინ, როცა გაჩნდნენ პირველი დაქირავებული მუშები. აქედან მომდინარე შერჩევის მეთოდებმა მრავალი ცვლილება და სრულყოფა განიცადა (პაიჭაძე, 2019, 374).

ბოლო დრომდის აქცენტი კეთდებოდა პერსონალის პროფესიონალურ მომზადებაზე და განისაზღვრებოდა ისეთი ფორმალური ნიშნებით, როგორიცაა: განათლება, კვალიფიკაცია, გამოცდილება და ა.შ. ბიზნესის მაღალი ინტენსიტივობისა

და კონცენტრაციის პირობებში ასეთი მიდგომა გარკვეულწილად გამართლებული იყო. თანამშრომელს ევალუბოდა კარგად ემსახურა სამუშაო ადგილზე და შეესრულებინა დადგენილი გეგმა.

თანამედროვე პირობებში, როდესაც კონკურენცია სულ უფრო აგრესიულ ფორმებს ღებულობს, პერსონალს ხშირად უწევს კონფიდენციალურ ინფორმაციასთან შეხება. ამ დროს მნიშვნელოვნად მატულობს მათი პირადი თვისებების მიმართ წაყენებული მოთხოვნები. ამან ხელი შეუწყო პერსონალის შერჩევისას ბიზნესს მიემართა მეცნიერული ფსიქოლოგიის მეთოდებისადმი, რომელთა საშუალებით შესაძლებელია, მოკლე დროში, შეფასდეს კანდიდატის პირადი თვისებები.

პერსონალის მენეჯმენტში გამოყოფენ შერჩევის შემდეგ კრიტერიუმებს (ოთინაშვილი, 2005, 440):

1. პროფესიონალური მონაცემები - კვალიფიკაცია და გამოცდილება
2. ფსიქოლოგიური მონაცემები - ხასიათის თავისებურებები მუშაობასა და ქცევაში
3. მორალური მონაცემები - კეთილსინდისიერება, ერთგულება ქვეყნის, ოჯახისა და

შეფის~ წინაშე.

წარმატებულ ბიზნესობიექტს გააჩნია ხელმძღვანელობის მიერ დამტკიცებული, მკაცრად განსაზღვრული პერსონალის მართვის სტრუქტურა. თითოეული თანამდებობისათვის დგება პროფესიოგრაფა იმ კვალიფიციური და პირადი თვისებების ჩამონათვალი, რაც მოეთხოვება კანდიდატს.

დასავლეთის მოწინავე ქვეყნებში, ადამიანური რესურსების მენეჯმენტში კადრების სწორად შერჩევის პრობლემას უდიდესი ყურადღება ექცევა. ამ მხრივ ლიდერობს აშშ, სადაც შესაბამისი შერჩევის სისტემები ჩამოყალიბებულია ასეულობით პროფესიისათვის (Krylov, 1995).

პროფესიული სპეციფიკაცია მახასიათებლებისა და თვისებების ჩამონათვალია, რომელიც კონკრეტულ თანამდებობაზე მომუშავე პირს უნდა გააჩნდეს. მათ რიცხვს

განეკუთვნება: ასაკი, კვალიფიკაცია, გამოცდილება, პიროვნული და სპეციალური უნარ-ჩვევები და ა.შ.

პერსონალის უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი ასპექტები

პერსონალის უსაფრთხოება არის ღონისძიებათა ერთობლიობა, რომელიც მიმართულია თანამშრომელთა საქმიანობისთვის ისეთი პირობების შესაქმნელად, რაც უზრუნველყოფს კომპანიის წარმატებულ საქმიანობას. ერთიანი მენეჯმენტის სისტემაში აღნიშნული უშუალო კავშირში უნდა იყოს ისეთი ტექნოლოგიების რეალიზაციასთან, რაც უზრუნველყოფს მისი კომერციული საიდუმლოების დაცვას.

პერსონალის უსაფრთხოების ძირითადი ასპექტებია:

- კომპანიის თანამშრომლებზე პირადი ინფორმაციის მოძიება და შეფასება. ამის საფუძველზე მათთვის საიდუმლო ინფორმაციასთან წვდომაზე გადანყვეტილების მიღება
- პოტენციური გამონწვევების დროული იდენტიფიკაცია. მაგალითად: წარსული დანაშაულებრივი საქმიანობა, უარყოფითი მორალური თვისებები, კონკურენტებთან თანამშრომლობა და ა.შ
- კომპანიაში სოციალურ-ფსიქოლოგიური სიტუაციის შესწავლა და ადრეული ეტაპზე პრობლემების იდენტიფიცირება;
- პერსონალის ტრენინგი და ხარისხიანი კომუნიკაცია საიდუმლო მონაცემებთან დაკავშირებულ უსაფრთხოების გამონწვევებზე;
- თანამშრომლების საეჭვო ქმედების ყველა ფაქტის გამოაშკარავება, რამაც გამოიწვია კომპანიისთვის ზიანის (ფინანსური, რეპუტაციის) მიყენება;
- შრომითი დაავების გადანყვეტა ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულებების აღსრულებისა და თანამშრომლების მიერ სავარაუდო დარღვევების შესახებ;

პერსონალის შერჩევის მეთოდოლოგია

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პერსონალის შერჩევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ის დამოკიდებულია ბიზნესის ხასიათსა და მასშტაბზე. მონინავე კომპანიებში ჩამოყალიბებულია ვაკანსიებზე მისაღები პიროვნების კომპლექსური შემოწმების, აპრობირებული მეთოდოლოგია. აღნიშნულ სამუშაოებში, კადრების განყოფილებასთან ერთად, ჩართულია ფირმის უსაფრთხოების სამსახური.

მონაცემების შეგროვებისა და გადამოწმების მიზნით საჭიროა აგრეთვე გარე უწყებებთან კოორდინაცია. შესწავლის მაღალი ხარისხის უზრუნველსაყოფად თითოეული კანდიდატი გადის დანვრილებით, სკურპულოზურ შემოწმებას. აღნიშნული მეთოდოლოგია მოიცავს შემდეგ ეტაპებს (Krysin, 1999).

1. ოფიციალური ინფორმაციის შეგროვება და ფორმალური შემოწმება;
2. კომპლექსურ-ფსიქოლოგიური შესწავლა;
3. არაფორმალური შემოწმება და სუბიექტური ინფორმაციის შეგროვება;
4. გასაუბრება.

თანამშრომლების საიმედოობის შესახებ ინფორმაციის შესაგროვებლად ძირითადად გამოიყენება ოფიციალური სტრუქტურები, თუმცა, საჭიროების შემთხვევაში, საპასუხისმგებლო პოზიციებზე მისაღები პირებისათვის შეიძლება არაოფიციალური წყაროებიც იქნეს გამოყენებული.

მონაცემები გროვდება სოციალური ქსელებიდან, საგადასახადო სამსახურიდან, შინაგან საქმეთა სამინისტროდან, საკრედიტო ბიუროებიდან, სასამართლოებიდან და ა.შ. კანდიდატი მონმდება წარმოდგენილი და მის გარშემო არსებული დოკუმენტების ნამდვილობაზე, ვალების არსებობაზე, ე.წ. „შავ სიებზე“ მასთან დაკავშირებული მისამართებისა და ტელეფონების მიხედვით.

ტარდება მისი ფსიქოლოგიური პორტრეტის ანალიზი ისეთი მაჩვენებლების მიხედვით, როგორცაა: მიდრეკილებები, გატაცებები, სიმპატიები, კონკურენტ კომპანიასთან კავშირები, პირადი პრობლემები, მავნე ჩვევები და ა.შ.

კომერციული ინფორმაციის გაუონვის მთავარ საფრთხეს ქმნიან კონკურენტები, რომელთაც ყოველთვის აინტერესებთ: ვინ საქმიანობს აღნიშნულ ბაზარზე, თითოეულის შესაძლებლობები, ფინანსური პოტენციალი, პროდუქციის წარმოებისა და რეალიზაციის მასშტაბები, შენახვის ადგილი და გადაზიდვის დრო. აგრეთვე მონაცემები მომწოდებლებზე და ფირმის სხვა სუსტ და ძლიერ მხარეებზე. ფირმის ხელმძღვანელობის კავშირები და შესაძლებლობები, ხშირი ვიზიტორების ვინაობა და ა.შ.

მოწინავე კომპანიების ბიზნესპრაქტიკაში შემუშავებულია სპეციალური კრიტერიუმები ინფორმაციული უსაფრთხოების დონის შესაფასებლად. მნიშვნელოვანია ყველა დონეზე სარწმუნო ინფორმაციის დროული მიღება, რაც წარმატებული მენეჯმენტის საწინდარია.

არსებობს ინფორმაციის დაცვის აქტიური და პასიური მეთოდები. თუმცა, როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, იდეალური სისტემა, რაც გარანტიას იძლევა მის დაცვაზე, არ არსებობს. ნებისმიერი სისტემა შეიძლება იყოს გაშიფრული. ექსპერტული მონაცემებით მსოფლიოში, ტექნიკური საშუალებების გამოყენებით ხდება საიდუმლო ინფორმაციის 60%-ის მოპოვება, 40%-ის გადინებას ისევ ცოცხალი ადამიანები უზრუნველყოფენ.

პერსონალის მართვა გამონწვევაა, რომელიც უნდა გადაწყდეს კომპანიის ერთიანი მენეჯმენტის სისტემაში. უსაფრთხოების უზრუნველყოფი დანაყოფის სტრუქტურა და მუშაობის სპეციფიკა დამოკიდებულია ბიზნესის ხასიათსა და მასშტაბზე. ის ძირითადად შედგება ოთხი სტრუქტურული ერთეულისგან: 1. დაცვა; 2. ოპერატიული; 3. ინფორმაციულ-ანალიტიკური; 4. ტექნიკური. თითოეულში, ფირმის მასშტაბების და საქმიანობის სპეციფიკიდან გამომდინარე, შეიძლება დასაქმდეს 2-ან 15-მდე თანამშრომელი (Taras, 1996).

უსათრთხოების სამსახურის კვალიფიციურ სპეციალისტს უნდა შეეძლოს:

- შეიმუშაოს კომპლექსური ღონისძიებები ბიზნესობიექტის და მისი ხელმძღვანელების უსათრთხოების უზრუნველსაყოფად;
- განახორციელოს კონფიდენციალური ინფორმაციის დაცვის რეჟიმული ღონისძიებები;
- ფლობდეს და იყენებდეს დაკვირვების და მოსმენის ტექნიკურ და ტექნოლოგიურ საშუალებებს;
- წინ აღუდგეს ანალოგიური ღონისძიებების გატარებას კონკურენტების მხრიდან;
- ერკვეოდეს ფინანსურ ანგარიშგებაში;
- მოამზადოს მასალები პარტნიორთა ფინანსურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, კონკურენტების და პოტენციური კლიენტების შეფასებაზე;
- დაკავებული იყოს წესრიგისა და სამართალდარღვევების პროფილაქტიკით;
- ჩაატაროს ქურდობის, თაღლითობის, საბოტაჟის და ფინანსური დანაშაულობების შემთხვევების შიდა გამოძიება;
- მოახდინოს თანამშრომელთა საიმედოობის შემოწმება (მათ შორის ფარული);
- მოაგვაროს კონფლიქტები;
- გამოავლინოს და აღკვეთოს კონტრაგენტების (მომწოდებლები, კონტრაქტორები, ბანკები) მხრიდან მავნე ქმედებები;
- ითანამშრომლოს სამართალდამცავ ორგანოებთან დარღვევებისა და დანაშაულის შემთხვევების გამოძიებისთვის. ყოველივე აღნიშნულთან ერთად მნიშვნელოვანია უსათრთხოების დანაყოფის თანამშრომელი ღებულობდეს კომპანიასა და ქვეყანაში არსებულ საშუალო ხელფასთან შედარებით მაღალ ანაზღაურებას.

მეტად საპასუხისმგებლო პროცესია, უსათრთხოების სამსახურის ხელმძღვანელის შერჩევა, ვინაიდან მან უნდა იცოდეს ყველაფერი კომპანიის შესახებ მათ შორის – მისი სუსტი ადგილებიც, ასევე კარგი ურთიერთობა ჰქონდეს ხელმძღვანელობასთან და ა.შ. ასეთი პოზიციაზე უნდა შეირჩეს პიროვნება, რომელიც ყოველმხრივ სანდოა, ამავე დროს ბუნებრივია უნდა იყოს პროფესიონალი.

კანდიდატმა კარგად უნდა იცოდეს უსაფრთხოების სამსახურის ყველა ნიუანსი:

მუშაობა გარემომცველ გარემოსთან:

1. კონკურენტების შესწავლა. ინფორმაციის შეგროვება სპეციალურ მონაცემთა ბაზებიდან;
2. პარტნიორების საქმიანობის ანალიზი;
3. ანტიკრიმინალური პოლიტიკა - ობიექტის დაცვის საიმედო სისტემის აგება, უშუალო გარემომცველ გარემოზე ინფორმაციის შეგროვება და ანალიზი;
4. კოორდინაცია სამართალდამცავ სტრუქტურებთან, შესაბამისი ურთიერთობების დამყარება.

მუშაობა შიდა გარემოსთან:

1. კანდიდატების (მუშაობის) შესწავლა;
2. თანამშრომლებზე დაკვირვება;
3. რეჟიმული (დაცვის) ღონისძიების ორგანიზება;
4. სამრეწველო შპიონაჟის შემთხვევების პრევენცია და აღკვეთა;
5. კომერციული საიდუმლოების დაცვა, ინფორმაციის გაჟონვის არხების კონტროლი.

უსაფრთხოების სამსახურის მენეჯერი, ზემოთ აღწერილი შემთხვევების ტექნოლოგიის გარდა, დამატებით სკურპულოზურ შესწავლას გადის. (მაგალითად, როგორც ღია ფსიქოლოგიურ ასევე ფარულ, ირიბ, ასევე შენიღბულ ტესტირებას). გადის რამდენიმე გასაუბრებას, მათ შორის ფარულს. ყველაზე კარგია თუ აღნიშნული თანამდებობისათვის კანდიდატის აღზრდა მოხდება თავად კომპანიაში.

დასკვნა

საკადრო პოლიტიკას ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა ფირმის წარმატებაში. იგი იწყება პერსონალის გონივრული შერჩევით, შემდეგ კი საჭიროა სწორი მენეჯმენტი. უსაფრთხოების სისტემები ნაკლებ ექტურია „ადამიანისეული ფაქტორის“ გარეშე. სათანადო ღონეზე უნდა იყოს კორპორაციული დისციპლინა, პასუხისმგებლობა,

დაინტერესებისა და წახალისების ქმედითი სისტემა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კეთილსასურველ მორალურ კლიმატს.

ექსპერტების მონაცემებით, მაღალი კორპორაციული კულტურა 80%-ით ზრდის პრომის მწარმოებლურობას. ბიზნესის ეროვნული სკოლის პრეზიდენტის *კლაუს ედვარდის* აზრით, „მომავალი კონკურენცია არა მხოლოდ ხარისხისა და ფასების შეჯიბრია, ის ასევე ვლინდება ფირმის ორგანიზაციული კულტურის მდგომარეობით.“

(https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24797GSDR_report_2019.pdf)

საქართველოში თანამშრომლების შერჩევას თითქმის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ახლობლობას - ნათესავეებს, მეგობრებს, მეზობლებს და ა.შ. თუ „შინაური“ არაა, არც თუ იშვიათად გამოიყენება ანგარებაც, რაც განპირობებულია კონკურენციის დაბალი დონით. სწორედ ესეცაა ქართული კომპანიების ნაკლებ წარმატებულობის ერთ-ერთი მიზეზი. ევროკავშირის მონაცემებით, თაღლითობისა და თანამდებობის ბოროტად გამოყენების შემთხვევების 72% ხდება ნათესავეებისა და ახლობლების მიერ. ეს მაშინ, როცა ბიზნესში დასაქმებულებს ხშირად უწევთ კომერციულ საიდუმლოებასთან შეხება, რომელიც არცთუ იშვიათად კონკურენტი ფირმების ინტერესს წარმოადგენს, რაც ქმნის მნიშვნელოვან გამოწვევას კომპანიისთვის. შედეგად, გარდა საყოველთაოდ აღიარებული კვალიფიციური მონაცემებისა სულ უფრო მატულობს თანამშრომლების პირადი თვისებების მიმართ წაყენებული მოთხოვნები.

ლიტერატურა:

1. Moskvina L. (1999). New Social Measurements in the Modern World, ONS, N3, pp.24-32.
2. Sh.Veshapidze (2018). Ilia Chavchavadze's Concept of Nation's Common Welfare Focused on European Values. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS. – International Scientific Collection / Scientific editors: Y. Kozak T., Shengelia A., Gribincea.- Kyiv-CUL, pp.29- 36.
3. Becker G. (1983). Treatise of the Family, Oxf., 1983, pp.44;

4. <https://www.interpol.int/en/How-we-work/Capacity-building/INTERPOL-s-Global-Learning-Centre/E-learning-courses> /Last Viewed: January 20, 2021/;
5. <https://www.dol.gov/general/topic/statistics-> /last viewed on January 20, 2021/;
6. <http://www.businesspundit.com/10-most-notorious-acts-of-corporate-espionage/7/>/Last viewed: January 20, 2021/;
7. შაიჭაძე ნ. (2019). ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, თბილისი, გვ.374.
8. ოთინაშვილი რ. (2005). ეკონომიკური უსაფრთხოება, ანტიკრიმინალური ასპექტების ანალიზი თბილისი, გტუ –გვ.440.
9. Krylov A. (1995). The role of personnel services in securing business safety, M.-244p.;
10. Krysin A. (1999). Problems of safety and commercial structure in working with frames. M. pp. 356.
11. <https://it2b.ru/blog/arhiv/14.html>. /Last viewed: January 20, 2021.
12. Taras A. (1996). Safety of Business and Business. Minsk: "All".203p.13.
13. Nezhdanov I. Staffing Staff. WWW. itr. ru. /Last viewed: January 20, 2021.
14. შენგელია თ. (2011). საერთაშორისო ბიზნესი. თბილისი „უნივერსალი“ <http://www.bpa.ge/book/book53.pdf>

References:

1. Moskvina L. (1999). New Social Measurements in the Modern World, ONS, N3, pp.24-32.
2. Sh.Veshapidze (2018). Ilia Chavchavadze's Concept of Nation's Common Welfare Focused on European Values. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS. – International Scientific Collection / Scientific editors: Y. Kozak T. Shengelia A. Gribincea.- Kyiv-CUL, p.29- 36.
3. Becker G. (1983). Treatise of the Family, Oxf., 1983, p.44;
4. <https://www.interpol.int/en/How-we-work/Capacity-building/INTERPOL-s-Global-Learning-Centre/E-learning-courses> /Last Viewed: January 20, 2021/;
5. <https://www.dol.gov/general/topic/statistics-> /last viewed on January 20, 2021/;
6. <http://www.businesspundit.com/10-most-notorious-acts-of-corporate-espionage/7/>/Last viewed: January 20, 2021/;
7. Paichadze N. (2019). adamianuri resursebis menejmenti [Management of Human Resources.] Tb. pp. 374 In Georgian

8. Otinashvili R. (2005). ekonomikuri usaprtkheoba, anti kriminaluri aspektebis analizi [Economic Security, Anti-Criminal Aspects of Analysis. Tbilisi: GTU pp.440.] In Georgian.
9. Krylov A. (1995). The Role of Personnel Services in securing Business Safety, M. pp. 244.
10. Krysin A. (1999). Problems of Safety and Commercial Structure in Working with Frames. M. pp. 356.
11. <https://it2b.ru/blog/arhiv/14.html>. /Last viewed: January 20, 2021/
12. Taras A. (1996). Safety of Business and Business. Minsk: "All".203, pp.13
13. Nezhdanov I. Staffing Staff. WWW. itrb. ru. /Last viewed: January 20, 2021.
14. Shengelia, T. (2011). saertashoriso biznesi [International Business.] Tbilisi: Publishing House. "Universali". In Georgian. <http://www.bpa.ge/book/book53.pdf>

The Role of Staff in Business Security

Shota Veshapidze,

Associate professor, Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

Shota.veshapidze@tsu.ge

Ramaz Otinashvili,

Professor, Georgian Technical University

R.Otinashvili@gtu.ge

Georgia's gross domestic product fell by almost 6% in 2020 as a result of the Covid-19 pandemic. This poses a threat to both the public and private sectors of the economy. To overcome the challenges, it is important to increase the role of the firm's staff in ensuring business security. The selection of reliable employees has an ancient history; this problem arose when the first hired workers appeared. The resulting selection methods have undergone

many changes and improvements. Until recently, the emphasis had been on the professional training of staff and was defined by such formal marks as: education, qualifications, experience, etc. In modern times, the demands on the personal qualities of the employee have increased significantly as staff employed in the business often have to deal with information that may be of interest to competing firms.

Advanced companies have developed a proven, comprehensive methodology for checking eligibility for vacancies. The security service of the firm is involved in the mentioned works, together with the personnel department. Coordination with external agencies is required to collect and verify data. To ensure a high quality of study, each candidate undergoes a thorough, scrupulous examination.

In addition to general inspection technology, the head of the security service undergoes an additional scrupulous examination. Both open psychological testing and covert and indirect testing, as well as disguised testing, several interviews including covert. It is good if the candidate for the mentioned position will be brought up in the company itself.

In selecting employees in Georgia, closeness - relatives, friends, neighbors, etc. are crucial. If a person is not "close," lucre is often used as well. This is due to the low level of competition. This is one of the reasons why Georgian companies are less successful.

Keywords: *Business, information, staff, qualifications, company, competition, security, management.*

JEL Codes: *J4, J44, M54, M55*

აგროტურიზმის განვითარების უცხოური გამოცდილება და მისი გამოყენების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში

მურმან ცეცხლაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი.

murman.tsetskhladze@bsu.edu.ge

სალომე სულაბერიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი.

salome.sulaberidze@list.ru

ნაშრომში გაანალიზებულია აგროტურიზმის განვითარების უცხოური გამოცდილება და მისი გამოყენების შესაძლებლობები საქართველოში.

ფერმერების სოციალურ-ეკონომიკური პირობების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება შესაძლებელია აგროტურიზმში უცხოური გამოცდილების საქართველოს პოტენციურ შესაძლებლობებთან მისადაგებით, კერძოდ, სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოების ახალი ტექნოლოგიების ტრადიციულ მეთოდებთან სინთეზირებით, მომსახურების სერვისის გაუმჯობესება-დახვეწით, პროდუქციის დამზადება-გადამუშავება-შეფუთვა-მინოდების მონინავე მეთოდების დანერგვა-სრულყოფით.

ფერმერებისათვის უფრო მომგებიანი იქნება თუ მათ მიერ მონეული ნატურალური პროდუქტისაგან დამზადდება კერძები, გაიყიდება ნედლი პროდუქტი და ნახევარფაბრიკატები, ვთქვათ, რძის ნაწარმი და სხვ. ფერმერი ორიენტირებული უნდა იყოს როგორც პროდუქციის ხარისხზე, ასევე, მის რაოდენობაზე. ამისათვის

აუცილებელია, პირველ რიგში, განისაზღვროს საქართველოს რეგიონების აგროტურისტული რესურსები, შესწავლილ იქნეს ადგილობრივი ფერმერული მეურნეობები და მათი აგროტურისტული საქმიანობა.

უცხოური გამოცდილების გათვალისწინება, ადგილობრივი რესურსების ეფექტიანი გამოყენება და აგროტურიზმის სახელმწიფო მხარდაჭერა შესაძლებლობას იძლევა ერთიან სივრცეში შეიქმნას სასურველი ტურისტული გარემო, განვითარდეს სოფლის მეურნეობა, ტურიზმის სხვადასხვა მიმართულება, ინფრასტრუქტურა, გასართობი და საყოფაცხოვრებო მომსახურების ობიექტები, რაც კიდევ უფრო გაზრდის მოსახლეობის დასაქმებას და გააუმჯობესებს ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას.

საკვანძო სიტყვები: ტურიზმი, აგროტურიზმი, აგროტურისტი, ეკოლოგიური მდგრადობა, ეკონომიკური მდგრადობა.

შესავალი

აგროტურიზმის განვითარების პრობლემები მეტ-ნაკლებად შესწავლილია ქართველი და უცხოელი მეცნიერ-მკვლევარების მიერ. ქართველ ავტორთაგან აღსანიშნავია ე. ხარაიშვილის, მ. მეტრეველის, ლ. ყორღანაშვილის, ნ. ჩიხლაძის, გ. ბედიანაშვილის, ი. შალამბერიძის, გ. შანიძის, ნ. ჯაბნიძის, ც. ცეცხლაძის, ნ. ხახუბიას, ნ. სამჭკუაშვილის, ი. ახალბედაშვილის და სხვათა ნაშრომები. თუმცა, შესასწავლი ჯერ კიდევ ბევრია.

ნაშრომის ძირითადი მიზანია მსოფლიო გამოცდილების საფუძველზე წარმოვაჩინოთ აგროტურიზმის განვითარების პერსპექტივები და მისი ეკონომიკური მნიშვნელობა ქართველი ფერმერებისათვის.

თემის აქტუალურობა განაპირობა საქართველოში აგროტურიზმის განვითარების პერსპექტიულობამ – ხელსაყრელი ნიადაგ-კლიმატური პირობები, ზომიერი ჰავა, უხვი ჰიდროლოგიური რესურსები იძლევა მრავალფეროვანი სასოფლო-სამეურნეო

კულტურების (მეციტრუსეობა, მეჩაიეობა, კენკროვანი ხილის წარმოება და სხვ.) განვითარების შესაძლებლობას.

ფერმერული მეურნეობების ჩართვა ტურისტულ საქმიანობაში ერთ-ერთი წინგადადგმული ნაბიჯია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის. ამას ადასტურებს სხვა ქვეყნების გამოცდილებაც, კერძოდ, ევროპაში აგროტურების აქტიური განვითარების განმაპირობებელ ფაქტორებს შორის გადამწყვეტი იყო რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების აუცილებლობა, მათი პოტენციალის სრულყოფილად ათვისების შესაძლებლობები, დასაქმების დონის ამაღლება (შარაბიძე, 2019).

ეკონომიკური თვალსაზრისით, აგროტურიზმის განვითარების მხარდაჭერა ძირითადად განაპირობა ფერმერთა შემოსავლების გაზრდის პერსპექტივამ. ცნობილია, რომ სოფლის შრომისუნარიანი მოსახლეობის ქალაქებში გადინებას სოფლის მოსახლეობის შემცირება და სოფლის მეურნეობიდან შემოსავლების კლება მოჰყვება, ამასთან, ბაზარზე შეიქმნა ნატურალური პროდუქტების დეფიციტი. ტურისტების სურვილმა – დაესვენათ ბუნებრივ გარემოში და შეძლებოდათ ნატურალური პროდუქტების დაგემოვნება, ხელი შეუწყო სოფლიდან მიგრაციის პროცესის შემცირებას და აგროტურიზმის, როგორც სპეციფიკური დარგის ჩამოყალიბება-განვითარებას, რამაც დასაქმების ახალი შესაძლებლობა მისცა ადგილობრივ მოსახლეობას და გააუმჯობესა მათი ცხოვრების პირობები.

უცხოური გამოცდილებიდან გამომდინარე, საგულისხმოა, რომ აგროტურისტები მხოლოდ სოფლის მეურნეობით არ ინტერესდებიან. ტურიზმის ამ სახეობის მიმდევრები ხშირად აქტიური და გამოცდილი მოგზაურები არიან. ამიტომ, მასპინძლებმა მათ უნდა შეთავაზონ ახლომდებარე ღირსშესანიშნაობათა დათვალიერება, ბუნებაში გასეირნება და სხვა აქტივობა (შარაბიძე, 2019,6).

აგროტურიზმის მნიშვნელობა და მისი ჩამოყალიბების სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები

აგროტურიზმი, როგორც ტურიზმის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება, XX საუკუნის მეორე ნახევარში ევროპის დიდ ინდუსტრიულ ქვეყნებში ჩამოყალიბდა. სოფელში დასვენების მსურველთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, სოფლიდან ინდუსტრიულ ქალაქებში ჩასული მოსახლეობის მესამე თაობა იყო, რომლებიც არჩევდნენ მიმზიდველ, მყუდრო რეგიონებს საზღვარგარეთ, იხდიდნენ ქირას. შესაბამისად, მასპინძელ ოჯახებს უჩნდებოდათ შემოსავალი.

ასე, რომ აგროტურიზმის განვითარებაზე მხარდაჭერა ძირითადად განაპირობა ფერმერთა შემოსავლების გაზრდის პერსპექტივამ. ცნობილია, რომ იტალიაში სახელმწიფომ სპეციალური კანონიც კი შეიმუშავა, რომელიც ამგვარი საქმიანობით დაკავებულ გლეხებს გარკვეულ შეღავათებს ანიჭებდა. მთავარი პირობა, რომელსაც აგროტურისტულ ქსელში გაერთიანებული გლეხი უნდა აკმაყოფილებდეს, არის ის, რომ იგი არ უნდა იყოს მონყვეტილი საკუთარ ფერმას და საკუთარ საქმიანობას.

ტექნოლოგიურმა პროგრესმა გაამარტივა დასვენება ფერმერულ მეურნეობებში. მაგ.: 1920-იანი წლებიდან ავტომობილების გამოგონებამ და ფერმაში ტექნიკური სიახლეების დანერგვამ, გაზარდა შრომის მწარმოებლურობა, გამოათავისუფლა მუშახელი და გაამარტივა შრომა. 30-40-იან წლებში, დიდი დეპრესიისა და მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, აგროტურისტულ პროდუქტზე მოთხოვნა კიდევ უფრო გაიზარდა. XX საუკუნის 50-70-იან წლებში ევროპის ცალკეული რეგიონის სოფლებსა და ქალაქის გარეუბნებში დაიწყო ტურისტული ნაკადების ზრდა (კეკოშვილი... 2016,66).

თანამედროვე ეტაპზე ევროპაში აგროტურიზმი კარგად არის განვითარებული. ამ დარგს, ხშირად, ეკონომიკური კრიზისიც თითქმის ვერაფერს აკლებს. მაგ., როცა იტალიაში ეკონომიკურმა კრიზისმა შეამცირა სხვადასხვა სფეროს შემოსავალი,

აგროტურიზმში ჩართული ფერმერების შემოსავალი უცვლელი დარჩა (ტუხაშვილი 2014,24).

კორონავირუსის პანდემიის დროს, რა თქმა უნდა ეკონომიკის თითქმის ყველა დარგმა განიცადა კრიზისი და მათ შორის აგროტურიზმაც, მაგრამ აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ბევრმა ოჯახმა ქალაქიდან სოფელს შეაფარა თავი. ამან კი სასოფლო - სამეურნეო საქმიანობაში უფრო მეტ ადამიანის ჩართვას შეუწყო ხელი, რამაც შესაძლოა აგროტურიზმის პერსპექტივებიც გაზარდოს (ტურიზმის,2020:1).

აგროტურიზმი, მსოფლიო ტურისტული ორგანიზაციის შეფასებით, ტურიზმის განვითარების სტრატეგიული მიმართულებების ხუთეულში შედის და პოპულარობის მიხედვით, მეორე ადგილზეა საზღვაო ტურიზმის შემდეგ. იმავე ორგანიზაციის მონაცემებით, აგროტურიზმიდან შემოსული თანხა ევროპაში მთლიანი შემოსავლის დაახლოებით 20-30%-ს შეადგენს (ჭყონიძე... 2019,1).

ევროპის აგროტურიზმის ფედერაციის (EuroGites) მონაცემებით, ევროპის 27 ქვეყანაში განთავსებულია 100 ათასზე მეტი ტურისტული ობიექტი. ბრიტანელი ფერმერების დაახლოებით 60%-ის ძირითადი შემოსავალი აგროტურიზმიდან შემოსული თანხაა. აშშ-სა და პოლონეთში კი ამ ბიზნესით ფერმერების 13% ცხოვრობს (ჭყონიძე... 2019,2).

ევროპის ქვეყნებში აგროტურიზმის წარმატებით განვითარება ძირითადად განპირობებულია სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება-გადამუშავების ხელშეწყობით, რაც საქართველოში ნაკლებად ხდება. თუმცა, აუცილებელია სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებისა და აგროტურიზმის ერთობლივად განვითარება, რაც, თავის მხრივ, შექმნის პირობებს, რომ სოფლის მოსახლეობამ შეძლოს საკუთარი პროდუქტის რეალიზაცია და დამატებითი შემოსავლის მიღება. დამატებითი სამუშაო ადგილების გაჩენის შემთხვევაში კი, ადგილობრივ მოსახლეობას აღარ მოუწევს

სამუშაოს ძიება საზღვარგარეთ, რაც შეამცირებს მიგრაციას. აღნიშნულ პროცესებს მოჰყვება ინფრასტრუქტურის განვითარება და ცხოვრების დონის ამაღლება.

აღნიშნული ღონისძიებების განხორციელების შესაძლებლობა უდავოა, რასაც ადასტურებს სხვა ქვეყნების გამოცდილება ამ დარგში.

აგროტურიზმის განვითარების მოდელები და ტენდენციები მსოფლიოში

აგროტურიზმის მიმართულებით XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე მსოფლიოში გამოიკვეთა ლიდერი ქვეყნები, რომელთა შორისაა იტალია, საფრანგეთი, ნიდერლანდები, კვიპროსი, საბერძნეთი და სხვ. თითოეულ ქვეყანას მისთვის დამახასიათებელი თავისებურება და აგრორესურსი გააჩნია, რითაც განსაკუთრებით საინტერესოა ვიზიტორებისათვის (ლობუანიძე, 2010).

დღეისათვის შეიძლება გამოიყოს აგროტურიზმის განვითარების რამდენიმე მოდელი:

პირველი მიმართულების მოდელები დამახასიათებელია განვითარებული ქვეყნებისათვის, სადაც აგროტურიზმი ვითარდება სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პარალელურად. ეს მიმართულება დამახასიათებელია საფრანგეთის, იტალიისა და ნიდერლანდებისათვის (ქველაძე ... 2013, 485).

აგროტურიზმის ფრანგულ მოდელში სოფლის ტურიზმის ძირითადი ელემენტია კულინარია და მეღვინეობა. ამ მოდელის მიხედვით ტურისტებს თავაზობენ ცალკე სახლს, ადგილობრივი სამზარეულოს სრულ ნაკრებს და, რა თქმა უნდა, მარნის ღვინის დაგემოვნების შესაძლებლობას. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყოველი ფერმერი საკუთარი მარკის ღვინოს აწარმოებს, მრავალფეროვნება დიდია. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ ფრანგული სოფლის ტურიზმი მხოლოდ ღვინოს არ ეფუძნება, პოპულარულია კონიაკისა და ყველის ფერმერული ტურებიც.

აგროტურიზმის იტალიური მოდელი ფრანგულ მოდელს ჰგავს, მაგრამ საკუთარი თავისებურებებიც ახასიათებს. კერძოდ, კულინარიულ ტურებთან ერთად თავაზობენ გასართობ ტურებს, რომლის ძირითადი მიმართულებაა ისტორიული ღირშესანიშნაობების დათვალიერება. გარდა ამისა, პოპულარულია ფიზიკური დატვირთვების - სპორტის სხვადასხვა სახეობის შეთავაზება (შარაბიძე, 2019:17).

სწორედ ასეთი ტრადიციული მოდელები ჩაისახა და აქტიურად ვითარდება ევროპაში. თუმცა, არ შეიძლება ითქვას, რომ ცალკეულ ქვეყანაში მხოლოდ ერთი კონკრეტული მოდელი არსებობს. უბრალოდ, ფერმერული მეურნეობების დიდი ნაწილი ტრადიციულ მოდელს იყენებს. მაგალითად, გერმანიაში არსებობს ბრიტანული მოდელით მომუშავე ფერმებიც, ზოგჯერ გვხვდება შერეული ტიპიც. ბუნებრივია, კონკრეტული გადაწყვეტილება მოდელის შერჩევის თაობაზე ტურისტების მოთხოვნებზეა დამოკიდებული (შარაბიძე, 2019,18).

აგროტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით, საფრანგეთსა და იტალიას არ ჩამოუვარდება ნიდერლანდები. ის აგროტურიზმის დარგის ერთ-ერთ ფუძემდებლად ითვლება. ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ნიდერლანდები მსოფლიოში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ტრადიციული და მსხვილი მწარმოებელია.

სოფლები ნიდერლანდებში – ეს არის დაბალი სახლები ფერმასთან ერთად. ფერმაში დასვენება და ტრადიციული სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციის უახლესი ტექნოლოგიებით წარმოებას უკავშირდება.

ნიდერლანდებში აგროტურისტული საცხოვრებლის სახელმწიფო სტანდარტი არ არსებობს. მომსახურების ხარისხზე თავად აგროტურიზმის ობიექტების მფლობელები ზრუნავენ. მაგალითად, ნიდერლანდებისათვის დამახასიათებელი აგროტურისტული ობიექტი „ყველის სახლი“ - ეს არის კერძო სახლი, კოტეჯი ან ფერმა, სადაც სტუმარს საშუალება ეძლევა დატკბეს სოფლის იდილიური გარემოთი და ამავე დროს აითვისოს

ცნობილი ჰოლანდიური ყველის დამზადების ტექნოლოგია. სტუმარს აცნობენ ყველის ხარშვის ყველა საიდუმლოს, რის საფუძველზეც მას შეუძლია მისთვის სასურველი რეცეპტით ყველის წარმოება.

ნიდერლანდებში აგროტურიზმის განვითარებაში საკუთარი წვლილი შეაქვთ აგრო და ეკოტურიზმის ხელშეწყობის ევროპული ცენტრის ასოციაციებს (ECEAT). თავად ნიდერლანდების აგროტურისტული სახლები და კოტეჯები სოფლის სასტუმროს ჰგავს, სადაც ტურისტს თავაზობენ საცხოვრებელ ნომერს და საუზმეს. ამასთან, დამსვენებელს შესაძლებლობა ეძლევა მოუაროს ცხვარს, ძროხას ან ღორს. ასეთი კარ-მიდამოები პოპულარულია ოჯახით დასვენების მსურველთა და მეგაპოლისის ხმაურით გადაღლილ ვიზიტორებს შორის (შარაბიძე, 2019, 48).

როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ ქვეყნებში აგროტურიზმის განვითარება დაკავშირებულია სოფლის მეურნეობისა და გადამამუშავებელი წარმოების განვითარებასთან. ვფიქრობთ, ანალოგიური ღონისძიებების გატარება მნიშვნელოვანი იქნება ლანჩხუთის აგროტურიზმისთვისაც, რადგან თითო-ორი საწარმო და გადამამუშავებელი ობიექტი, ისიც მომხმარებელთა მცირე სეგმენტზე გათვლილი, მცირე შემოსავლის მომცემია. ასევე, აუცილებელია სოფლის მეურნეობის საწარმოების აღდგენა-განვითარება და მისი დაკავშირება ტურიზმთან.

მეორე მიმართულების მოდელები დამახასიათებელია იმ ქვეყნებისათვის, რომლებიც საერთაშორისო ტურიზმზე არიან სპეციალიზებული. მაგ., ასეთი ქვეყანაა კვიპროსი (ქველაძე ... 2013, 485).

კვიპროსში აგროტურისტული პროგრამა ამოქმედდა 1991 წლიდან მთავრობის სრული მხარდაჭერით. ამ პროგრამამ მოიცვა 270 სოფელი. მუშაობდნენ არქიტექტორები და რესტავრატორები, რათა ძველი იერი დაებრუნებინათ სოფლებისთვის. სოფლის მოსახლეობისა და იმ მესაკუთრეთათვის, რომლებმაც 1989 წლამდე სოფლად შეიძინეს უძრავი ქონება, გაიცა ინვესტიცია, რათა მათ დაეწყათ

მზადება აგროტურისტთა მისაღებად. შეიქმნა კვიპროსის აგროტურისტული კომპანია - აგროტურისტული ობიექტების მფლობელთა ასოციაცია, რომელიც ორგანიზებულად უძღვება ერთიან მარკეტინგულ და სარეკლამო კამპანიას, ახორციელებს დაჯავშნის ცენტრალიზებულ სისტემას, უზრუნველყოფს საინფორმაციო მასალის დამუშავებას და მის განთავსებას ერთიან ვებ-გვერდზე. ტურისტები ჩამოდიან ძირითადად ბრიტანეთიდან, ავსტრიიდან და გერმანიიდან (შარაბიძე, 2019,57). ადგილობრივი ხელისუფლება აქტიურად ეხმარება იმ ოჯახებს, რომლებმაც სოფლად ტურისტების მიღება გადანწყვიტეს.

ვფიქრობთ, ჩვენს სინამდვილეშიც აუცილებელია ადგილობრივმა თვითმმართველმა ერთეულებმა შეადგინონ აგროტურიზმის განვითარების გეგმა, ადგილზე გაეცნონ ფერმერების მუშაობას და დაეხმარონ არსებული პრობლემების გადაჭრაში.

აგროტურიზმის დაგეგმვა და განვითარება უნდა მოხდეს მდგრადი განვითარების სამი ძირითადი პრინციპის გათვალისწინებით:

- **ეკოლოგიური მდგრადობა** - უზრუნველყოფს ბიომრავალფეროვნების და ბიოლოგიური რესურსების ერთობლივ განვითარებას;
- **სოციალური და კულტურული მდგრადობა** - უზრუნველყოფს ისეთ მდგრადობას, რომლის დროსაც ადამიანების ცხოვრება, მათი ერთობლივი კულტურა და ფასეულობები ყოველმხრივ დაცულია, კულტურული თვითმყოფადობა შენარჩუნებული;
- **ეკონომიკური მდგრადობა** - უზრუნველყოფს განვითარების ეკონომიკურ ეფექტიანობას, როცა რესურსების გამოყენების არჩეული მეთოდი ამ რესურსების მომავალი თაობებისათვის გამოყენების გარანტიას იძლევა (ვადაჭკორია... 2011,154-155).

ამ მხრივ, საინტერესოა ლატვიის მაგალითი, სადაც აგროტურიზმი რეგულირდება მთავრობის დადგენილებით სოფლად ტურიზმის განვითარების ხელშეწყობის შესახებ, რომლის ძირითადი მიზანია სოფლის ტურიზმის სხვადასხვა სერვისის პროვაიდერთა შორის თანამშრომლობის განვითარება, მარკეტინგული აქტივობის წახალისება ტურისტების მოსაზიდად. ლატვიაში აგროტურიზმის შესახებ კანონი სახელმწიფოს ავალდებულებს თავისი წვლილი შეიტანოს სოფლის მდგრად სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში, კულტურული გარემოს შენარჩუნებაში, ტურიზმისა და ეკოტურიზმის ხელშეწყობაში (ფხაკაძე 2020, 10-11).

მესამე მიმართულების მოდელები დამახასიათებელია ტროპიკული და განვითარებადი ქვეყნებისათვის, სადაც აგროტურიზმი ვითარდება სასოფლო-სამეურნეო პარკების საშუალებით. მაგ., მალაიზიის აგროტურიზმის ერთ-ერთი მთავარი ობიექტია ახალი ტიპის ბოტანიკური ბაღი-ქალაქი - შაჰ-ალამის სასოფლო-სამეურნეო პარკი. ის 1986 წელს გაიხსნა და ერთ-ერთი უდიდესი ბაღია მსოფლიოში. მისი ფართობი რამდენიმე ათას ჰა-ს შეადგენს. თვალწარმტაცი ტროპიკული ტყეებით, ხეხილისა და ბოსტნეულის პლანტაციებით. ბაღში არსებობს თემატური ზონები - სანელებლებისა და ორქვიდების, კაქტუსებისა და სოკოების ბაღები, ბამბუკების ტყე. შესაძლებელია თევზაობაც (შარაბიძე 2019, 71-72).

მოყვანილი მაგალითიდან გამომდინარეობს, რომ სოფლად ტურიზმის განვითარება ხელს უწყობს ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, რეკრეაციული ზონებისა და პარკების შექმნას, რაც განაპირობებს ეკოლოგიურად სუფთა ტურისტული პროდუქტის მიღებას. ანალოგიური რამ შეიძლება მოეწყოს საქართველოშიც, მაგალითად: რაც შეიძლება ითვალისწინებდეს კოლხეთის ეროვნული პარკის (იმნათის უბნის) დათვალიერებას, კატერით გასეირნებასა და თევზაობას, აგრეთვე, იქვე, მახლობლად მცხოვრები გრიგოლეთის რომელიმე ფერმერის ოჯახში განთავსებასა და კვებას. აღნიშნული მოდელების გარდა, მნიშვნელოვანია ამ მიმართულებით

პოსტსაბჭოთა ქვეყნების, კერძოდ, ბელარუსის გამოცდილების შესწავლა: აგროტურიზმის განვითარება ბელარუსში 2004 წლიდან დაიწყო. 2006 წლისათვის ქვეყანაში უკვე 34 აგროტურისტული კარ-მიდამო იყო, 2019 წლისათვის მათი რაოდენობა 1 000-ს მიუახლოვდა.

ბელარუსში აგროსასტუმროების კომფორტის დონის შეფასება მათთვის ვარსკვლავების მინიჭების იდენტურია. ვარსკვლავების ნაცვლად ხდება „მამლაყინების“ მინიჭება, რომელთა მაქსიმალური რაოდენობა ოთხია.

აგროტურიზმის განვითარების წარმატებული მაგალითია სოფელი კომაროვო. ამ სოფელში აღდგენილ იქნა ძველი თავადისეული სახლი, გაშენდა პარკი, მოეწყო ბლინების საცხობი. სტუმრებს ინვევენ ფოლკლორულ სტილში საღამოების მოსაწყობად, რუსულ აბანოში საბანაოდ, ბლინების დასაგემოვნებლად. აგრო კარ-მიდამო „კომაროვო“ დღეისათვის ბელარუსში ყველაზე პოპულარული ობიექტია, სადაც აგროტურისტებისათვის საცხოვრებლის ფართო არჩევანია. ტურისტებმა ღამის გასათევად შეიძლება აირჩიონ სოფლის უბრალო ქოხი, რომლის პატრონი ქსოვს კალათებს და აწყობს გასეირნებას ბაიდარებით მდინარე ნემანზე; ან კიდევ, ისარგებლონ მეთევზის საცხოვრებელში არსებული მომსახურების სრული კომპლექტით (ბადები, ანკესები და სხვ.), ასევე ველოსიპედსა და თოვლმავალს; ან კიდევ, სამსართულიანი კოტეჯებით - ეროვნული სამზარეულოთი, ხალხური ანსამბლების ანიმაციებითა და მეთუნეების ახელავის დემონსტრირებით.

ბელარუსი აგრარული ქვეყანაა მდიდარი ტრადიციებით, სადაც წარმართული წეს-ჩვეულებები გადახლართულია ქრისტიანულ რიტუალებთან. ამ თავისებურებას ფართოდ იყენებენ აგროტურების ორგანიზებისას (შარაბიძე 2019, 67-69).

ქვეყანაში აგროტურიზმის განვითარების ძირითად საფუძვლად თვალწარმტაცი ბუნება, ეროვნული ტრადიციები, უხვი და ნოყიერი ტრადიციული სამზარეულო, გულდია და სტუმართმოყვარე ხალხი მიიჩნევა, რაც ნიშანდობლივია გურიისათვისაც. მაგრამ

აქაურ ფერმერებს არ აქვთ მონყობილი შესაფერისი გარემო ტურისტების მისაღებად, ასევე, შესაბამისი ცოდნა და გამოცდილება ამ საქმიანობაში.

გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია ფერმერები ტურისტებს გაუმასპინძლდნენ ეკოლოგიურად სუფთა სოფლის ნობათით, რისთვისაც საჭიროა როგორც სოფლის მეურნეობის განვითარება, ასევე სოფლის პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხზე ორიენტირება. მომსახურების ხარისხში იგულისხმება როგორც ეკოლოგიურად სუფთა საკვების მიწოდება ტურისტებისათვის, ასევე განთავსების ობიექტში სრული კომფორტის შექმნა, მომსახურების პროცესის დახვეწა-გაუმჯობესება.

მაგალითად, მსოფლიოს ქვეყნებში, სადაც აგროტურიზმი მაღალ დონეზე განვითარებულია, ფერმერი ორიენტირებულია იმაზე, რომ ტურისტი დააინტერესოს თავის ფერმაში წარმოებული პროდუქტით. მაგრამ თუ იქ ფერმერები ამას აღწევენ შესაბამისად გამართული ინფრასტრუქტურით, საქართველოს სხვადასხვა სოფლებში ჯერჯერობით არ არის თანამედროვე მოთხოვნების შესაფერისი პირობები. მოუწესრიგებელია ინფრასტრუქტურა, აღსადგენია სოფლის მეურნეობა, აგროწარმოება, რის გარეშეც ვერ განვითარებთ აგროტურიზმს და ვერ მივიღებთ სასურველ შედეგს.

საქართველოს რეგიონებს აქვს აგროტურიზმის განვითარების კარგი შესაძლებლობები, როგორც ადგილობრივი ასევე საერთაშორისო აგროტურიზმის ბაზრისთვის. მაგალითად, ბორჯომ-ხარაგაულის მიმდებარე ტერიტორია, როგორც არის ტაბანყური, აბასთუმანი, ბორჯომის პლატო, გუჯარეთის ხეობა, მარელისი (ხარაგაულში), ასევე შიდა და ქვემო ქართლის სოფლები, ზემო იმერეთი (ტყიბული და თერჯოლის მუნიციპალიტეტები), ზემო აჭარა და გურია.

გასათვალისწინებელია ამ რეგიონების უპირატესობა: მოსახლეობის რაოდენობით, სოფლების აქტიური ფერმერული მეურნეობები, აგროტურისტული

პოტენციალი - მულტიკულტურული გარემო (განსაკუთრებით ზემო აჭარა, ჯავახეთი), ნაკლებად გადატვირთული ტურისტული ბილიკები (ხარტიშვილი, 2020:29).

თუმცა, ვერ ხერხდება აგროტურიზმის განვითარების უცხოური გამოცდილების გამოყენება, რადგან ის მოითხოვს სახელმწიფო სტრუქტურებიდან მეტ ყურადღებას და დახმარებას.

სოფლის სხვადასხვა ქვეყანაში აგროტურიზმის განვითარებაზე მსჯელობისას ასევე, საინტერესოა აგროკულტურული მუზეუმების ისტორია. პირველად ის 1896 წელს ბუდაპეშტში დაარსდა, სადაც წარმოდგენილია უნგრეთის სოფლის მეურნეობის ისტორია დასაბამიდან დღემდე.

მისაბაძია ამ მხრივ დიდი ბრიტანეთი და განსაკუთრებით ირლანდია, სადაც სოფლის მეურნეობის 120 მუზეუმი ქვეყნის თითქმის ყველა წერტილში. აშშ-ში კი არსებობს ყველაზე დიდი ცენტრალური - ვაშინგტონის სოფლის მეურნეობის მუზეუმი, სადაც წარმოდგენილია 150-ზე მეტი ანტიკური ტრაქტორი, 1 000 ცალზე მეტი ისტორიული მანქანა და ათასობით ჰა-ზე გამოფენილია ექსპონატები, რაც წარმატებს ფერმერული მეურნეობის განვითარებას ბოლო 100 წლის განმავლობაში (საჩალელი... 2018,55).

ამის გათვალისწინებით, საქართველოს რეგიონებში სასურველია შეიქმნას აგროკულტურული მუზეუმები, სადაც თითოეული კუთხისათვის დამახასიათებელი მეურნეობის ისტორიის გაცნობისა და პროდუქტის დამუშავება - დამზადების ტექნოლოგიის გაცნობის შესაძლებლობა იქნება ტურისტებისათვის. სასოფლო-სამეურნეო და აგრომუზეუმებს შეუძლიათ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულონ როგორც საერთაშორისო ტურიზმის განვითარებაში, ასევე საქართველოში ადგილობრივი მოსახლეობისათვის აგროკულტურული ისტორიის დაცვასა და შენარჩუნებაში.

არსებული გამოწვევებიდან გამომდინარე, აგროტურისტებს შეგვიძლია შევთავაზოთ, როგორც ცნობილი „ღვინის გზის“ ტური, ასევე „ჩაის გზის“ ტურიც. მაგალითად გურიის რეგიონში, არსებობს ტურისტული პროექტი „ჩაის გზა“.

აღნიშნული პროექტი, გაეროს განვითარების პროგრამა (UNDP) და შვეიცარიისა და ავსტრიის მთავრობების დახმარებით 2019 წლიდან ხორციელდება.

თუმცა აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოში, ჩაის დაყენებისა და სმის მაღალი კულტურა არ არის ფეხმოკიდებული. შეგვიძლია გამოცდილება ამ მიმართულებით გავიზიაროთ ისეთი ქვეყნებიდან, როგორცაა ჩინეთი, ინდოეთი, თურქეთი და სხვა, სადაც ჩაი სუფრის ისეთივე განუყოფელი ნაწილია, როგორც ქართველებისათვის ღვინო. რადგან ტურისტს მომსახურების პროცესიც ხიბლავს და აინტერესებს.

დასკვნა

ყოველივე ზემოთაღნიშნულიდან გამომდინარეობს, რომ საქართველოს აქვს მნიშვნელოვანი აგროტურისტული რესურსები, ოღონდ აუცილებელია მისი განვითარება სოფლის მეურნეობასთან მჭიდრო კავშირში, აგრეთვე, აუცილებელია ადგილობრივი თვითმმართველი ორგანოებისა და აგრობიზნესცენტრის კომუნიკაცია ადგილობრივ ფერმერებთან. სწორედ მათი საშუალებით უნდა მოხდეს ფერმერების ინფორმირება და ჩართულობა სასოფლო-სამეურნეო პროექტებში, რათა მიიღონ ფინანსური რესურსები მომავალში წარმატებული საქმიანობისათვის.

აგროტურიზმის უცხოური გამოცდილებისა და კვლევის შედეგების ანალიზიდან გამომდინარეობს, რომ აუცილებელია საქართველოში ცალკეული მუნიციპალიტეტის დონეზე განხორციელდეს აგროტურიზმის დაგეგმვა და მართვა, რაც უნდა ითვალისწინებდეს როგორც ეკოლოგიურ და სოციალურ, ასევე, ეკონომიკურ მდგრადობის პრინციპებს.

აგროტურიზმის განვითარების პოტენციალის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, საქართველოში აუცილებელია გატარდეს შემდეგი ღონისძიებები:

- სოფლის მეურნეობისა და ტურიზმის სფეროს ურთიერთკავშირით განვითარება;
- სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება-გადამუშავების ობიექტების აღდგენა ან შექმნა;
- ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს შენარჩუნება, დაცვა, ბალ-პარკების შექმნა;
- აგროტურისტული მარშრუტების ორგანიზება, რითაც გათვალისწინებული იქნება ტურისტების როგორც ფერმერულ საქმიანობებში ჩართვა, ასევე დამატებითი შემეცნებითი თუ გასართობი ღონისძიებებით მათი დატვირთვა;
- ტურისტული პროდუქტის ორიენტირება როგორც რაოდენობაზე, ასევე ხარისხზე;
- მარკეტინგული ღონისძიებების ორგანიზება და ფინანსური რესურსების მოზიდვა გრანტების, პროექტებისა და ინვესტიციების სახით.

გარდა ამისა, საჭიროა შესაბამისი გარემო-პირობების შექმნა ტურისტებისათვის: განსახლება, კვება, ჰიგიენური ნორმების დაცვა და ფიზიკური უსაფრთხოება. შესთავაზონ საინტერესო პროგრამები, მათ შორის გასართობი, როგორცაა თევზაობა, ექსკურსიები ღვინის სარდაფებში, ყველის დამზადება, მეურნეობაში მუშაობა, საკვების დამზადება - კულინარიული მასტერკლასების გამართვა, ეთნო და აგრო-ტურების მონცობა.

ლიტერატურა:

1. ბედიანაშვილი გ. - რეგიონალური სოციალურ-ეკონომიკური სისტემები და ქვეყნის ტერიტორიული სტრუქტურა ადგილობრივი თვითმმართველობისა და სამეწარმეო საქმიანობის მოდერნიზაციის კონტექსტში - რეგიონალური მიმოხილვა - სამეცნიერო მასალები-14(2018/2019),

https://search.proquest.com/openview/8046330b21fa0fc6fc14a4ac6e46eb3b/1?pqorigsite=gsc_holar&cbl=2034462

2. ვადაჭკორია მ., ოქროცვარიძე ა., ოქროცვარიძე ლ. (2011). ტურიზმისა და მასპინძლობის მენეჯმენტი. თბილისი გვ. 154-155.
3. კეკოშვილი დ., ბაკურაძე ნ. (2016). აგროტურისტული საქმიანობის უცხოური გამოცდილება და მისი რეალიზაციის პერსპექტივები საქართველოში. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის თბილისის კონფერენცია „ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და მსოფლიო გამოცდილება“. თბილისი, გვ. 66.
4. კოჭლამაზაშვილი ი., კაკულია ნ. (2015). მეჩაიეობა საქართველოში: ღირებულებათა ჯაჭვის ანალიზი.
5. http://enpard.ge/ge/wp-content/uploads/2015/05/TeaValueChainAnalysis_GEO.pdf/ ბოლო ნახვა 05.02.2021.
6. ლობჯანიძე მ. (2010). აგროტურიზმის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები და გადაჭრის გზები. II საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „ტურიზმი, ეკონომიკა და ბიზნესი“. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ბათუმი.
7. სსიპ – საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია, ტურისტების რაოდენობა 2019-2020 წ.წ. <https://gnta.ge/ge/>;
8. საჩალელი ნ., ქობლიანიძე თ. ინოვაციები აგროტურიზმში. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის თბილისის კონფერენცია „ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და სტრატეგიული მიზნები“. თბილისი 2018, გვ. 55.
9. სოხაძე ა., მიქანაძე გ., მოსიაშვილი თ. ჩაის ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის თბილისის

კონფერენცია „ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში და სტრატეგიული მიზნები“.თბილისი 2018, გვ. 60.

10. ტუხიაშვილი ე. „დამატებითი შანსი მცირე ფერმერებისთვის“. გაზეთი „კვირის პალიტრა“. N 5, თბილისი. 2014.
11. ფხაკაძე თ. (2020). აგრარული ტურიზმის ხელშეწყობა. <https://info.parliament.ge/file/1/BillPackageContent/29156/> ბოლო ნახვა 01.12.2020.
12. ქველაძე ქ., ხუსკივაძე მ. (2013). აგროტურიზმის გავლენა რეგიონების აგროეკონომიკურ პოლიტიკაზე. II საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „ბიოეკონომიკა და სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარება“. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი. გვ.484-490.
13. შარაბიძე ნ. (2019). აგროტურიზმი, ტურიზმი სოფლად. გამომცემლობა აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
14. ჩიხლაძე ნ., დეისაძე ე. (2020). აგროპროდუქციის წარმოების შესაძლებლობები იმერეთის რეგიონში. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე. N2(16). გვ. 198-208. <https://moambe.atsu.edu.ge/edition/gamocema16/358--.html>;
15. ჩიხლაძე ნ., კოლუაშვილი პ. (2019). „სოფლად ნუ ჩაკლავ სიცოცხლეს, ქალაქი წავიხდებო“. ურნ. „ეკონომისტი“,N4. <http://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge>
16. ჩიხლაძე ნ., ვალიშვილი თ. (2015). ქუთაისის ტურიზმის პოტენციალის და მისი შემოგარენის ტერიტორიის საკითხზე. ოვიდიუსის უნივერსიტეტის ანალიზი, სერია ეკონომიკური მეცნიერებები. 2015, ტ. 15 გამოცემა 1, გვ. 474-478. http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/ENG/2015/ANALE%20vol%2015_issue_1.pdf;
17. ჩიხლაძე ნ., ვალიშვილი თ. (2015). ტურისტული სერვისების ბაზრის მარკეტინგული კვლევა საქართველოში. ურნალი "გლობალური და რეგიონული ეკონომიკის სამეცნიერო ინსტიტუტი" №1 (8) 2015 (ნაწილი 2). გვ.12-15
18. ხარაიშვილი ე. (2018). აგრობიზნესისა და სოფლის განვითარების მოდელების დივერსიფიკაცია საქართველოში. IV საერთაშორისო სამეცნიერო და პრაქტიკული კონფერენცია ”თანამედროვე მენეჯმენტის სტრატეგიული იმპერატივები”.
19. ხარაიშვილი ე. (2016). აგროტურიზმის განვითარებისთვის მიმზიდველი რეგიონების კონკურენტუნარიანობის შეფასება. უნივერსიტეტთაშორისი სამეცნიერო კონფერენცია „ეკონომიკისა და ბიზნესის აქტუალური პრობლემები“ ახალციხე.

20. ხარაიშვილი ე. (2017). აგროტურისტული ადგილების შეფასება ლანეს კრიტერიუმებით და მომიჯნავე დარგების ეკონომიკური განვითარების შესაძლებლობები. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „გეოგრაფიული მეცნიერება გლობალურ კონტექსტში: მიღწევები და გამოწვევები“, ქუთაისი.
21. ხარაიშვილი ე. (2011). სასურსათო პოტენციალი და აგროტურიზმის განვითარების პრიორიტეტები აჭარის მაღალმთიანეთში. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი“, ბათუმი.
22. ხარაიშვილი ლ., სალუქვაძე გ., გუგუშვილი თ., ფაშალიშვილი ა. (2020). "საქართველოს აგროტურიზმის ბაზრის პოტენციალის შეფასება და ანალიზი", <https://info.parlament.ge/file/1/BillPackageContent/29136>;
23. ჯიმშელაძე ე. (2019). რიზე - ჩაისა და აღმართების ჭრელაჭრულა სამფლობელო ყურისძირში. <https://www.econews.ge/ka/news/602> / ბოლო ნახვა 10 დეკემბერი 2020.

References:

1. Bedianashvili G. – regionaluri sotsialur-ekonomikuri sistemebi da kveqnis teritoriuli struktura adgilobrivi tvitmmartvelobisa da sametsarneo sakmianobis modernizatsiis kontekstshi [Regional Social- Economic Systems and Territorial Structure of the Country in the Context of Modernization of Local Self-government and Entrepreneurial Activities.] Regional review research papers-14 (2018/2019). In Georgian.
<https://search.proquest.com/openview/8046330b21fa0fc6fc14a4ac6e46eb3b/1?pqorigsite=gscholar&cbl=2034462>
2. Vadachkoria M., Okrotsvaridze A., Okrotsvaridze L. (2011) turizmisa da maspindzlobis menejmenti. [Management of Tourism and Entertainment.] Tbilisi, pp.154-155. in Georgian.
3. Kekoshvili D., Bakuradze N. (2016). agroturistuli sakmianobis utskhouri gamotsdileba da misi realizatsiis perspektivebi sakartveloshi. [Foreign Experience of Agro-tourism Activities and Prospects for its Implementation in Georgia.] Tbilisi Conference the Georgian National Tourism Administration: On the Topic, Prospects for Tourism Development in Georgia and world Experience. Tbilisi 2016, pp. 66. in Georgian.

4. Kochlamazashvili I., Kakulia N. (2015). mechaieoba sakartveloshi: ghirebulebata jachvis analizi. [Tea Production in Georgia: Value Chain Analysis.] In Georgian. http://enpard.ge/ge/wp-content/uploads/2015/05/TeaValueChainAnalysis_GEO.pdf/ Last seen 05.02.2021.
5. Lobzhanidze M. (2010) ganvitarebis shemaperkhebeli paktorebi da gadachris gzebi. [Factors Hampering Agro-tourism Development and Ways for Settlement.] II International Scientific-Practical Conference – “Tourism: Economics and Business”. Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi. in Georgian.
6. LEPL – Georgian National Tourism Administration, The number of tourist 2019-2020 Years, <https://gnta.ge/ge/>;
7. Sachaleli N., Koblianidze T. (2018). inovatsiebi agroturizmshi. [Innovations in Agritourism.] Conference Georgian National Tourism Administration “Development Perspectives of Tourism in Georgia and Strategic Objectives”. Tbilisi. 2018, pp. 55. in Georgian.
8. Sokhadze A., Mikanadze G., Mosiashvili T. (2018) chais turizmis ganvitarebis perspektivebi sakartveloshi [Prospects for the Development of Tea Tourism in Georgia.] Conference of Georgian National Tourism Administration “Development Perspectives of Tourism In Georgia and Strategic Objectives” Tbilisi. 2018, pp. 60. in Georgian.
9. Tukhiashvili E. (2014). „damatebiti shansi mtsire permerebistvis“. [Additional Chance for Small Farmers.] *Kviris Palitra*. N 5, Tbilisi. in Georgian.
10. Pkhakadze T. (2020). agraruli turizmis khelshetsoba. [Promotion of Agrarian tourism.] In Georgian. <https://info.parliament.ge/file/1/BillPackageContent/29156/> Last seen 01.12.2020;
11. Kveladze K., Khuskivadze M. (2013) agroturizmis gavlena regionebs agroekoomikur politikaze. [The Impact of Agritourism on the Economic Policy of the Regions. II International Scientific-Practical Conference “Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture”. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi. 2013, pp.484-490. In Georgian.
12. Sharabidze N. (2019). agroturizmi, turizmi soplad. [Agrotourism, Rural Tourism.] Publishing Akaki Tsereteli State University, Kutaisi. in Georgian.
13. Chikhladze N., Deisadze E. (2020). agroproduktsiis tsarmoebis shesadzleblobebi imeretis regionshi. [Agricultural Production Opportunities in Imereti Region.] Akaki Tsereteli

- State University News, 2020, N2(16). Pages 198-208. in Georgian.
<https://moambe.atsu.edu.ge/edition/gamocema16/358--.html>;
14. Chikhladze N. Koguashvili P. (2019). „soplad nu chaklav sitsotskhles, kalaki tsagikhdebao“ [“Don't Lose Life in Rural Areas, You Will Destroy the City”] (Expanded Summary). „*Ekonomisti*”, N4. In Georgian
<http://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge>
 15. Chikhladze N., Valishvili T. (2015). kutaisis turizmis potentsialis da misi shemogarenis teritoriis sakitkhze. [ON THE ISSUE OF TOURISM POTENTIAL OF KUTAISI AND ITS SURROUNDING AREA.] Ovidius University Annals, Series Economic Sciences. 2015, Vol. 15 Issue 1, p474-478. in Georgian.
http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/ENG/2015/ANALE%20vol%2015_issue_1.pdf
 16. Chikhladze N., Valishvili T. (2015). turistuli servisebis bazris marketinguli kvleva sakartveloshi. [The Marketing Research of the Tourism Service Market in Georgia]. Journal of the Scientific Institute of Global and Regional Economics №1 (8) 2015 (Part 2). pp.12-15. in Georgian
 17. Kharashvili E. (2018). agrobiznesisa da soplis ganvitarebis modelebis diversifikatsia sakartveloshi. [Diversification of Agribusiness and Rural Development Models in Georgia, IV International Scientific and Practical Conference “Strategic Imperatives of Modern Management,” 2018. in Georgian
<http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/24417/1/5348.pdf>;
 18. Kharashvili E. (2016). agroturizmis ganvitarebistvis mimzidveli regionebis konkurentunarianobis shepaseba. [Assess the Competitiveness of Regions Attractive for Agro-tourism Development.] Interuniversity Scientific Conference „Economic and business problems”, Akhaltsikhe, 13-14 November 2016, in Georgian
 19. Kharashvili E. (2017). agroturistuli adgilebis shepaseba lanes kriteriumebit da momijnave dargebis ekonomikuri ganvitarebis shesadzleblobebi. [Agrotouristic Areas Assessment with the Lane Criteria and the Possibilities for Economic Development of Related Sectors.] Conference: Geography in Global Context: Achievements and Challenges, Kutaisi, 3-4 June 2017; in Georgian
 20. Kharashvili E. (2011). sasursato potentsiali da agroturizmis ganvitarebis prioritetebi acharis maghalmtianetshi. [Food Potential and Agro-tourism Development Priorities in the Highlands of Adjara.] International Scientific – Practical Conference, "Tourism: Economics and Business", Batumi 2011; in Georgian

21. Khartishvili L., Salukvadze G., Gugushvili T., Pashalishvili A. (2020). "sakartvelos agroturizmis bazris potentsialis shepaseba da analizi". ["Assessment and analysis of the potential of the Georgian agro-tourism market". in Georgian <https://info.parliament.ge/file/1/BillPackageContent/29136>;
22. Jimsheladze E. (2019) rize - chaisa da aghmartebis chrelachrula samplobelo quirisdzirshi. [Tea in Rize] in Georgian.
23. <https://www.econews.ge/ka/news/602/> Last seen 10 December 2020.

Foreign Experience of Agro-Tourism Development and Some Aspects of Its Use in Georgia

Murman Tsetskhladze

Associated professor, Batumi

Shota Rustaveli State University.

murman.tsetskhladze@bsu.edu.ge

Salome Sulaberidze

Doctoral student in Batumi

Shota Rustaveli State University.

salome.sulaberidze@list.ru

The paper analyzes the foreign experience of agrotourism development and the possibilities of using it in Georgia.

The significant improvement of Lanchkhuti farmers and, in general, socio-economic conditions if its inhabitants is possible by means of creative appropriation of foreign experience by making it suitable for Lanchkhuti's potential possibilities, namely by merging new technologies of agriculture production with traditional methods, by improvement-refinement of service field, by implementing and perfecting advanced methods of production-processing-packaging-delivery.

It is possible through restaurants, baking shops, groceries arranged by farmers, where natural products produced by them is used to make various dishes, where raw products and semi-fabricates are sold, for instance, milk products of the farmer and etc. The farmer should be focused on the quality of production, as well as on its quantity.

For this to happen, it is necessary to determine agro touristic resources of Lanchkhuti municipality, to study local farmer economies and their agro touristic activity. Through various researches it turned out, that resources available in the municipality provide good precondition for the development of agrotourism, but being more active, more knowledge and more financial resource mobilisation is needed for the people working in this direction.

Through considering foreign experience and efficient use of Georgia resources, promoting development of agrotourism will give us the possibility to further develop agriculture, various directions of tourism. Infrastructure, objects of entertainment and domestic services will be created, which will further increase the possibility of employment for the people and will improve the economic condition of Georgia.

Keywords: *Tourism, Agrotourism, Agrotourist, Ecological sustainability, social and cultural sustainability, Economic sustainability.*

JEL Codes: *L83, N50, P32, Q10*

კოვიდ -19 პანდემია ◊ კორონომიკური კრიზისი
COVID -19 PANDEMIC ◊ CORONOMIC CRISIS

IMPACTS OF COVID-19 ON THE FINANCIAL REPORTING AND AUDIT

Levan Sabauri

Professor of Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University,

levan.sabauri@tsu.ge

The New Covid-19 pandemic caused economic crises since the beginning of the year and created global challenges in the world. The enterprises have faced severe problems in preparing the financial reporting for 2019. The crisis seems to continue for the 2020 financial year. Serious challenge has been posed to auditors and audit companies. This paper proposes ways to solve these issues as specified by current international standards and regulations. Enterprises faced considerable challenges during unforeseen pandemics. The challenges are especially apparent in the preparation of valid financial statements. Due to the existing conditions, it is difficult to understand whether the use of the going concern of accounting in the financial statement will be adequately perceived and useful for the interested stakeholders.

The paper elaborates on the key topics that the industries should consider while preparing financial reporting, as well as auditors - while auditing financial reporting.

Keywords: Auditor Opinion, Financial Reporting, Going Concern, Presentation of Financial Statements, Subsequent Events.

JEl Codes: *H83, M40, M42*

Introduction

On March 11, 2020, the World Health Organization recognized the spread of the new coronavirus infection (COVID-19) as a pandemic. The reason for the announcement of a pandemic was the scale and severity of the spread of the new virus in the world, as well as the inaction of some countries. The World Health Organization has called on countries to take immediate and decisive action to combat the coronavirus.

The measures taken to prevent the spread of the coronavirus, in turn, have led to restrictions on the activities of many businesses and a significant increase in economic uncertainty. It also affects changes in asset prices, fluctuations in the exchange rate and interest rates on loans. However, in the absence of agreements between the OPEC countries and Russia on the reduction of oil production in March 2020, there was a significant decrease in world oil prices. The above factors have had a significant impact on the Georgian economy (Sabauri, L., 2016). Following the declaration of a state of emergency, the Georgian Lari weakened significantly against foreign currencies. These and other economic fluctuations have a significant impact on the 2020 financial accounting and auditing of enterprises.

Methodology

General and specific research methods were used in this article – the methods of analysis, synthesis, historical, logical, scientific abstraction, comparative analysis, statistics (selection, observation, dynamics, etc.), static, as well as the methods of experimental evaluation.

1. Impact on the financial statements prepared for 31 December 2019

In December 2019, China notified the World Health Organization of a number of cases of an unusual form of pneumonia. However, information that the infection of people with coronavirus was of a mass nature became known only in early 2020. Consequently, the impact of this infection on the Georgian economy has been observed

since the beginning of this year and is characterized by a growing pace (Albitar, K., Gerged, A. M., Kikhia, H., & Hussainey, K., 2020).

In accordance with the legislation in force in Georgia and the International Financial Reporting Standards, the financial statements for December 31, 2019 must be prepared in accordance with the recognized accounting principles and estimates for the reporting date. Assumptions about the impairment testing of an enterprise's financial and non-financial assets as at 31 December 2019 should reflect an objective and reasonable assurance as to the date of its preparation. Management and auditors should avoid misuse of information that is not caused by events and reasonable expectations that are relevant to the situation (Levy, H. B. , 2020).

In addition, when we consider the economic impact of the 2020 pandemic and the related crisis, it is mainly related to events after the reporting period, that is, events that occurred after December 31, 2019 (Sabauri, L., 2016).

The events following the reporting period in accordance with International Financial Reporting Standards

According to IAS 10 – Events After the Reporting Period, an event could be favorable or unfavorable that occurs between the end of the reporting period and the date that the financial statements are authorized for issue (Sabauri L., 2017).

Here two type of events can be distinguished

- a) Events that provide evidence of conditions at the end of the reporting period (adjusting events after the reporting period); and
- b) Events that indicate conditions that may arise after the reporting period (non-adjusting events after the reporting period); (IAASB, 2020)

An event after the reporting period is the event that has or may have affected the financial position of the enterprise, the cash flow or the financial result of the

enterprise that occurred or was disclosed after the reporting period and up to the date on which the financial statements were authorized for issue. Significant events after the reporting period, whether positive or negative for the enterprise, are subject to disclosure in the explanatory notes (Sabauri, L. , 2018).

The subsequent event of the reporting period is considered essential if its incorrect submission or omission may affect the economic decision made by the user of the financial statements (Gogrichiani, Z. , 2019). The events following of the reporting period are to be disclosed in the explanatory notes to the financial statements. At the same time, they are not reflected in the financial statement of the reporting period. Explanatory notes to the financial statements and profit and loss statements should include a brief description of the events following the reporting period and their value in monetary terms. If it is not possible to estimate the subsequent events of the reporting period in cash, the enterprise should also disclose the information in the explanatory notes and explain the reason.

If the following events of the reporting period occur after the date of signing the financial report, enterprises should disclose in the notes to the financial statements an explanation of the impact of the pandemic and the resulting economic crisis caused to them, as such events always have a significant impact on consumers' economic decisions (Sabauri, L., & Kvatashidze, N., 2016, November).

According to IAS 10 - Events after the Reporting Period, adjusting event is an event after the reporting period that provides further evidence of conditions that existed at the end of the reporting period. Non-adjusting event is an event after the reporting period that is indicative of a condition that arose after the end of the reporting period but does not have an impact on the conditions of the assets and liabilities existed as of the date of issue of the financial statement (Sabauri, L., & Mamardashvili, N., 2014).

As we have already mentioned, the deterioration of the economic situation related to measures to reduce the spread of viral infection (state of emergency, closure of borders,

cessation of production, etc.), which also led to a fall in world oil prices, occurred only in 2020. Consequently, this is a non-adjusting event occurring after the reporting period. According to the Standard, non-adjusting events should be disclosed if they are of such importance that non-disclosure would affect the ability of users to make proper evaluations and decisions. The required disclosure is a) the nature of the event; and b) an estimate of its financial effect or a statement that a reasonable estimate of the effect can not be made (IAASB, 2020).

According to the International Accounting and Financial Reporting Standards, in case of the adjusting events the proper changes should be made in the financial statements, while in case of non-adjusting events, this fact should be disclosed in the explanatory notes.

The events related to the spread of the coronavirus and the deterioration of the economic situation, according to the IAS, constitute a non-adjusting event, which, therefore, should be reflected in the explanatory notes with the appropriate description.

Disclosure of the effects of COVID-19 in the explanatory notes (example):

In early 2020, there were significant fluctuations in the world market, which were associated with a sharp decline in oil and stock indices and the widespread of the coronavirus infection. These facts may have a negative impact on the activities of the enterprise, in particular:

From December 31, 2019 until the date of approval of the financial statements, the exchange rate of Georgian lari against foreign currency has changed significantly: Euro - XX%, US Dollar - increase of XX%. The enterprise is currently assessing the impact of these changes on its financial position, financial performance and cash flow.

Impact of COVID-19 on lease

In April of this year, the International Accounting Standards Board issued a new reference to the IFRS 16 "Leases" caused by the coronavirus COVID-19 pandemic. The document outlines the features of accounting for pandemic-related benefits. The Board does not make any additions to this reference, nor does it provide for the repeal of any requirements of the Standard. On the contrary, this document aims at the consistent and reliable introduction of IFRS 16 "Lease". Following the guidelines issued in April, the Board on May of this year amended the IFRS 16 to facilitate lease accounting for the leaseholder while investors continue to receive useful lease information. The change concerns the accounting for lease-related grace periods and temporary reductions in lease payments during the coronavirus crisis (Sabauri, L., 2018).

The amendment relieves the lessor of the obligation to revise the lease agreement and determine whether the existing lease exemption is the result of a pandemic. Thus, it will no longer be necessary to modify the lease agreement. Rent-related benefits will be considered as a cash-related event and must be paid no later than June 30, 2021.

2. Requirements of International Auditing Standards of Auditing

When conducting an audit, it is necessary to apply the requirements of International Standard of Auditing 560 "Subsequent Events", for the above cases. According to the above Standard, Subsequent events are the events occurring between the date of the financial statements and the date of the auditor's report, and facts that become known to the auditor after the date of the auditor's report (SABAURI, 2018).

The auditor shall perform audit procedures designed to obtain sufficient appropriate audit evidence that all events occurring between the date of the financial statements and the date of the auditor's report that require adjustment of, or disclosure in, the financial statements have been identified. Based on these evidences, the auditor should form an opinion on the financial statements. The auditor should consider, in the light of

subsequent reporting events, whether there is a material uncertainty about the entity's ability to continue operating as a going concern).

Going Concern

When preparing the financial statements, it is understood that the enterprise will continue to operate and continue to operate in the future. That is, the enterprise is not in danger of liquidation, cessation of operations or significant reduction in scale (Albitar, K., Gerged, A. M., Kikhia, H., & Hussainey, K., 2020).

IAS 1 – “Presentation of Financial Statements”, indicates that in the process of preparing the financial statements, management should assess whether the enterprise has the capacity to continue operating as a going concern. The financial statements should be prepared in accordance with the principle of operation of the enterprise, unless the management of the enterprise intends to liquidate or close the enterprise, or if it has no real choice for not to act so. If at the time of the assessment the management of the enterprise is aware of material uncertainties related to the events or conditions that give rise to reasonable doubt about the enterprise's ability to continue operating as a going concern, it should explain those material uncertainties in explanatory notes. If the financial statements are not prepared in accordance with the principle of functionality, the enterprise shall disclose in its notes this fact and the basis on which the financial statements were prepared. The reason why the enterprise can not be considered a going concern must also be indicated. In assessing the eligibility of a going concern, the management of the enterprise shall take into account any available information about the future activities of the enterprise, which includes at least twelve months after the end of the reporting period, but is not limited to this period. The quality of the discussion of these facts depends on specific situations. If the enterprise has been profitable in the past and financial resources are available to it, a conclusion on its viability may be prepared without detailed analysis. Otherwise, in order for the entity to

be considered viable for its financial statements, management may need to consider a number of factors related to the entity's current and expected profitability, debt repayment schedules, and possible sources of funding (IFAC, 2020).

The management of the enterprise should evaluate the functionality regardless of whether there are causes of the crisis. An enterprise should not prepare financial statements on a performance basis unless management determines that the entity intends to liquidate or close down after the reporting period, or that there is no real alternative to doing so (IFAC, <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS10.pdf>, version.pdf. p.14, 2020).

The deterioration of the enterprise's core business and financial position after the reporting period may in some cases indicate that management has no more realistic choice but to liquidate the enterprise or suspend its operations. In such a case, the financial statements are prepared in accordance with the requirements of IFRS 5 “Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations” and in the explanatory notes according to the requirements of IAS 1 – “Presentation of Financial Statements”.

If management is aware of material uncertainties relating to events or conditions that may give rise to significant doubts about the ability of the enterprise to continue to operate as a going concern, events or conditions may arise after the reporting period that require clarification in the financial statements (IFAC, 2020) (IFAC, 2020). In the event the enterprise does not prepare financial statements with a view to operation as a going concern, such an event should be disclosed in the explanatory notes to the financial statements, while the relevant reason to indicated in the notes.

3. Approach of Audit to Enterprise Functionality in the Context of COVID-19 Pandemic

The auditor / audit firm should assess whether it has been able to obtain sufficient and appropriate audit evidence that the entity's financial statements have been prepared in full compliance with the principle of functionality. Factors that may cast doubt on the continued operation of the entity to be audited, include:

1. Loss of sales market, franchise, special permit (license) of the main supplier or contractor;
2. Shortage of basic production resources.

The negative impact of the coronavirus crisis is particularly significant, that causes or will cause a significant reduction in demand for enterprise services in areas such as:

1. Tourism and Travel;
2. Shipping (air, railway, road transport, etc.);
3. Hotel business;
4. Retail trade (non-food products, in particular)
5. Automotive industry;
6. Civil Engineering
7. Production and sale of luxury items.

The auditor should, among other important issues, analyze, discuss with management, and assess the possible impact of factors such as possible disruption of the supply chain (e.g., supply of raw materials and supplies from China or Europe) that may result in the loss of business customers (BASKAN, T.D., 2020).

ISA 570 – “Going Concern” (revised) obliges auditor to obtain sufficient appropriate audit evidence about the appropriateness of management’s use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements (IFAC, [https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-\(Revised\).pdf](https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-(Revised).pdf), p.17-20, 2020). The work to be performed by the auditor for obtaining sufficient appropriate

audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements, as stipulated in ISA 570 (revised), is discussed in more detail in the Extraordinary Practical Guideline of the International Auditing and Assurance Standards Board – “Auditor Reporting in the Current Evolving Environment Due to COVID-19” – priority issues to envisage during the audit in connection to COVID-19 impact” (Dohrer, B., & Mayes, C., 2020). It is true that the above-mentioned emergency practical reference also discusses the potential impact of this issue on the auditor's report, but this emergency reference discusses in more detail the situations where the auditor's opinion needs to be modified (i.e. conditional or negative opinion or refusal to comment) (IAASB, 2020). If it is appropriate to apply the principle of going concern in the light of the foregoing circumstances, but there is substantial uncertainty as to the audibility of the audited entity, the auditor should consider the following:

1. Whether there is adequate information (events and conditions) disclosed in the notes to the financial statements, which may call into question the possibility of continuing the operations of the enterprise, as well as consider management plans and opinions regarding these events and conditions (El-Mousawi, H., & Kanso, H., 2020);
2. Whether there are facts (events and conditions) clearly stated in the notes to the financial statements that may jeopardize the ability of the enterprise to continue its operations and whether the enterprise will be able to sell its assets and repay its liabilities in the ordinary course of business.

If the entity's financial reporting the functionality-related information is disclosed adequately, the auditor, in connection to the financial reporting, shall:

1. Express unmodified opinion;
2. Add paragraph „substantial uncertainty related to functionality”, for:

- Customers interested in the auditor's report, pay attention to the part of the explanatory notes to the financial statements where the issue related to the operation of the enterprise is discussed;
- Declaring that the given events and conditions indicate the existence of substantial uncertainty, which may call into question the possibility of an enterprise to operate further as a going concern
- Indicating that the auditor's opinion on the above mentioned issue is not modified

4. Example of “Substantial uncertainty related to functionality” in the auditor's report:

In the section on Substantial Uncertainty Related to Functionality, we draw attention on the explanatory note to the financial statements, which lists the factors that affect the uncertainty associated with the continuity of the XXX enterprise in terms of the spread of new coronavirus infection and describes the economic consequences thereof. As it is stated in the explanatory note Y to the financial statements, these terms, together with other circumstances set out in the explanatory notes, indicate the existence of material uncertainty which may call into question the operation of the XXX enterprise. Our opinion on this circumstance has not been modified (Fiume, R., Onesti, T., & Bianchi, S., 2020).

If in the explanatory notes to the financial statements of the enterprise, the information on substantial uncertainty is not disclosed adequately, the auditor must:

1. Express a conditional or negative opinion depending on the circumstances;
2. In the part of the auditor's report that describes the basis of the auditor's opinion, indicate the substantial uncertainty that could jeopardize the possibility of further operation of an enterprise as the going concern and at the same time, indicate the fact

that the information on this issue has not been disclosed adequately in the financial statements.

Example of inadequate disclosure of the information about substantial uncertainty in the relevant paragraphs of the auditor's opinion.

Paragraph of Auditor Opinion

We conducted the audit of the financial statements of the company XXX for the Year 20XX, which included the statement of financial position, profit and loss account and statement on total income, statements of changes in the company's equity and cash flows, as well as explanatory notes (Gonzalez-Uribe, 2020).

In our opinion, in addition to the possible effects preconditioned by influence of the issue described in the section "Basis of Conditional Opinion" of the Audit Report, the attached financial statements reflect fairly (or unequivocally and fairly), in accordance with International Financial Reporting Standards, the financial position of the "XXX" enterprise as at 31 December 20XX, as well as the financial results of its operations and cash flows for the year ended on that date.

Basis of Conditional Opinion

As the explanatory note Y says, the term of funding of the entity to be audited expires, while the enterprise's indebtedness must be repaid through April 20X1. The enterprise is in the course of negotiating new funding, but before signing the audit report, it was unable to change the terms of the existing contract and find a new source of funding (Chang, Y. T., Chen, H., Cheng, R. K., & Chi, W., 2019). This situation indicates the existence of substantial uncertainty, which may jeopardize the possibility of continuing the operation of the enterprise. This issue is not properly presented in the notes to the financial statements (Group., 2016).

If the financial statements are prepared in accordance with the principle of functionality, while in view of the circumstances and events prevailing in the auditing firm's professional judgment, the application of the above principle is inappropriate, the auditor should express a negative opinion in his report on the financial statements.

5. An example of expressing a negative opinion in an audit report, when the information on the substantial uncertainty is omitted in the explanatory notes.

Negative opinion

We conducted the audit of the financial statements of the company XXX for the Year 20XX, which included the statement of financial position, profit and loss account and statement on total income, statements of changes in the company's equity and cash flows, as well as explanatory notes.

In our opinion, due to importance of the issue described in the section "Basis of Negative Opinion" of the Audit Report, and considering all aspects, the attached financial statements do not reflect fairly (or unequivocally and fairly), in accordance with International Financial Reporting Standards, the financial position of the "XXX" enterprise as at 31 December 20XX, as well as the financial results of its operations and cash flows for the year ended on that date

Basis of Negative Opinion

Term of the agreement on funding the enterprise to be audited, is expired, while its liabilities are to be covered until December 31, 20X1. The enterprise failed to make changes in the Funding Agreement and/or find new sources of funding, that is why it is considering to initiate bankruptcy proceedings. This circumstance indicates the existence of substantial uncertainty, which raises reasonable doubts whether the

enterprise will be able to continue activities as a going concern. This situation is not disclosed properly in the financial statements.

According to the International Standards On Auditing (ISA) the auditor's responsibilities in the audit of financial statements relating to management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statement and its impacts on the audit report, are determined by ISA "Going Concern" (revised). According to this standard, The auditor's responsibility is to obtain sufficient appropriate audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements and to conclude whether there is a material uncertainty about the entity's ability to continue as a going concern, Which means that the enterprise will normally continue to operate in the nearest forecast period.

In other financial reporting frameworks, there may be no explicit requirement for management to make a specific assessment of the entity's ability to continue as a going concern. Nevertheless, since the going concern assumption is a fundamental principle in the preparation of financial statements as discussed in paragraph 2, the preparation of the financial statements requires management to assess the entity's ability to continue as a going concern even if the financial reporting framework does not include an explicit requirement to do so (IFAC, 2020).

When assessing the entity's ability to continue as a going concern, the auditor should consider the same period that the management will consider as required so by the financial reporting principles or a relevant applicable law. If the above period of the entity's ability to continue as a going concern covers less than 12 months from the date of the financial statements, the auditor shall request management to extend its assessment period to at least 12 months from that date. When reviewing the management's assessment, the auditor should analyze whether the management

evaluation contains all the necessary information that the auditor is aware of as a result of working on the project.

Conclusion

Thus, in order to address the additional factors caused by the 2020 coronavirus pandemic and the economic crisis, both management and auditors may need additional time and resources to assess the impact of related adjustments and disclosures in the financial statements and to formulate a sound audit opinion, that can serve as a basis for s for extending the term of deal for the audit of 2019 Financial Statements. Enterprises and audit companies should be prepared for financial reporting and auditing financial reporting as defined by the existing regulations and standards. Certainly, the same regulations and requirements will be necessary for financial reporting in 2020.

References:

1. Albitar K., Gerged A. M., Kikhia H., & Hussainey K. (2020). Auditing in times of social distancing: the effect of COVID-19 on auditing quality. . *International Journal of Accounting & Information Management*.
2. BASKAN T.D. (2020). ANALYZING THE GOING CONCERN UNCERTAINTY DURING THE PERIOD OF COVID-19 PANDEMIC IN TERMS OF INDEPENDENT AUDITOR'S REPORTS. *ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities*, 4(2), 28-42.
3. Chang Y. T., Chen H., Cheng R. K., & Chi W. (2019). The impact of internal audit attributes on the effectiveness of internal control over operations and compliance. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 15(1), 1-19.
4. Dohrer B., & Mayes C. (2020). Dohrer B., & Mayes C. *Journal of Accountancy*, 230(2), 31.
5. El-Mousawi H., & Kanso H. (2020). *Original Paper Impact of COVID-19 Outbreak on Financial Reporting in the Light of the International Financial Reporting Standards (IFRS)(An Empirical Study)*.
6. Fiume R., Onesti T., & Bianchi S. (2020). *Dialogue with standard setters. Potential impacts of the COVID-19 on IFRS financial statements*. . FINANCIAL REPORTING.

7. Gogrichiani Z. . (2019). Disclosures of events after the reporting period. In S. L. A., *Financial Accounting II* (pp. 325-357). Tbilisi: TSU Press.
8. Gonzalez-Uribe J. &. (2020). *The Effects of Small-Firm Loan Guarantees in the UK: Insights for the COVID-19 Pandemic Crisis*. London: Available at SSRN 3382280.
9. Group W. B. (2016, May 22). *2014-2015 West Africa EBOLA Crisis: Impact Update*. Retrieved from <http://pubdocs.worldbank.org/en/297531463677588074/Ebola-Economic-Impact-and-Lessons-Pa-per-short-version.pdf>. Retrieved from 2014-2015 West Africa EBOLA Crisis: Impact Update. Retrieved from <http://pubdocs.worldbank.org/en/297531463677588074/Ebola-Economic-Impact-and-Lessons-Pa-per-short-version.pdf>.
10. IAASB. (2020, August 20). <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS10.pdf>, version.pdf. p.21. Retrieved from ifrs.org.
11. IAASB. (2020, August 20). <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS10.pdf>, version.pdf. p.3. Retrieved from ifrs.org.
12. IAASB. (2020, May 22). <https://www.iaasb.org/publications/auditor-reporting-current-evolving-environment-due-covid-19>. Retrieved from iaasb.org.
13. IAASB. (2020, May 22). <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/Staff-Alert-Auditor-Reporting-Final.pdf>. Retrieved from ifac.org.
14. IFAC. (2020, August 20). <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS10.pdf>, version.pdf. p.14. Retrieved from ifac.org.
15. IFAC. (2020, August 20). <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS10.pdf>, version.pdf. p.16. Retrieved from ifrs.org.
16. IFAC. (2020, August 20). [https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-\(Revised\).pdf](https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-(Revised).pdf), p.17-20. Retrieved from ifac.org.
17. IFAC. (2020, August 20). [https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-\(Revised\).pdf](https://www.ifac.org/system/files/publications/files/ISA-570-(Revised).pdf), p.4. Retrieved from ifac.org.
18. IFAC. (2020, June 15). <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/>. Retrieved from ifrs.org.
19. Levy H. B. . (2020). Financial Reporting and Auditing Implications of the COVID-19 Pandemic. *The CPA Journal*, 90(5), 26-33., 90(5), 26-33.
20. Sabauri L. (2017). Problems Occurring in the Process of Audit by Taking into Consideration their Theoretic Aspects against the Background of Reforms Conducted in a Country: The Example of Georgia. . *International Journal of Industrial and Systems Engineering*, 11(5), 1200-1207.

21. Sabauri L. . (2018). Approval and introduction of the international financial reporting standards (IFRS) in Georgia: challenges and perspectives. . *Journal of Accounting & Marketing*, 7(2).
22. Sabauri L. (2016). Analysis of the Reasons behind the Deteriorated Standing of Engineering Companies during the Financial Crisis. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 1435-1438.
23. Sabauri L. (2016). *International Standards on Auditing*. Tbilisi: Forma Ltd.
24. SABAURI L. (2018). AUDIT RISK MANAGEMENT AND ITS AFFECT ON THE AUDIT OF THE FINANCIAL STATEMENT. *Globalization & Business*.
25. Sabauri L. (2018). Lease accounting: specifics. In Proceedings of 167th The IIER International Conference, Germany (pp. 17-20). *The 167th The IIER International Conference*. Berlin: Proceedings of 167th The IIER International Conference, (pp. 17-20).
26. Sabauri L. & Kvatashidze N. (2016, November). Types of financial statements, questions of their submission and comparative analysis according to the IFRS. *In Proceedings of International Academic Conferences (No. 5306917)*. Prague: International Institute of Social and Economic Sciences.
27. Sabauri L. & Mamardashvili N. (2014). General review of the mistakes made during the audit that are common in practice. Tbilisi: TSU Press.

კორონავირუსის COVID-19 გავლენა ფინანსურ ანგარიშგებასა და აუდიტზე

ლევან საბაური

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

levan.sabauri@tsu.ge

2020 წლის 11 მარტს ჯანმრთელობის დაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ ახალი კორონავირუსული ინფექციის (COVID-19) გავრცელება პანდემიად აღიარა. პანდემიის გამოცხადების საფუძველი მსოფლიოში ახალი ვირუსის გავრცელების მასშტაბის სიმძიმე და ასევე ზოგიერთი ქვეყნის უმოქმედობა გახდა. ჯანდაცვის

მსოფლიო ორგანიზაციამ კორონავირუსთან საბრძოლველად ქვეყნებს მყისიერი და აგრესიული ქმედებისკენ მოუწოდა.

კორონავირუსის გავრცელების პრევენციისათვის განხორციელებულმა ღონისძიებებმა თავის მხრივ გამოიწვია მრავალი ბიზნესის ფუნქციონირების შეზღუდვა და გაურკვეველობის მნიშვნელოვანი ზრდა ეკონომიკაში. აღნიშნულმა ასევე გავლენა მოახდინა აქტივების ფასების ცვლილებაზე, ვალუტის გაცვლითი კურსის ნახტომისებურ ზრდაზე და სესხის საპროცენტო განაკვეთზე. ამასთან, 2020 წლის მარტში, OPEC-ის ქვეყნებისა და რუსეთის მიერ ნავთობის წარმოების დონის შემცირების შესახებ შეთანხმებების არარსებობის გამო, მოხდა ნავთობის მსოფლიო ფასების მნიშვნელოვანი შემცირება.

საქართველოს ეკონომიკაზეც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ზემოთ ჩამოთვლილმა ფაქტორებმა. საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადების შემდგომ, მნიშვნელოვნად დასუსტდა ქართული ლარი უცხოურ ვალუტასთან შედარებით. ამ და სხვა ეკონომიკურმა რყევებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საწარმოთა 2020 წლის ფინანსურ აღრიცხვა-ანგარიშგებასა და აუდიტზეც.

სტატიაში განხილულია პანდემიის გავლენა როგორც 2019 წლის, ასევე 2020 წლის ფინანსურ ანგარიშგებასა და აუდიტზე. დეტალურადაა აღწერილი ის მოვლენები, რაც გათვალისწინებულია ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად. ამასთან, მოცემულია პანდემიის გამო გამოწვეული კრიზისის გავლენა ეკონომიკაზე, ძირითადად, საქმე ეხება საანგარიშგებო პერიოდის შემდეგ მომხდარ მოვლენებსა და საწარმოს საქმიანობის უწყვეტად გაგრძელების შესაძლებლობას.

აუდიტის ჩატარების დროს აუცილებელია ზემოაღნიშნული შემთხვევებისათვის გამოვიყენოთ აუდიტის საერთაშორისო სტანდარტის 560 „შემდგომი მოვლენები“ მოთხოვნები, რაზეც ნაშრომში დეტალურადაა საუბარი. მოცემულია, კონკრეტული შემთხვევების გათვალისწინებით, აუდიტორის მოსაზრების პრაქტიკული ნიმუშები, რაც გამყარებულია, შესაბამისი საფუძვლიანი აზრით.

ამრიგად, 2020 წლის კორონავირუსული პანდემიისა და ეკონომიკური კრიზისების შედეგად გამოწვეული დამატებითი ფაქტორების გასათვალისწინებლად, როგორც საწარმოს ხელმძღვანელობას, ასევე აუდიტორებს შეიძლება დასჭირდეთ დამატებითი დრო და რესურსი ფინანსურ ანგარიშგებაში, კორექტირებისა და ინფორმაციის გამჟღავნების გავლენის შესათვალისწინებლად და დასაბუთებული აუდიტორული მოსაზრების ჩამოსაყალიბებლად, რაც შესაძლებელია გახდეს 2020 წლის ფინანსური ანგარიშგების აუდიტის შესახებ, გარიგების ვადის გაგრძელების საფუძველი.

საკვანძო სიტყვები: აუდიტორის აზრი, ფინანსური ანგარიშგება, პრობლემების გადაჭრა, ფინანსური ანგარიშგების პრეზენტაცია, შემდგომი მოვლენები.

პანდემიით შექმნილი გამოწვევები ღვინის ტურიზმში და მათი დაძლევის შესაძლებლობები რაჭის რეგიონში

ინეზა ვანაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
მონვეული ლექტორი
Ina.vatsadze@tsu.ge

ღვინის ტურიზმს საქართველოში განვითარების ინდუსტრიულ დონემდე არ მიუღწევია. იგი ბოლო პერიოდამდე ვითარდებოდა საქმიანობის ახალი დარგისათვის დამახასიათებელი სიძნელებების გარემოში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ტურიზმის ერთ-ერთ ყველაზე პერსპექტიულ მიმართულებად ითვლებოდა. გამოვლინდა, რომ COVID-19-ით წარმოქმნილი ვითარება, ისე როგორც მთელ ეკონომიკაზე, ღვინის ტურიზმის განვითარებაზეც მძიმე გავლენას ახდენს. ეს ქმნის მისი თანამედროვე მდგომარეობის და მასზე მოქმედი ფაქტორების გამოკვლევის

აუცილებლობას. სტატიაში, სპეციალური ლიტერატურის მიმოხილვის საფუძველზე, ნაჩვენებია ღვინის ტურიზმის მსოფლიო გამოცდილება და ხაზგასმულია მისი განვითარების პარადიგმა, რომლის მიხედვით ის წარმოადგენს მეურნეობის მნიშვნელოვან დარგს, რომელსაც ჰყავს მოტივირებული ტურისტული პროდუქტის მწარმოებელი და მომხმარებელი და, შესაბამისად აქვს საზოგადოებრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პოტენციალი.

სტატიაში განხილულია რაჭის რეგიონში ღვინის ტურიზმის მდგომარეობა ავტორის მიერ განხორციელებული გამოკითხვის საფუძველზე მიღებული ინფორმაციის მიხედვით. ნაჩვენებია თუ როგორ იმოქმედა ღვინის ტურიზმის ბიზნესზე პანდემიით შექმნილმა ვითარებამ, როგორ შეიძლება განვითარდეს ღვინის ტურიზმი პანდემიის პერიოდში, რა ღონისძიებებით შეიძლება ღვინის ტურისტული ბიზნესის შენარჩუნება პოსტპანდემიური პერიოდის დადგომამდე.

მიღებული შედეგები შეიძლება გამოყენებული იქნეს პანდემიის პერიოდში ღვინის ტურიზმის წინაშე მდგომი გამოწვევების დაძლევის ღონისძიებათა შემუშავების დროს.

საკვანძო სიტყვები: ღვინის ტურიზმი, COVID-19, პანდემია, რაჭის რეგიონი
შესავალი

ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ღვინის ტურიზმი აღიარებულია, როგორც ტურიზმის ინდუსტრიის მნიშვნელოვანი სეგმენტი (unwto.org/unwto-wine-tourism-product-development-project-joyful-journey). ის ტურისტული საქმიანობის სწრაფად მზარდ მიმართულებას წარმოადგენდა საქართველოშიც, რომლის პროდუქტს ჰყავდა მოტივირებული მომხმარებელი და მწარმოებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ის ეკონომიკური აქტივობის ახალ დარგს წარმოადგენდა და წარმატებით იდგამდა ფეხს, განვითარების ინდუსტრიული დონისათვის არ მიუღწევია. ღვინის ტურიზმი ვითარდებოდა საქმიანობის ახალი დარგისათვის დამახასიათებელი სიძნელების გარემოში, მაგრამ ითვლებოდა ქართული ტურიზმის ერთ-ერთ ყველაზე პერსპექტიულ მიმართულებად. ქართული ტურიზმი

კი ბოლო წლებში ქვეყნის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სექტორად ჩამოყალიბდა, რომელიც მშპ-ის 11,5%-ს აწარმოებდა. 2019 წელს საქართველოს ტურიზმის სფეროში დასაქმებული იყო 150 ათასი ადამიანი. 2020 წლის იანვარ-თებერვალში საერთაშორისო მოგზაურთა რიცხვი 10%-ით, ხოლო აქედან მიღებული შემოსავალი 6%-ით გაიზარდა (ტურიზმის ამოქმედების ანტიკრიზისული გეგმა, 2020) მაგრამ, კორონავირუსით გამოწვეულმა პანდემიამ ფაქტიობრივად რამდენიმე დღეში შეცვალა ქვეყნის ყოველდღიური ცხოვრება. პანდემიის დაწყების დღიდან აშკარად გამოჩნდა, რომ დარტყმის პირველ ხაზზე იყო ტურისტული ბიზნესი (გახარია გ. 2020). მართლაც, საქართველოს ტურიზმის ადმინისტრაციის მონაცემებით, 2020 წლის თებერვალში საერთაშორისო ტურისტთა რაოდენობა წინა წელთან შედარებით, უკვე 0,7% -ით შემცირდა. იმავე მარტის თვიდან – 62,3 %-ით, ხოლო აპრილში – 95,5%-ით შემცირდა საერთაშორისო მოგზაურთა ვიზიტები (<https://gnta.ge/ge/2020/>). COVID-19-ით გამოწვეული საფრთხეები, სახელმწიფო საზღვრების ჩაკეტვა, მოგზაურობის შეზღუდვა და „შინ დარჩენის“ აუცილებლობა ყველაზე ნეგატიურ გავლენას ტურიზმზე ახდენს (EPRC 2020).

იმის გამო, რომ კორონავირუსის წინააღმდეგ ბრძოლის ძირითად საშუალებას წარმოადგენს სოციალური (ფიზიკური) დისტანცირება, პირბადეების ტარება და ადამიანთა მობილობის შემცირება, უნდა დავასკვნათ, რომ პანდემია განსაკუთრებით მძიმე გავლენას მოახდენს ღვინის ტურიზმზე, რადგანაც ის მიეკუთვნება ისეთ სფეროს, სადაც საქმიანობის განხორციელება ფიზიკური დისტანცირებისა და მობილობის შემცირების პირობებში ძნელი მოსახერხებელი ან შეუძლებელია. საქმე ის არის, რომ ტურისტული აქტივობის პროცესისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სტუმარ-მასპინძლის პირად ურთიერთობას. დადგენილია, რომ ღვინის საწარმოს პერსონალთან პირადი ურთიერთობა წარმოადგენს ღვინის ტურისტული პროდუქტის უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს, რომელიც გადამწყვეტ როლს ასრულებს ღვინის ტურით მიღებული საერთო შთაბეჭდილების ჩამოყალიბებაში (Roberts, Sparkc 2006).

ღვინის ტურისტული ბიზნესგარემო და შესაბამისად – ბიზნესი, სისტემატურად განიცდის რაოდენობრივ და თვისებრივ ცვლილებებს. ეს ცვლილებები, რომელთა ცოდნა აუცილებელია ღვინის ტურიზმის მენეჯმენტისათვის, განსაკუთრებული რელიეფურობით გამოვლინდა პანდემიის პირობებში, რაც განაპირობებს სტატიის ძირითადი მიზნის აქტუალურობას.

მიზნის მისაღწევად საჭირო იყო ლიტერატურული წყაროების შესწავლა, ღვინის ტურისტული პროდუქტის მწარმოებელთა გამოკითხვა და ყოველივე ამის საფუძველზე რაჭის რეგიონში ღვინის ტურიზმის წინაშე პანდემიით გამოწვეული პრობლემების დაძლევის შესაძლებლობების დადგენა.

თემის აქტუალურობა დასტურდება იმითაც, რომ საქართველოს მთავრობის მიერ შემუშავებული ტურიზმის ამოქმედების ანტიკრიზისულ გეგმაში ღვინის ტურიზმი მიჩნეულია „ახალი მოთხოვნადი“ ტურისტული პროდუქტების წარმოების განვითარების ერთ-ერთ სახედ (ტურიზმის ამოქმედების ანტიკრიზისული გეგმა, 2020).

მოსაზრებები პანდემიის პირობებში ღვინის ტურიზმის შენარჩუნებისათვის პირველი ფუნდამენტური პუბლიკაცია, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ღვინის ტურიზმის კვლევის სფეროში, წარმოადგენს რამდენიმე ავტორის სტატიების კრებული, რომლის ზოგადი იდეაა მეღვინეობისა და ტურიზმის მჭიდრო კავშირის კონცეფცია (Carlsen, Charters 2006). ეს კონცეფცია წარმოიშვა და გაფორმდა ახალი ტერმინის - „ღვინის ტურიზმის“ სახელით XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე. ღვინის ტურიზმი, დღეისათვის ყველაზე გავრცელებული განმარტების მიხედვით, არის ვიზიტორთა მიერ ვენახებისა და ღვინისადმი მიძღვნილ სანახაობებზე დასწრება, რომლის სამოტივაციო ფაქტორია ღვინის დეგუსტაცია და/ან რეგიონის მევენახეობა-მეღვინეობის თავისებურებების გაცნობა (Hall, Macionis 1998, 267–298). ღვინის ტურიზმს ხშირად განიხილავენ როგორც ეკონომიკის ძრავას, რომელსაც აქვს იმის პოტენციალი, რომ სარგებლობა

მოუტანოს რეგიონულ და ადგილობრივ დაინტერესებულ მხარეებს. იგი მელვინებს უქმნის ბაზრის გაფართოების შესაძლებლობას და, შესაბამისად, შემოსავლების გაზრდის, ხოლო სახელმწიფო ბიუჯეტს - გადასახადებით მიღებული შემოსავლებით შევსების შესაძლებლობას (Williams, Graham 2006). საქმიანობის ეს სფერო მრავალი უცხოური ფერმერული მეურნეობისათვის შემოსავლის დამატებით წყაროდ გადაიქცა (Sparkc and Malady 2006). ტურიზმის განვითარების სტრატეგია, საერთაშორისო გამოცდილების მიხედვით, ღვინის ტურიზმს მიიჩნევს ტურიზმის რეგიონული განვითარების უმნიშვნელოვანეს მიმართულებად (Taylor R. 2006). ღვინის ტურიზმის მსოფლიო გამოცდილება აჩვენებს, რომ მისი განვითარების სტრატეგია ინტეგრირებული უნდა იყოს მელვინეობის სტრატეგიასთან (Carlsen, Chapters, Fraser, Alonso 2006).

ქვემოთ განვიხილავთ სპეციალისტთა მოსაზრებებს პანდემიის პირობებში ღვინის ტურიზმის შენარჩუნების შესახებ.

ღვინის ტურიზმის სფეროში 2020 წლის მნიშვნელოვანი ბიზნესმოვლენა იყო ოქტომბერში ჩატარებული 3-დღიანი ღვინის ტურიზმის საერთაშორისო ონლაინ-კონფერენცია (IWINETC). IWINETC წარმოადგენს პროფესიონალთა მიერ ორგანიზებულ მსოფლიო ღონისძიებას, რომელშიც მონაწილეობენ ტურისტულ სააგენტოებში, ღვინის წარმოებაში, სასტუმროს ბიზნესში, ტურიზმის საბჭოებსა და რეგიონულ მმართველობაში, ასოციაციებში, უნივერსიტეტებსა და ღვინის ტურიზმთან დაკავშირებულ სხვა ორგანიზაციებში დასაქმებული სპეციალისტები (IWINETC 2020). 2020 წლის კონფერენციის ლაიტმოტივს წარმოადგენდა ღვინის ტურიზმის სფეროში პანდემიით შექმნილი გამოწვევების ღონისძიების პრეზენტაცია. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს კრიზისიდან თავის დაღწევის შესახებ სპეციალისტთა ოპტიმისტური ხედვები.

კონფერენციის ღონისძიებათა ორგანიზატორმა ენტონი სვიფტმა დასკვნით პლენარულ სხდომაზე გამოსვლისას აღნიშნა, რომ მიუხედავად ძნელი პერიოდისა, რომელშიც ვიმყოფებით, ღვინის ტურიზმის ინდუსტრია

აშკარად აღმავლობის გზაზეა. სვიფტის შეხედულებით, ნათელი მომავალი მოელის ყველას, ვისაც ესმის, რომ ღვინის ტურიზმი არის მდგრადი ბიზნესის შესაძლებლობა. ტურიზმის საერთაშორისო ორგანიზაციის წარმომადგენელმა ჯონათან გოემეს ჰუანზონმა დაადასტურა სვიფტის ეს შეხედულება და აღნიშნა: ღვინის ტურიზმი და სოფლის ტურიზმი ტურიზმის უსაფრთხო სახეობებია, რომლებიც და წარმატებით განვითარდებიან ამ რთულ დროში (IWINETC 2020).

ტურიზმის ინდუსტრიის წარმატებული ბიზნესმენის – კრის ტორესის აზრით, როგორც კი შეზღუდვები მოიხსნება, ავიაბილეთებისა და განთავსების საშუალებების დაჯავშნის რაოდენობა გაიზრდება. იგი აღნიშნავს, რომ დღეს ადამიანები შინ არიან ჩაკეტილები, საჭიროა მათი გამხნეება და სასარგებლო კონტენტით უზრუნველყოფა, რაც დაეხმარებათ კრიზისის შემდგომი მოგზაურობების დაგეგმვაში. მისი შეხედულებით, ფიზიკური დისტანცირების საჭიროების გამო, ტურიზმის მომავალი გახდება მცირერიცხოვანი ჯგუფი. კრისის მონაცემებით 60 წელს გადაცილებულ ადამიანთა უმეტესობა მონაწილეობს ZOOM- შეკრებებში და გაცილებით უფრო ხშირად იყენებენ ამ ტექნოლოგიას, ვიდრე წინათ. ასაკოვანი ადამიანები სულ უფრო მეტ დროს ატარებენ ინტერნეტში. ამიტომ ახლა კარგი დროა მიზნობრივი აუდიტორიის შექმნისათვის (IWINETC 2020).

ტურიზმის მეორე წარმატებული ბიზნესმენი – პიტერ საიმი თვლის, რომ კვებისა და ტურიზმის კომპანიებს დიდი შესაძლებლობები აქვთ სხვა სექტორებთან თანამშრომლობისთვის, თუმცა მისი აზრით, პანდემიის გავლის შემდეგ ღვინის ტურიზმის თვიდან დანაწიების დროს, გათვალისწინებული უნდა იქნეს, რომ ადრინდელი კლიენტები შეიძლება მობრუნდნენ, ხოლო უცხოელი კლიენტების მოზიდვა გაცილებით ძნელი იქნება მგზავრობის შეზღუდვების გამო. შესაძლებელია, საჭირო გახდეს ადგილობრივ კლიენტებზე ორიენტირება. იმისათვის, რომ განაახლონ საქმიანობა, კომპანიებმა უნდა გაარკვიონ თავიანთი ბიზნესის უზარალობისა და რენტაბელობის წერტილი. განახლებული კომპანიის

საქმიანობის მოცულობა შემცირდება, რადგანაც შემცირდება მოგზაურობების რაოდენობა, ხოლო ისინი, ვისაც მოგზაურობის შესაძლებლობა ექნებათ, იმოგზაურებენ მცირე ჯგუფებად. შეიძლება საჭირო გახდეს დამატებითი სატრანსპორტო საშუალება იმისათვის, რომ რაც შეიძლება ცოტა რაოდენობის ადამიანებმა იმგზავრონ ერთი ტრანსპორტით. გააქტიურდება ვირტუალური და ციფრული ტურები, რაც მოიცავს ღვინის დეგუსტაციას და სხვა ვირტუალურ ღონისძიებებს, რაც არც ისე მომგებიანი იქნება, მაგრამ მეტ შესაძლებლობას გაუჩენს ბიზნესს (IWINETC 2020).

უცხოელი ტურისტების ვიზიტების შეჩერების გამო სპეციალისტები დაინტერესდნენ იმის გარკვევით, მოხერხდება თუ არა ღვინის ტურიზმის გადარჩენა შიდა ტურიზმის გააქტიურებით. საქართველოს ღვინის კლუბის მიერ გამოკითხული იყო ექვსი საოჯახო მარნის მფლობელი დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა სოფლებიდან (სეფისკვერაძე ლ. 2020). ორი მათგანი ფიქრობს, რომ ამჟამად შიდა ტურიზმის განვითარების გარდა სხვა ალტერნატივა არ არსებობს. ორი რესპონდენტის მიხედვით შიდა ტურიზმი გარე ტურიზმის საპირწონე ვერ იქნება, მაგრამ მას შეუძლია გარკვეული შეღავათის მოტანა. ერთი რესპონდენტი აღნიშნავს, რომ მისი ბიზნესი ძირითადად შიდა ტურიზმზეა აწყობილი და ფიქრობს, რომ ორი წლის განმავლობაში შეძლებს ბიზნესის შენარჩუნებას. ერთი მეღვინის აზრით, ქართველ მეღვინეებს მოუწევთ საქმიანობის გაყინვა ან ახალი მომხმარებლის მოზიდვა – ადგილობრივი მომხმარებლის დაინტერესება ან ღვინის ექსპორტის გატანა, რაც დიდ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. მათი აზრით, 2021 წლის შემოდგომის ბოლომდე უცხოელი ტურისტების სტუმრობის მნიშვნელოვანი ზრდა მოსალოდნელი არ არის და ყველაზე რთული პერიოდი მცირე მარნებისათვის იქნება (სეფისკვერაძე ლ. 2020)

2020 წლიდან „საქართველოს ღვინის კლუბი“, „USAID“-ის ეკონომიკური ურთიერთობის პროგრამის ფინანსური მხარდაჭერით, ახორციელებს „ღვინის სოფლის“ პროექტს, რომელიც ითვალისწინებს იმერეთისა და რაჭა-ლეჩხუმის

მცირე მარნების დახმარებას. ამ დახმარების ეფექტიანი განხორციელებისათვის საჭირო შერჩეული ობიექტების ღვინის ტურისტული პოტენციალის წინასწარი გაცნობა და შეფასება, შეასრულა პროექტის სამუშაო ჯგუფმა. ამ ჯგუფის მიერ მიღებული დაკვირვების შედეგები მოწმობს, რომ საქართველოს რეგიონებში ბევრ მელვინეს აქვს მაღალხარისხიანი ღვინო, მაგრამ არ აქვს ელემენტარული სადეგუსტაციო სივრცე, სტუმრების მოსასვენებელი ოთახები, კომფორტული სველი წერტილები, საღვინე ჭურჭელი, პერსონალის ტურისტული კუთხით გამოცდილება. „ღვინის კლუბის“ დამფუძნებლის მ. ხარბედიას აზრით, COVID-19-მა აჩვენა რეგიონების მნიშვნელოვანი ხარვეზები: მარნებს აკლია ტურისტის მიღების გამოცდილება, მომსახურების, ღვინის ხარისხის, ჰიგიენის პირობების შესაბამისობა დადგენილ მოთხოვნებთან. რეგიონებს იშვიათად სტუმრობენ ადგილობრივი ვიზიტორები (სეფისკვერაძე ლ. 2020). მევენახეობა-მელვინეობის ექსპერტის გ. ბარისაშვილის შეხედულებით, სხვა პრობლემათა შორის ამ რეგიონებში აშკარაა მევენახეობა-მელვინეობის და ღვინის ტურიზმის ცოდნის დეფიციტი (სეფისკვერაძე ლ. 2020). მელვინე ვ. შიუკაშვილის მიხედვით, ამ რეგიონებში ღვინის ტურიზმის განვითარების ფუნდამენტად უნდა იქცეს ღვინის დაყენების ადგილობრივი მეთოდები, სტუმარ-მასპინძლობის ხაზგასმული ტრადიცია, წარმატებული კულინარია და ძველი სახლები, რაც ტურისტებს სასიამოვნო დასვენების პირობებს უქმნის. ექსპურსიამძღოლის ზ.წიკლაურის აზრით, ბოლო თვეების მოვლენებიდან გამომდინარე, დიდი მნიშვნელობა შეიძინა შიდა ტურიზმმა (სეფისკვერაძე ლ. 2020). „ღვინის სოფლის“ პროექტი ითვალისწინებს ამ პრობლემების გადალახვას. ამ პროექტში უკვე ჩაერთო ღვინის ტურისტული ბიზნესის რამდენიმე მფლობელი რაჭის სოფლებიდან-ბუგეულიდან, ჭრებალოდან და ჟოშხიდან, რომლებსაც დაგეგმილი აქვთ ღვინის დეგუსტაციისა და სხვა ტურისტული მომსახურების ხარისხის ამაღლების მიზნით მარნების კეთილმოწყობა (სეფისკვერაძე ლ. 2020).

პროფ. პ. ჩაგანავას შეხედულებით, საქართველოს ხელისუფლების კრიზისმენეჯმენტმა გაამართლა, მაგრამ პანდემისათან დაკავშირებით სახლში ჩაკეტვა არ არის გამოსავალი... რეკომენდაციების გათვალისწინებით მოგზაურობები მაინც აღდგება, რადგან ადამიანის მოთხოვნილებას - იმოგზაუროს ყველაზე ხიფათიან და რისკის შემცველ პერიოდშიც კი, წინ ვერაფერი აღუდგება (ცეცხლაძე ი. 2020)

გაეროს მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის გენერალური მდივნის ბურაბ პოლოლიკაშვილის შეფასებით, იმედის მომცემია ევროკავშირის მიერ 2020 წლის მაისში შემუშავებული ტურიზმის განახლების ღონისძიებათა გეგმა. მოგზაურობის შეზღუდვების გაუქმება ჯერ ქვეყნის შიგნით, შემდეგ კი საერთაშორისო თარგვლებში, რასაც ეს გეგმა ითვალისწინებს, შესაძლებელს გახდის მრავალი სოციალური თუ ეკონომიკური სარგებლის მიღებას არამხოლოდ ევროპაში, არამედ აგრეთვე მთელ მსოფლიოში. ყველა რგოლში, მგზავრობის, ღამისთევის, კვების და დასვენების სფეროებში უფრო უსაფრთხო და სანდო გახდება ტურისტული მომსახურება. ნდობა კი ჩვენი დღევანდელი ცხოვრების „ახალი ნორმების“ ახალი ვალუტაა. თუ ადამიანები ენდობიან თავიანთ მთავრობებს და ტურისტულ სექტორს უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში, ისინი ხვალვე დაინწყებენ მოგზაურობას (UNWTO 2020). ტურიზმის გლობალური კრიზისის კომიტეტის განცხადების მიხედვით (2020 წლის დეკემბერი), მოგზაურობი არ უნდა განვიხილოთ, როგორც მაღალი რისკის მატარებელი ჯგუფები (*Global Tourism Crisis Committee 2020*).

როგორც ამ მიმოხილვით ირკვევა, ღვინის ტურიზმი, კორონალური ვირუსის პანდემიით შექმნილი ვითარების გამო, დღეს არასახარბიელო მდგომარეობაშია. ამ შეფასების და მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ სპეციალისტთა მოსაზრებები არაერთგვაროვანია. ხშირად გაუმჯობესების ღონისძიებები მხოლოდ სასურველობის ხასიათს ატარებენ. აქედან გამომდინარე, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს პანდემიის პერიოდში ღვინის

ტურიზმის მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციული ბანკის გამდიდრება ქვეყნის ცალკეული რეგიონების მიხედვით.

კვლევის მეთოდი და შედეგები

კვლევის ძირითადი მიზნის შესაბამისად საჭირო იყო რაჭის რეგიონის მიხედვით ინფორმაციის შეგროვება იმის შესახებ, თუ როგორ იმოქმედა ღვინის ტურიზმის ბიზნესზე პანდემიით შექმნილმა ვითარებამ, როგორ შეიძლება განვითარდეს ღვინის ტურიზმი პანდემიის პერიოდში, რა ღონისძიებებით შეიძლება ღვინის ტურისტული ბიზნესის შენარჩუნება პოსტპანდემიური პერიოდის დადგომამდე.

გამოყენებული იყო რაოდენობრივი კვლევის გავრცელებული მეთოდი-მასობრივი გამოკითხვა, რაც ხორციელდებოდა რეგიონში ღვინის ტურისტული პროდუქტის მწარმოებელთა სატელეფონო ინტერვიუს საშუალებით. ეს მეთოდი ფართოდ არის გავრცელებული ღვინის ტურიზმის კვლევის სფეროში (Taylor R. 2006)

რესპონდენტები შეირჩა მუნიციპალიტეტების ტურისტული ცენტრების საინფორმაციო სამსახურის მონაცემების საფუძველზე. დამუშავებული იქნა გამოკვლევის ინსტრუმენტი-სტრუქტურული კითხვარი.

გამოსაკვლევ პერიოდად ავიღეთ პანდემიის პირველი წელი (2020წელი). ამ პერიოდში ღვინის ტურიზმის მდგომარეობის შესადარ პერიოდად აღებული იყო პანდემიის წინა უახლესი პერიოდი (2019 წ). შესადარებ პერიოდში რაჭის რეგიონში ღვინის ტურიზმის მდგომარეობა შესწავლილი იქნა ჩვენ მიერ ადრე ჩატარებული კვლევით, რაც განხორციელდა რაჭაში სოფლის ტურიზმის რესურსული პოტენციალის გამოყენების პრიორიტეტული მიმართულებების დადგენასთან დაკავშირებით (ვანაძე ი. 2020).

2019 წლის იანვარ-თებერვალში, რაჭის ტურისტული პროდუქტებისადმი ვიზიტორთა პრეფერენციული დამოკიდებულების გარკვევისათვის

ჩატარებულმა გამოკითხვებმა აჩვენა ტურისტთა საკმაოდ დიდი ნაწილის (23,6%) დაინტერესება ღვინის დეგუსტაციით, რაც ღვინის ტურიზმის მდგომარეობის სპეციალური გამოკვლევის სტიმული გახდა (ვანაძე ი. 2020).

ამბროლაურის ტურიზმის საინფორმაციო ცენტრის მონაცემებით გაირკვა, რომ ამ პერიოდისათვის რაჭაში ფუნქციონირებდა 17 ღვინის საწარმო, რომლებიც ღვინის ტურისტულ ბიზნესს ეწეოდნენ. გამოკითხული იყო 17-ვე მარნის მფლობელი. ღვინის ტურისტული ბიზნესის სფეროში საქმიანობის გამოცდილების (ხანგრძლივობის) გარკვევით აღმოჩნდა, რომ: ორ წლამდე გამოცდილება აქვს 8 მენარმეს (47, 1%), 3 წლიდან ხუთ წლამდე გამოცდილებისაა 6 მენარმე (35,3%), 6 წელი და მეტის გამოცდილების მქონეა 3 მენარმე (17, 6%)

ამ მონაცემებით დასტურდება, რომ ღვინის ტურისტული ბიზნესი რაჭაში სამეურნეო საქმიანობის ახალი მიმართულებაა. გაირკვა, რომ ღვინის დეგუსტაციის გარდა ყველა საწარმოს შეუძლია ტურისტული მომსახურების ისეთი ფორმების შეთავაზება, როგორცაა მარნის დათვალიერება და რთველში მონაწილეობა. გარდა ამისა, სხვადასხვა მარანი ეწევა სხვა სახის მომსახურებასაც: ტურისტთა დაბინავებას - 6 მარანი (35,3%), კვებით მომსახურებას - 8 მარანი (47%).

ტურისტების ძირითადი ნაწილი საქართველოს მოქალაქეები იყვნენ. სტუმრობდნენ აგრეთვე ყოფილი საბჭოთა კავშირის და მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან. ღვინის ტურის ხანგრძლივობა შეადგენდა ერთ დღე-ღამეს. ერთი ტურისტი ხარჯავდა საშუალოდ 50-დან 100 ლარამდე, (2020 წელს კი - 50 ლარამდე). ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი აჩვენებს ვიზიტორთა რაოდენობის დინამიკას 2019-2020 წლებში რაჭის ღვინის მარნებში.

ვიზიტორთა რაოდენობის დინამიკა 2019-2020 წლებში

ტურისტთა რაოდენობა წელიწადში	მასპინძელი მარნების რაოდენობა	
	2019	2020
50-მდე	2	6
50-დან 100-მდე	7	-
100-დან 200-მდე	5	2
200-ზე მეტი	3	1

წყარო: ავტორი

ცხრილის მონაცემებით დასტურდება ორი მნიშვნელოვანი ვითრება: ჯერ ერთი, ყველა მარანი ერთნაირი წარმატებით არ იყენებს მასპინძლობის შესაძლებლობას და მეორეც, 2020 წელს შემცირდა ვიზიტორთა რაოდენობა წინა წელთან შედარებით.

11 რესპონდენტი აცხადებს, რომ პანდემიით შექმნილმა ვითარებამ მათ ბიზნესზე ძალიან ცუდად იმოქმედა, 5 ბიზნესმენი აღნიშნავს, რომ საქმიანობაზე პანდემიამ ცუდად იმოქმედა – გაუნახევრდათ შემოსავალი.

10 რესპონდენტი მიიჩნევს, რომ შექმნილი სიტუაციის ძირითადი მიზეზია საზღვრების ჩაკეტვა, ხოლო ორი რესპონდენტის მიხედვით – მთვარი ხელშემშლელი ფაქტორია მთვრობის მიერ შემოღებული ეპიდრეგულაციები.

კითხვებზე, თუ როგორია ბიზნესმენტა მოლოდინი და აქვთ თუ არა არსებულ სიტუაციასთან ბიზნესის ადაპტირების რაიმე გეგმა, პასუხები ასეთი იყო: 11 ბიზნესმენი აცხადებს, რომ ცდილობენ შეინარჩუნონ ბიზნესი ღვინის გაყიდვების დივერსიფიცირებით, ხოლო 6 ბიზნესმენს არავითარი გეგმა არ გააჩნია.

საინტერესოა ბიზნესმენტა დამოკიდებულება შიდა ტურიზმისადმი. ყველა მათგანი ფიქრობს, რომ ღვინის ტურიზმის გადარჩენა შეიძლება შიდა ტურიზმის გააქტიურებით.

ტურიზმის მხარდამჭერ სახელმწიფო ანტიკრიზისულ გეგმასთან დაკავშირებით კი ბიზნესმენები სხვადასხვაგვარ დამოკიდებულებას

ამულავნებენ: 4 მათგანი თვლის, რომ ანტიკრიზისული გეგმა ვერ უზრუნველყოფს ღვინის ტურიზმის შენარჩუნებას 2020 წლის დონემდე. კიდევ 4 ბიზნესმენის აზრით, ანტიკრიზისული გეგმა ეფექტიანი იქნება მხოლოდ ღვინის ტურიზმის შედარებით დიდი ფირმებისათვის, ხოლო 8 ბიზნესმენს არა აქვს საკუთარი მოსაზრება ამ საკითხისადმი.

კითხვაზე – შეუწყობს თუ არა ხელს ღვინის ტურიზმის განვითარებას პროექტი – „აღმოაჩინე ის, რაც შენია - იმოგზაურე საქართველოში“, ასეთი პასუხები მივიღეთ: 7-მა რესპონდენტმა არ იცის თუ რა პროექტია ეს, ხოლო 9 რესპონდენტი თვლის, რომ პროექტი ხელს შეუწყობს ღვინის შიდა ტურიზმის განვითარებას მხოლოდ პოსტპანდემიურ პერიოდში.

ყველა რესპონდენტი აღნიშნავს, რომ ღვინის ტურის განხორციელების დროს ტურისტთა მიერ ღვინის შეძენის მოცულობა არსებითად შემცირდა, ასევე, ყველა რესპონდენტს მიაჩნია, რომ მეღვინეობისა და ტურიზმის მჭიდრო კავშირის გარეშე ღვინის წარმოება არსებითად შემცირდება.

გამოკითხულთა უმეტესება - 12 რესპონდენტი (75%) თვლის, რომ პანდემიის პერიოდში რესურსები ძირითადად გამოყენებული უნდა იყოს ღვინის წარმოების შენარჩუნებაზე. 2 რესპონდენტის მიხედვით რესურსები თანაბრად უნდა განაწილდეს ღვინის წარმოებასა და ტურიზმის გააქტიურებაზე. 2 რესპონდენტის შეხედულებით მთელი რესურსები მიმართული უნდა იყოს ღვინის შიდა ტურიზმის განვითარებაზე.

რესპონდენტთა უმეტესობის (87,5%) აზრით, პანდემიის პერიოდში ღვინის ტურიზმისათვის მხარდაჭერა უნდა გააქტიურდეს ღვინის გაყიდვების ორგანიზების ხელშეწყობით. ამასთან, უმეტესობა (68,7%), თვლის, რომ ღვინის გაყიდვების ორგანიზაციისათვის სახელმწიფო მხარდაჭერა ნიშნავს ღვინის პოპულარიზაციის ხელშეწყობას, 23,5% მიიჩნევს, რომ მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა იქნება მალბიებში ადგილების გამოყოფა.

რესპონდენტთა უმეტესობა (81,3%) ფიქრობს, რომ პანდემიის დროს შეზღუდული ფინანსური შესაძლებლობების პირობებში უმჯობესი იქნებოდა ხელთ არსებული ფინანსების მოხმარება ტურისტთა მიღებისა და მომსახურებისათვის საჭირო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებისათვის. 17,3% ფიქრობს, რომ ფულად სახსრებს გამოიყენებდა ღვინის წარმოების ტექნოლოგიური მოწყობილობების შესაძენად.

დასკვნა

როგორც გაირკვა, გამოკითხულთა უმეტესობის აზრით, მათ ბიზნესზე ძალიან ცუდად იმოქმედა პანდემიამ - მინიმუმამდე შეუმცირდათ შემოსავალი. რესპონდენტთა უმეტესობა (88,2%) თვლის, რომ შექმნილი სიტუაციის ძირითადი მიზეზია სახელმწიფო საზღვრების ჩაკეტვა. არაერთგვაროვანია ასევე რესპონდენტთა შეხედულებები ანტიკრიზისული გეგმის ეფექტიანობის შესახებ: ნაწილი მიიჩნევს, რომ ანტიკრიზისული გეგმა ეფექტიანი იქნება მხოლოდ დიდი ფირმებისათვის, ხოლო ნაწილი თვლის, რომ ამ გეგმით ვერ მოხერხდება ღვინის ტურიზმის შენარჩუნება 2020 წლის დონემდე. რესპონდენტები აღნიშნავენ, რომ საგრძნობლად შემცირდა ტურის დროს სტუმართა მიერ ღვინის შეძენის რაოდენობა, ასევე ყველა მათგანს მიაჩნია, რომ მეღვინეობისა და ტურიზმის მჭიდრო კავშირის გარეშე ღვინის წარმოება არსებითად შემცირდება.

ზემოთ აღვნიშნეთ კრიზისიდან თავის დაღწევის შესახებ სპეციალისტთა ოპტიმისტური ხედვები. ასეთივე ტენდენცია შეიმჩნევა ჩვენი გამოკითხვითაც. გამოკითხული რესპონდენტები ამ პერიოდს აქტიურად იყენებენ მარნის ინფრასტრუქტურის გასაუმჯობესებლად, სხვადასხვა არხის საშუალებით ცდილობენ ღვინის გაყიდვების დივერსიფიცირებას.

ჩვენი აზრით, გამოსავალი უნდა ვეძებოთ ღვინის შიდა ტურიზმის განვითარებაში.

- პანდემიის პერიოდში შიდა ტურიზმის გააქტიურებით შეიძლება მოხერხდეს როგორც მთლიანად ტურისტული სექტორის, ასევე, კონკრეტულად ღვინის ტურისტული ბიზნესის გადარჩენა;
- პანდემიის პერიოდში რესურსები ძირითადად მიმართული უნდა იყოს ღვინის წარმოების ხელშეწყობაზე. ტურისტული საქმიანობა უპირატესად ღვინის გაყიდვების დივერსიფიცირებით უნდა შენარჩუნდეს. მართალია ღვინო მალფუჭებადი პროდუქტი არ არის და მეღვინეს შეუძლია შეინახოს და ამით მისი ხარისხი კიდევ გააუმჯობესოს, მაგრამ მაშინ მას სამეურნეო ციკლის შესანარჩუნებლად მოუწევს ფინანსური რესურსების მოძიება და ამაში დასჭირდება სახელმწიფოს მხარდაჭრა;
- სახელმწიფომ უფრო ქმედითი ნაბიჯები უნდა გადადგას მცირე მარნების დასახმარებლად: სასწრაფოდ უნდა შეიქმნას სპეციალური ჯგუფი (რომელიც დაკომპლექტდება როგორც სახელმწიფო სტრუქტურების და სამეცნიერო წრეების წარმომადგენლებისგან, ასევე მეღვინეებისა და მცირე მენარმეებისაგან), რომელიც შეიმუშავებს ამ მიმე მდგომარეობიდან ღვინის ტურიზმის გამოყვანის როგორც გრძელვადიან, ასევე მოკლევადიან სტრატეგიას. როგორც ვნახეთ, რაჭაში მცირე მარნების ნახევარი თითქმის გაჩერებულია და ფაქტობრივად ნულიდან უნდა დაიწყოს საქმე;
- უნდა შეიქმნას მცირე მარნებზე მორგებული გრძელვადიანი ფინანსირების პროგრამები;
- მცირე მარნების მფლობელთათვის უნდა დაიწყოს საგანმანათლებლო პროექტები, რომლის მიზანიც ტურიზმის სფეროში მაღალპროფესიონალი კადრების გადამზადება იქნება;
- საბანკო სექტორი უნდა დაეხმაროს მცირე და საშუალო მარნებს დაბალპროცენტიანი სესხების აღებაში და ასევე მოქმედი სესხების სუბსიდირებასა და რესტრუქტურირებაში (მინიმუმ ერთი წლით გადაუვადონ გადასახადი);

- მცირე მარნების ცნობადობის გაზრდის მიზნით, ეფექტური იქნება შეიქმნას ერთიანი ელექტრონული პლატფორმა, სადაც განთავსდება როგორც ინფორმაცია, ასევე ვიდეომიმოხილვები მარნების შესახებ. ეს იქნება კარგი რეკლამა და საშუალებას მისცემს მარნებს მიიზიდონ მომხმარებლები და სხვადასხვა ქვეყნის იმპორტიორი კომპანიები.

თვალი უნდა გავუსწოროთ რეალობას და გავაცნობიეროთ, რომ წინ რთული პერიოდი გველოდება და სავარაუდოდ დიდი რაოდენობით უცხოელი ტურისტების ნაკადებს არ უნდა ველოდოთ. ამიტომ, ამ ეტაპზე მეღვინეებმა მთელი ძალისხმევა ადგილობრივი მომხმარებლის ინტერესის და ცნობიერების გასაზრდელად უნდა მიმართონ. ეს სამომავლო გათვლებს უფრო ზუსტს გახდის და იმედგაცრუებაც ნაკლები იქნება. რასაკვირველია, შიდა ტურიზმი ვერ გახდება საერთაშორისო ტურიზმის საპირნონე, მაგრამ ადგილობრივ მცირე მარნებს გარკვეულ შეღავათს მაინც მოუტანს და შემდეგისათვის სხვა პერსპექტივაც გამოჩნდება.

ლიტერატურა:

1. ეკონომიკური პოლიტიკის კვლევის ცენტრი EPRC (2020). ეკონომიკური შდეგები მსოფლიოსა და საქართველოში <https://eprc.ge/uploads/brosh/COVID>
2. ვანაძე ი. (2020) სადისერტაციო ნაშრომი „სოფლის ტურიზმის რესურსული პოტენციალის გამოყენების პრიორიტეტული მიმართულებები რაჭაში“.
3. საქართველოს ადმინისტრაციის პრესსამსახური (2020). გახარია გ. ანტიკრიზისული ეკონომიკური გეგმის წარდგენა. <https://civil.ge/ka/archives/>
4. სეფისკვერაძე ლ. (2020) „გამოსავალი შიდა ტურიზმის განვითარება“ <http://vinoge.com/degustacia/pandemia-qarTuli-Rvinis-turizmis-winaaRmdeg>
5. სეფისკვერაძე ლ. (2020) „ღვინის სოფლიდან დანახული პრობლემები“ <http://vinoge.com/mevenaxeoba/Rvinis-turizmis-potenciali-raWa-leCxumsa-da-imereTSi>
6. სეფისკვერაძე ლ. (2020) „14 ოჯახური მარანი „ღვინის სოფლიდან“ <http://vinoge.com/degustacia/gaicaniT-14-ojaxuri-marani-Rvinis-soflidan>

7. ტურიზმის ამოქმედების ანტიკრიზისული გეგმა (2020)
http://gov.ge/files/288_76050_775262_final_Tourismpresentation.pdf
8. ცეცხლაძე ი. „რა სუსტი მხარეები აქვს ქართულ ტურიზმს? (2020)
<http://gazetiajara.ge/2020/09/07/>
9. Carlsen J. Chapters S. (2006) Introduction. Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.1-13
10. Fraser A. Alonso A. Do Tourism and Wine Always Fit Together? A Consideration of Business Motivations (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters pp. 19-26
11. Fraser A. Alonso A. Wine Tourism and Sustainable Development in Regional Australia (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.59-66
12. Hall C.M. Macionis N. (1998) Wine tourism in Australia and New Zealand. pp. 267–298.
13. Hall C.M. Longo A.M. Mitchell R. Johnson, G. (2000) Wine tourism in New Zealand. pp. 150–176.
14. Roberts L. Sparkc B. Enhancing the Wine Tourism Experience: the Customers' Viewpoint (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.47-55
15. Sparkc B. Malady J. Emerging Wine Tourism Regions: Lessons for Development [2006)]. Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters . p.67-79
16. Statement by the Global Tourism Crisis Committee (2020).
<https://www.unwto.org/news/global-tourism-crisis-committee-messaging>.
17. Taylor R. Wine Festivals and Tourism: Developing a Longitudinal Approach to Festival Evaluation (2006). Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters p.179-195
18. Williams P.W. Graham K. Mathias L. Land Use Policy and Wine Tourism Development in North America's Pacific Northwest (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.27-46
19. <https://www.iwinetc.com/news/wine-tourism-battle-plans-for-covid-19-revealed-at-iwinetc-virtual-2020/>
<https://www.unwto.org/news/covid-19-may-statement-unwto-secretary-general>

References:

1. EPRC (2020). ekonomikuri shedegebi msoplisa da sakartveloshi [Economic Policy Research Center Economic Consequences in the World and in Georgia.] In Georgian. <https://eprc.ge/uploads/brosh/COVID>
2. Vatsadze I. (2020) „soplis turizmis resursuli potentsialis gamoqenebis prioritetuli mimartulebebi rachashi“. [Dissertation „Priority Trends in Usage of Potential for Rural Tourism Resource in Racha“.] In Georgian
3. Gakharia g. (2020). antikrizisuli ekonomikuri gegmis tsardgena. [Presentation of Anti-Crisis Economic Plan. Press Service of the Administration of Georgia.] In Georgian. [https://civil.ge/ka/archives/348421.](https://civil.ge/ka/archives/348421)
4. Sefiskveradze L. (2020) „gamosavali shida turizmis ganvitareba“ [“The Solution is the Development of “Domestic Tourism.”] In Georgian <http://vinoge.com/degustacia/pandemia-qarTuli-Rvini-turizmis-winaaRmdeg>
5. Sepiskveradze L. (2020) „ghvini soplidan danakhuli problemebi“ [“Problems Seen from the Wine Village.”] In Georgian <http://vinoge.com/mevenaxeoba/Rvini-turizmis-potenciali-raWa-leCxumsa-da-imereTSi>
6. Sepiskveradze L. (2020) „14 ojaxuri marani „ghvini soplidan“ [“14 Family Cellars from the Wine Village.”] In Georgian <http://vinoge.com/degustacia/gaicaniT-14-ojaxuri-marani-Rvini-soflidan>
7. Anti-crisis plan for tourism (2020) http://gov.ge/files/288_76050_775262_final_Tourismpresentation.pdf
8. Tsetskhladze I. (2020) "What Are the Weaknesses of Georgian Tourism?" <http://gazetiajara.ge/2020/09/07/>
9. Carlsen J. Chapters S. (2006) Introduction. Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.1-13
10. Fraser A. Alonso A. Do Tourism and Wine Always Fit Together? A Consideration of Business Motivations (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters pp. 19-26
11. Fraser A. Alonso A. Wine Tourism and Sustainable Development in Regional Australia (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.59-66
12. Hall C.M. Macionis N. (1998) Wine tourism in Australia and New Zealand. pp. 267–298.

13. Hall C.M. Longo A.M. Mitchell R. Johnson, G. (2000) Wine tourism in New Zealand. pp. 150–176.
14. Roberts L. Sparkc B. Enhancing the Wine Tourism Experience: the Customers' Viewpoint (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.47-55
15. Sparkc B. Malady J. Emerging Wine Tourism Regions: Lessons for Development [2006]. Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters . p.67-79
16. Statement by the Global Tourism Crisis Committee (2020).
<https://www.unwto.org/news/global-tourism-crisis-committee-messaging>.
17. Taylor R. Wine Festivals and Tourism: Developing a Longitudinal Approach to Festival Evaluation (2006). Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters p.179-195
18. Williams P.W. Graham K. Mathias L. Land Use Policy and Wine Tourism Development in North America's Pacific Northwest (2006) Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing Edited by Jack Carlsen and Stephen Charters. pp.27-46
19. <https://www.iwinetc.com/news/wine-tourism-battle-plans-for-covid-19-revealed-at-iwinetc-virtual-2020/>
<https://www.unwto.org/news/covid-19-may-statement-unwto-secretary-general>

Challenges Created by the Pandemic in Wine Tourism and Opportunities to Overcome Them in the Region of Racha.

Ineza Vatsadze

Guest lecturer of Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

Ina.vatsadze@tsu.ge

Tourism has been one of the most important sectors of our country's economy in recent years, but from the first day of the coronavirus pandemic it has serious challenges.

It is therefore important to develop measures to respond to the economic threats posed by the pandemic. It is necessary to determine the factual situation which will help to develop rational recommendations. Based on a review of the special literature, the article discusses the challenges posed by the pandemic in the field of wine tourism and the measures to be taken to address them, based on the views of various experts in the field.

According to the survey conducted by the author, the article discusses the state of wine tourism in the Racha region, which shows that by 2020, tourist visits to Racha have significantly decreased, compared to 2019.

All respondents think that saving the wine tourism business during the pandemic is convenient by activating domestic tourism. Most of the respondents noted that their income has been reduced to a minimum. Most of the businessmen hope to maintain tourism activities mainly by diversifying wine sales. The report notes that by activating domestic tourism during the pandemic, it is possible to save both the tourism sector and the wine tourism business, in particular. .

The state should take more effective steps to assist small wineries, establish long-term financing programs tailored to small wineries, the banking sector should assist small and medium wineries with low-interest loans, and subsidize and restructure existing loans.

Small winery owners should start educational projects and to raise their awareness it will be effective to create a unified electronic platform where information as well as video reviews about wineries will be posted. This will be a good advertisement and will allow the wineries to attract customers and importing companies from different countries.

Keywords: *Wine tourism, COVID-19, pandemic, Racha Region*

JEL Codes: *L83, L84, L88*

კოვიდ-19 და ტურიზმის ინდუსტრიის გამონწვევები საქართველოში:
კვალიფიციური კადრების გადინება

გიორგი ხიდეშელი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
khidesh.giorgi@gmail.com

Covid-19 პანდემიამ გლობალური ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია. ვირუსის გეოგრაფიული გავრცელების შესაჩერებლად შემოღებულმა შეზღუდვებმა უარყოფითად იმოქმედა ტურიზმის ინდუსტრიის ფინანსურ სტაბილურობაზე. შემოსავლების გარეშე დარჩენილი ტურისტული ბიზნესი იძულებული გახდა დასაქმებულთა დიდი ნაწილი დაეთხოვა ან უხელფასო შვებულებაში გაეშვა. შესაბამისად დაიწყო სამუშაო ძალის სექტორული გადანაცვლების პროცესი. ამასთან გვინდა გვჯეროდეს, რომ მასობრივი ვაქცინაციისა და ტურიზმის მსოფლიო ორგანიზაციის პროგნოზის გათვალისწინებით შექმნილი კრიზისი ეტაპობრივად დასტაბილურდება და საერთაშორისო მიმოსვლა აღდგება. აუცილებელია დადგინდეს, თუ როგორ გაუმკლავდება სამუშაო ძალისგან დაცლილი ტურისტული ბიზნესი პოსტ-პანდემიურ პერიოდში გაჩენილ მოთხოვნას. აქედან გამომდინარე, სტატიის მიზანია წარმოაჩინოს ტურიზმის ინდუსტრიიდან კვალიფიციური კადრების გადინების პრობლემის როგორც მიმდინარე, ასევე პოსტკრიზისული თავისებურებები. კვლევის შედეგებმა ცხადყო, რომ ტურისტულ სააგენტოებში დასაქმებული გიდების 61%-მა სერვისის მიწოდების უნარებისა და უცხო ენის ცოდნის დახმარებით კვლავ მომსახურების სფეროში დაიწყო მუშაობა. გარდა ამისა, დასაქმებულთა 98% მზად არის ძველ საქმიანობას ტურიზმის ამოქმედებისთანავე დაუბრუნდეს. შეიძლება ითქვას, რომ ტურიზმის აღორძინების საწყის ეტაპზე ტურისტული ბიზნესი დაიბრუნებს

კვალიფიციურ კადრებს და ამ კუთხით სერვისის მიწოდების შეფერხება მოსალოდნელი არ არის.

საკვანძო სიტყვები: პანდემია, ტურიზმის ინდუსტრია, გამონწვევა, სამუშაო ძალა, კვალიფიციური კადრების გადინება.

შესავალი

2020 წელს კოვიდ 19-ის გავრცელებამ გლობალური ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია. პანდემიის შესაჩერებლად მთავრობებმა ისეთი კომპლექსური ღონისძიებები გაატარეს როგორცაა: საზღვრების ჩაკეტვა, გადაადგილების შეზღუდვა, საყოველთაო კარანტინის გამოცხადება და სხვა. ამ პოლიტიკამ მოთხოვნა-მიწოდების საერთაშორისო ჯაჭვის ჩამოშლა გამოიწვია, რაც უარყოფითად აისახა კერძო სექტორის ფინანსურ სტაბილურობაზე. განსაკუთრებით მძიმე დარტყმა კი ტურიზმის ინდუსტრიამ მიიღო.

ვირუსის გეოგრაფიული გავრცელების წინააღმდეგ მიმართულმა რეგულაციებმა ადგილობრივი და საერთაშორისო ტურიზმის დროებითი პარალიზება გამოიწვია. ტურისტული სააგენტოების, სატრანსპორტო კომპანიების, განთავსების საშუალებების, კვების ობიექტებისა და მსგავსი პროფილით მომუშავე სხვა ბიზნესის მომხმარებელთა რიცხვი კრიტიკულ მინიმუმამდე შემცირდა. შემოსავლის გარეშე დარჩენილი კომპანიები ფინანსური გამონწვევების გადალახვას ხარჯების ოპტიმიზაციით, თანამშრომლების დათხოვნითა თუ მათი ხელფასების შემცირებით ცდილობენ (Gössling, Scot, & Hall, 2020, 7-10). მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის (UNWTO) ანგარიშის მიხედვით, 100-დან 120 მლნ-მდე სამუშაო ადგილი საფრთხის წინაშეა, მაშინ როცა 2019 წელს ტურიზმში დასაქმებულ მუშაკთა რიცხვი 330 მლნ-ს აღწევდა (United Nations 2020).

მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენებმა საქართველოს ეკონომიკური განვითარება მნიშვნელოვნად შეაფერხა. ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის მიერ გამოქვეყნებული სტატისტიკური მონაცემების გაანალიზებამ აჩვენა, რომ 2020 წელს საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებული შემოსავლები (428 მლნ

დოლარი), წინა წლის მაჩვენებელთან (3.3 მლრდ დოლარი) შედარებით, დაახლოებით 87%-ით არის შემცირებული (GNTA, 2020). გარდა ამისა, მოგზაურობაზე დანესებული შემლუდვების პირობებში, ტურიზმის ინდუსტრიაში ჩაბმული კომპანიების ფინანსური რეზერვები ეტაპობრივად იწურება და ვეღარ უზრუნველყოფს კვალიფიციური კადრების შენარჩუნებას. პოლიტიკისა და მართვის საკონსულტაციო ჯგუფის (PMCG) ანგარიშის მიხედვით, კრიზისის პერიოდში ტურიზმის სექტორში დასაქმებულთა რაოდენობა მინიმუმ 80%-ით შემცირდება (PMCG 2020, 31).

2021 წლის 16 თებერვლის მონაცემებით მსოფლიოს 78 ქვეყანაში კოვიდ 19-ის საწინააღმდეგო ვაქცინის 176 მლნ დოზა უკვე ათვისებულია. ყოველდღიურად კი დაახლოებით 6 მლნ ადამიანი იცრება (Randall, Sam, Cannon, Tartar & Murray 2021). პარალელურად, საქართველოს მთავრობამ ვაქცინირებული მოგზაურებისთვის აბსოლუტურად ყველა შემლუდვა მოხსნა და 1-ლი თებერვლიდან საჰაერო მიმოსვლაც აღადგინა. აღნიშნულ გადაწყვეტილებას საერთაშორისო მედია საშუალებები აქტიურად განიხილავენ და პოზიტიურადაც აფასებენ (Coffey 2021).

აღნიშნული ცხადყოფს, რომ ტურიზმის აღდგენის შანსები ეტაპობრივად იზრდება, თუმცა, კრიზისში მყოფი კერძო სექტორის მზაობა კვლავ განსაზღვრული საკითხია. ტურიზმის ინდუსტრია კვალიფიციური კადრების გადინების პრობლემის წინაშე დგას, რაც ტურიზმის აღორძინების საწყის ეტაპზე სერვისის ხარისხის გაუარესების მიზები შეიძლება გახდეს. ყოველივე ეს კი უარყოფითად იმოქმედებს ქვეყნის რეპუტაციაზე.

კვლევის მეთოდოლოგია

სტატიის მიზანია დაადგინოს საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრიაში დასაქმებული სამუშაო ძალის სექტორული გადაადგილების გამომწვევი მიზეზები და ძირითადი ტენდენციები. საკითხის სიღრმისეულად შესწავლის პროცესში

ყურადღება გამახვილებულია საერთაშორისო პრაქტიკაზე. შესაბამისად, კვლევის ამოცანები შემდეგნაირად განისაზღვრა: ა) პანდემიის პერიოდში საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრიიდან კვალიფიციური კადრების გადინების მიზეზების შესწავლა, ბ) ტურიზმზე დამოკიდებული ეკონომიკის მქონე განვითარებადი ქვეყნების მაგალითების განხილვა გ) საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრიაში კვალიფიციური კადრების დაბრუნების პერსპექტივების გაანალიზება. სტატია პასუხს სცემს ორ ძირითად საკვლევ კითხვას:

1. რა სახის ფინანსური გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდნენ ტურისტულ სააგენტოებში დასაქმებული პირები კოვიდ 19-ით გამოწვეული პანდემიის პირობებში?
2. რა ფაქტორები ახდენს გავლენას ეკონომიკის სხვა სექტორებში სამუშაოდ გადასული პირების გადამწყვეტილებაზე, პოსტპანდემიურ პერიოდში კვლავ დაუბრუნდნენ ტურიზმის ინდუსტრიას?

კვლევის არეალის დაკონკრეტების მიზნით, ყურადღება გამახვილებულია მხოლოდ ტურისტულ სააგენტოებში დასაქმებულ იმ გიდებზე, რომლებსაც მინიმუმ ერთწლიანი სამუშაო გამოცდილება აქვთ. საკვლევ კითხვაში მოცემულ ტერმინში – „ტურისტული სააგენტო“, იგულისხმება კომპანია, რომელიც ქმნის ტურისტულ პაკეტს და ყიდის მას პირდაპირ მომხმარებელზე ან უცხოურ კომპანიაზე.

საკვლევი კითხვიდან გამომდინარე, **ჰიპოთეზა** შემდეგნაირად ფორმულირდა: პოსტ-პანდემიურ პერიოდში ტურიზმის ინდუსტრიის ამოქმედების სანყის ეტაპზე ქართულ ტუროპერატორებს კვალიფიციური კადრების დაქირავების პრობლემა შეექმნებათ.

ტურიზმის ინდუსტრიაში სამუშაო ძალის სექტორული გადაადგილების პროცესის ასახსნელად გამოყენებულია თვითგანსაზღვრის თეორია (Self Determination Theory). ამ თეორიის მიხედვით, დასაქმებულთა მოტივაციაზე ზემოქმედი ფაქტორებია: თვითრეალიზების სურვილი, ფინანსური ავტონომიურობის

აუცილებლობა და სანაცნობო წრის გაფართოების საჭიროება. გარდა ამისა, ინდივიდები იმ შემთხვევაში იცვლიან სამსახურს, თუ სამუშაო გარემო არასტაბილური ხდება და დაკავებული პოზიციიდან გათავისუფლების რისკები იზრდება (Mitchell, Muysken & Welters 2010, 223-224). მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის (UNWTO) პროგნოზის მიხედვით, საერთაშორისო ტურიზმი აღდგენას 2021 წლის მეორე ნახევრიდან დაიწყებს, ხოლო სრული რეაბილიტაციისთვის 4 წელი იქნება საჭირო (UNWTO, 2020). აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შემდეგი რამდენიმე წლის განმავლობაში აღნიშნული ინდუსტრიის შრომის ბაზარზე არასტაბილური ვითარება იქნება, რაც პოტენციური სამუშაო ძალის შემოდინების პროცესზე უარყოფითად იმოქმედებს. სამსახურის ხელმეორედ დაკარგვის რისკი და ცვალებადი შემოსავალი ინდივიდებს სხვა სექტორში დასაქმებისკენ უბიძგებს. თეორიის საფუძველზე კვლევაში გამოიყოფა ის ასპექტები, რომელთა გათვალისწინებაც აუცილებელია საბოლოო დასკვნების გამოსატანად.

ნაშრომში გამოყენებულია როგორც თვისებრივი, ასევე რაოდენობრივი კვლევის მეთოდები. განვითარებადი ქვეყნების ტურიზმის ინდუსტრიის შრომის ბაზარზე არსებული ტენდენციების შესასწავლად გაანალიზდა ათეულობით აკადემიური სტატია. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მეორადი წყაროების ანალიზი საძიებო კვლევის ერთ-ერთ კომპონენტს წარმოადგენს. გარდა ამისა, ცალკე ყურადღება დაეთმო საქართველოში მოქმედი კვლევითი ცენტრების ანგარიშებს, რომლებიც ეროვნული ტურიზმის გამონწვევებსა და სამომავლო პერსპექტივებს განიხილავენ. კვლევის მეორე ეტაპი პანდემიის დაწყებამდე ტურისტულ სააგენტოებში დასაქმებულ გიდებთან 10 სიღრმისეული ინტერვიუს ჩატარებას მოიცავს. საბოლოო ანგარიშით, შესაძლებელი გახდა კვლევის პრობლემის ზუსტი განსაზღვრა და ტურიზმის ინდუსტრიიდან წასული კვალიფიციური კადრების ქცევის მამოტივირებელი ფაქტორების გამოკვეთა. ასეთმა კომპლექსურმა თვისებრივმა კვლევამ საფუძველი შეამზადა რაოდენობრივი

კვლევისთვის, რომლის ფარგლებშიც 96 გიდი ჰიპოთეზის შესამოწმებლად ანკეტირების მეთოდით გამოიკითხა. სტატის ავტორის სამსახურებრივი პოზიციიდან გამომდინარე, გამოკითხვის ორივე ეტაპზე გამოყენებულია მოხერხებული შერჩევა (Convenience Sampling). დღეისათვის ტურისტულ სააგენტოებში დასაქმებული გიდების რაოდენობა სტატისტიკურად არ არის აღრიცხული და გენერალური ერთობლიობა უცნობია. თუმცა, ბიზნესცნობარში – „ბია“, რეგისტრირებულია 575 ისეთი ტურისტული კომპანია, რომელიც კლიენტებს გიდის მომსახურებას სთავაზობს. თუ ვივარაუდებთ, რომ საშუალოდ თითოეულ მათგანში 10 გიდია დასაქმებული, მაშინ გენერალური ერთობლიობა 5750-ს უტოლდება. 95%-იანი სანდოობის ინტერვალისა და ± 10 პროცენტისანი ცდომილების შემთხვევაში, რეპრეზენტატული შედეგების მისაღებად რაოდენობრივ კვლევაში 96 რესპონდენტი უნდა მონაწილეობდეს.

საერთაშორისო პრაქტიკის მიმოხილვა

კოვიდ 19-ით გამოწვეულმა პანდემიამ, როგორც საერთაშორისო, ასევე სახელმწიფოებრივ დონეზე, ტურიზმის ინდუსტრიის ფუნქციონირება მნიშვნელოვნად შეაფერხა. განვითარებადი ქვეყნების უმეტესობაში მოვლენები ნეგატიური სცენარით წარიმართა. ტურისტული ბიზნესი არ აღმოჩნდა მზად გამკლავებოდა ხანგრძლივ ფინანსურ კრიზისს. შემოსავლისა და მოგების გარეშე დარჩენილი კომპანიები იძულებული გახდნენ მატერიალური და ადამიანური კაპიტალის შესანარჩუნებლად ამონურვადი ფინანსური რეზერვები გამოეყენებინათ. გამოიკვეთა თანამშრომლების დათხოვნის, მათი უხელფასო შვებულებაში გაშვებისა და ხელფასების შემცირების ტენდენციები. საპასუხოდ, კვალიფიციურმა კადრებმა უფრო სტაბილურ ინდუსტრიაში იწყეს გადასვლა. (Samarathunga, 2020, 4). გარდა ამისა, ტურიზმში დასაქმებულ პირებს განვითარებული აქვთ სერვისის მიწოდების ისეთი უნარები (Sector-transferable skills), რაც მომსახურების სფეროს ფუნქციონირებად ნაწილში გადანაცვლებას

სავსებით შესაძლებელს ხდის (Martins, Riordan, & Dolnicar 2020, 1-4). ასევე მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს დასაქმებულთა შიგა მიგრაცია. საყოფაცხოვრებო ხარჯების შემცირების მიზნით მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი წარმოშობის ადგილს დაუბრუნდა და რეგიონული ეკონომიკის ნაწილი გახდა (Dogra, 2020). თუმცა, საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში, მთავრობისა და კერძო სექტორის ძალისხმევით, ტურიზმის ინდუსტრიაში მომუშავე პირები მომიჯნავე პროფილის კომპანიებში დაასაქმეს. ასეთი პოლიტიკა მოქალაქეებისთვის ფინანსური წნეხის შემსუბუქებასა და კვალიფიციური კადრების შენარჩუნებას ემსახურება (Wyman 2020, 12-13). ერთადერთი მიდგომა, რომელიც ტურიზმის სექტორიდან სამუშაო ძალის გადინებას კონცეპტუალურ დონეზე ეწინააღმდეგება, შემდეგნაირია: გრძელვადიან პერსპექტივაში პროფესიონალი კადრების ხელახლა დაქირავება უფრო მეტ ხარჯთანაა დაკავშირებული, ვიდრე მიმდინარე პერიოდში მათი საარსებო მინიმუმით უზრუნველყოფა. სასურველია ყურადღება თანამშრომელთა კვალიფიკაციის ამაღლებასა და ტურიზმში თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვაზე გამახვილდეს (Kaushal & Srivastava 2021, 4-7). ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ტურიზმში ეტაპობრივად კარგავს მნიშვნელოვან მამოძრავებელ ძალას. დღეისათვის არსებულ აკადემიურ ნაშრომებში ინდუსტრიიდან წასული კადრების გადანყვეტილებებზე მოქმედი მამოტივირებელი ფაქტორები გაანალიზების გარეშეა დარჩენილი, რაც პოსტკრიზისული მოვლენების პროგნოზირებასა და ეფექტიანი პოლიტიკის შემუშავებას თითქმის შეუძლებელს ხდის.

კვლევის შედეგები

მსოფლიოში მიმდინარე პროცესები საქართველოზეც მეტნაკლებად, თანაბარწილად აისახება. მიუხედავად ამისა, აუცილებელია ქვეყანაში არსებული სიტუაციის სიღრმისეული შესწავლა და ძირითადი ტენდენციების გამოკვეთა. 2019 წელს ტურიზმის ინდუსტრიაში ოფიციალურად 77384 ადამიანი იყო დასაქმებული.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ამ მონაცემში არ შედის თვითდასაქმებულთა რაოდენობა, რომელიც იმავე წელს სამუშაო ძალის 44%-ს შეადგენდა. აქედან გამომდინარე, ტურიზმი 100 ათასზე მეტ ადამიანს ასაქმებდა. კვლევების მიხედვით კი, პანდემიით გამოწვეული კრიზისის პირობებში მათი რიცხვი 80%-ით შემცირდება (PMCG, 2020, 8). სტატიაში შემდეგი აბზაცები ხსენებული ინდუსტრიიდან წასული კვალიფიციური კადრების ფინანსური გამოწვევების, ტურიზმისადმი დამოკიდებულებებისა და სამსახურებრივ გადანაცვეტილებებზე მოქმედი ფაქტორების შესწავლასა და გაანალიზებას ეთმობა.

სიღრმისეული ინტერვიუების შედეგებზე დაყრდნობით რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხი გაანალიზდა. პირველ რიგში აღსანიშნავია, რომ გიდების უმეტესობამ ტურიზმის ინდუსტრიაში დასაქმება ისეთი მამოტივირებელი ფაქტორების გათვალისწინებით არჩია როგორცაა: მაღალი ანაზღაურება, მრავალფეროვანი სამუშაო გარემო, საქართველოში მოგზაურობის შესაძლებლობა და სხვა კულტურის წარმომადგენლებთან ურთიერთობის ინტერესი. თვითგანსაზღვრის თეორიის ძირითადი პრინციპებიდან გამომდინარე, რესპოდენტებმა Covid 19-ით გამოწვეული პანდემიის პირობებში არამხოლოდ სამსახური და შემოსავალი, არამედ რეალიზებისა და სანაცნობო წრის გაფართოების შესაძლებლობაც დაკარგეს. თეორიაზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ტურიზმის ინდუსტრია კვალიფიციური კადრების გადინებისა და მოკლევადიან პერსპექტივაში მათი უკან დაბრუნების პრობლემის წინაშე დგას. თვისებრივი კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ მულტიპლ შემოსავლის დაკარგვის, გართულებული დასაქმებისა და პროდუქტებზე ფასების ზრდის პირობებში, გიდების სოციალური კეთილდღეობა მეტ-ნაკლებად გაუარესდა. გარდა ამისა, ვერ განახორციელეს 2020 წლის გეგმები, მაგალითად, უძრავი ან მოძრავი ქონების შეძენა, დანაზოგის შექმნა, უმაღლესი განათლების მიღება, პროფესიული კურსების გავლა, მოგზაურობა და სხვა. რესპოდენტების ნაწილს მძიმედ აწევს ისეთი საბანკო ვალდებულებები, როგორებიცაა სესხი და განვადება. ის პირები,

რომლებიც სხვა სექტორში დასაქმდნენ, შედარებით დაბალ ანაზღაურებას იღებენ და შესაბამისად, ფინანსურად ოჯახის სხვა წევრებზე არიან დამოკიდებულნი. ასევე შეინიშნება რეგიონებში დროებითი მიგრაციის ტენდენციაც.

სტაბილური შემოსავლის დაკარგვის შემდეგ ათივე გამოკითხულმა რესპონდენტმა სამსახურის ძიება დაიწყო, თუმცა, მხოლოდ მათმა ნაწილმა მიაღწია მიზანს. ამ უკანასკნელთა დასაქმების ხელშემწყობი ფაქტორი ძირითადად უცხო ენის ცოდნა იყო. დღეისათვის ხსენებული გიდები კლიენტთა მომსახურების ცენტრის ოპერატორებად, უცხო ენის პედაგოგებად და თარჯიმნებად მუშაობენ. ერთ-ერთმა რესპონდენტმა ბიზნესი წამოიყო და მისმა ინვესტიციამ დამაკმაყოფილებელი შედეგი გამოიღო. ყველა მათგანი თანხმდება, რომ ამჟამად ბევრად ნაკლებ თანხას გამოიმუშავენ, ვიდრე პანდემიის დაწყებამდე. მათ კი, ვინც სამსახურის დაწყება ვერ მოახერხა, დრო და ენერჯია სწავლის გაგრძელებასა და ისეთი ახალი პროფესიების ათვისებას დაუთმეს, რაც ციფრულ ტექნოლოგიებთან არის დაკავშირებული. გარდა ამისა, კარგი ანაზღაურების მიღების მიზნით, სამი თვით საზღვარგარეთ დასაქმების პრეცედენტიც ფიქსირდება. ამ რესპონდენტის აზრით - *საქართველოში მთელი წლის მანძილზე მიგრულ ხელფასზე მუშაობის სანაცვლოდ, საზღვარგარეთ 3 თვით მუშაობა ურჩევნია*. შეიძლება ითქვას, რომ კვალიფიციური კადრები, სერვისის მიწოდების უნარებიდან გამომდინარე (Sector-transferable skills), უმეტესწილად მომსახურების სექტორში საქმდებიან.

ტურიზმის აღორძინების პერსპექტივებზე მსჯელობისას რესპონდენტთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ სიტუაცია ეტაპობრივად დასტაბილურდება, თუმცა, საწყის ეტაპზე გიდები აქტიურად ვერ დასაქმდებიან, რაც თავისთავად უარყოფითად იმოქმედებს მათ შემოსავლებსა და კარიერულ გადაწყვეტილებებზე. რამდენიმე რესპონდენტმა აღნიშნა, რომ საქართველოს გეოპოლიტიკური მდებარეობის გათვალისწინებით, ტურიზმის ეროვნული

ინდუსტრია პანდემიის დაწყებამდეც საკმაოდ მონყვლადი იყო და ამ ფაქტორს მათთვის ხელი არ შეუშლია გიდის პროფესიით მრავალი წლის მანძილზე ემუშავათ. აქედან გამომდინარე, მათ დამოკიდებულებებზე გავლენას არა კრიზისის რაობა, არამედ ფინანსური სტაბილურობის აუცილებლობა ახდენს. გამოკითხულთაგან მხოლოდ ერთმა პირმა აღნიშნა, რომ შექმნილ სიტუაციაში ყველაზე კარგი გამოსავალი სხვა სექტორში გრძელვადიანი სამსახურის მოძებნაა.

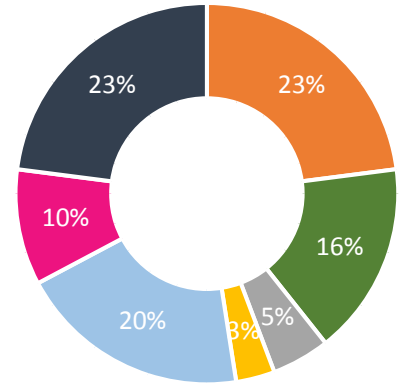
მოყვანილი პოზიტიური დამოკიდებულებებიდან გამომდინარე, 9 რესპონდენტი დარწმუნებულია, რომ დაუბრუნდება ტურიზმს, როგორც კი ამის შესაძლებლობა გაჩნდება. მთავარ მამოტივირებელ ფაქტორებად კი კარგ შემოსავალსა და საინტერესო სამუშაო გარემოს ასახელებენ. გრძელვადიან პერსპექტივაში სხვა სექტორში მხოლოდ იმ შემთხვევაში გადაინაცვლებენ, თუ მაღალანაზღაურებად და შედარებით სტაბილურ სამსახურს მოძებნიან.

სიღრმისეული ინტერვიუებიდან მიღებულმა შედეგებმა საფუძველი შეამზადა რაოდენობრივი კვლევისთვის. რეპრეზენტატულობის დაცვის მიზნით სულ გამოიკითხა სხვადასხვა კომპანიაში დასაქმებული 96 გიდი და თითოეულმა მათგანმა პირნათლად შეავსო მიღებული ანკეტა. რესპონდენტთა 84%-მა, ტურიზმის ინდუსტრიაში შექმნილი კრიზისიდან გამომდინარე, ახალი სამსახურის დაწყება სცადა, თუმცა, დასახულ მიზანს მხოლოდ 75%-მა მიაღწია. საყურადღებოა, რომ გიდები კვლავ მომსახურების სფეროში დარჩნენ და დღეისათვის ისეთ სამსახურებრივ პოზიციებს იკავებენ როგორცაა: პედაგოგი, კლიენტთა მომსახურების ოფიცერი, სატელეფონო მომსახურების ცენტრის ოპერატორი, მთარგმნელი, მენეჯერი, ჟურნალისტი და სხვა. კვლევის შედეგების მიხედვით შევადგინეთ დასაქმებულ რესპონდენტთა სამსახურებრივი განაწილების დიაგრამა (იხ. დიაგრამა1).

დასაქმებულ რესპონდენტთა სამსახურობრივი განაწილება

დიაგრამა 1

- სატელეფონო მომსახურების ცენტრის ოპერატორი
- კლიენტთა მომსახურების ოფიცერი
- მთარგმნელი
- უურნალისტი
- პედაგოგი
- მენეჯერი
- სხვა

მონაცემთა გაანალიზებით დადგინდა, რომ დასაქმებულ რესპონდენტთა ნაწილი ამჟამინდელ ანაზღაურებასა და სამუშაო გარემოს მეტ-ნაკლებად პოზიტიურად აფასებს (იხ. ცხრილი).

ანაზღაურებითა და სამუშაო გარემოთი კმაყოფილების დონე

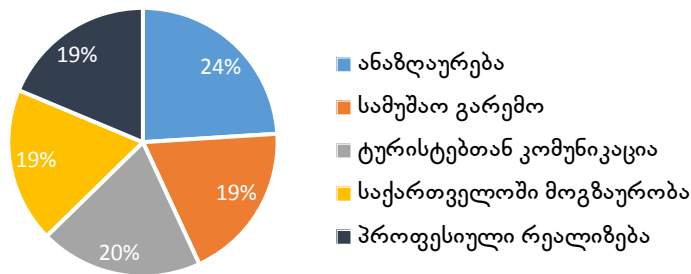
კმაყოფილების დონე	ანაზღაურება	სამუშაო გარემო
ძალიან უკმაყოფილო	10%	7%
უკმაყოფილო	15%	16%
ნეიტრალური	49%	36%
კმაყოფილი	21%	25%
ძალიან კმაყოფილი	5%	16%

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ

შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური კრიზისის ფონზე გიდებმა გარკვეული სახის სოციალურ და ფინანსურ სტაბილურობას მიაღწიეს. აღნიშნული ფაქტისა და თვითგანსაზღვრის თეორიის ძირითადი პრინციპების გათვალისწინებით ნაკლებ სავარაუდოა, რომ კვალიფიციურმა კადრებმა მოკლევადიან პერსპექტივაში ტურიზმის ინდუსტრიაში გადმოინაცვლონ. თუმცა რაოდენობრივი კვლევის მონაცემები სრულიად საპირისპიროს ამტკიცებს. დასაქმებულ რესპონდენტთა 97% მზად არის, ტურიზმის ამოქმედების შემთხვევაში, კვლავ დაუბრუნდეს გილის

საქმიანობას. მოცემულ სიტუაციაში მათ გადაწყვეტილებას თანაბარი გავლენის მქონე ისეთი ფაქტორები განსაზღვრავს როგორცაა: ანაზღაურება, სამუშაო გარემო, პროფესიული რეალიზების შესაძლებლობა, უცხო კულტურის წარმომადგენლებთან კომუნიკაციის ინტერესი და საქართველოში მოგზაურობის სურვილი (იხ. დიაგრამა 2.).

სამსახურებრივ გადაწყვეტილებაზე მოქმედი ფაქტორების გავლენა (%)
დიაგრამა 2

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ

საყურადღებოა, რომ დასაქმებულ რესპონდენტთა 3%-მა ტურიზმის ინდუსტრიაში დაბრუნებაზე უარი არაპროგნოზირებადი სიტუაციისა და თავიანთი კარიერული გეგმების ძირეული ცვლილებების გამო განაცხადეს.

კვლევის ფარგლებში ასევე გამოიკვეთა რესპონდენტთა მოლოდინები ტურიზმის ამოქმედების ვადებთან დაკავშირებით. პირები, რომლებიც თანახმა არიან დაუბრუნდნენ გიღის საქმიანობას, გადაწყვეტილებას ტურიზმის ამოქმედებისთანავე (86%) ან ერთი ტურისტული სეზონის გასვლის შემდეგ (14%) მიიღებენ. საყურადღებოა, რომ ამ უკანასკნელთა 46% ამჟამინდელ სამსახურში მუშაობას შემდეგი 6 თვის, ხოლო 34% შემდეგი 1 წლის განმავლობაში აპირებს. დანარჩენ რესპონდენტებს კარიერული განვითარების შედარებით გრძელვადიანი გეგმები აქვთ. ზემოთ მოყვანილი ფაქტორების კომბინირებული გაანალიზებით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სამუშაოდ სხვა ინდუსტრიაში გადასული გიღების მოსაზრებით, ტურიზმი 6 თვიდან 1 წლამდე პერიოდში ამოქმედდება, რაც, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს მათ გადაწყვეტილებებზე.

დასკვნა

Covid 19-ით გამოწვეული პანდემიის პირობებში ტურიზმის ინდუსტრიაში დასაქმებულ პირთა უმეტესობამ სამსახური დაკარგა და ფინანსური გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა, თუმცა, სერვისის მინოდების უნარებისა (Sector-transferable skills) და უცხო ენის პროფესიონალურ დონეზე ფლობის შედეგად გილების 61%-მა მალევე შეძლო სამსახურის დაწყება და მათი დიდი ნაწილი დღეისათვის სტაბილურ შემოსავალს იღებს. ერთი შეხედვით, ტურიზმი სამუშაო ძალის გარეშე დარჩენილი, თუმცა, კვლევის შედეგებმა ცხადყო, რომ მისი ამოქმედებისთანავე კვალიფიციური კადრები კვლავ დაუბრუნდებიან თავიანთ პანდემიამდელ საქმიანობას. აქედან გამომდინარე, ჰიპოთეზა - პოსტპანდემიურ პერიოდში ტურიზმის ინდუსტრიის ამოქმედების საწყის ეტაპზე ქართულ ტუროპერატორებს კვალიფიციური კადრების დაქირავების პრობლემა შეექმნებათ - არ დასტურდება.

ტურიზმის ინდუსტრიის სამუშაო ძალის სექტორული გადანაცვლების მხრივ, საქართველოში ერთ-ერთი საერთაშორისო მოდელი მოქმედებს. ამ უკანასკნელის თანახმად მთელ რიგ ქვეყნებში მოქალაქეებისთვის ფინანსურის წნეხის შემსუბუქებისა და მაღალკვალიფიციური კადრების შენარჩუნების მიზნით, ტურიზმის ინდუსტრიაში დასაქმებულ პირები მომიჯნავე სფეროებში მათ პროფესიებთან თავსებად პოზიციებზე გადაანაწილეს. განმასხვავებელი ფაქტორი მხოლოდ ის არის, რომ საქართველოს შემთხვევაში აღნიშნული საკითხი პრომიტმა ბაზარმა ხელისუფლებისა და კერძო სექტორის შეთანხმებული მოქმედების გარეშე დაარეგულირა.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ გილების დიდი ნაწილი ტურიზმის ამოქმედებას 6 თვიდან 1 წლამდე პერიოდში ვარაუდობს და მათი ამჟამინდელი სამსახურებრივი გეგმებიც სწორედ ამ პროგნოზებზეა დაფუძნებული. აქედან გამომდინარე, მოვლენების პოზიტიური სცენარით წარმართვის შემთხვევაში, ინდუსტრიაში კვალიფიციური კადრები ეტაპობრივად დაბრუნდებიან.

სასურველია ზემოთ ხსენებული პროცესი, საქართველოში ჩამოსული მოგზაურების რიცხვის ზრდის ფონზე წარმართოს, რაც თავიდან აგვარიდებს სამუშაო ძალის გადაჭარბებული მიწოდებას და შესაბამისად გიდის ანაზღაურების მკვეთრ შემცირებას.

ამჟამად საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრია, ფაქტობრივად, სრულიად გაჩერებულია და მრავალ გამოწვევას აწყდება, თუმცა, კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პოსტკრიზისულ პერიოდში კვალიფიციური კადრების მოძიება მათ რიცხვში არ შედის.

ლიტერატურა:

1. Coffey H. (2021). *Vaccination Havens: the Countries Welcoming Immunised Travellers*. <https://cutt.ly/nk1Dzoo>, Last Seen 16 February 2021.
2. Dogra S. (2020). *COVID-19: Impact on the hospitality workforce*. <https://hospitalityinsights.ehl.edu/covid-19-impact-hospitality-workforce>. Last Seen 23 February 2021.
3. GNTA. (2020). *Economic Indicators*. Georgian National Tourism Administration. <https://gnta.ge/ge/სტატისტიკა/>, Last Seen 15 February 2021 [In Georgian].
4. Gössling S., Scot D., & Hall M. C. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 29, N1, pp. 1-20*.
5. Kaushal V., & Srivastava S. (2021). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: Perspectives on challenges and learnings from India. *International Journal of Hospitality Management, Vol. 92, pp. 1-9*.
6. Martins A., Riordan T., & Dolnicar S. (2020). *A post-COVID-19 model of tourism and hospitality workforce resilience*. <https://cutt.ly/Sc8R0Ly>, Last Seen 24 February 2021
7. Mitchell W., Muysken J., & Welters R. (2010). *Self-determination theory and employed job search*. University of Newcastle.
8. PMCG. (2020). *Tourism Sector in Georgia. Policy and Management Consulting Group*. https://pmcg-i.com/publications_file/eeff5fa053e6e522f.pdf, Last Seen 27 February 2021 [In Georgian]
9. Randall T., Sam C., Cannon C., Tartar A., & Murray P. (2021). *More Than 176 Million Shots Given: Covid-19 Tracker*. <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-vaccine-tracker-global-distribution/>, Last Seen 16 February 2021.

10. Samarathunga W. (2020). *Post-Covid19 Challenges and Way Forward for Sri Lanka Tourism*. Rajarata University of Sri Lanka. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3581509 Last Seen 24 February 2021.
11. United Nations. (2020). *Policy Brief: COVID-19 and Transforming Tourism*. United Nations. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_covid19_tourism_august_2020.pdf, Last Seen 25 February 2021.
12. UNWTO. (2020). *Impact Assessment of the Covid-19 Outbreak on International Tourism*. <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>, Last Seen 18 February 2021.
13. Wyman O. (2020). *The Future of Travel & Tourism in the Wake of Covid-19*. World Travel & Tourism Council.

Covid-19 and Challenges of the Tourism Industry in Georgia: The Outflow of Qualified Personnel

Giorgi Khidesheli

PhD Student, Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

khidesh.giorgi@gmail.com

The Covid-19 pandemic has caused a global economic crisis. Restrictions imposed to stop the geographical spread of the virus have negatively affected the financial stability of tourism. Most of companies were forced to lay off workers or send them on unpaid leaves. Consequently, the process of labor force sectoral shift began. According to the Self-determination theory, people try to find stable jobs and fulfil needs of autonomy, connection and competence. Therefore, the tourism industry is no longer discussed as an attractive employer for the next few years. However, considering the tendencies of massive vaccination and the forecast of World Tourism Organization, gradual stabilization of crisis and revival of international travel are highly predictable.

It must be determined how the tourism business can cope with the emerging demand in the post-pandemic period without qualified employees. Therefore, the article aims to detect not only ongoing, but also post-crisis peculiarities of the tourism labor outflow. The research consists of the following stages: secondary data analysis,

semi-structured in-depth interviews with 10 experienced tour guides and questionnaire survey of 96 tour guides.

The research showed that 61% of the tour guides found job in the service sector with the help of sector-transferable skills and foreign language proficiency. Currently they work as a call center operators, translators, teachers, customer service officers, etc. In contrast to the international practice, in Georgia the shift of the labor force occurred naturally without the positive interference of the government.

Although most of them have neutral attitudes towards working conditions and salary, 98% of currently employed guides have willingness to return to their favorite job at the earliest opportunity. The hypothesis: Georgian travel agencies will face problem of hiring qualified staff at the initial stage of tourism recovery, in the post-pandemic period – was not supported. The supply failure is not expected.

Keywords: *Pandemic, Tourism Industry, Challenge, Labor Force, Outflow of Qualified Personnel*

JEL Codes: *J21, J61, L83, R23*

სოციალური პოლიტიკა

SOCIAL POLICY

უმუშევრობის სოციალური დაზღვევის სისტემის ფორმირების ეტაპები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოში

მურმან ცარციძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული
პროფესორი
murman.tsartsidze@tsu.ge

ნათელა ლაცაბიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პერსონალის
მართვის დეპარტამენტის უფროსი
natela.latsabidze@tsu.ge

გლობალური პანდემიის პირობებში, როდესაც კიდევ უფრო გაღრმავდა ქვეყანაში არსებული ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისი, მეტი აქტუალობა

შეიძინა ქრონიკული უმუშევრობის დაძლევის, უმუშევართა სოციალური დაცვის, დაზღვევის თანამედროვე სისტემის ფორმირებისა და საბოლოო ანგარიშით ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ეფექტიანი დასაქმების უზრუნველყოფის საკითხებმა. აღსანიშნავია, რომ პანდემიის დაწყებამდე, ეკონომიკური ზრდის შედარებით სტაბილურ ტემპებსა და ინვესტიციების მოცულობის გადიდებას, უმუშევრობის დონესა და დინამიკაზე შესამჩნევი გავლენა არ მოუხდენია. ამიტომ ლოგიკურია, რომ მიმდინარე ეტაპზე, ქვეყანაში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების პირობებში, უმუშევრობის პრობლემა კიდევ უფრო გამწვავდა. უმუშევრობისა და არაეფექტიანი დასაქმების ნეგატიური შედეგები საგრძნობია ეკონომიკური საქმიანობის ყველა სფეროში და ის პირდაპირ აისახა ქვეყნის მოსახლეობის ცხოვრების დონის ყველა მაჩვენებელზე.

ნაშრომში გაანალიზებულია უმუშევართა სოციალური დაცვის, უმუშევრობის დაზღვევის სისტემის ფორმირების ეტაპები, მდგომარეობა და პრობლემები საქართველოში. შეფასებულია ამ მიმართულებით ქვეყანაში გატარებული რეფორმები, ღონისძიებები, პროგრამები და მათი ეფექტიანობა. დასაბუთებულია განვითარებული ქვეყნების გამოცდილების გაზიარების მიზანშეწონილობა და უმუშევრობის დაზღვევის თანამედროვე სისტემის ფორმირების აუცილებლობა ეროვნული შრომის ბაზრის ფუნქციონირების თავისებურებების გათვალისწინებით.

საკვანძო სიტყვები: შრომის ბაზარი, უმუშევრობა, სოციალური დაცვა, დაზღვევა, შემწეობა, დასაქმების პოლიტიკა.

შესავალი

მიმდინარე გლობალური კრიზისის პირობებში, ქვეყანაში არსებული უმუშევრობის მაღალი დონე, არაეფექტიანი დასაქმება, შრომის ანაზღაურების დაბალი დონე, არცთუ იშვიათ შემთხვევაში, ღირსეული შრომისა და ანაზღაურების პირობების უქონლობა, მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე და პირდაპირ აისახება ქვეყანაში არსებული სიღარიბის მასშტაბებზე.

მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში უმუშევრობა ყველაზე მწვავე მაკროეკონომიკური პრობლემა და აქტუალური გამოწვევაა, ის აღიარებულია სიღარიბის გამომწვევ მთავარ ფაქტორად (Царцидзе М. Лацабидзе Н., 2020,155). განსაკუთრებით მძიმე ნეგატიური სოციალური, ეკონომიკური და ფსიქოლოგიური შედეგებით ხასიათდება ქრონიკული უმუშევრობა, რომელიც საგრძნობ გავლენას ახდენს ეკონომიკური განვითარების საერთო პროცესზე და მნიშვნელოვნად აფერხებს საზოგადოებრივ პროგრესს. გლობალური პანდემიის პირობებში, რომლის ნეგატიური შედეგები საგრძნობია ეკონომიკური საქმიანობის ყველა სფეროში, უმუშევრობის პრობლემამ უმწვავესი ხასიათი მიიღო. „პანდემიამ ასევე გვიჩვენა, რომ სოციალური დაცულობის თანამედროვე სისტემა გახდა უდიდესი პრობლემა სახელმწიფოების ფინანსური მდგრადობისათვის“ (ღალანძე გ. 2020, 20). შედეგად, უმუშევრობა და სიღარიბე კვლავ რჩება ყველაზე აქტუალურ გამოწვევად და დაუძლეველ პრობლემად. სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის შეზღუდულობის პირობებში, უმუშევრობისა და სიღარიბის დაძლევა მოკლევადიან პერიოდში პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება. აღნიშნული, რასაკვირველია, სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ყურადღება მოაკლდეს უმუშევრობის სფეროში არსებული მდგომარეობისა და პრობლემების სისტემატურ კვლევას, სოციალური დაცვისა და დაზღვევის ქმედითი მექანიზმის შემუშავებას, ეფექტიანი დასაქმების უზრუნველსაყოფად დასაქმების აქტიური პოლიტიკის გატარებას.

უმუშევრობის სოციალური დაცვისა და დაზღვევის სისტემის ფორმირების ეტაპები საქართველოში

ქვეყანაში სოციალური დაცვის და დაზღვევის თვისებრივად ახალი სისტემის ფორმირების დასაწყისი, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გარდამავალ პერიოდს უკავშირდება. საქართველოში მიმდინარე ეკონომიკური რეფორმები, რომლებიც „შოკური თერაპიის“ მოდელით ხორციელდება, ახალი სახელმწიფო ინსტიტუტების შექმნასთან ერთად, მიზნად ისახავს „დაზღვევაზე დაფუძნებული

სოციალური დაცვის ქსელის შექმნას“. ის ერთ-ერთია იმ ექვსი ძირითადი მიზნიდან, რასაც ასეთი კომპლექსური რეფორმის გატარება მოითხოვს (პაპავა ვ. 2015, 39). საქართველო, ისევე როგორც ბევრი პოსტკომუნისტური ქვეყანა, აღნიშნული პერიოდიდან დაწყებული, ცდილობს უმუშევრობის პრობლემების დაძლევის საერთაშორისო პრაქტიკაში აპრობირებული დასაქმების პოლიტიკის სათანადო ინსტრუმენტების⁴ გამოყენების საფუძველზე. პირველი რადიკალური ნაბიჯი ამ მიმართულებით 1990-იანი წლების დასაწყისში გადაიდგა, აღიარებულ იქნა „უმუშევრის“ კატეგორიის არსებობა და დაიწყო დასაქმების საბჭოთა მოდელისაგან განსხვავებული, პრინციპულად ახალი პოლიტიკის შემუშავება. უმუშევართა სოციალური დაცვისა და ეფექტიანი დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციის მიზნით, შრომის, სოციალური დაცვისა და დემოგრაფიის სამინისტროსთან შეიქმნა „დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდი“ - როგორც დამოუკიდებელი საფინანსო სისტემა. განისაზღვრა მისი სტრუქტურა და დაფინანსების წყარო - ფონდში ანარიცხების სახით, რომლის ნორმატივი შეადგენდა საწარმოს შრომის ანაზღაურების გეგმური სახსრების 3.0%-ს.

უმუშევართა სოციალური დაცვის, დასაქმების სახელმწიფო სისტემისა და შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის ფორმირების მიმართულებით, ასევე აღსანიშნავია 1990-იან წლებში სახელმწიფოს მიერ შემუშავებული რეგულაციები დასაქმების კანონისა და მოსახლეობის დასაქმების სოციალური გარანტიების სახით, რითაც განისაზღვრა დასაქმების პოლიტიკის და უმუშევართა სოციალური დაცვის ეკონომიკური, ორგანიზაციული და სამართლებრივი საფუძვლები. დადებითად უნდა შეფასდეს ის ფაქტი, რომ ჩამოყალიბდა დასაქმების სახელმწიფო

4. დასაქმების პოლიტიკის ინსტრუმენტები განსაზღვრულია ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის კლასიფიკაციის მიხედვით. კერძოდ, მათგან აქტიური პოლიტიკის ინსტრუმენტებია: დასაქმების საჯარო მომსახურებები (Public Employment Services); პროფესიული გადამზადების პროგრამები (Labor Market Training); დასაქმების წახალისება (Employment Incentives); შეზღუდული შრომის უნარის მქონე სამუშაო ძალის მხარდაჭერა და რეაბილიტაცია (Sheltered and Supported Employment and Rehabilitation); ახალი სამუშაო ადგილების შექმნა (Direct Job Creation); სტარტაპების წახალისება (Start-up Incentives). ხოლო პასიური პოლიტიკა მოიცავს უმუშევრობის დაზღვევისა და ვადამდელი პენსიის დანიშნვის ინსტრუმენტებს.

პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულებები: მოქალაქეთა შრომითი ინიციატივის მხარდაჭერა და წახალისება, უმუშევართა სოციალური დაცვის უზრუნველყოფა, დასაქმების სფეროში გასატარებელ ღონისძიებათა კოორდინაცია. ასევე გამოიკვეთა და გაიმიჯნა დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკის განმსაზღვრელი და მარეგულირებელი ორგანოების - დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდის, შრომის სახელმწიფო ბირჟის, უმუშევართა პროფესიული მომზადება-გადამზადების სისტემის როლი და ფუნქციები. ქვეყანაში ფუნქციონირება დაიწყო შრომის პირობების სახელმწიფო ექსპერტიზის სამსახურმა. თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ ქვეყანაში ამ პერიოდში შექმნილი სოციალური დაცვის სისტემა, რეფორმის გეგმის შესაბამისად, დაზღვევის მოდელზე იქნა მორგებული. ქვეყანაში სოციალური დაზღვევის ერთიანი სახელმწიფო ფონდთან ერთად უკვე არსებობდა ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო ფონდი და დასაქმების ფონდი. საგადასახადო კანონმდებლობით განსაზღვრული იყო სავალდებულო გადასახადები აღნიშნულ ფონდებში: 27.0% სოციალური დაზღვევის, 3.0% ჯანმრთელობის დაცვის და 1.0% დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდში, რასაც დარიცხული ხელფასის მიხედვით იხდიდა დამსაქმებელი, 1.0%-ს ჯანმრთელობის დაცვის და 1.0%-ს საპენსიო ფონდში, საშემოსავლო გადასახადთან ერთად იხდიდა დასაქმებული დარიცხული ხელფასიდან.

სახელმწიფოს მხრიდან სწორ მიდგომად უნდა ჩაითვალოს დასაქმების სახელმწიფო სამსახურისათვის მოსახლეობის დასაქმებისა და უმუშევართა სოციალური დაცვის სათანადო პროგრამების შემუშავება-რეალიზაციის ფუნქციის მინიჭება. ასევე კანონმდებლობის შესაბამისად, უმუშევრისათვის სოციალური დაცვის რიგი გარანტიის დადგენა: შემწეობა უმუშევრობისათვის, სტიპენდია პროფესიული მომზადებისა და გადამზადების პერიოდში, მატერიალური დახმარება უმუშევრის და მისი ოჯახის წევრების კმაყოფაზე მყოფი მოხუცებისა და არასრულწლოვანი ბავშვების გათვალისწინებით.

აღსანიშნავია, რომ შემდგომი პერიოდი (1992-1998 წლის პირველი ნახევარი), ფაქტობრივად, კვლავ მოსახლეობის სოციალური დაცვისა და დახმარების სისტემის საკანონმდებლო ბაზის ფორმირებითა და ძირითადად პასიური ხასიათის ღონისძიებების გატარებით შემოიფარგლა. მაგალითად, 1994 წლის იანვარი-სექტემბრის პერიოდში შემწეობა დაენიშნა 10.0 ათასამდე უმუშევარს, 1997 წლის დასაწყისიდან გაიყვმოდა ოჯახური დახმარებები, 1997 წლის 1 ივლისისათვის შემწეობის მიმღებ უმუშევართა რაოდენობამ 20.5 ათას კაცს მიაღწია და ა.შ. 1991-1997 წლებში სოციალური უზრუნველყოფის, შრომისა და დასაქმების სამინისტროს პოლიტიკის რეალიზაციას ახორციელებდა დასაქმების ფონდი და შრომის ბირჟა - ამ უკანასკნელის დაფინანსებით. შემდგომ ფონდში გაერთიანდა შრომის ბირჟების ყველა სრუქტურული ერთეული და ფონდმა მუშაობა გააგრძელა პროგრამული დაფინანსების საფუძველზე.

1998-1999 წლები დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის კოორდინაციის მიზნით განხორციელდა მის სისტემაში შემავალი სამსახურების მნიშვნელოვანი რეორგანიზაცია, რეგიონებში შეიქმნა დასაქმების ცენტრები, სტატისტიკური კვლევისა და მონიტორინგის განყოფილებები. რამდენადმე მოწესრიგდა და შედარებით სრულყოფილი გახდა რეგისტრირებულ უმუშევართა შესახებ ინფორმაცია. გამოიკვეთა უმუშევართა შემადგენლობა ასაკის, განათლების, პროფესიის, უმუშევრობის ხანგრძლივობის მიხედვით. მაგალითად, 1999 წლის ივნისის მდგომარეობით, დასაქმების სამსახურში რეგისტრირებული იყო 104,0 ათასი სამუშაოს მაძიებელი, რომელთაგან 96,8% უმუშევარი იყო. მათ შორის 32,7% - 30 წლამდე, 46,6%-ს - 30-50 წლის, ხოლო 20,7% - 50 წელს გადაცილებული პირი იყო. აღნიშნულ პერიოდში პირველად დაფიქსირდა ქრონიკული უმუშევრობა. კერძოდ, რეგისტრირებულ უმუშევრებში სამი წლის და მეტი ხანგრძლივობით უმუშევრების წილმა 51.0% შეადგინა. გაჩნდა ინფორმაცია ვაკანსიების შესახებ, რომელიც კლასიფიცირებული იქნა ეროვნული მეურნეობის დარგების, საკუთრების ფორმების და პროფესიების მიხედვით. ამკარად გამოკვეთა შრომის

ბაზარზე არსებულ მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის დისბალანსი, როგორც რაოდენობრივ, ასევე პროფესიული კვალიფიციური ჭრილით. უმუშევრობის პრობლემების დაძლევისა და დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციის მიზნით აღნიშნულ ეტაპზე პირველად შემუშავდა დასაქმების ხელშეწყობის პროგრამა ტურიზმისა და კურორტების სფეროში, განხორციელდა ახალგაზრდა ასაკის უმუშევართა გადამზადება.

უმუშევართა სოციალური დაცვისა და დასაქმების შესაძლებლობების გაუმჯობესების, გრძელვადიან პერიოდში სტაბილური დასაქმების მიღწევის მიზნით, 2000 წელს ჩამოყალიბდა დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდის ახალი სტრუქტურა. მისი საქმიანობის ძირითად პრინციპად იქცა მიზნობრივ – პროგრამულ დაფინანსებაზე გადასვლა, ასევე დაიხვეწა დაფინანსების წესი, გაიზარდა სტრუქტურული ქვედანაყოფების პასუხისმგებლობა. ვთვლით, რომ ფონდის მუშაობა დადებით შეფასებას იმსახურებს. 2000 წლის მეორე ნახევრიდან, აქტიურად დაიწყო უმუშევართა მომზადება-გადამზადების, დროებითი დასაქმების, თვითდასაქმებისა და სამეწარმეო ინიციატივის მხარდაჭერის პროგრამების განხორციელება. პროექტი ფინანსდებოდა შერჩევითი წესით, შრომის ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისად. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა დროებითი სამუშაოების ორგანიზებამ. 2000 წელს შეირჩა და განხორციელდა 17 პროექტი, 2001 წლის I კვარტალში - 13 პროექტი. 2001 წლის მეორე ნახევარში განხორციელდა ბიზნესის განვითარებისა და უმუშევართა დასაქმების ორი და ინვალიდთა დასაქმების ოთხი პროექტი. 2000-2001 წლებში აღნიშნული პროექტების რეალიზაციის შედეგად, სულ ქვეყნის მასშტაბით მუდმივად დასაქმდა 450, ხოლო დროებით სამუშაოებზე 900 პირი. დადებითი ძვრების მიუხედავად, აშკარაა, რომ მასშტაბური უმუშევრობის ფონზე, ზემოაღნიშნული პროგრამების რეალიზაცია მოსახლეობის დასაქმებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ვერ მოახდენდა.

უმუშევართა სოციალური დაზღვევისა და დასაქმების სფეროს ეფექტიან რეგულირებას ისახავდა მიზნად დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდის ლიკვიდაცია და საჯარო სამართლის იურიდიული პირის-დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის შექმნა. სამსახურის საქმიანობის ძირითადი მიზანი იყო დასაქმების სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციისათვის ხელშეწყობა და უმუშევართა სოციალური დაცვის ღონისძიებათა განხორციელება. თუმცა, ხსენებულმა სამსახურმა ვერ გადაწყვიტა დასახული ამოცანები და დღის წესრიგში დადგა მისი რეორგანიზაციის საკითხი - სოციალური დახმარებისა და დასაქმების სახელმწიფო სააგენტოს სახით. ახალი სამსახურის მიერ მოსახლეობის სოციალური დაცვის მიმართულებით გადადგმული პირველი ნაბიჯები გამოიხატა რიგი რეგულაციის მიღებასა და სააგენტოში რეგისტრირებული უმუშევრებისათვის 20 ლარის ოდენობით შემწეობის განისაზღვრაში. აღნიშნულ ეტაპზე მიღებული იქნა სპეციალური სამთავრობო პროგრამა დასაქმების ხელშეწყობის, უმუშევართა სოციალური დაცვისა და ჯანმრთელობის დაცვის მიმართულებით და დაისახა მისი განხორციელების ღონისძიებები. აღნიშნული მცდელობების მიუხედავად, ქვეყანაში ვერ მოხერხდა მოსახლეობის დასაქმების უზრუნველყოფისა და პრომითი ცხოვრების ხარისხის საგრძნობი გაუმჯობესება.

უმუშევართა სოციალური დაზღვევის სფეროში განსაკუთრებული ცვლილებით გამოირჩევა 2005 წლის შემდგომი პერიოდი. 2006 წლიდან მთავრობის მიერ აღებული იქნა ლიბერალური კურსი შრომის ბაზრის თვითრეგულირებასა და სახელმწიფოს ჩაურევლობაზე. შეიძლება ითქვას, რომ 2006-2012 წლებში ქვეყანაში განხორციელდა შრომისა და დასაქმების სფეროს რადიკალური ლიბერალიზაცია. ახალი შრომის კოდექსის მიღებასთან დაკავშირებით შესაბამისი გარდაქმნები განხორციელდა საკანონმდებლო სისტემაში. გაუქმდა კანონები “დასაქმების შესახებ”, “კოლექტიური შრომითი დავის მოწესრიგების წესის შესახებ”, “კოლექტიური ხელშეკრულებისა და შეთანხმების შესახებ”, ასევე გაუქმდა სოციალური დახმარებისა და დასაქმების სახელმწიფო სააგენტო. „2006 წელს

დასაქმების კანონის გაუქმებას მოჰყვა სამუშაო ადგილზე უსაფრთხოებისა და ჯანმრთელობის დაცვის კანონის გაუქმება, შესაბამისად გაუქმდა შრომის ინსპექცია, როგორც კანონის აღსრულების მექანიზმი. 2006 წელს ასევე დაიხურა შრომისა და დასაქმების დეპარტამენტი და “შრომა” მხოლოდ ცარიელი სიტყვის სახით შემორჩა სამინისტროს სახელწოდებაში. 2007 წელს “სოციალური დახმარებისა და დასაქმების” სააგენტოს ჩამოსცილდა “დასაქმების” კომპონენტი და სააგენტო გადაიქცა მხოლოდ “სოციალური სერვისების სააგენტოდ” (დიაკონიძე, 2018, 86). შრომისა და დასაქმების სფეროსადმი ასეთი დამოკიდებულების პირობებში, დასაქმების სახელმწიფო პროგრამის დამტკიცებასაც ლოგიკურია, რომ ფორმალური ხასიათი ჰქონდა და დასაქმების საერთო მდგომარეობაზე არანაირი ზეგავლენა არ მოუხდენია. „საბოლოო ანგარიშით, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დასაქმების ზრდის ხელშეწყობისათვის გამოყოფილი 22.5 მლნ. ლარის შინაარსობრივი დატვირთვა უმთავრესად უმუშევართათვის შემწეობის გაღებით გამოიხატა. ეს თანხა ისე გავიდა ბაზარზე სამომხმარებლო პროდუქციის შესაძენად, რომ ადეკვატური ოდენობის პროდუქცია და მომსახურება არ შეუქმნია, რამაც ბუნებრივად ინფლაციის ზრდას შეუწყო ხელი“ (პაპავა 2015,115).

2013-2018 წლები ეროვნული შრომის ბაზრისა და დასაქმების რეგულირების პოლიტიკის კარდინალურ ცვლილებას უკავშირდება. აღნიშნულის დასტურია 2013 წელს შრომის კოდექსში შეტანილი მნიშვნელოვანი ცვლილებები. 2015 წლის დასაწყისიდან სერიოზული ყურადღება ეთმობა შრომის ბაზრის მოთხოვნის კვლევას, შრომის ბაზრის ერთიანი საინფორმაციო სისტემის განვითარებას, შრომისა და დასაქმების სფეროში სამართლებრივი ბაზის სრულყოფას. აღნიშნული ამოცანების რეალიზაციის მიზნით შემუშავდა საქართველოს შრომის ბაზრის ფორმირების 2013-2018 წლების სახელმწიფო სტრატეგია (დადგენილება №732, 2014), რაც ითვალისწინებდა შრომის ბაზრის აქტიური (ALMP) პოლიტიკის შემუშავებისა და განვითარებისათვის აუცილებელი მეთოდური და ინფორმაციული სისტემის ფორმირების საჭიროებასაც. უმუშევართა სოციალური დაცვის

მიმართულებით, სოლიდურად გამოიყურება შრომისა და დასაქმების პოლიტიკის დეპარტამენტის ამოცანები შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის განვითარების მხარდაჭერის, სამუშაოს მაძიებლების რეგისტრაციისა და აღრიცხვის მეთოდური მასალების შემუშავების, სამუშაოს მაძიებლის პროფესიული მომზადება-გადამზადების, კვალიფიკაციის ამაღლებისა და დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო პროგრამების შემუშავების, დასაქმების ფორუმების ორგანიზების კუთხით. თუმცა, რაიმე ხელშესახებ შედეგებზე ვერ ვისაუბრებთ, ყოველ შემთხვევაში, მიმდინარე ეტაპზე.

უმუშევრობის სოციალური დაზღვევის შემდგომი სრულყოფისათვის

დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციისა და ქვეყნის მოსახლეობის სოციალური დაცვის მიზნით, 2018 წლიდან რადიკალურად იცვლება სოციალური მომსახურების სააგენტოს ძირითადი ფუნქციები და საქმიანობის სფეროც. ამ შემთხვევაშიც პრიორიტეტულია მოსახლეობის ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაცია და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება. სამუშაოს მაძიებლებთან მიმართებით ის ეწევა საინფორმაციო და საკონსულტაციო მომსახურებას, კოორდინაციას უწევს პროფესიული მომზადება-გადამზადების, დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო პროგრამების ღონისძიებებს და სხვა. 2020 წლიდან სოციალური მომსახურების სააგენტოს ფუნქციებს, შრომისა და დასაქმების ხელშეწყობის მიმართულებით, ანაცვლებს ახლად დაფუძნებული საჯარო სამართლის იურიდიული პირი „დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო სააგენტო“ (ბრძანება №01-110/ნ, 2019). დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო პროგრამების განხორციელებასთან ერთად, ვთვლით, რომ კონკრეტული შედეგების მომტანი იქნება სამუშაოს მაძიებლებისათვის საშუამავლო, საინფორმაციო და საკონსულტაციო მომსახურებების განწევა, საჭიროებისამებრ პროფესიული მომზადება-გადამზადების

ლონისძიებათა ორგანიზება-განხორციელება, მონაცემთა ბაზების შექმნა, დამუშავება, განვითარება და ანალიზი.

ქვეყანაში უმუშევრების სოციალური დაცვის, დასაქმების აქტიური პოლიტიკის რეალიზაციისა და ეფექტიანი დასაქმების უზრუნველყოფის მიზნით, საყურადღებოა „დასაქმების ხელშეწყობის მომსახურებათა განვითარების 2021 წლის სახელმწიფო პროგრამა“ (დადგენილება N02, 2021) და „საქართველოს შრომისა და დასაქმების პოლიტიკის 2019-2023 წლების ეროვნული სტრატეგია“ (დადგენილება N662, 2019), რაც წარმოადგენს ქვეყნის მთავრობის ხედვას შრომისა და დასაქმების სფეროში მომდევნო 5 წლის განმავლობაში განსახორციელებელ სისტემურ და სტრატეგიულ რეფორმებსა და ღონისძიებებს. პროგრამის მთლიანი ბიუჯეტი სოლიდურია - 770000 ლარი. დადებითად უნდა შეფასდეს ბიუჯეტის ხარჯზე დასაფინანსებელი ღონისძიებები: შრომის ბაზრის მართვის საინფორმაციო სისტემის განვითარება, ინდივიდუალური და ჯგუფური კონსულტაციები მუნიციპალურ დონეზე, დაბალკონკურენტუნარიანი ჯგუფების დასაქმების ხელშეწყობი მექანიზმების შემუშავება და დანერგვა, დასაქმების თორუმების მონაცემების ვაკანსიების მონიტორინგი და თვისებრივი კვლევების განხორციელება მინიმუმ წელიწადში ერთხელ, სოციალურ პარტნიორობთან მჭიდრო თანამშრომლობა.

მიგვაჩნია, რომ უმუშევრობის რეგულირებისა და უმუშევართა სოციალური დაცვის მიმართულებით დადებითად უნდა შეფასდეს (შედეგებზე მსჯელობა გარკვეული პერიოდის შემდეგ იქნება შესაძლებელი) „დასაქმების ხელშეწყობის შესახებ“ ახალი კანონის (კანონი N6819-სრ, 2020) მიღება. კანონით განისაზღვრა შრომის ბაზრის აქტიური პოლიტიკისა და დასაქმების ხელშეწყობის საკითხებზე პასუხისმგებელი ინსტიტუტები, რაც მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს საქართველოს მოქალაქეების დასაქმებას, დაეხმარება სამუშაოს მაძიებლებს ისეთი სამუშაო ადგილის პოვნაში, რომელიც უზრუნველყოფს კვალიფიკაციის შესაბამისად, ინდივიდუალურ უნარებზე, ცოდნასა და კომპეტენციაზე მორგებული, სასურველი პირობებითა და ადეკვატური შრომის ანაზღაურებით დასაქმებას.

შესაბამისი ინსტიტუტების მიზანმიმართული მუშაობა, ვთვლით, რომ ხელს შეუწყობს უმუშევრების მხრიდან უმუშევრობაზე მენტალური დამოკიდებულების შეცვლას და დასაქმების მოტივაციის ამაღლებას. აღსანიშნავია, რომ კანონით განსაზღვრულია დასაქმების სააგენტოში რეგისტრაციის ვალდებულება იმ უმუშევარი პირებისათვის, რომლებიც რეგისტრირებული არიან სოციალურად დაუცველი ოჯახების მონაცემთა ერთიან ბაზაში და იღებენ სოციალურ დახმარებას, რათა მოხდეს მათი დასაქმების მოტივაციის ზრდა⁵. ასევე მისაღებად მიგვაჩნია კანონით განსაზღვრული შრომის ბაზრის აქტიური პოლიტიკის გატარება საქართველოს მთავრობის მიერ შექმნილი უწყებათაშორისი საკოორდინაციო მექანიზმის მეშვეობით და მიზნობრივი ჯგუფების სწორად განსაზღვრა.

უმუშევართა სოციალური დაცვის, სოციალურ-შრომითი ურთიერთობის რეგულირების მიმართულებით მიღებული რეგულაციებისა და ინსტიტუტების ჩამოყალიბების ფონზე, საინტერესოა მიმოვიხილოთ და შევაფასოთ გატარებული ღონისძიებები. სამუშაოს მაძიებელთა პროფესიული მომზადება-გადამზადების 2019 წლის სახელმწიფო პროგრამის ფარგლებში დაგეგმილი ღონისძიებები განხორციელდა სპეციალიზებულ პროფესიულ დაწესებულებაში მოკლევადიანი სასწავლო კურსის (2-4 თვე) ვაუჩერული დაფინანსებით, მაქსიმალური ღირებულებით 1000 ლარი. აღსანიშნავია შეზღუდული შესაძლებლობისა და სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე პირების ჩართულობა პროგრამაში, მათი სასწავლო პროგრამის სპეციფიკიდან და დამატებითი საჭიროებებიდან გამომდინარე, ვაუჩერის მაქსიმალური ღირებულება 1500 ლარამდე გაიზარდა. განხორციელდა სტაჟირების პროექტები 3 თვის მაქსიმალური ხანგრძლივობით და სტიპენდიით თვეში 200 ლარი. დასაქმების პროგრამების დეპარტამენტმა სამუშაოს მაძიებლებს გაუწია საჭირო მომსახურება: პირველადი რეგისტრაცია და სამუშაოს მაძიებელთა პროფილის შექმნა (2817 პირი), დასაქმების შესაძლებლობების შეფასება (12518 პირი), საშუაშედეგო

5. კანონის აღნიშნული 33-ე მუხლი ძალაში შედის 2023 წლის 01 სექტემბრიდან.

მოსახურება (5499 პირი). განუვლი მომსახურება დადებითად უნდა შეფასდეს, მიღებული შედეგიდან გამომდინარე (დასაქმდა 484 სამუშაოს მაძიებელი). ასევე დადებითად უნდა შეფასდეს რიგი მიმართულებით (ახალი სერვისმოდელის ფარგლებში დამსაქმებლებთან ურთიერთობა, Worknet სისტემაში დამსაქმებლისა და ვაკანსიების რეგისტრაცია, დამსაქმებლებთან საინფორმაციო სესიებისა და სამუშაო შეხვედრების ორგანიზება, დასაქმების ფორუმების მოწყობა) განუვლი მუშაობა, რის შედეგადაც დასაქმდა 1127 სამუშაოს მაძიებელი. რასაკვირველია, მიღწეული შედეგები დასაფასებელია, მაგრამ მუდმივ ყურადღებას და მონიტორინგს საჭიროებს, მითუმეტეს, რომ უმუშევართა სოციალური დაცვისა და მათი დასაქმების სფეროში არსებული პრობლემა კიდევ უფრო დამძიმდა პანდემიის პირობებში. „ყველაზე უფრო მეტად პანდემიამ დაგვანახა სამომავლოდ სამუშაო ადგილების მდგრადობის პრობლემა. თაქტობრივად, სამუშაო ადგილები გადავა ვირტუალურ რეჟიმში, რასაც აქვს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ასპექტები“ (ღალანიძე, 2020, 20). სამწუხაროდ, პროგნოზიც პესიმისტურია. საერთაშორისო ორგანიზაციების შეფასებით, გლობალური კორონომიკური კრიზისის გავლენის შედეგად „მხოლოდ განვითარებად ქვეყნებში დასაქმება შესაძლებელია 25.0 მლნ სამუშაო ადგილით შემცირდეს“ (მეჭვავიშვილი, 2020, 10). COVID-19-ის შედეგად მიყენებული ზიანის შემსუბუქებას ემსახურება მთავრობის ანტიკრიზისული გეგმა (ანტიკრიზისული ეკონომიკური გეგმა 2020), რომელიც სხვა მნიშვნელოვან ღონისძიებებთან ერთად ითვალისწინებს ფინანსურ დახმარებას ბიზნესის, სამეწარმეო საქმიანობის ხელშეწყობის მიზნით, ასევე დახმარებას იმ პირებისათვის, ვინც შექმნილი სიტუაციის გამო დროებით ან მუდმივად დაკარგა სამუშაო.

შევნიშნავთ, რომ უმუშევართა სოციალური დაცვისა და უმუშევრობის დაზღვევის მიმართულებით განხორციელებული სამუშაოები მხოლოდ პანდემიის პერიოდით არ უნდა შემოიფარგლოს, მას უფრო კონკრეტული და მიზნობრივი ხასიათი უნდა მიეცეს. ამ მხრივ გასაზიარებელია განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება,

რომლებიც მნიშვნელოვან ხარჯებს ეწევიან, კონკრეტული მიზნობრივი პროგრამების დაფინანსებაზე - „დანყებული ინდივიდუალური კონსულტაციებით კარიერის დაგეგმვის შესახებ, დასრულებული კვალიფიკაციის ასამაღლებელ/გადასამზადებელ კურსებში მონაწილეობით ან საკუთარი ბიზნესის დანყებაში მხარდაჭერით“ (Alcock, May & Wright (Eds.). 2012). ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფომ არც პასიური პოლიტიკის გატარებაზე უნდა განაცხადოს უარი, რომლის ტიპურ ინსტრუმენტებს უმუშევრობის დაზღვევა და ვადამდელ პენსიაზე გასვლის უზრუნველყოფა წარმოადგენს. აღნიშნული პოლიტიკის ეფექტიანი რეალიზაციის მიზნით განვითარებულ ქვეყნებში შექმნილია დასაქმების საჯარო სამსახურები და უმუშევრობის დაზღვევის საკმაოდ მოქნილი და დახვეწილი სისტემები. უფრო მეტიც, ევროპის განვითარებული ქვეყნების უმრავლესობისათვის ის სავალდებულოა და დასაქმებული პირებისათვის დანყებულია შესაბამისი ყოველთვიური გადასახადები სპეციალურ მიზნობრივ სადაზღვევო ფონდებში. მაგალითად, უნგრეთში უმუშევრობის სოციალური დაზღვევის მექანიზმის ფარგლებში, სამუშაოს მაძიებელთა დახმარების დაფინანსების წყაროა დასაქმებულთა ანარიცხები მათი დარიცხული ხელფასის 1.5%-ის და დამსაქმებელთა სოციალური გადასახადი. გადასახადი ეხება არა მარტო დაქირავებულებს, არამედ თვითდასაქმებულებსაც, რომლებიც ყოველთვიური შემოსავლიდან უმუშევრობის დაზღვევის მიზნებისათვის 1.5%-ს იხდიან (Risak M. & Kovacs E. 2017, 181).

საზღვარგარეთის განვითარებულ ქვეყნებში უმუშევრების სოციალურ დაზღვევაზე და მათი დასაქმების უზრუნველყოფის მიზნით სხვადასხვა პროგრამაზე განყული ხარჯები მნიშვნელოვანია მთლიან სამამულო პროდუქტთან (მსპ) მიმართებით. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის წევრი ქვეყნების მონაცემებით, 2018 წელს, უმუშევრობის დაზღვევასა და ვადამდელ პენსიაზე, ანუ დასაქმების პასიური პოლიტიკის ღონისძიებებზე მსპ-ის 0.64% დაიხარჯა (აღნიშნული მაჩვენებელი 2005 წელს 0.97%-ს შეადგენდა), მაშინ როცა

დასაქმების აქტიური პოლიტიკის ფარგლებში გატარებულ ღონისძიებებზე იგი მსკ-ის მხოლოდ 0.48% იყო [OECD.Stat. Public expenditure and participant stocks on LMP (oecd.org)]. შეიძლება ითქვას, რომ განვითარებული ქვეყნები უმუშევრობის დაზღვევასა და დასაქმების პასიური პოლიტიკის რეალიზაციაზე გაცილებით მეტს ხარჯავენ, ვიდრე დასაქმების აქტიური პოლიტიკის ღონისძიებების, სერვისების დაფინანსებაზე. ცალკეული მკვლევარებისა თუ ორგანიზაციის შეფასებით, ამ მხრივ სიტუაცია „სხვაგვარადაა საქართველოში. უმუშევრობის ტვირთი მხოლოდ უმუშევრებს აწვება. მათი შემოსავალი იკლებს, ხოლო უნარ-ჩვევები, გამოუყენებლობის გამო, რეგრესირებს. ამავე დროს, უმუშევრობა სამუშაოსადმი მოტივაციას ამცირებს“ [Report_GEO.indd (osgf.ge)]. ქვეყანაში უმუშევრობის დაზღვევის მექანიზმის არარსებობის გამო, სიღარიბის ზღვარზე მყოფი უმუშევრები მხოლოდ მიზნულ დახმარებას იღებენ . „უმუშევრობა ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია ქვეყანაში არსებული სიღარიბისა. მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, 2015 წელს, სიღარიბემ საქართველოში 25,3% შეადგინა. სიღარიბის ზღვარს მიღმა კი მოსახლეობის 12.0%-ია. ადამიანები სამუშაოს დაკარგვის შემთხვევაში მძიმე რეალობის წინაშე დგებიან, ისინი მოკლებულნი არიან ყოველგვარ სოციალურ უზრუნველყოფას, მანამ, ვიდრე სიღარიბის ზღვარს მიღმა არ აღმოჩნდებიან. სოციალურად დაუცველთა ბაზაში მოხვედრის შემთხვევაში კი სახელმწიფოსგან მიზნულ შემწეობას იღებენ“ (უმუშევრობის დაზღვევა ევროპაში და საქართველოს პერსპექტივა, 2018).

დასკვნები და რეკომენდაციები

უმუშევრობა, როგორც უმწვავესი სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენა, საქართველოს წინაშე არსებული მთავარი გამოწვევაა. ქვეყანაში მაღალია უმუშევრობის დონე და ქრონიკულ უმუშევართა წილი. უმუშევრებს შორის, ერთი მხრივ, დიდია ახალგაზრდების და უმაღლესი განათლების მქონეთა წილი, მეორე მხრივ, შესამჩნევია ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისი უნარ-ჩვევების

დეფიციტი, რაც კიდევ უფრო აღრმავებს სამუშაო ძალაზე მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის დისბალანსს. შედეგად, სახეზეა არაეფექტიანი დასაქმება და შრომის მწარმოებლურობის დაბალი დონე, განსაკუთრებით თვითდასაქმებულებთან მიმართებით.

უმუშევრობის სოციალური დაცვისა და დაზღვევის სფეროში ბოლო 30 წლის განმავლობაში სახელმწიფოს მიერ გატარებული სოციალური პოლიტიკა არათანმიმდევრულია. იყო განვითარებული ქვეყნების პრაქტიკაში აპრობირებული სხვადასხვა მოდელის გამოყენების მცდელობა, თუმცა, შეიძლება თამამად ითქვას, წარუმატებელი. უმუშევრობის სოციალური დაცვისა და დაზღვევის მიმართულებით განხორციელებულ სამუშაოებში, ჩვენი აზრით, სამი ძირითადი ეტაპი უნდა გამოიყოს: პირველი ეტაპი (1991-2005 წლები) - პრაქტიკულად უკავშირდება უმუშევრობის დაზღვევის ევროპული მოდელის ფორმირების მცდელობას. მეორე (2006-2012 წლები) - შრომისა და დასაქმების სფეროს რადიკალურ ლიბერალიზაციას. მესამე (2013-2020 წლები) - შრომის ბაზრის ინსტიტუტებისა და ინფრასტრუქტურის განვითარების თვისებრივად ახალი ეტაპია, რომელიც უკავშირდება დასაქმების სახელმწიფო და კერძო ინსტიტუტების განვითარებას, კანონმდებლობისა და დასაქმების სფეროს სახელმწიფო რეგულირების პოლიტიკის სრულყოფას.

პირველ ეტაპზე, ევროპული გამოცდილების გაზიარებით, საქართველოში მოქმედი უმუშევრობის დაზღვევის მექანიზმის დაბალი ეფექტიანობა განპირობებული იყო რიგი მიზეზით: კუპონის გაუფასურებით, ინფლაციის მაღალი ტემპით, მინიმალური ხელფასის სიდიდის ხშირი ცვლილებით, წარმოების მასშტაბების მკვეთრი შემცირებით, ქრონიკული უმუშევრობის მაღალი დონით, არაფორმალური დასაქმების მასშტაბების ზრდით, მასობრივი შრომითი ემიგრაციით და სხვა. უმუშევრობის დაზღვევის სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას ხელი შეუშალა დასაქმების ფონდში აკუმულირებული სახსრების სიმცირემაც. აღნიშნულ ეტაპზე, უმუშევართა პროფესიული მომზადება-გადამზადების

განხორციელებული პროგრამები, ფაქტობრივად, უშედეგო აღმოჩნდა, რადგან ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი პროფესიული განათლების სისტემის ახალი ქსელი. შესაბამისად, არ არსებობდა საჭირო მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა. პრაქტიკულად ვერ ხორციელდებოდა შრომის ბაზრის კვლევა და ვერ ხერხდებოდა საჭირო კვალიფიკაციის სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის განსაზღვრა.

მეორე ეტაპზე - ეკონომიკური რეგულირების ნეოლიბერალურ მოდელზე გადასვლასთან დაკავშირებით, გაუქმდა წინა ეტაპზე შემუშავებული სქემა, შეიცვალა შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურა და ნორმატიულ-საკანონმდებლო ბაზა, გაუქმდა შრომის ბაზრის მნიშვნელოვანი ინსტიტუტები, უმუშევრობის დაზღვევის ყველა პროგრამა. სოციალური დაცვის სისტემამ მოიცვა მხოლოდ მოსახლეობის უკიდურესად გაჭირვებული ფენები. შემუშავებულ დასაქმების პროგრამებსა და განხორციელებულ ღონისძიებებს ქვეყნისათვის უმუშევრობის პრობლემების დაძლევისა და ეფექტიანი დასაქმების უზრუნველყოფის მიმართულებით რეალური შედეგები არ მოყოლია. გარკვეული ინსტიტუტების ფორმირება მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

მესამე ეტაპზე სახელმწიფომ მნიშვნელოვანი ხარჯები გაიღო, როგორც უმუშევართა შემწეობაზე, ასევე მათ სოციალურ დაცვაზე, მომზადება-გადაზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების პროგრამების დაფინანსებაზე. ქვეყანაში მოქმედებს მიზნობრივი სოციალური დახმარების პროგრამები სოციალურად დაუცველი ოჯახებისთვის, ხორციელდება საარსებო შემწეობების გაცემა და სხვა. აღნიშნულის მიუხედავად, შეიძლება ითქვას, რომ დღემდე ქვეყანაში არ არის შექმნილი უმუშევრობის დაზღვევის თანამედროვე, სრულყოფილი მექანიზმი. ამ მიმართულებით სავსებით შესაძლებელია რამდენიმე განვითარებული ქვეყნის გამოცდილების გაზიარება და საქართველოს რეალობის გათვალისწინებით მისი ეტაპობრივად დანერგვა. რასაკვირველია, შორს ვართ იმ მოსაზრებიდან, რომ მოკლევადიან პერსპექტივაში მოხერხდება უმუშევრობის დაზღვევის წარმატებული

ევროპული მოდელის ფორმირება, მაგრამ მუშაობის დანყება ამ მიმართულებით გადაუდებლად საჭირო და აუცილებელია.

მიგვაჩნია, რომ უმუშევრობის დაზღვევის ეფექტიანი სისტემის ფორმირებას მნიშვნელოვნად წაადგება დასაქმების ხელშეწყობის სააგენტოს ეფექტიანი ფუნქციონირება. შრომის ბაზრის მიმდინარე გამოწვევებზე ორიენტაცია, ბაზრის სისტემატური კვლევა და სამუშაო ძალაზე რეალური მოთხოვნის განსაზღვრა, სათანადო უნარ-ჩვევებისა და გამოცდილების არმქონე უმუშევართა მხარდაჭერა, უმუშევრების რეგისტრაციის პროცედურების დახვეწა, მიზნობრივი პროგრამების განსახორციელებლად დახარჯული სახრების მკაცრი მონიტორინგი - სააგენტოს მუშაობის საკვანძო მიმართულება უნდა გახდეს, რაც უდავოდ გააადვილებს ესოდენ საჭირო უმუშევრობის დაზღვევის სისტემის ფორმირებას და დანერგვას.

დაბოლოს, უმუშევრობის დაზღვევის ეფექტიანი სისტემის დანერგვის საჭიროებაზე არ ვდაობთ, მაგრამ უმუშევრობის დაძლევის აუცილებელი პირობა დამატებითი სამუშაო ადგილების შექმნა და დასაქმების გაფართოების შესაძლებლობაა. ამ მიმართულებით “დასაქმების ძირითადი პრიორიტეტი უნდა გახდეს სამენარმო აქტივობის მაქსიმალური ხელშეწყობა და ახალი კომპანიების შექმნა“ [ლაღანიძე, 2020:24]. საქართველოს შრომისა და დასაქმების პოლიტიკის 2019-2023 წლების ეროვნული სტრატეგიაში სავსებით სწორადაა ხაზგასმული, რომ დასაქმება სიღარიბის დაძლევისა და მოსახლეობის სოციალური თანასწორობის უზრუნველყოფის ხელშეწყობის ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორია, რამაც წვლილი უნდა შეიტანოს ქვეყნის ინკლუზიური სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიზნის მიღწევაში. ცხადია, რომ დასაქმების აქტიური პოლიტიკის გატარება უნდა გახდეს ქვეყანაში უმუშევრობისა და სიღარიბის დაძლევის უმთავრესი ბერკეტი და ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკის პრიორიტეტული ნაწილი.

ლიტერატურა:

1. დიაკონიძე ა. (2018). „შრომისა და დასაქმების პოლიტიკა საქართველოში - ფასადური ინსტიტუტები, საერთაშორისო აქტორები და იდეების ბრძოლა“. სადისერტაციო ნაშრომი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი-გვ. 86. [Ana Diakonidze.pdf \(tsu.ge\)](#);
2. მექვაბიშვილი ე. (2020) გლობალური კორონომიკური კრიზისის გავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის რეფერირებადი და რეცენზირებადი, საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, “Economics and Business” ტომი XII, N2, წ. გვ.10.
3. პაპავა ვ. (2015). საქართველოს ეკონომიკა. რეფორმები და ფსევდორეფორმები. გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, გვ. 39.
4. ლალანიძე გ. (2020). მსოფლიო ეკონომიკა პანდემიამდე, პანდემიის დროს და პანდემიის შემდეგ. ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტომი XII, N2, გვ.20.
5. ცარციძე მ. (2019). ეფექტიანი დასაქმება-ადამიანის კეთილდღეობისა და ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორი საქართველოში. ბეჭდურ-ელექტრონული, საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი „ეკონომისტი“, N2
6. E ISSN 2346-8432 Print ISSN 1987-6890.
<http://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge>;
7. ცარციძე მ., ლაცაბიძე ნ. (2017). უმუშევრობა და დასაქმების აქტიური პოლიტიკა შრომის ბაზრის ფორმირების მიმდინარე ეტაპზე საქართველოში. II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „გლობალიზაციის გამოწვევები ეკონომიკასა და ბიზნესში“, შრომების კრებული. თბილისი, გვ.582-588. https://www.tsu.ge/data/file_db/economist_faculty/global.pdf. ISBN 978-3-9941-13-650-4
8. დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის ანალიზი საქართველოსა და ევროპის ქვეყნებში. ადამიანის უფლებების კვლევითი ინსტიტუტი გრიგოლ რობაქიძის უნივერსიტეტი. თბილისი 2017 წელი. გვ. 3. ([gruni.edu.ge](#));
9. დასაქმებისა და უმუშევრობის ტენდენციები საქართველოში. უმუშევრობის რეალური ფასი საქართველოში. [Report GEO.indd \(osgf.ge\)](#);
10. უმუშევრობის დაზღვევა ევროპაში და საქართველოს პერსპექტივა. საქართველოს პროფესიული კავშირის გაერთიანება. ნოემბერი 2018 წელი. ([gtuc.ge](#));

11. Alcock P., May M. & Wright S. (Eds.). (2012). The Student's Companion to Social Policy. London: WILEY-BLACKWELL. 2012. [The Student's Companion to Social Policy, 5th Edition | Wiley](#);
12. McDowell M., Thom, R., Frank, R. & Bernanke, B. (2006). Principles of Economics. McGraw-Hill Education publications. [Principles of Economics \(mheducation.co.uk\)](#).
13. EBRD & The World Bank. (2006). Doing Business - How to reform . Washington: World Bank & the International Financial Corporation; Council of Europe. (2007). 1st National Report on the implementation of the European Social Charter. Council of Europe.
14. Risak M. & Kovacs E. (2017) Active and Passive Labour Market Policies in Austria and Hungary: A Comparative Analysis of Recent Changes and Trends. *European Labour Law Journal*, 8(2), pp. 168–187.
15. Silagadze A., Atanelishvili T., Silagadze N. (2020). Some Tendencies of Post-Soviet Migration and Unemployment. *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES*, vol. 14, no. 1, P. 175-176. http://science.org.ge/bnas/t14-n1/27_Silagadze_Economis.pdf;
16. Tukhashvili M. Shelia M. (2020). Expected Emigration of Students from Georgia. *j. Ecoforum*. Volume 9, Issue 2(22).
17. Tukhashvili M., Tsartsidze M., Latsabidze N., Lobzhanidze M., Shelia M. (2018). Emigration Intentions Of Students Of Higher Education Institutions Of Georgia (Examples From Ivane Javakhishvili Tbilisi State University). *European Journal of Humanities and Social Sciences*. Scientific journal. Vienna. Premier Publishing. №3 P.132-140. ISSN 2414-2344. <https://ppublishing.org/journals/769/>. <http://eprints.tsu.ge/1045/1/>;
18. Tsartsidze M. Kvirkvelia E. (2017). Labor Market Oriented Professional Education System – the Significant Factor for Human Capital Development and the Inclusive Economic Growth in Georgia. *Journal of International Economic Research*. Volume 3 No.1. p.40-45. ISSN 2500-9656. <http://irissymposium.wixsite.com/jier>;
19. OECD.Stat. [Public expenditure and participant stocks on LMP \(oecd.org\)](#);
20. Царцидзе М. Лацабидзе Н. (2020). Структурные и отраслевые особенности рынка труда и занятости населения в Грузии. *Structural and sectoral features of the labor market and employment in the Georgia*. *Social and labor research*. 38(1):153-163. DOI: 10.34022/2658-3712-2020-38-1-153-163. “Социально-трудо­вые

კანონები და ნორმატიული აქტები

1. საქართველოს რესპუბლიკის კანონი N185 „დასაქმების შესახებ“, თბილისი, 1991 წლის 25 ივლისი.
2. საქართველოს მთავრობის დადგენილება ”მოსახლეობის დასაქმების სოციალური გარანტიების შესახებ” N557, 12 ივლისი, 1991 წელი.
3. საქართველოს ორგანული კანონი N4113 „საქართველოს შრომის კოდექსი“. საქართველოს პარლამენტი, 17 დეკემბერი 2010 წელი. სსიპ ”საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე” (matsne.gov.ge);
4. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №732 „საქართველოს შრომის ბაზრის ფორმირების სახელმწიფო სტრატეგიისა და საქართველოს შრომის ბაზრის ფორმირების სახელმწიფო სტრატეგიის რეალიზაცის 2015-2018 წლების სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ“ 2014 წლის 26 დეკემბერი;
5. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №167 „შრომის ბაზრის აქტიური პოლიტიკის სტრატეგიისა და მისი განხორციელების 2016-2018 წლების სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ“. 2016 წლის 4 აპრილი;
6. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან დევნილთა, შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის ბრძანება №01-110/6 „საჯარო სამართლის იურიდიული პირის–დასაქმების ხელშეწყობის სახელმწიფო სააგენტოს დებულების დამტკიცების შესახებ“. 31.10.2019 წელი, ქ. თბილისი.
7. საქართველოს მთავრობის დადგენილება N02 „დასაქმების ხელშეწყობის მომსახურებათა განვითარების 2021 წლის სახელმწიფო პროგრამის დამტკიცების შესახებ“, 08.01.2021 წელი, ქ. თბილისი;
8. საქართველოს მთავრობის დადგენილება N662 „საქართველოს შრომისა და დასაქმების პოლიტიკის 2019-2023 წლების ეროვნული სტრატეგიის დამტკიცების თაობაზე“, ქ.თბილისი 2019 წლის 30 დეკემბერი.
9. საქართველოს კანონი N6819-სრ „დასაქმების ხელშეწყობის შესახებ“, ქ. თბილისი, 2020 წლის 14 ივლისი.
10. საქართველოს მთავრობის ანტიკრიზისული ეკონომიკური გეგმა. <https://bm.ge/ka/article/mtavrobis-antikrizisuli-gegma/50991>.

References:

1. Alcock P., May M., & Wright S. (Eds.). (2012). The Student's Companion to Social Policy. London: WILEY-BLACKWELL. 2012. The Student's Companion to Social Policy, 5th Edition | Wiley.
2. Diakonidze A. (2018). „shromisa da dasakmebis politika sakartveloshi - pasaduri institutebi, saertashoriso aktorebi da ideebis brdzola“. [“Labor and Employment Policy in Georgia - Facade Institutions, International Actors and the Struggle for Ideas.”] – Dissertation. Tbilisi State University. Tbilisi, p.86. Ana Diakonidze.pdf (tsu.ge). in Georgian.
3. Ghaghanidze G. (2020). – msoplio ekonomika pandemiamde, pandemiis dros da pandemiis shemdeg. [World Economic before pandemic, at time of pandemic and after pandemic.] *“Economics and Business”* T. XII, N2, pp.20. in Georgian.
4. Mekvabishvili E. (2020). globaluri koronomikuri krizisis gavlena sakartvelos ekonomikaze. [The impact of the global economic crisis on the Georgian economy.] *„Economics and Business”* T. XII, N2, pp.10. in Georgian.
5. McDowell M., Thom R., Frank R. & Bernanke B. (2006). Principles of Economics. McGraw-Hill Education publications. Principles of Economics (mheducation.co.uk).
6. Papava V. (2015). – sakartvelos ekonomika. repormebi da psevdorepormebi. [Economic of Georgia. Reforms and pseudoreforms.] Publish „Intelekti” Tbilisi, . pp.39. in Georgian.
7. Risak M. & Kovacs E. (2017) Active and Passive Labour Market Policies in Austria and Hungary: A Comparative Analysis of Recent Changes and Trends. *European Labour Law Journal*, 8(2), pp. 168–187.
8. Silagadze A., Atanelishvili T., Silagadze N. (2020). Some Tendencies of Post-Soviet Migration and Unemployment. *BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES*, vol. 14, no. 1, pp. 175-176. http://science.org.ge/bnas/t14-n1/27_Silagadze_Economis.pdf.
9. Tukhashvili M., Shelia M. (2020). Expected Emigration of Students from Georgia. *j. Ecoforum*. Volume 9, Issue 2(22).
10. Tukhasvhili M., Tsartsidze M., Latsabidze N., Lobzhanidze M., Shelia M. (2018). Emigration Intentions Of Students Of Higner Education Institutions Of Georgia (Examples From Ivane Javakhishvili Tbilisi State University). *European Journal of Humanities and Social Sciences*. Scientific journal. Vienna. Premier Publishing. №3 pp.132-140. ISSN 2414-2344. <https://ppublishing.org/journals/769/>. <http://eprints.tsu.ge/1045/1/>.

11. Tsartsidze M. (2019). - epektiani dasakmeba-adamianis ketildgheobisa da ekonomikuri zrdis mnishvnelovani paktori sakartveloshi. [Effective employment - An important factor in human prosperity and economic growth in Georgia.] *Ekonomisti*” “N2, el. version. E ISSN 2346-8432 Print ISSN 1987-6890. <http://ekonomisti.tsu.ge/?cat=nomer&leng=ge>; in Georgian.
12. Tsartsidze M., Latsabidze N. (2017). - umushevropa da dasakmebis aktiuri politika shromis bazris pormirebis mimdinare etapze sakartveloshi. [Active policy Unemployment and employment at the current stage of labor market formation in Georgia.] II international scientific conference "Challenges of Globalization in Economics and Business". Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Tbilisi 2017. pp. 582-588. in Georgian. https://www.tsu.ge/data/file_db/economist_faculty/global.pdf. ISBN 978-3-9941-13-650-4;
13. Tsartsidze M. , Kvirkvelia E. (2017). Labor market Oriented Professional Education System – the Significant Factor for Human Capital Development and the Inclusive Economic Growth in Georgia. Journal of International Economic Research. Volume 3 No.1. p.40-45. ISSN 2500-9656. <http://irissymposium.wixsite.com/jier>.
14. dasakmebis sakhelmtsipo politikis analizi sakartvelosa da evropis kveqnebshi. [Analysis of the State Employment Policy in Georgia and European Countries.] Human Rights Research Institute, University of Grigol Robakidze. Tbilisi 2017. pp. 3. (gruni.edu.ge). in Georgian.
15. dasakmebisa da umushevrobis tendentsiebi sakartveloshi. umushevrobis realuri pasi sakartveloshi. [Trends of Employment and Unemployment in Georgia. Real value of unemployment in Georgia.] Report_GEO.indd (osgf.ge). in Georgian.
16. umushevrobis dazghveva evropashi da sakartvelos perspektiva. Insurance of unemployment in Europe and the Perspective of Georgia. Georgian Trade Union. November, 2018. (gtuc.ge). in Georgian.
17. EBRD & The World Bank. (2006). Doing Business - How to reform . Washington: World Bank & the International Financial Corporation; Council of Europe. (2007). 1st National Report on the implementation of the European Social Charter. Council of Europe.
18. Tsartsidze M. Kvirkvelia E. (2017). Labor Market Oriented Professional Education System – the Significant Factor for Human Capital Development and the Inclusive Economic Growth in Georgia. Journal of International Economic Research. Volume 3 No.1. p.40-45. ISSN 2500-9656. <http://irissymposium.wixsite.com/jier>
19. OECD.Stat. Public expenditure and participant stocks on LMP (oecd.org);

20. Царцидзе М. Лацабидзе Н. (2020) Структурные и отраслевые особенности рынка труда и занятости населения в Грузии. [Structural and sectoral features of the labor market and employment in the Georgia.] Socialandlaborresearch. 38(1):153-163. DOI: 10.34022/2658-3712-2020-38-1-153-163. “Социально-трудовые исследования”. Научно-практический журнал. страница 153-163. <https://www.vcot.info/magazine>. in Russian

Laws and Normative Acts:

1. Law Government of the Republic of Georgia, N185 „About employment” Tbilisi, July 25, 1991y.
2. Resolution Government of Georgia, „About social guarantees of employment of the population” N557, July 12,1991y.
3. Organic Law of Georgia N4113 "Labor Code of Georgia". Parliament of Georgia, 17 December 2010. LEPL "Legislative Herald of Georgia" (matsne.gov.ge);
4. Resolution of the Government of Georgia №732 "About State Strategy for the Formation of the Georgian Labor Market and Approval Action Plan for the Implementation of the State Strategy for the Formation of the Georgian Labor Market for 2015-2018 " December 26, 2014;
5. Resolution of the Government of Georgia №167 „About approval of the Labor Market Active Policy Strategy and its Implementation Action Plan for 2016-2018” April 4, 2016
6. Order the Minister of Internally Displaced Persons from the Occupied Territories, Labor, Health and Social Affairs of Georgia №01-110 / n „LEPL- About Approval of the Statute of the State Agency for Employment Promotion” 31.10.2019, Tbilisi.
7. Resolution of the Government of Georgia N02 „About Approval State Program for Development of Employment Promotion Services 2021" 08.01.2021, Tbilisi;
8. Resolution of the Government of Georgia N662 „About Approval National Strategy of Labor and Employment Policy of Georgia for 2019-2023 " Tbilisi, December 30, 2019.
9. Law of Georgia N6819-sr „About Employment Promotion", Tbilisi, July 14, 2020
10. Georgian Government Anti-Crisis Economic Plan. <https://bm.ge/ka/article/mtavrobis-antikrizisuli-gegma/50991>.

Stages of the Formation of Unemployment Social Insurance System and Development Perspectives in Georgia

Murman Tsartsidze

Associate Professor, Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

murman.tsartsidze@tsu.ge

Natela Latsabidze,

Head of the Department of Human

Resources at Ivane Javakhishvili Tbilisi

State University

natela.latsabidze@tsu.ge

Unemployment, as the most acute socio-economic phenomenon, is the main challenge facing Georgia. It has a significant impact on the overall process of economic development. In the conditions of modern global pandemic, problem has become more acute, which is accompanied by negative economic, social and psychological consequences. Therefore, it has a great importance for the country to develop an effective mechanism for social protection and insurance of unemployment.

For the last 30 years social policy, pursued by the state in the field of unemployment protection and insurance were attempts to use different models tested in the practice of inconsistent and developed countries, however unsuccessful. In our opinion, in the work carried out of social protection and unemployment insurance there are three main stages: first stage (1991-2005) practically related attempt to form a European model of unemployment insurance, second stage (2006-2012) - radical liberalization of labor and employment, third stage (2013-2020) - is a qualitatively new stage in the development of labor market institutions and infrastructure;

We think, the effective functioning of the Employment Promotion Agency will be of great help in establishing an effective unemployment insurance system. Orientation to

the current challenges of the labor market, systematic market research and determination of real demand for labor, low-competitive, support for the unemployed who do not have the appropriate skills and experience - should become a key direction of the agency's work, which will undoubtedly make it easy establishment and introduction of the required unemployment insurance system.

There is no doubt to introduce an effective unemployment insurance system, but necessary condition overcoming of unemployment is the creation of additional jobs and the opportunity to expand employment. Obviously, that an active employment policy should remain in the country, as the main lever of overcoming unemployment and poverty and priority part of unity state policy.

Keywords: *Labour market, Unemployment, Social protection, Insurance, Assistance, Employment policy.*

JEL Codes: *J64, J65, R23*

ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევა საქართველოში: განვითარების ბარიერები

ავთანდილ ჯორბენაძე
მედიცინის დოქტორი,
ჩაფიძის გადაუღებელი
კარდიოლოგიის ცენტრის
სამეთვალყურეო საბჭოს თავმჯდომარე
avtandil.jorbenadze@ecc.ge

თენგიზ ვერულავა
კავკასიის უნივერსიტეტის პროფესორი
Tengiz.verulava@gmail.com

ნაშრომის მიზანია 1995 წელს საქართველოში ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის დანერგვის აუცილებლობის შესწავლა, კერძოდ, თუ რატომ აირჩია საქართველომ ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის (ბისმარკის მოდელი) და არა ზოგადი გადასახადებით დაფინანსების (ბევერიჯი) მოდელი და რა

გამონწვევებთან იყო დაკავშირებული მისი განვითარება? – სოციალური დაზღვევის სისტემა უფრო მეტად არის ორიენტირებული საბაზრო მექანიზმების დანერგვაზე, სადაც პასუხისმგებლობა ჯანმრთელობაზე თანაბრად და სამართლიანად გადანაწილდება სახელმწიფოზე, დამქირავებელსა და დაქირავებულზე. მიუხედავად მიღწევებისა, ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის დანერგვა მოსალოდნელზე რთული აღმოჩნდა. ჯანდაცვის სისტემა განიცდიდა დაფინანსების ქრონიკულ დეფიციტს. 2004 წელს ერთიანმა ნაციონალურმა მოძრაობამ უარი თქვა სოციალური დაზღვევის სისტემის დანერგვაზე და გადავიდა ზოგადი გადასახადებით დაფინანსების (ბევერიჯი) მოდელზე, რომელიც გამორიცხავს დაზღვევის პრინციპს, რადგან სახელმწიფო დომინანტურ როლს ასრულებს, ხოლო დაზღვევის ნაცვლად, ჯანდაცვა მთლიანად ფინანსდება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. იგივე გაგრძელდა 2012 წელს, ხელისუფლებაში მოსული ახალი პოლიტიკური პარტიის – „ქართული ოცნება - დემოკრატიული საქართველოს“ მიერ. იმის გათვალისწინებით, რომ სოციალური დაზღვევის სისტემა ყველაზე უკეთ ახდენს ჯანდაცვის სექტორისათვის დამატებითი სახსრების მობილიზებას და შესაბამისად მდგრად დაფინანსებას, მიზანშეწონილია ქვეყანაში სოციალური დაზღვევის განვითარების ხელშეწყობა. ჯანდაცვის სფერო საჭიროებს რეფორმირების თანმიმდევრულობას, უწყვეტობას და მემკვიდრეობითობას.

საკვანძო სიტყვები: სოციალური დაზღვევის სისტემა, ჯანდაცვის რეფორმები, ზოგადი გადასახადებით დაფინანსების (ბევერიჯი) მოდელი.

საბჭოთა ჯანდაცვის პრობლემები

საბჭოთა პერიოდში საქართველოს ჯანდაცვის სისტემა ეფუძნებოდა სემამკოს ტიპის ჯანდაცვის მოდელს. სახელი მომდინარეობს საბჭოთა ექიმ ნ.ა. სემამკოსგან, რომელმაც 1918 წელს შემოიღო ჯანმრთელობის დაცვის ცენტრალიზებული სისტემა, რაც უზრუნველყოფდა უფასო სამედიცინო დახმარებას მთელი

მოსახლეობისთვის. სემაშკოს ჯანდაცვის სისტემის დაგეგმვა და ადმინისტრირება ხორციელდებოდა მკაცრად ცენტრალიზებულად და სრულიად უარყოფდა განვითარების ეკონომიკურ მოტივაციას. ჯანდაცვის ყველა დაწესებულება იყო სახელმწიფო საკუთრებაში. ჯანდაცვის სისტემის დაფინანსების წყაროს შეადგენდა სახელმწიფო ზოგადი გადასახადები. სამედიცინო ორგანიზაციები ფინანსდებოდა ბიუჯეტურ-მუხლობრივი დაფინანსების საფუძველზე და დამოკიდებული იყო საავადმყოფოს სიმძლავრეზე, პერსონალის რაოდენობასა და სანოლთა ფონდზე (გზირიშვილი 2012, ვერულავა 2016). ის განაპირობებდა რესურსების მართვისა და დაგეგმარების მოუქნელობას. დანახარჯის თითოეული მუხლის მკაცრად განსაზღვრის გამო, საავადმყოფოს არ ჰქონდა უფლება ეფექტიანობის გაზრდის მიზნით, სამედიცინო მომსახურების სახეობებს შორის მოეხდინა რესურსების გადანაწილება. დაფინანსების გაზრდის მიზნით სამედიცინო დაწესებულება დაინტერესებული იყო გაეზარდა პერსონალის და სანოლთების რაოდენობა, რაც ამცირებდა სამედიცინო მომსახურების ხარისხს.

დაფინანსების არსებული სისტემის პრობებში სამედიცინო პერსონალს არ ჰქონდა სამედიცინო მომსახურების მაღალი ხარისხით განევის სტიმული. მოძველებული კლინიკური პრაქტიკის შედეგად სისტემა არ ახდენდა მოსახლეობის საჭიროებებზე სათანადო რეაგირებას (Figueras et al. 2005).

ამავე დროს, ერთმანეთისაგან არ იყო გამოყოფილი სამედიცინო დახმარების მიმწოდებელი (სამედიცინო დაწესებულება) და დამფინანსებელი (ჯანდაცვის სამინისტრო), ანუ ჯანდაცვის სამინისტრო წარმოადგენდა როგორც სამედიცინო მომსახურების ექსკლუზიურ მიმწოდებელს, ასევე შემსყიდველს, რაც ამცირებდა ჯანდაცვის ხარჯებზე მონიტორინგის და შესაბამისად ხარჯების შეკავების სტიმულს (Grielen et al. 2000).

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა ჯანდაცვის სისტემის დროს სახელმწიფოს მიერ გაცხადებული იყო მედიცინის პროფილაქტიკური ხასიათი, ძირითადი ძალისხმევა

და ინვესტიციები მიმართული იყო ჰოსპიტალურ მომსახურებაზე. ჯანდაცვის სისტემა ორიენტირებული იყო ჰოსპიტალურ სექტორის განვითარებაზე და შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ჯანმრთელობის ხელშეწყობასა და პრევენციას, პირველადი ჯანდაცვის სისტემის როლის ზრდას. პირველადი ჯანდაცვის სისტემის არასათანადოდ განვითარების გამო მოსახლეობა ნაკლებად მიმართავდა მას, შესაბამისად, სამედიცინო მომსახურების ძირითადი სახეობების მიწოდება ხდებოდა საავადმყოფოებისა და სპეციალიზებული პოლიკლინიკების საშუალებით. აქედან გამომდინარე, რესურსის უმრავლესობა ნაწილდებოდა ჰოსპიტალურ სექტორზე, სადაც მუშაობდნენ ექიმ-სპეციალისტები. სისტემის წარმატებით ფუნქციონირების ერთ-ერთ ძირითად მაჩვენებლად ითვლებოდა გატარებული საწოლ-დღეების რაოდენობა, რაც, თავის მხრივ, იწვევდა სწრაფვას საწოლებისა და ექიმ-სპეციალისტების სიჭარბისაკენ. ყოველივე აღნიშნული უარყოფითად მოქმედებდა სამედიცინო მომსახურების ხარისხზე.

სისტემას აინტერესებდა არა იმდენად პაციენტის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება და მისი პრობლემების გადაჭრა, არამედ ქსელის ხელოვნური გაფართოება. მიუხედავად იმისა, რომ ჯანდაცვის ობიექტების ტექნოლოგიური და მატერიალური ფუნდამენტი მორალურად და ფიზიკურად მოძველებული ან თითქმის დანგრეული იყო (ჯანდაცვის ობიექტების ნახევარზე მეტი 1940 წლამდე იყო აშენებული), სახელმწიფო არსებულის განახლებისა ან თუნდაც შენარჩუნების ნაცვლად გამოყოფდა სახსრებს ახალი ობიექტების ასაშენებლად. 1988 წელს ჯანდაცვის 115 ობიექტი რჩებოდა მშენებარე სტადიაზე, რომელთა უმრავლესობა შემდგომ პერიოდშიც დიდხანს რჩებოდა დაუმთავრებელი (Roeder et al. 2014).

საქართველოში არსებული უმაღლესი სამედიცინო განათლების სისტემა ვერ პასუხობდა თანამედროვე საერთაშორისო სტანდარტებს და დღევანდელი მზარდ მოთხოვნებს. საბჭოთა პერიოდში სამედიცინო პროფესიის პრესტიჟულობამ, საბჭოთა პროფესიული დახელოვნების სისტემაში არსებულმა ნაკლოვანებებმა გამოიწვია საექიმო კადრების სიჭარბე და შედარებით დაბალი კვალიფიკაცია.

ექიმთა უზრუნველყოფის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი იყო მსოფლიოში, რაც ხარისხის ნაცვლად ჯანდაცვის სისტემის ექსტენსიური გზით განვითარებაზე მიუთითებდა. ჯანდაცვის სექტორში დასაქმებული იყო 120 ათასზე მეტი ადამიანი. 1990 წელს მოსახლეობის 1000 სულზე მოდიოდა 5.2 ექიმი, მაშინ როცა ყოფილ საბჭოთა კავშირში ეს მაჩვენებელი 3.9-ს, ევროგაერთიანებაში – 3.1-ს (საფრანგეთში - 2,6-ს, იტალიაში - 2,2-ს,) შეადგენდა, ხოლო ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში - 2.4-ს (Chanturidze et al. 2002), აშშ-ში - 2,8-ს, იაპონიაში - 2,1-ს. ჯანდაცვის მუშაკების დაბალი შრომის ანაზღაურების გამო, ნაკლები იყო მაღალი ხარისხის სამედიცინო მომსახურების მიწოდების სტიმული.

ჯანდაცვის საბჭოურ მოდელში პაციენტი აღიქვამდა საკუთარ ჯანმრთელობას არა როგორც ეკონომიკურ კატეგორიას, რომლისადმი მას უნდა გააჩნდეს საკუთარი წილი პასუხისმგებლობა, არამედ როგორც უმთავრესად სოციალისტური სახელმწიფოს საზრუნავს. სახელმწიფოს მიერ დეკლარირებული ვალდებულება „საყოველთაო და უფასო სამედიცინო დახმარება“ გულისხმობდა, რომ მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო უზრუნველყოფილი განსაზღვრულად გარანტირებული სამედიცინო დახმარებით. მაგრამ, ამგვარი გარანტიების მიუხედავად, პიროვნების უფლება მისი ჯანმრთელობის დაცვაზე გარკვეულწილად ირღვეოდა, ვინაიდან მას არ ჰქონდა სურვილისამებრ სამკურნალო დანესებულებისა და მკურნალი ექიმის თავისუფალი არჩევის საშუალება. მომსახურება უფასო იყო ყველასთვის, თუმცა მაღალი იყო არათორმალური ჯიბიდან გადახდის დონე, რადგან უმეტეს შემთხვევებში, ავადმყოფს მაინც უხდებოდა “ექიმის ჰონორარის” თავისი ჯიბიდან გადახდა.

რეფორმების კონტექსტი

1991 წელს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, პირველი ოთხი წლის განმავლობაში, საქართველომ განიცადა სამამულო და სამოქალაქო ომების, საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდგომ შექმნილი მძიმე ეკონომიკური კრიზისების

როული პერიოდი. 1990-1994 წლებში მოსახლეობის ერთ სულზე მთლიანი შიგა პროდუქტი (მშპ) დაახლოებით \$8,000-დან \$2,200-მდე, ანუ 70%-ით შემცირდა. 1994 წელს ინფლაციის წლიურმა დონემ 7840%-ს გადააჭარბა, ხოლო სამრეწველო წარმოება შემცირდა ნახევარზე მეტით (პაპავა 2013).

ქვეყანაში შექმნილმა მწვავე ეკონომიკურმა კრიზისმა გამოიწვია ჯანდაცვის სისტემის მოშლა. მკვეთრად შემცირდა ჯანდაცვის სფეროს დაფინანსება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. 1990-იანი წლების დასაწყისში სახელმწიფო ბიუჯეტში ჯანდაცვის წილი 13.2%-დან (1991) 0.54%-მდე (1994) შემცირდა (World Bank, 2012). 1985-1994 წლებში ჯანდაცვის სახელმწიფო დანახარჯები მოსახლეობის ერთ სულზე \$95,5-დან \$0,81-მდე შემცირდა (ჯინჯოლავა 1998). ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში სახელმწიფოს წილი 1995 წელს 4.9%-მდე შემცირდა (Gzirishvili et al. 1997). ჯანდაცვის ხარჯები მოსახლეობის ერთ სულზე 1985 წელს 95,5 აშშ დოლარს შეადგენდა, 1990 წელს - 13 დოლარს, ხოლო 1994 წლისათვის 0,90 დოლარამდე დაეცა (Gamkrelidze et al. 2002).

სახელმწიფოს მიერ ჯანდაცვის დასაფინანსებლად გამოყოფილი სახსრები მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა სამედიცინო მომსახურების მინიმალურად აუცილებელ საჭიროებას (ჯორბენაძე, 1995). არსებული ეკონომიკური კრიზისის შედეგად, სამედიცინო პერსონალის ანაზღაურება იმდენად სიმბოლური გახდა, რომ წლიური შემოსავალი თვიურ საარსებო მინიმუმზე ნაკლებს შეადგენდა. დაბალი ანაზღაურების გამო, მკვეთრად შემცირდა ექთნების რაოდენობა. საქართველოში ერთ ექიმზე ექთნების თანათვარდობა 1991 - 1994 წლებში 2.2-დან 1.9-მდე შემცირდა, რითაც ის ერთ-ერთ ბოლო ადგილზე აღმოჩნდა ევროპაში. შედარებისათვის, ევროპის რეგიონში ეს თანათვარდობა შეადგენს 2.3-ს ექთანს ერთ ექიმზე, ბელგიაში - 6-ს, შვეიცარიაში - 5.3-ს, ხოლო გერმანიაში - 3.4-ს. ჯანდაცვის სექტორში საექთნო კადრების ასეთი სიმცირე უარყოფითად ზემოქმედებს სამედიცინო მომსახურების ხარისხზე. დაბალი ხელფასებისა და არასტაბილური ეკონომიკური მდგომარეობის

გამო, ბევრმა ცნობილმა სპეციალისტმა დატოვა სამუშაო და ქვეყანაც (Kalandadze et al. 1999).

ჯანდაცვაზე მწირი სახელმწიფო დანახარჯების შედეგად ადამიანებს საკუთარი ჯიბიდან უწევდა სამედიცინო მომსახურების საფასურის გადახდა. თართოდ იყო გავრცელებული ჯიბიდან არათორმალური გადახდები. უმწეო მდგომარეობაში მყოფი მოსახლეობა უსახსრობის გამო ვერ იღებდა სასიცოცხლოდ აუცილებელ სამედიცინო დახმარებას. გაუარესდა მოსახლეობის დემოგრაფიული მაჩვენებლები: გაიზარდა ავადობა, შემცირდა შობადობა, მოიმატა სოციალურად საშიში დაავადებების (ტუბერკულოზი, ვენსნეულებანი) რიცხვმა. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 3 წლით შემცირდა და 1995 წელს 70.3 წელი შეადგინა (WHO, 1996). 1990-იანი წლების დასაწყისში მნიშვნელოვნად გაუარესდა დედათა და ბავშვთა ჯანმრთელობა. 1990 წლიდან 1995 წლამდე პერიოდში დედათა სიკვდილიანობა 20.5-დან 55.1-მდე (100000 ცოცხალშობილზე), ხოლო ბავშვთა მოკვდაობა – 20.7-დან 28.6-მდე გაიზარდა. ექსპერტთა შეფასებით, შეიძლებოდა ბავშვთა სიკვდილიანობის 57%-ის თავიდან აცილება სამედიცინო მომსახურების უკეთ მართვის პირობებში (World Bank, 1996). მკვდრადშობადობის შემთხვევებიდან 74.2% დაიღუპა მშობიარობის დაწყებამდე, მაშინ როდესაც 1 წლამდე ასაკის პაციენტთა 72%-ის ჰოსპიტალიზაცია საავადმყოფოში 36-48 საათის დაგვიანებით მოხდა (ჯანდაცვის სამინისტრო, 1999).

ჯანდაცვის სისტემის მოშლამ, სანიტარულ-ეპიდემიოლოგიური მდგომარეობის გაუარესებამ და პროფილაქტიკური ღონისძიებების უკმარისობამ განაპირობა ინფექციური დაავადებების მნიშვნელოვნად ზრდა. შექმნილი მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულა ბავშვთა და მოზარდთა ვაქცინაციების ვადების დარღვევამ, რამაც განაპირობა დიფთერიისა და სხვა საშიშ ინფექციათა აფეთქება. 1991-1992 წლებში გეგმიური ვაქცინაციის ჩავარდნამ ასაცრელი მასალის უქონლობის გამო განაპირობა დიფთერიის ეპიდემია. მკვეთრად გაიზარდა ტუბერკულოზით ავადობა და სიკვდილიანობა, რაც 90%-ით აღემატებოდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების

მაჩვენებელს. ასევე გაიზარდა გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების გამო სიკვდილიანობა (35%-ით), რაც დაკავშირებული იყო შედარებით ახალი რისკ-ფაქტორების (სოციალურ-ეკონომიკურ კრიზისი, უმუშევრობა, სიღატაკე და მუდმივი სტრესი) წარმოშობასთან, სამედიცინო მომსახურების ხარისხის გაუარესებასთან, მედიკამენტებზე ნაკლებ ხელმისაწვდომობასთან, თამბაქოს და ალკოჰოლის მოხმარების მაღალ მაჩვენებლებთან, არაჯანსაღ კვებასთან. ასევე გაიზარდა ავთვისებიანი სიმსივნეებით ავადობის შემთხვევების რაოდენობა, რაც დაკავშირებული იყო ექიმთან დაგვიანებით მიმართვასთან.

მთლიანობაში ქვეყანაში არსებულმა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურმა მდგომარეობამ დაშლის პირას მიიყვანა ჯანდაცვის სისტემა, პრაქტიკულად შეუძლებელი გახდა სამედიცინო დაწესებულებების ეფექტიანი ფუნქციონირება. სახელმწიფო უკვე ვერ ახორციელებდა თავის თავზე აღებულ მოვალეობას მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურებით უზრუნველყოფის საქმეში. ქართული მედიცინა, ფაქტობრივად, კოლაფსში აღმოჩნდა.

რეფორმების დასაწყისი საქართველოში და ჯანდაცვის რეფორმის კონცეფცია

ჯანმრთელობის დაცვის დარგში შექმნილი მწვავე კრიზისული მდგომარეობიდან გამოსასვლელად, 1990-იანი წლების შუა პერიოდიდან, დღის წესრიგში დადგა მისი ძირეული რეორგანიზაციის, პრინციპულად ახალი მოდელის ამოქმედების საკითხი. კერძოდ, 1994 წლის ოქტომბრიდან ამოქმედდა საქართველოს ჯანმრთელობის დაცვის სისტემის სრული რეორგანიზაციის კონცეფცია, რომელიც მოიცავდა რეფორმის 13 მიმართულებას:

1. ჯანდაცვის ახალი სისტემის სამართლებრივი ბაზის შექმნა
2. ჯანდაცვის სისტემის მართვის დეცენტრალიზაცია
3. ახალი ეკონომიკური და ფინანსური მოდელის ჩამოყალიბება, დაფინანსების პროგრამულ მეთოდებზე გადასვლა

4. სამედიცინო დანესებულებათა და პერსონალის აკრედიტაცია-ლიცენზირების დანერგვა
5. პირველადი ჯანდაცვის (საზოგადოებრივი ჯანდაცვა, ოჯახის ექიმი) პრიორიტეტულობა
6. პრივატიზაციის პროცესის უზრუნველყოფა
7. სადაზღვევო მედიცინის პრინციპებზე გადასვლა
8. წამალთპოლიტიკის რეფორმა
9. სანიტარულ-ეპიდემიოლოგიური სამსახურის რეფორმა
10. სამედიცინო განათლების რეფორმა
11. სამედიცინო მეცნიერების რეფორმა
12. სამედიცინო საინფორმაციო სამსახურის რეფორმა
13. მედიცინის მუშაკთა სოციალური დაცვა.

ეს კონცეფცია მოიცავდა ჯანმრთელობის დაცვის სისტემის რეორგანიზაციის პირველი ეტაპის ყველა ასპექტს და განსაზღვრავდა მომდევნო წლებში განსახორციელებელი ცვლილებების სამართლებრივი ბაზას, სფეროს ორგანიზაციული მონაცემებისა თუ დაფინანსების პრინციპებს.

ჯანდაცვის სექტორში სტრუქტურული და ხარისხობრივი რეფორმის პროცესს მხარი დაუჭირა აშშ-ის საერთაშორისო განვითარების სააგენტომ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ, მსოფლიო ბანკმა, აშშ-ის იაპონიის, გერმანიის, შვედეთის, ბრიტანეთის მთავრობებმა.

ჯანდაცვის სისტემის რეორიენტაციის უმთავრეს მიზანს შეადგენდა ქვეყნის საბაზრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე გადასვლის პრობებში ჯანდაცვის ორგანიზაციისა და მართვის ისეთი მოდელის მომზადება და ამოქმედება, რომელიც შესაბამისობაში იქნებოდა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებთან (Gzirishvili et al. 1997). თუმცა ქვეყნის მწირი ფინანსური შესაძლებლობები პრაქტიკულად გამორიცხავდა ყოვლისმომცველ სამედიცინო დახმარებას, რის

გამოც აუცილებელი გახდა სახელმწიფო ვალდებულებები მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში დაბალანსებულიყო მის შესაძლებლობებთან. საქართველოს 1995 წლის კონსტიტუციის (მიღებულ იქნა 1995 წლის 24 აგვისტოს) 37-ე მუხლით, სახელმწიფომ პირველად განაცხადა, რომ ჯანმრთელობის დაცვაზე პასუხისმგებლობა ნაწილდება სახელმწიფოს სხვადასხვა სუბიექტზე და სამედიცინო მომსახურება აღარ არის უფასო. სახელმწიფოს პასუხისმგებლობა აღარ არის ყოვლისმომცველი და ვალდებულებები განისაზღვრება ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამებით, აგრეთვე, დარგის მართვის (რეგულირების) მექანიზმებით. საზოგადოებას რჩება უფლება, ხელი მიუწვდებოდეს ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამებით გათვალისწინებულ სამედიცინო მომსახურებაზე.

ჯანდაცვის სისტემის რეორიენტაციის რთული, მტკივნეული და მრავალეტაპიანი პროცესი დაიწყო 1995 წლის 10 აგვისტოდან. ჯანდაცვის სფეროს რეფორმა წარმოადგენდა საქართველოს უახლესი ისტორიის მანძილზე განხორციელებული სახელმწიფოებრივი რეფორმებიდან ერთ-ერთ პირველს, რომლის უმთავრესი მიზანი იყო დაქვევის პირას მდგარი, თვითდინებით ფუნქციონირებადი ჯანდაცვის სფეროს აღდგენა, სისტემაში თვისებრივად ახალი ურთიერთობების დამკვიდრება, რომელიც შესაბამისობაში იქნებოდა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებთან (Gzirishvili et al. 1997). 1999 წელს შემუშავდა საქართველოს ჯანმრთელობის ეროვნული პოლიტიკა და ჯანმრთელობის სტრატეგიული გეგმა 2000–2009. რეფორმის მიზნად განისაზღვრა მოსახლეობისთვის ჯანმრთელობის მომსახურების თანასწორობის და ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესება.

ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის სისტემის დანერგვა

ჯანდაცვის სისტემების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ნიშანია დაფინანსება. ჯანმრთელობის დაფინანსების ორი ძირითადი ვარიანტი არსებობს: ჯანმრთელობის

სოციალური დაზღვევის (ბისმარკის) მოდელი და ზოგადი გადასახადებით დაფინანსებული ჯანმრთელობის დაცვის ეროვნული (ბევერიჯის) მოდელი.

ბისმარკის მოდელში მოქალაქეები ვალდებული არიან გადაიხადონ წინასწარ დადგენილი სადაზღვევო გადასახადები სადაზღვევო ფონდებში. სადაზღვევო პაკეტი მოიცავს სამედიცინო მომსახურების ყველაზე საჭირო სახეობებს. იდეა ისაა, რომ მოქალაქეებს სადაზღვევო სისტემაში შენატანების გადახდით ეძლევათ სამედიცინო მომსახურების მიღების უფლება. ამრიგად, ბისმარკის მოდელის მეშვეობით იქმნება გარკვეული კავშირი შენატანებსა და მიღებულ სარგებლებს შორის.

ჯანმრთელობის დაცვის ეროვნული (ბევერიჯის) მოდელი საკმაოდ ჰგავს სემაშკოს სისტემას, რომელიც მთლიანად გამორიცხავს დაზღვევის პრინციპს. დაზღვევის ნაცვლად, ჯანდაცვა მთლიანად ფინანსდება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან და ზოგადად საგადასახადო შემოსავლებიდან. ბევერიჯის მოდელში სახელმწიფო უფრო დომინანტურ როლს ასრულებს, ვიდრე ბისმარკის მოდელში, რადგან ჯანდაცვის ორგანიზაციები უფრო მეტად არიან დამოკიდებულნი სახელმწიფოზე.

საქართველოში დაფინანსების ახალი სისტემის შექმნისას არჩევანი შეჩერდა სოციალური დაზღვევის მოდელზე, რაც განპირობებული იყო მრავალი ფაქტორით: ქვეყანაში საბაზრო მექანიზმების დანერგვა; ჯანმრთელობაზე პასუხისმგებლობის თანაბრად და სამართლიანად გადანაწილება სახელმწიფოზე, დამქირავებელზე და დაქირავებულზე; ჯანდაცვის სექტორისათვის დამატებითი სახსრების მობილიზებისკენ სწრაფვა; მდგრადი დაფინანსების ძიება; ხარჯების შეკავება; გამჭვირვალობის უზრუნველყოფა; ევროპის განვითარებულ ქვეყნებში ბისმარკის წარმატებული მოდელის მიბაძვა; საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მკაცრად ცენტრალიზებული სახელმწიფო სისტემის და მთავრობის ჩარევების მიმართ უნდობლობა.

ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის მოდელზე გადასვლის უმთავრესი უპირატესობა დაკავშირებულია ადამიანის ჯანმრთელობაზე პასუხისმგებლობის

თანაბრად და სამართლიანად გადანაწილებაზე სახელმწიფოს, დამქირავებელს და დაქირავებულს შორის. სახელმწიფოს ნაცვლად სოციალური დაზღვევის ფონდს უნდა მოეხდინა დაზღვეულთათვის სამედიცინო მომსახურების შესყიდვა. რეფორმის მიხედვით, ერთმანეთისაგან უნდა გამიჯნულიყო სამედიცინო მომსახურების ყიდვა და მიწოდება, რაც განიხილებოდა, როგორც სამედიცინო მომსახურების განვითარების ეფექტურობის გაუმჯობესების მექანიზმი (World Bank, 2003). ამით სახელმწიფო თავისუფლდებოდა სამედიცინო მომსახურების უშუალო მიმწოდებლის როლისაგან. მას უნდა შეენარჩუნებინა ზეგავლენა ჯანდაცვის სისტემაზე ძლიერი მარეგულირებელი, ფინანსური და ლიცენზირების მექანიზმების მეშვეობით (ზოიძე და სხვ. 1999).

საბჭოთა პერიოდში დეკლარირებული უფასო ჯანდაცვის ნაცვლად, სახელმწიფომ დაიწყო ჯანდაცვის სფეროში საკუთარი მოსახლეობის მიმართ ვალდებულებების შემოფარგვლა სახელმწიფო ჯანდაცვითი პროგრამებისა და სამედიცინო სტანდარტების შექმნით. ამოქმედდა ჯანდაცვის სახელმწიფო პროგრამები (ფედერალურ და მუნიციპალურ დონეებზე), რასაც უნდა უზრუნველყო მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურება მოცემული პროგრამის მოცულობით, რაც დაბალანსებული იქნებოდა ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობასთან.

სხვა ფაქტორებს წარმოადგენდნენ ჯანდაცვის სექტორისათვის დამატებითი სახსრების მობილიზებისკენ სწრაფვა და ხარჯების შეკავება, გამჭვირვალობის გაზრდის მოთხოვნა, მდგრადი დაფინანსების ძიება და პოლიტიკოსების მხრიდან ჯანმრთელობის სახსრების სხვა სფეროებში გადამისამართების შესაძლებლობის შეზღუდვა, პაციენტების მოთხოვნების შესაბამისი სერვისების შექმნა და საბაზრო მექანიზმების დანერგვის სურვილი, რაც დაკავშირებული იყო სამედიცინო მომსახურების პრივატიზებასთან (Mossialos et al. 2002).

საქართველოში ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის სისტემის დანერგვაში დიდია საერთაშორისო სააგენტოებისა და დონორების წვლილი, თუმცა, თავად ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებმა ითამაშეს გადამწყვეტი როლი. ამასთან, ჯანდაცვის

მსოფლიო ორგანიზაცია და მსოფლიო ბანკი ბევრ ქვეყანაში რეკომენდაციას უწევს სოციალურ დაზღვევაზე დაფუძნებულ ჯანდაცვის სისტემას (World Bank, 2003).

აღსანიშნავია, რომ ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის მოდელის არჩევით საქართველო მიყვებოდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში მიმდინარე პროცესებს. რეგიონის 28 ქვეყნიდან 22-მა დანერგა ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის სისტემა.

1995 წელს საქართველოში შეიქმნა ჯანმრთელობის დაზღვევის სახელმწიფო კომპანია, რომელიც შედგებოდა 12 რეგიონული ფილიალისაგან. კომპანიას ჰქონდა ფინანსური, მმართველობითი და სახელშეკრულებო დამოუკიდებლობა; კანონის მიხედვით კომპანიის უმაღლესი სათათბირო ორგანოს წარმოადგენდა სამეთვალყურეო საბჭო.

სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიის შემოსავლის წყაროს შეადგენდა ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის შენატანი 3%, რომელშიც 2%-ს იხდიდა დამქირავებელი, ხოლო 1%-ს დაქირავებული. სამედიცინო „გადასახადის“, ხოლო შემდეგ „სადაზღვევო შენატანის“ დაკანონებით შეიქმნა ე.წ. სადაზღვევო რისკი. სადაზღვევო შესატანის აკუმულირება ხდებოდა ჯანმრთელობის დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიაში (ცინცაბაძე, 2007). გარდა ჯანმრთელობის დაზღვევის შენატანისა, სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიის შემოსავლის წყაროს შეადგენდა ცენტრალური ბიუჯეტის ტრანსფერი. ცენტრალური ბიუჯეტი იქმნება ზოგადი სახელმწიფო შემოსავლებით. ცენტრალური ბიუჯეტის ტრანსფერი უმთავრესად განკუთვნილი იყო იმ პირთა სახელმწიფო პროგრამების დასაფინანსებლად, რომელნიც არ იყვნენ დასაქმებული (უმუშევრები, არაშრომისუნარიანი მოსახლეობის ნაწილი, უმწეოები, პენსიონერები, ბავშვები, იძულებით გადაადგილებული პირები).

ჯანდაცვის სისტემის დეცენტრალიზაციის მიზნით, სახელმწიფო დაფინანსების ტვირთი გადანაწილდა ცენტრალურ და ადგილობრივ ხელისუფლებას შორის, რისთვისაც შეიქმნა ჯანდაცვის ადგილობრივი ფონდები, რაც შემოსავლებს

ღებულობდა მუნიციპალური ბიუჯეტებიდან. შენატანები ჯანდაცვის ფონდებში წარმოადგენდა გასაშუალოებულ მაჩვენებელს მოსახლეობის ერთ სულზე, რომელიც დამოკიდებული იყო მუნიციპალიტეტებში მცხოვრები მოსახლეობის რაოდენობაზე. საქართველოს კანონით – „1997 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ“, განისაზღვრა, რომ მმართველობის ადგილობრივი ორგანოებს ადგილობრივი ბიუჯეტიდან ჯანდაცვის მუნიციპალური პროგრამების დასაფინანსებლად მოსახლეობის ერთ სულზე უნდა გამოეყოთ მინიმუმ 2,5 ლარი და არანაკლებ 10%-ისა მუნიციპალური ბიუჯეტის ხარჯვითი ნაწილისა. მუნიციპალიტეტებს უფლება ჰქონდათ გაეზარდათ აღნიშნული თანხა, თუ მათი ბიუჯეტი ამის საშუალებას იძლეოდა. ჯანდაცვის მუნიციპალური პროგრამების ოპტიმალურად შედგენა და მათი ეფექტიანი განხორციელება დიდად განსაზღვრავდა ქვეყნის მოსახლეობის ჯანმრთელობის შენარჩუნებას და განმტკიცებას.

ჯანმრთელობის დაცვის სოციალური დაზღვევის დანერგვის ზოგიერთი პრობლემა

ჯანდაცვის რეფორმების შედეგად ყოველწლიურად იზრდებოდა სავალდებულო ჯანმრთელობის დაზღვევის სახელმწიფო პროგრამების რაოდენობა და მოცულობა, ანუ ჯანდაცვის სფეროში სახელმწიფო ვალდებულებები მოსახლეობის მიმართ და ის მოსახლეობის სულ უფრო ფართო ფენებზე ვრცელდებოდა. 1996 წლის თებერვლიდან 1997 წლის 1 მარტამდე, სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევის კომპანია ახორციელებდა მხოლოდ ღარიბი მოსახლეობის სოციალური დახმარების სახელმწიფო სამედიცინო პროგრამას, რომლის ბიუჯეტი შეადგენდა 1,400,000 ლარს. 1997 წლის 1 მარტიდან სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანია ახორციელებდა 6 სახელმწიფო სამედიცინო პროგრამას (29 მლნ ლარი). 1998 წლის იანვრიდან სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანია

ახორციელებდა ჯანმრთელობის დაზღვევის 9 პროგრამას (38.8 მილიონი ლარი). 1999 წლისათვის სადაზღვევო პოლისის მფლობელთა რაოდენობა 700 ათას პირამდე გაიზარდა.

მიუხედავად მიღწევებისა, ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევის დანერგვა მოსალოდნელზე მეტად რთული აღმოჩნდა, რაც დაკავშირებული იყო საქართველოში არაფორმალური ეკონომიკის დიდ წილთან, უმუშევრობის მაღალ დონესთან და მძიმე მაკროეკონომიკურ შეზღუდვებთან. საქართველოს ორ ათწლეულზე მეტი დასჭირდა მოსახლეობის ერთ სულზე მშპ-ის დამოუკიდებლობამდე დონის მისაღწევად. შედეგად შემოსავლების ბაზა ძალიან მცირე იყო.

ჯანდაცვის სისტემა განიცდიდა დაფინანსების ქრონიკულ დეფიციტს, რადგან სახელმწიფო ხშირად ვერ ახდენდა დაპირებული ვალდებულებების დაფინანსებას. შედეგად, 1999 წელს სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიამ მიიღო თავისი დამტკიცებული ბიუჯეტის მხოლოდ 64,2% (World Bank, 1999). ანალოგიური ვითარება იყო როგორც წინა, ასევე შემდგომ წლებში. სახელმწიფო დაფინანსების დეფიციტი ნეგატიურ გავლენას ახდენს ჯანმრთელობის სპეციფიკური პროგრამების დაფინანსებაზე. 1999 წელს სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიამ სოფლის მოსახლეობის დისპანსერული მეთვალყურეობის სახელმწიფო პროგრამის დასაფინანსებლად დამტკიცებული ბიუჯეტის მხოლოდ 55,6% მიიღო, ხოლო ბავშვთა სამედიცინო დახმარების პროგრამისათვის კი მხოლოდ 23,6%. დაფინანსების დაბალი დონე ნიშნავს, რომ სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო პროგრამით დაზღვეულები ვერ შეძლებს მიიღონ მათთვის გარანტირებული სამედიცინო მომსახურება. მაგალითად, 1999 წელს ონკოლოგიური სერვისებისთვის გამოყოფილი თანხები მხოლოდ 700 პაციენტისთვის იყო საკმარისი, მაშინ, როდესაც დაახლოებით 2100 პაციენტი საჭიროებდა ამ მომსახურებას.

ჯანმრთელობის სისტემის დაბალი სახელმწიფო დაფინანსების შედეგად, საქართველოში ჯიბიდან პირდაპირი გადასახადების წილი ჯანდაცვის მთლიანი

ხარჯების უმეტეს ნაწილს შეადგენდა. მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, 1999 წელს ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში მხოლოდ 22%-ს შეადგენდა სახელმწიფო ან მუნიციპალური ბიუჯეტებიდან ან საღაბღვევო ფონდებიდან განეული ხარჯები (UNICEF, 1997).

რეფორმის სანყის პერიოდში სახელმწიფო დაფინანსების უწყვეტმა დეფიციტმა ხელი შეუწყო არაფორმალური, ე.წ. "მაგილის ქვეშ" გადასახადების ფართოდ გამოყენებას, რაც ჯანდაცვის ბევრი პერსონალის შემოსავლის მთავარ წყაროდ იქცა (Staines, 1999). ჯიბიდან პირდაპირი გადახდები ხელს უშლის ჯანდაცვის თანაბარ ხელმისაწვდომობას (Balabanova, 2004), ექიმებში ქმნის ნეგატიურ სტიმულებს, ჩნდება სისტემის გამჭვირვალობის პრობლემა და მოქმედებს როგორც რეფორმის განხორციელების სერიოზული დაბრკოლება. ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში პაციენტების მიერ თანხების "ჯიბიდან" გადახდის მაღალი წილი ეწინააღმდეგება ჯანდაცვის დაფინანსების ამოცანებს, რადგან ამ დროს ხელმისაწვდომობა დამოკიდებული ხდება უფრო თანხის გადახდის შესაძლებლობაზე, ვიდრე სამედიცინო საჭიროებაზე.

არაფორმალური გადახდების რეგულირების ეფექტიანი მექანიზმია ლეგალური თანაგადახდების შემოღება, რაც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ექიმების და საავადმყოფოების მიერ მომსახურების გასაუმჯობესებლად. 1995 წელს დაწყებული რეფორმების შედეგად, ჯანმრთელობის გარკვეულ მომსახურებებზე, რაც არ არის გათვალისწინებული სახელმწიფო პროგრამით, ლეგალიზებულ იქნა გადასახადები, რამაც ლეგალიზებამ შეამცირა პაციენტის არაფორმალური გადასახადები. თუმცა, სახელმწიფო დაფინანსების სიმწირის გამო, ჯიბიდან არაფორმალური გადახდები გრძელდებოდა, რაც არაიშვიათად განაპირობებდა ოჯახებისთვის კატასტროფულ ფინანსურ შედეგებს (Gamkrelidze et al. 2002).

მუდმივი ეკონომიკური კრიზისების გამო, მთავრობამ ვერ შეძლო შემოსავლებისა და ხარჯების დაბალანსება, რამაც გამოიწვია სახელმწიფო დაფინანსების შემცირება, სამედიცინო ორგანიზაციების მიმართ დიდი დავალიანებების დაგროვება და

ჯიბიდან კერძო გადახდების გაზრდა. სავალდებულო სამედიცინო სადაზღვევო შენატანებით მიღებული შემოსავლები 2001 წელს 21 მლნ ლარიდან 2003 წელს 36,3 მლნ ლარამდე გაიზარდა, თუმცა, ეს ჯანმრთელობის მთლიანი ხარჯების მხოლოდ 5% -ს შეადგენდა.

საქართველოში სოციალური დაზღვევის შემდგომი რეფორმირების მიზანი იყო ფინანსური წყაროების ინტეგრირება, კერძოდ, დაფინანსების ნაკადების გაერთიანება ერთიან "არხში", ანუ ცენტრალური და ადგილობრივი, მუნიციპალური ბიუჯეტებიდან ჯანმრთელობის დაზღვევის შენატანების შერწყმა. ის გულისხმობს გადაუდებელი დახმარების მუნიციპალური პროგრამების და სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევის პროგრამების გაერთიანებას სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიაში.

მუნიციპალური და სადაზღვევო პროგრამების გაერთიანება გაზრდიდა სადაზღვევო სისტემით მოცული მოსახლეობის მოცულობას, რაც თავის მხრივ, ხელს შეუწყობდა დამსაქმებელთა მიერ დასაქმებულების სადაზღვევო ფონდში რეგისტრაციას. რაც უფრო მეტი დამსაქმებელი და დასაქმებული იხდის ჯანმრთელობის დაზღვევის შენატანს, მით უფრო შემცირდება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გადარიცხვები.

გათვალისწინებული იყო დამსაქმებლისა და დასაქმებულის რეგისტრაციის, გადასახადების გადახდის და სადაზღვევო სარგებლების კომპიუტერული სისტემის უზრუნველყოფა. აღნიშნულის შედეგად ქვეყანაში დაინერგებოდა უნივერსალური სამედიცინო მომსახურების ძირითადი პაკეტი და უნივერსალური ჯანმრთელობის დაზღვევის ბარათი.

ჯანმრთელობის ფონდების შერწყმის გარდა, რეფორმას უნდა მოეცვა: ა) სადაზღვევო პროგრამებში რეგისტრაციისა და ანაზღაურების მექანიზმების გაერთიანებას, უნივერსალური გარანტიის შექმნის თვალსაზრისით; ბ) სადაზღვევო პროგრამების დაფინანსებისათვის საჭირო რესურსების სტაბილიზაციას; გ) ინფორმაციული სისტემების მართვას და კომუნიკაციური ქსელის განვითარებას დ) სტრუქტურულ განვითარებას, სამედიცინო დაზღვევის სახელმწიფო კომპანიის

რეგიონალური ოფისების როლის გაზრდას, კერძოდ საზედამხედველო ფუნქციების გარდა მათთვის რეგიონულ დონეზე ინფორმაციის მართვისა და სადაზღვევო პრემიების შეგროვების ფუნქციების მინიჭებას (Kalandadze et al. 1999).

სოციალური დაზღვევის სისტემის შემდგომი რეფორმირების სტრატეგიის მთავარ მიზანს შეადგენდა მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურებისათვის საჭირო ცენტრალური ბიუჯეტის ხარჯების შემცირება, სამკურნალო დანახარჯების ძირითადი ფინანსური ტვირთის გადაცემა დამსაქმებლისა და დასაქმებულისთვის გადაწევა და საქართველოს ჯანდაცვის სისტემის ოპტიმიზაცია. სტრატეგიული გეგმის განხორციელება ჯანდაცვის სისტემას საშუალებას მისცემდა გამხდარიყო უფრო მართვადი და ეფექტიანი.

ე.წ. „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ, 2003 წლის ნოემბერში, შეიცვალა საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელობა. ახალი მთავრობის მიერ განხორციელებულმა რეფორმების შედეგად გარკვეულწილად მონესრიგდა საგადასახადო სისტემა და გაჩნდა მოლოდინი, რომ ყოველივე ამის შედეგად მთავრობა გააუმჯობესებდა სადაზღვევო ფონდის მიერ სავალდებულო სამედიცინო სადაზღვევო შენატანების შეგროვების სისტემას. თუმცა, მოხდა საწინააღმდეგო პროცესი – ყოფილი მთავრობის სრული უარყოფის მიზნით, შეიწირა საქართველოში სოციალური დაზღვევის სისტემის განვითარების საწყისი ჩანასახები. 2004 წელს საქართველომ უარი თქვა სოციალური დაზღვევის სისტემის ბისმარკის მოდელზე და გადავიდა ზოგადი გადასახადებით დაფინანსების (ბევერიჯი) მოდელზე.

იგივე გაგრძელდა 2012 წელს, ხელისუფლებაში მოსული ახალი პოლიტიკური პარტიის – „ქართული ოცნება - დემოკრატიული საქართველო“ მიერ. მიუხედავად იმისა, რომ ახალმა მთავრობამ შემოიღო უნივერსალური ჯანდაცვის პრინციპები და ამოქმედდა საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამა, არ შეცვლილა ზოგადი გადასახადებით დაფინანსების (ბევერიჯი) მოდელი და

ინერციით ისევ გაგრძელდა ჯანდაცვის დაფინანსება ზოგადი საგადასახადო შემოსავლებით შექმნილი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან.

საქართველოში ჩატარებული რეფორმების შედეგად აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში ჯანდაცვის სისტემის რეფორმებთან გვიჩვენებს, რომ ჩვენთან რეფორმებთან დაკავშირებით გადაწყვეტილებების მიღება უმთავრესად დაკავშირებულია ქვეყანაში მთავრობების ცვლასთან, ვიდრე აუცილებლობასა და მტკიცებულებებთან. აღმოსავლეთ ევროპის ბევრ ქვეყანაში, მიუხედავად სამთავრობო ცვლილებებისა, საქართველოსაგან განსხვავებით, არ მომხდარა სოციალური დაზღვევის სისტემის შეცვლა ზოგადი გადასახადების სისტემით. აღნიშნული ქვეყნები დღესაც არ ღალატობენ დაზღვევის პრინციპებით დაფინანსებას. ისინი ერთგულნი დარჩნენ ჯანდაცვის რეფორმირების იმ სტრატეგიული გეგმის, რომელიც უარს ამბობს ჯანდაცვის დაფინანსების ისეთ სისტემაზე, რომელშიც სახელმწიფოს უკავია უფრო დომინანტური როლი.

დასკვნა

იმის გათვალისწინებით, რომ სოციალური დაზღვევის სისტემა ყველაზე უკეთ ახდენს ჯანდაცვის სექტორისათვის დამატებითი სახსრების მობილიზებას და შესაბამისად მდგრად დაფინანსებას, ასევე უკეთ უზრუნველყოფს ხარჯების შეკავებას და სისტემის გამჭვირვალობის ამაღლებას, მიზანშეწონილია ქვეყანაში სოციალური დაზღვევის განვითარების ხელშეწყობა.

საქართველოს უახლოესი წარსულის განხილული შემთხვევები გვიჩვენებს, რომ ჯანდაცვის სფერო, რომლის მიზანია, ადამიანის ჯანმრთელობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, საჭიროებს რეფორმირების თანმიმდევრულობას, უწყვეტობას, მემკვიდრეობითობას, სისტემურ მიდგომას და არ შეიძლება განიცდიდეს გაუთავებელ პერმანენტულ რყევებს. ქვეყანას განსაზღვრული უნდა ჰქონდეს ჯანდაცვის სისტემის რეფორმირების გრძელვადიანი სტრატეგიული მიმართულებები

და სამოქმედო ხედვა, რაც ხელს უწყობს ჯანდაცვის სისტემის ეფექტიან და თანმიმდევრულ განვითარებას. სტრატეგიის შემუშავების პროცესში ჩართული უნდა იყოს დაინტერესებული მხარეების ფართო წრე. გრძელვადიანი პოლიტიკის განსაზღვრა ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში ზეპარტიული კონსენსუსის თემა და საგანია. მიუხედავად მთავრობების ცვლისა, გრძელვადიან პერიოდში სტრატეგიული კურსი კარდინალურად არ უნდა იცვლებოდეს და მიღწეულის უარყოფა პოლიტიკური კონიუნქტურის ცვლილების გამო არ უნდა ხდებოდეს.

ლიტერატურა:

1. გზირიშვილი დ. (2012). დამოუკიდებელი საქართველო - სოციალური და ჯანმრთელობის დაცვის სისტემები, ანალიტიკური მიმოხილვა. ფონდი „ღია საზოგადოება საქართველო“. თბილისი.
2. ვერულავა, თ. (2016). ჯანდაცვის პოლიტიკა. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი.
3. ზოიძე ა., გზირიშვილი დ., გოცაძე გ. (1999). საქართველოში საავადმყოფოების დაფინანსების კვლევა. საერთაშორისო ფონდი კურაციო. თბილისი
4. პაპავა ვ. (2013). საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ტენდენციებისა და პერსპექტივის შესახებ. *ეკონომისტი*, #2.
5. ცინცაბაძე თამარ (2007). 2001-2005 წლების ჯანდაცვის ეროვნული ანგარიშების მომზადების მეთოდოლოგიის შეფასება და მისი გაუმჯობესების რეკომენდაციები. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს მასალები. თბილისი.
6. ჯინჯოლავა თ. (1998). საზოგადოებრივი ჯანდაცვის რეფორმირების სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტები. გაზეთი *მედიცინა*. 23 აგვისტო.
7. ჯორბენაძე ა. (1995). ჯანმრთელობის დაცვის მინისტრის სიტყვა წარმოთქმული ჯანმრთელობის დაცვის სისტემის რეორგანიზაციის პირველი ეტაპისათვის. აუცილებელი კანონქვემდებარე დოკუმენტების IV კრებული. ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტრო. თბილისი, გვ.8.
8. Balabanova D, McKee M, Pomerleau J, Rose R, Haerpfer C. Health service utilisation in the former Soviet Union: evidence from eight countries. *Health Serv Res* 2004;39: 1927-50.

9. Chanturidze T, Ugulava T, Durán A, Ensor T and Richardson E. Georgia: Health system review. *Health Systems in Transition*, 2009; 11(8):1-116.. 2002.
10. Gamkrelidze, A., Atun, R., Gotsadze, G. & MacLehose, L., 2002. *Health Care Systems in Transition – Georgia 2002*, Copenhagen: European Observatory on Health Care Systems
11. Gzirishvili, D., Zoidze, A. & Gotsadze, G., 1997. *Health Care Reforms in Georgia*, Tbilisi.
12. Grielen SJ, Boerma WG, Groenewegen PP. Science in practice: can health care reform projects in central and eastern Europe be evaluated systematically? *Health Policy* 2000; 53: 73–89.
13. Kalandadze T, Bregvadze I, Takaishvili R, Archvadze A, Moroshkina N. Development of State Health Insurance System in Georgia, , *Croatian Medical Journal*. <http://www.cmj.hr/1999/40/2/10234065.htm>
14. Mossialos E, Dixon A, Figueras J, Kutzin J, eds. *Funding health care: options for Europe*. Maidenhead: Open University Press, 2002. (European Observatory on Health Systems and Policies Series.).
15. Roeder FC, Urushadze A, Bendukize K, Tanner MD. *Healthcare Reform in the Republic of Georgia. Healthcare Reform Roadmap for Post-Semashko Countries and Beyond*. 2014.
16. WORLD BANK, Georgia - Health II Project Details. 1999, <http://www.worldbank.org/pics/pid/ge40555.txt>
17. World Bank. *Georgia, Health Sector Development Project.*, 2012.
18. World Bank. *Health, nutrition and population in Europe and central Asia (ECA). A decade of experience: lessons learned, implications for the future*. Washington: World Bank, 2003.
19. WHO. Joint Experts Group. *Aide Memoir on Health Sector in Georgia*. Tbilisi, 1996.
20. UNICEF. *The Georgian Centre for Transition Economy and Sustainable Development, Report on the Survey of the Demand for Health Care Services and Expenditures in Georgia*. 1997, Tbilisi.

References:

1. Gzirishvili D. (2012). *damoukidebeli sakartvelo - sotsialuri da janmrtelobis datsvis sistemebi, analit'ik'uri mimokhilva* [Independent Georgia – Social and Health Care Systems, Analytical Review.] Tbilisi. in Georgian

2. Verulava T. (2016.) jandatsvis politika. [Health policy.] Ilia State University. Tbilisi. in Georgian
3. Zoidze A., Gzirishvili D., Gotsadze G. 1999. sakartveloshi saavadmqopoebis dapinansebis kvleva. [Research on Hospital Financing in Georgia. Curatio International Foundation.] Tbilisi. in Georgian.
4. Papava V. (2013.) sakartvelos ekonomikuri ganvitarebis dziritadi tendentsiebisa da perspektivis shesakheb. [The Main Trends and Prospects of Economic Development of Georgia.] *Economist*, #2. in Georgian.
5. Tsintsabadze T. (2007). 2001-2005 tslebis jandatsvis erovnuli angarishebis momzadebis metodologiis shepaseba da misi gaumjobesebis rekomendatsiebi. [Evaluation of the Methodology for Preparation of National Health Reports and Recommendations for its Improvement.] Ministry of Labor, Health and Social Affairs of Georgia. Tbilisi. in Georgian.
6. Jinjolava T. (1998). sazogadoebrivi jandatsvis repormirebis sotsialur-ekonomikuri aspektebi. [Socio-economic aspects of public health reform.] Newspaper “*Medicine*”. August 23. in Georgian.
7. Jorbenadze A. (1995). janmrtelobis datsvis ministris sitqva ts’armotkmuli janmrtelobis datsvis sist’emis reorganizatsiis pirveli etapisatvis. [Reorganization of the health care system.] Ministry of Health. Tbilisi, pp.8. in Georgian.
8. Balabanova D., McKee M., Pomerleau J., Rose R., Haerpfer C. (2004). Health Service Utilisation in the Former Soviet Union: Evidence From Eight Countries. *Health Serv Res* pp. 39, 1927-50.
9. Chanturidze T., Ugulava T., Durán A., Ensor T. and Richardson E. (2009). Georgia: Health System Review. *Health Systems in Transition*, 11(8):1-116.. 2002.
10. Gamkrelidze A., Atun R., Gotsadze G. & MacLehose L. (2002). *Health Care Systems in Transition – Georgia 2002*, Copenhagen: European Observatory on Health Care Systems
11. Gzirishvili D., Zoidze A. & Gotsadze G., (1997). *Health Care Reforms in Georgia*, Tbilisi.
12. Grielen SJ., Boerma WG., Groenewegen PP. (2000). Science in Practice: Can Health Care Reform Projects in Central and Eastern Europe be Evaluated Systematically? *Health Policy* 53: 73–89.
13. Kalandadze T., Bregvadze I., Takaishvili R., Archvadze A., Moroshkina N. (1999). Development of State Health Insurance System in Georgia, *Croatian Medical Journal*. <http://www.cmj.hr/40/2/10234065.htm>

14. Mossialos E., Dixon A., Figueras J., Kutzin J., eds. (2002). Funding health care: options for Europe. Maidenhead: Open University Press, (European Observatory on Health Systems and Policies Series.).
15. Roeder FC., Urushadze A., Bendukize K., Tanner MD. (2014). Healthcare Reform in the Republic of Georgia. Healthcare Reform Roadmap for Post-Semashko Countries and Beyond.
16. WORLD BANK, Georgia - Health II Project Details. 1999, <http://www.worldbank.org/pics/pid/ge40555.txt>
17. World Bank. Georgia, Health Sector Development Project., 2012.
18. World Bank. Health, nutrition and population in Europe and central Asia (ECA). A decade of experience: lessons learned, implications for the future. Washington: World Bank, 2003.
19. WHO. Joint Experts Group. Aide Memoir on Health Sector in Georgia. Tbilisi, 1996.
20. UNICEF. The Georgian Centre for Transition Economy and Sustainable Development, Report on the Survey of the Demand for Health Care Services and Expenditures in Georgia. 1997, Tbilisi.

Social Health Insurance System in Georgia: Development Barriers

Avtandil Jorbenadze

*Chairman of the Supervisory Board of
Chapidze Emergency Cardiology Center.
avtandil.jorbenadze@ecc.ge*

Tengiz Verulava

*Professor, Caucasus University
Tengiz.verulava@gmail.com*

Georgia's healthcare system reform, which began in 1995, was one of the first state reforms in the country's recent history. When creating a new financing system, the choice stopped on the social insurance model. The aim of the paper is to study the reasons for the introduction of health social insurance in Georgia, in particular, why Georgia chose the model of health social insurance (Bismarck model) and not general tax financing (Beveridge) and what were the challenges associated with its development? The social security system, unlike Beveridge's general tax financing system, is more focused on introducing market mechanisms where health responsibilities are evenly and

equitably distributed among the state, the employer and the employee. Despite the achievements, the introduction of health social insurance turned out to be more difficult than expected. Due to the ongoing economic crises, the state was unable to finance its promised commitments, resulting in a chronic shortage of funding for the health care system. The United National Movement, which came to power in 2004, abandoned the construction of a social security system and switched to a general tax financing model (Beveridge), which excludes the insurance principle and is quite similar to the Semashko system, as the state plays a more dominant role. From general tax revenues. The same thing happened in 2012, with the new political party "Georgian Dream - Democratic Georgia" coming to power. Given that the social insurance system is the best way to mobilize additional funds for the health sector and therefore sustainable funding, as well as better ensure cost containment and increase the transparency of the system, it is advisable to promote the development of social insurance in the country. The healthcare sector needs reform consistency, continuity and heredity. Despite the change of governments, in the long run the strategic course should not change drastically and the achievement should not be denied due to the change of political conjuncture.

Keywords: *Social Security system, healthcare reforms, general tax financing (Beveridge) model.*

JEL Codes: *H51, H75, I11, I 18*

ჩვენი იუბილარი ANNIVERSARIES

პროფესორი რევაზ გოგობია – 85

რეზო აკაკის ძე გოგობია დაიბადა 1936 წლის 28 აპრილს, წალენჯიხის რაიონის სოფელ ფახულანში, სადაც მდიდარი ქართული ტრადიციების მქონე ოჯახში გაატარა თავისი ბავშვობა. იქვე წარჩინებით დაამთავრა საშუალო სკოლის სრული კურსი, ხოლო 1953 წელს ჩაირიცხა და 1958 წელს ასევე წარჩინებით დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტი. 1959-1960წწ. არჩეული იყო საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის ახალგაზრდული ორგანიზაციის ხელმძღვანელად, საიდანაც იგი თსუ-ში მისი აღმზრდელ-ხელმძღვანელის პროფ. ნ.იაშვილის რეკომენდაციით, განაწესეს პ.გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტში უმცროს მეცნიერთანამშრომლად. 1961-1964 წლებში იყო იმავე ინსტიტუტის ასპირანტი. 1965 წელს წარმატებით დაიცვა დისერტაცია ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად. ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორია 1988 წლიდან, ხოლო პროფესორი – 1989 წლიდან. მისი კვლევის ძირითადი ობიექტია ეკონომიკური თეორიისა და საბაზრო ეკონომიკის, შერეული ეკონომიკური სისტემის, ასევე აგრარული და ბევრი სხვა, ქვეყნის საჭირობოროტო სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემა, გამოქვეყნებული აქვს 160-მდე სამეცნიერო ნაშრომი, მ.შ. მონოგრაფიები, სახელმძღვანელოები და დამხმარე სახელმძღვანელოები (თანაავტორობით), სტატიები, პოლემიკური პუბლიკაციები, რეცენზიები. ხაზგასასმელია, რომ ფართო მკითხველმა ინტერესით მიიღო მოცულობით მცირე, მაგრამ შინაარსით დატვირთული მისი ერთ-ერთი ბოლო ნაშრომი - რელიგიურ-ფილოსოფიურ-ანტროპოლოგიური სიბრძნე - „შეიცან თავი შენი და თანამედროვეობა“ (2017წ.), რომლის გაღრმავება-გაფართოებაზე იგი ინტენსიურად მუშაობს. არის მრავალი მონოგრაფიის, სამეცნიერო კონფერენციის, კრებულის და ა.შ. რედაქტორი ან რეცენზენტი.

1965-1977 წლებში მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის ჯერ უმცროს, მერმე კი - უფროს მეცნიერთანამშრომლად (იმავდროულად იყო საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ეკონომიკური თეორიის კათედრის დოცენტი 0,5 შტატში). 1978 წლიდან 1988 წლამდე იყო ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თსუ-ის ეკონომიკური თეორიის კათედრის დოცენტი, 1989 წლიდან - პროფესორი. 1980-1981 წლებში იყო თსუ-ის ეკონომიკური ფაკულტეტის დეკანის მოადგილე; 1982-1986 წლებში - საქართველოს მთავრობასთან არსებული საზოგადოებრივი აზრის შემსწავლელი ცენტრის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების ლაბორატორიის ხელმძღვანელი, ხოლო 1991-1992 წლებში, ეროვნული ხელისუფლების დროს - საქართველოს სოფლის მეურნეობის მინისტრის პირველი მოადგილე. ამ თანამდებობაზე ყოფნისას, მთავრობის გადანწყვეტილებით, მას დაეკისრა ფრიად საპასუხისმგებლო ფუნქციის შესრულება - საქართველოში რადიკალური აგრარული რეფორმის კომისიის თავმჯდომარეობა, რომელსაც უნდა დაემუშავებინა „აგრარული რეფორმის კონცეფცია“. კომისიაში ჩაერთო ქვეყნის წამყვანი აგროეკონომისტები და სხვა დარგის სპეციალისტები. „კონცეფცია“ დათქმულ ვადაში მომზადდა, თუმცა საპარლამენტო განხილვა ვერ მოესწრო. სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად მოსულმა ახალმა ხელისუფლებამ ყველაფერი ქარს გაატანა. ასეთ პირობებში რ. გოგობიამ შეუძლებლად მიიჩნია მუშაობის გაგრძელება და გათავისუფლების თაობაზე განცხადება გააკეთა. ამაზე მაშინდელი ხელისუფლების მომხრეთა რეაქცია მეტად მწვავე იყო..... მისი ბინის კარ-ფანჯრების ავტომატებით დაცხრილვა ...

თსუ-ში მუშაობასთან ერთად, 1995 წელს პროფ. რ. გოგობიას ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა თსუ-ის სოხუმის ფილიალის საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობათა კათედრა, რომლის გამგეც იყო 1995-2001 წლებში, ასევე 2001-2004 წლებში ხელმძღვანელობდა თსუ-ის ზუგდიდის ფილიალის ზოგად-ეკონომიკურ დისციპლინათა კათედრას. 2013-15წწ. როგორც მონვეული პროფესორი ქართულ-უკრაინულ საერთაშორისო აკადემიაში კითხულობდა მიკრო-მაკროეკონომიკის კურსს.

პროფესორი რ. გოგობია თსუ-სა და სხვა უმაღლეს სასწავლებლებში კითხულობდა მსოფლიო ეკონომიკის, ეკონომიკური თეორიის, საბაზრო ეკონომიკის, ეკონომიკის, შერეული ეკონომიკის, ეკონომიკის პრინციპების და სხვა კურსებს. ბოლო პერიოდში თსუ-ში უძღვებოდა „აკადემიური წერის“ კურსს ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტებთან. იგი წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ოცდაათამდე სამეცნიერო ხარისხის მაძიებელსა და ასპირანტს (დოქტორანტს), რომლებმაც დროულად დაიცვეს ძიებული ხარისხი. მას გავლილი აქვს სამეცნიერო სტაჟირება (დოქტორანტურა) სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტში, ასევე, მოსკოვის ლომონოსოვის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კვალიფიკაციის ამალღების კურსები. სადაც მის მიერ შესრულებულმა საკონკურსო ნაშრომმა – „ეკონომიკური თეორიის სწავლების დონის ამალღებისათვის უმაღლეს სასწავლებლებში“, პირველი პრიზი დაიმსახურა. მონაწილეობდა სხვადასხვა საერთაშორისო და ადგილობრივ სამეცნიერო კონფერენციაში.

პროფ. რ. გოგობია ყოველთვის გამოირჩეოდა აქტიური საზოგადოებრივი საქმიანობით. სტუდენტობის წლებში იყო თსუ-ის ეკონომიკის ფაკულტეტის ახალგაზრდული ორგანიზაციის ხელმძღვანელი, ეკონომიკის ინსტიტუტში – ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს თავ–რე და ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს წევრი. 1993-2005 წლებში იყო თსუ-ის დიდი სამეცნიერო საბჭოს, ასევე, ეკონომიკური ფაკულტეტის და ეკონომიკაში რამდენიმე სადისერტაციო საბჭოს წევრი. არის საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის, აგრეთვე, ბიზნესის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი.

მნიშვნელოვანია პროფ. რ. გოგობიას წვლილი ქართული ეკონომიკური ჟურნალისტიკის განვითარებაში. იგი ჯერ კიდევ ყმაწვილკაცობისას, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნ. „მაცნეს“ ეკონომიკის სერიის საზოგადოებრივი მდივანი იყო, ხოლო მოგვიანებით, ჟურნ. „ეკონომისტის“ განყოფილების გამგე. ორივე ჟურნალს რედაქტორობდა გამოჩენილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე აკად. პაატა გუგუშვილი, რომლის ხელმძღვანელობითაც მან მიიღო ფრიად ნაყოფიერი, როგორც ჟურნალისტიკური, ასევე მეცნიერული წრთობა. პროფ. რ. გოგობიამ 1999 წელს

ჩამოაყალიბა და ათი წლის განმავლობაში, რედაქტორობდა რეცენზირებად და რეფერირებად საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკულ ჟურნალს - „სოციალური ეკონომიკა“. 2008 წლის იანვრიდან იგი ივანე ჯავახიშვილის თსუ-ის საერთაშორისო ჟურნალის „ეკონომიკა და ბიზნესი“ ერთ-ერთი ფუძემდებელი და მთავარი რედაქტორი იყო და მაღალკვალიფიციურად ასრულებდა თავის მოვალეობას 2018 წლამდე, სადაც იგი მთ. რედაქტორის მოადგილის რანგში დღესაც ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა. აღსანიშნავია ისიც, რომ რ. გოგობია წლების განმავლობაში იყო სსრ კავშირის ჟურნალისტთა კავშირის წევრი, ამჟამად კი – საქართველოს ჟურნალისტთა ფედერაციის წევრია.

პროფ. რ. გოგობია ხანგრძლივი და ნაყოფიერი სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი საქმიანობისათვის დაჯილდოებულია სხვადასხვა ორდენითა და მედლით, მათ შორისაა: „ივანე ჯავახიშვილის მედალი“, „ღირსების ორდენი“, „პაატა გუგუშვილის მედალი“. იგი, როგორც ქვეყნის ღირსეული პიროვნება – ცნობილი მეცნიერი, პედაგოგი, ჟურნალისტი, მრავალმხრივი მოღვაწე, შეყვანილია საქართველოს ახალ დიდ ენციკლოპედიაში (საქართველო, ენციკლოპედია, 2012, ტ. 2).

ბ-ნი რეზო ჭემმარიტი მართლმადიდებელი ქრისტიანია, საიდანაც იღებს სათავეს მისი ყველა ამქვეყნიური სიკეთე. მისი უპირველესი საფიქსირებელი ღვთივკურთხეული საქართველოა და შეძლებისდაგვარად ცდილობს იყოს მსახური დიდი ილიას სენტენციისა - „მამული, ენა, სარწმუნოება“. ბუნებრივია, იგი უწინარესად, თავისი აღმზრდელი და სამსახურებრივი ზნეობის – თსუ-ის მოტრფიალე და თავგამოდებული პატრიოტია. ამიტომაც იყო, რომ როცა „ლიბერასტ-ნაციონალებმა“ „დიდი რეფორმის“ აბრით, სცადეს იავარექნათ ყოველგვარი ქართული, მათ შორის – ეროვნულობისა და მეცნიერების ბაირახტარი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბატონი რეზო უყოყმანოდ და აქტიურად ჩადგა მის დამცველთა რიგებში. ამისთვის მასაც შეეხო რეპრესიები – 2006 წელს, ზემოდან „ახლადდანიშნულ“ პროფესორთა რიგებში არ აღმოჩნდა. ბოლო პერიოდში, როცა მას თსუ-ის ახალმა ხელმძღვანელობამ შესთავაზა მონაწილეობა მიეღო საპროფესორო კონკურსში, მან

თავმდაბლურად განაცხადა – მე უკვე საკმაოდ ასაკოვანი ვარ და მიუხედავად კარგ ფორმაში ყოფნისა, გზა ახალგაზრდებისთვის დამითმიაო. აქაც გამოჩნდა მისი დაუფასებელი დიდსულოვნება და ალალი ზრუნვა ქვეყნის მომავალზე.

ყოველივე აღნიშნულთან ერთად, ბატონი რეზო მეგობრობაში გამორჩეული პიროვნებაა, საოცრად ყურადღებიანი და თავმდაბალი. მეგობრების წარმატებასაც და წარუმატებლობასაც აღიქვამს როგორც საკუთარს. ამასთან, იგი სიტყვისა და საქმის ერთიანობის კაცია და ამასვე მოითხოვს სხვებისგანაც. ბ-ნი რეზოს კაცურკაცობისა და სიბრძნის დასტური ისიცაა, რომ იგი ყოველთვის დიდი პატივისცემით მოიხსენიებს თავის მასწავლებლებს, გამოჩენილ მეცნიერებს, აკადემიკოსებს – პ. გუგუშვილს, ვ. ჩანტლაძეს; პროფესორებს – ნ. იაშვილს, ნ. ქოიავას, ვ. ბახტაძეს, ს. ბერაძეს, შ. ბერაძეს, ლ. გოკიელს. გ. პაპავას, ა. გოკიელს, ი. ბაჭაძეს, გ. ჭანუყვაძეს, ბ. ლუტიძეს, ო. საღარეიშვილს, ბ. გუჩუას... და თვლის, რომ მასში თუ რამ კარგია, ეს არსებითად მათი დამსახურებაა. ამიტომაცაა, რომ მან თავის აღმზრდელ-მასწავლებლებს, თუ უფროს კოლეგა-მეგობრებს, სხვადასხვა დროს, შესანიშნავი ნარკვევები, ესსეები თუ მოგონებები მიუძღვნა, რომელთაც მკითხველები არ მოაკლდება. ამ მიმართულებით ის კვლავაც სიამოვნებით აგრძელებს მუშაობას.

უსათუოდ აღსანიშნავია ისიც, რომ პროფ. რ. გოგოხიას კალამს ეკუთვნის ასევე საინტერესო და მიუკერძოებელი პოლემიკური ხასიათის სტატიები და რეცენზიები ეკონომიკური ლიტერატურის, ლექსიკონების, ეკონომიკური პოლიტიკის და სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის სხვადასხვა ასპექტთან დაკავშირებით.

მათ შორის ბოლო პერიოდში მისი ყურადღება განსაკუთრებით გამახვილებულია საქართველოს ეკონომიკური განვითარების გენერალური სტრატეგიის ისეთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტზე, როგორცაა ქვეყანაში სასმელი წყლის ინდუსტრიის ხორცშესხმის პროგრამის (ხელმძღვანელი აკად. პ. გიორგაძე) სრულყოფა-განხორციელების უზრუნველყოფის საქმე, რამეთუ პროგრამის განხორციელება უზრუნველყოფს საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური აღმავლობის სწრაფ ტემპებს, და შესაბამისად, მოსახლეობის კეთილდღეობის მკვეთრ ამაღლებას. პროფ. რ. გოგოხიამ ამ პრობლემას არაერთი ანალიტიკურ-პოლემიკური სტატია მიუძღვნა,

ასევე, ამავე პრობლემაზე იგი ვრცელი მოხსენებით წარსდგა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ეროვნული პრობლემების შემსწავლელი კომისიის (თავმჯდომარე აკად. ელ. ჯაველიძე) გაფართოებულ სხდომაზე, რომელმაც მრავალრიცხოვან დამსწრეთა მონონება დაიმსახურა და ფრიად ნაყოფიერი მეცნიერული დისკუსიის საგანი გახდა. ეს და სხვა მასალები არაერთხელ გადაეგზავნა მთავრობას, თუმცა, ხელისუფლება დუმილის პოზიციას ინარჩუნებს.

აღნიშნულთან ერთად, იუბილარის ყურადღება გამახვილებულია მსოფლიო განვითარების ცივილიზაციური პროცესების ზღვარგადასული გლობალიზაციის დეგლობალიზაციის აუცილებლობის პრობლემაზე. იგი გაბედულად აკრიტიკებს თანამედროვე მსოფლიოს ე.წ. საყოველთაო წესრიგის ზღვარგადასულ ლიბერტარიანულ თეორიასა და იდეოლოგიას, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო, სამშობლო, ერი და ეროვნება, ტრადიციები, პატრიოტიზმი, რელიგია, მშობლები, დამა და სხვა ეროვნული ფასეულობები თანდათან ტოვებენ ისტორიულ ასპარეზს, ხოლო მსოფლიო წარმოჩინდება როგორც ერთიანი მმართველობის გიგანტი სახელმწიფო – ხელოვნური, ანუ რობოტი-ადამიანის დომინირებით (იხ. აკად. პ.გუგუშვილის 115 წლისთავისადმი მიძღვნილი ეკონომიკის ინსტიტუტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის შრომათა კრებული, თბ., 2020, გვ. 51-56).

ყოველივე აღნიშნულთან ერთად, ბატონი რეზო ჩინებული მეოჯახეა, ჰყავს მეუღლე, რძალი და ორი შვილი – მაია და მამუკა, რომლებიც მამის კვალს გაჰყვნენ. მათ ჩინებულად დაამთავრეს თსუ, ასპირანტურა, დაიცვეს ეკონომიკის დოქტორის ხარისხი და წარმატებულ საქმიანობას ეწევიან – მაია თსუ-ის ასოცირებული პროფესორია, მამუკა კი – საქართველოს აუდიტის სამსახურის პასუხისმგებელი მუშაკი. იუბილარი მდიდარია შვილიშვილებითაც, ჯერჯერობით – ორი გოგონა და ორი ვაჟი. უფროსი - მარიამი თსუ-ის სტუდენტია, ხოლო მომდევნო თამარი – სამხატვრო აკადემიის. ბიჭები – საშუალო სკოლის მოსწავლეებია.

85 წლის ბ-ნი რეზო, ღვთის წყალობით, კვლავ მხნედ გამოიყურება და ახალგაზრდული ენერჯით განაგრძობს თავის პროფესიულ საქმიანობას. რაც მთავარია, ურყევია მისი რწმენა, რომ მარიამ ღვთისმშობლის წილხვედრი

საქართველო მალე გამოთვლიანდება, სრულად გაბრწყინდება, იგი მზადაა კვლავ შეიტანოს თავისი მოკრძალებული წვლილი ამ პროცესში. ვუსურვოთ მას ჯანმრთელობა და ახალი წარმატებები ჩვენი სამშობლოს საკეთილდღეოდ.

